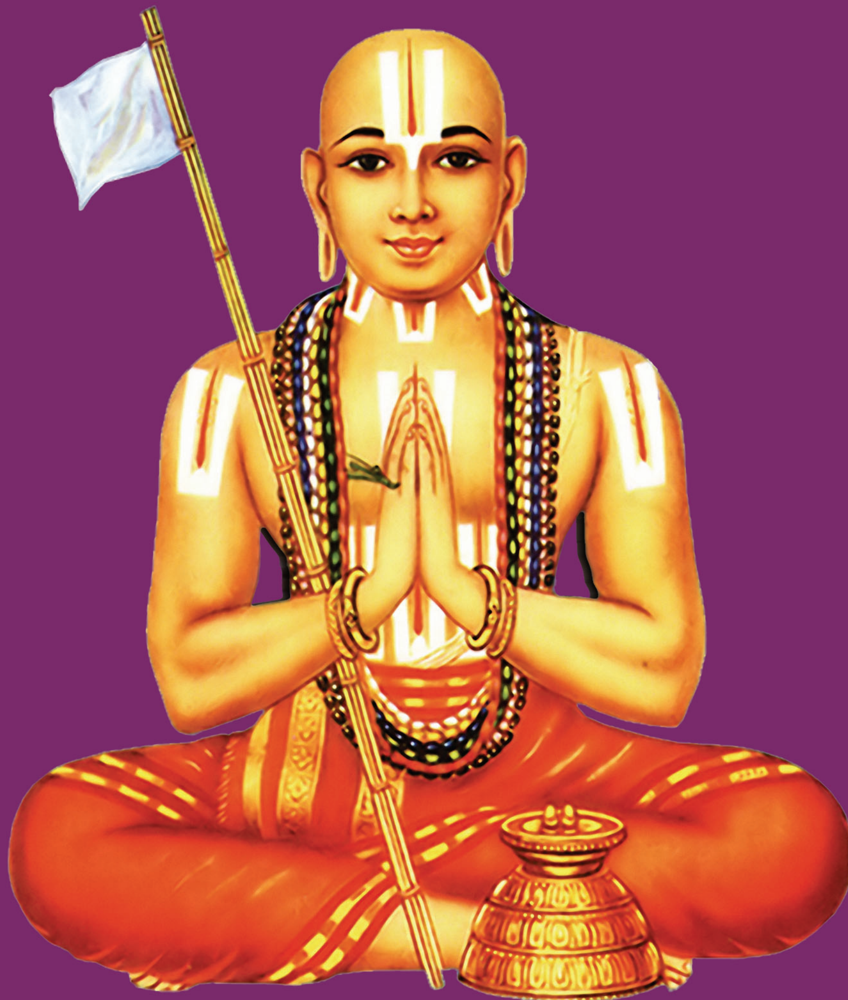
RAMANUJA
GRANDHA
MALA
7

శ్రీ గీతా భాష్యము

శ్రీ రామానుజ గ్రంథమాల - 7

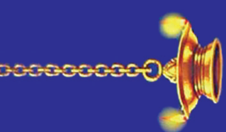
శ్రీ గీతా భాష్యము

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవ కైంకర్యంలో

జీయర్ పబ్లికేషన్స్
పోస్ట్ బాక్స్ నెం.16, కాకినాడ.

శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల - 7

శ్రీ గీతా భాష్యము

(మూలము)

జీయర్ పబ్లికేషన్స్

శ్రీమత్ ఉపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠము

(రిజిష్టర్డు ట్రస్ట్ 327/95 తే 18-8-95ది)

జి.వేమవరం గ్రామం, కోరింగ పోస్టు, తాళ్ళరేవు మండలం,

తూ॥గో॥జిల్లా - 533461. ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064.

శ్రీ గీతా భాష్యము (శ్రీరామానుజ గ్రంథమాల-7)

ప్రథమ ముద్రణ : మార్చి 2017
ప్రతులు : 1000

ప్రతులకు
శ్రీ జీయర్ స్వామివారి కార్యాలయం
అపరాజిత, డో.నెం. 7-7-41, సిమ్మెంట్ రోడ్, పట్టాభి స్ట్రీట్
రామారావు పేట, కాకినాడ - 533 004. తూ॥గో॥జిల్లా. (ఆం.ప్ర.)
ఫోన్స్ : 0884- 6588107, 2371064, సెల్ : 98854 38938

ప్రింటర్స్
లిఖిత్ మణిశ్రీ ఆఫ్‌సెట్ ప్రింటర్స్
సినీమారోడ్, మెజిస్టిక్ వీధి, కాకినాడ.
ఫోన్ : 99891 95586.

ముందు మాట

అలభ్యంగా ఉన్న సాంప్రదాయిక గ్రంథములను పునః ముద్రించి జిజ్ఞాసువులకు అందించడం జీయర్ పబ్లికేషన్సు వారి లక్ష్యం. ఇప్పటికే ముముక్షుప్పడి, తత్త్వత్రయం, శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం, అర్చిరాది, పల్లాండు, కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు గ్రంథములతో పాటుగా భగవద్విషయ కోశాల పది పదులు కూడ ముద్రించి భాగవత లోకానికి సమర్పించడం జరిగింది.

భగవద్రామానుజుల వారి సహస్రాబ్ది ఉత్సవాల సందర్భంగా వారి శ్రీకోశాలను, సంస్కృత భాషా పరిజ్ఞానము స్వల్పముగా ఉన్నవారు కూడ తప్పులు లేని అక్షరరాశి గ్రహణ పూర్వక అనుసంధానము చేసుకొనుటకు వీలుగా పదాలను, వాక్యాలను, పేరాలను అవసరమైనట్లు విడదీసి, రామానుజ గ్రంథమాల అను పేరుతో ప్రస్తుతం ప్రకటిస్తున్నాము. అయితే, భాషా పరిజ్ఞానమున్న వారికి త్వర త్వరగా పారాయణ చేయుటలో స్వల్పమైన గతి నిరోధకము తోచవచ్చును. క్షంతవ్యులము.

శ్రీవారి తొమ్మిది రచనలను కూడ ఈ విధముగ అందించాలని ఆశ. అందులో గద్యత్రయం, నిత్య గ్రంథము, వేదార్థ సంగ్రహము, వేదాంత సారము, వేదాంత దీపము, శ్రీభాష్యము లను ఇది వరకే సమర్పించాము. ఇపుడు శ్రీ గీతా భాష్యమును సమర్పిస్తున్నాము.

వేదముతో సహా భగవద్గీతాదులను, ఇతర స్తోత్రములను కూడ అర్థం తెలియకపోయినా అక్షరరాశిని ఉచ్చరిస్తూ వేలాదిమంది అనుసంధానాన్ని కొనసాగిస్తూ ఉండటం వలననే అవి ఖిలం అయిపోకుండా ఈనాటికీ కూడ కనిపిస్తూ ఉన్నాయి. అర్థం మీద ఆసక్తి ఉన్నవారు క్రమంగా నేర్చుకుంటున్నారు.

అదే పద్ధతిలో భగవద్రామానుజ విరచిత గ్రంథములు కూడ మన వారందరి చేత తరచుగా అనుసంధానము (పారాయణము) చేయబడుతూ ఉండి, తరువాతి తరములకు అందించబడి, తద్వారా ఖిలమయే ప్రమాదం నుండి తప్పించబడాలని మా ఆకాంక్ష. సహస్రాబ్ది సందర్భంగా భగవద్రామానుజుల వారికి ఈ సేవ తప్పక ముఖ వికాసహేతువౌతుందని మా విశ్వాసము.

- ప్రకాశకులు

జీయర్ పబ్లికేషన్స్ ప్రచురణలు

1 ముముక్షుప్పడి

2 తత్త్వత్రయము

3 శ్రీవచన భూషణ మీమాంసా భాష్యం

4 అర్చిరాది

5 తిరుప్పల్లాండు

6 కణ్ణినుణ్ శిరుత్తాంబు

7 భగవద్విషయం పది పదులు

8 రామానుజ గ్రంథమాల – 1 (గద్య త్రయము)

9 రామానుజ గ్రంథమాల – 2 (నిత్య గ్రంథము)

10 రామానుజ గ్రంథమాల – 3 (వేదార్థ సంగ్రహము)

11 రామానుజ గ్రంథమాల – 4 (వేదాంత సారము)

12 రామానుజ గ్రంథమాల – 5 (వేదాంత దీపము)

13 రామానుజ గ్రంథమాల – 6 (శ్రీభాష్యము – I, II)

శ్రీ గీతా భాష్యమ్

విషయ సూచికా

విజ్ఞాపనము

ప్రముఖ దర్శనకారులందరి వలెనె భగవద్రామానుజుల వారు భగవద్గీతకు భాష్యమును అనుగ్రహించారు. అయితే, వారందరి రీతికి విలక్షణంగా సాగిందీ రచన. ఎన్నో నూతన ఆవిష్కరణలు కానవస్తాయిందులో.

శ్రీరామానుజులవారు అనుగ్రహించిన తొమ్మిది గ్రంథములలో ఇది చివరిదని ప్రసిద్ధి. పఠన పాఠనములకు మిక్కిలి సౌఖ్యాన్ని కలిగించేదిగా ఉంటుందని పెద్దల వాక్కు.

శ్రీకాంచీ ప్రతివాది భయంకర అణ్ణంగరాచార్య స్వామి వారి పర్యవేక్షణలో 1939 వ సంవత్సరములో ప్రకటించబడిన ప్రతి ప్రస్తుత గీతాభాష్య ముద్రణకు ఆధారముగా స్వీకరించబడినది.

పాఠకులకు అనుకూలంగా ఉండాలని గీతా శ్లోకముల అకారాది వర్ణక్రమ సూచినీ, పాఠభేదముల సూచినీ, ప్రమాణ ఆకార సూచినీ కూడ అదనముగా ఏర్పాటు చేయడమైనది.

భాగవతోత్తముల మంగళాశాసనములు కోరుతూ

ప్రకాశకులు.

శ్రీమదష్టాక్షరీ క్షేత్ర నిలయం కరుణానిధిమ్।
శ్రీమద్వైకుణ్ఠనారాయణం సదాసముపాశ్రయే॥

శ్రీ వైకుంఠ నారాయణులు

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామివారి ఆరాధ్య దైవం

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ గీతా భాష్యమ్.

శ్లో. యత్పదామ్భోరుహ ధ్యాన విధ్వస్తాశేష కల్మషః ।
వస్తుతామ్ ఉపయాతోఽహం, యామునేయం నమామి తమ్॥

శ్రియఃపతిః, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన అనన్త జ్ఞానానన్దైక స్వరూపః, స్వాభావిక అనవధికాతిశయ జ్ఞాన బల ఐశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజః ప్రభృతి అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ మహోదధిః, స్వాభిమతానురూపైకరూప అచిన్త్య దివ్యాద్భుత నిత్య నిరవద్య నిరతిశయ ఔజ్జ్వల్య సౌన్దర్య లావణ్య యౌవనాది అనన్త గుణ నిధి దివ్యరూపః, స్వోచిత వివిధ విచిత్రానన్త ఆశ్చర్య నిత్యనిరవద్య అపరిమిత దివ్యభూషణః, స్వానురూప అసఙ్ఖ్యేయ అచిన్త్య శక్తి నిత్య నిరవద్య నిరతిశయ కల్యాణ దివ్యాయుధః, స్వాభిమతానురూప నిత్య నిరవద్య స్వరూప గుణ విభవైశ్వర్య శీలాది అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణ శ్రీవల్లభః, స్వసఙ్కల్ప అనువిధాయి స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేద అశేష శేషతైకరతిరూప నిత్య నిరవద్య నిరతిశయ జ్ఞానక్రియా ఐశ్వర్యాది అనన్త గుణగణ అపరిమిత సూరిభిః అనవరత అభిష్టుత చరణ యుగలః, వాఙ్మనసా అపరిచ్ఛేద్య స్వరూప స్వభావః, స్వోచిత వివిధ విచిత్ర అనన్త

భోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన సమృద్ధ అనన్త ఆశ్చర్యానన్త మహావిభవ అనన్త పరిమాణ నిత్యనిరవద్య అక్షర పరమ వ్యోమనిలయః, వివిధ విచిత్ర భోగ్య భోక్తృవర్గ పరిపూర్ణ నిఖిల జగదుదయ విభవ లయ లీలః, పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమః, నారాయణః బ్రహ్మాది స్థావరాన్తమ్ అఖిలం జగత్ సృష్ట్వా, స్వేన రూపేణ అవస్థితః బ్రహ్మాది దేవ మనుష్యాణాం ధ్యాన ఆరాధనాది అగోచరః, అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య మహోదధిః, స్వమేవ రూపం తత్తత్ సజాతీయ సంస్థానం స్వ స్వభావమ్ అజహత్ ఏవ కుర్వన్, తేషు తేషు లోకేషు అవతీర్య, అవతీర్య, తైః తైః ఆరాధితః, తత్తత్ ఇష్టానురూపం ధర్మార్థ కామ మోక్షాఖ్యం ఫలం ప్రయచ్ఛన్, భూభార అవతరణ అపదేశేన అస్మదాదీనామ్ అపి సమాశ్రయణీయత్వాయ అవతీర్య ఉర్వ్యాం సకల మనుజ నయన విషయతాం గతః, పరావర నిఖిల జన మనో నయన హారి దివ్య చేష్టితాని కుర్వన్, పూతనా శకట యమలార్జున అరిష్ట ప్రలంబ ధేనుక కాలియ కేశి కువలయాపీడ చాణూర ముష్టిక కౌసల కంసాదీన్ నిహత్య, అనవధిక దయా సౌహార్ద అనురాగ గర్భావలోకన ఆలాపామృతైః విశ్వమ్ ఆప్యాయయన్, నిరతిశయ సౌన్దర్య సౌశీల్యాది గుణగణ ఆవిష్కారేణ అక్రూర మాలాకారాదీన్ పరమ భాగవతాన్ కృత్వా, పాణ్డు తనయ యుద్ధ ప్రోత్సాహన వ్యాజేన పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్ష సాధనతయా వేదాన్తోదితం స్వవిషయం జ్ఞాన కర్మ అనుగృహీతం భక్తియోగమ్ అవతారయామాస.

తత్ర పాణ్డవానాం కురూణాం చ యుద్ధే ప్రారబ్ధే స భగవాన్ పురుషోత్తమః సర్వేశ్వరేశ్వరః, జగత్ ఉపకృతి మర్త్యః, ఆశ్రిత వాత్సల్య వివశః, పార్థం రథినమ్ ఆత్మానం చ సారథిం సర్వలోక సాక్షికం చకార.

ఏవం జ్ఞాత్వా అపి సర్వాత్మనా అన్ధః ధృతరాష్ట్రః సుయోధన విజయ బుభుత్సయా సఞ్జయం పప్రచ్ఛ.

ఇతి అవతారికా.

అథ ప్రథమాధ్యాయః

(అర్జున విషాద యోగః)

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ -

శ్లో. ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే, సమవేతా యుయుత్సవః ।
మామకాః పాణ్డవాశ్చైవ, కి మకుర్వత సఞ్జయ? ॥ 1

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. దృష్ట్వా తు పాణ్డవానీకం, వ్యూఢం దుర్యోధనస్తదా ।
ఆచార్య ముపసఙ్గమ్య, రాజా వచనమబ్రవీత్ ॥ 2

శ్లో. పశ్యైతాం పాణ్డు పుత్రాణాం, ఆచార్య! మహతీం చమూమ్ ।
వ్యూఢాం ద్రుపద పుత్రేణ, తవ శిష్యేణ ధీమతా ॥ 3

శ్లో. అత్రశూరా మహేష్వాసాః, భీమార్జున సమా యుధి ।
యుయుధానో విరాటశ్చ, ద్రుపదశ్చ మహారథః ॥ 4

శ్లో. ధృష్టకేతు శ్చేకితానః, కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్ ।
పురుజిత్ కున్తిభోజశ్చ, శైబ్యశ్చ నరపుఙ్గవః ॥ 5

శ్లో. యుధామన్యుశ్చ విక్రాన్తః, ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్ ।
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ, సర్వ ఏవ మహారథాః ॥ 6

శ్లో. అస్మాకం తు విశిష్టా యే, తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ ।
నాయకా మమ సైన్యస్య, సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీమి తే ॥ 7

శ్లో. భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ, కృపశ్చ సమితిఞ్జయః ।
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ, సౌమదత్తి స్తథైవ చ ॥ 8

శ్లో. అన్యే చ బహవశ్శూరాః, మదర్థే త్యక్త జీవితాః ।
నానాశస్త్ర ప్రహరణాః, సర్వే యుద్ధ విశారదాః ॥ 9

శ్లో. అపర్యాప్తం తదస్మాకం, బలం భీష్మాభి రక్షితమ్ ।
పర్యాప్తం త్విదమేతేషాం, బలం భీమాభి రక్షితమ్ ॥ 10

శ్లో. అయనేషు చ సర్వేషు, యథాభాగమవస్థితాః ।
భీష్మమేవాభిరక్షన్తు, భవన్త స్సర్వ ఏవ హి ॥ 11

దుర్యోధనః స్వయమేవ భీమాభిరక్షితం పాణ్డవానాం బలమ్, ఆత్మీయం చ భీష్మాభిరక్షితం బలమ్ అవలోక్య, ఆత్మీయ విజయే తస్య బలస్య పర్యాప్తతామ్ ఆత్మీయస్య బలస్య తత్ విజయే చ అపర్యాప్తతామ్ ఆచార్యాయ నివేద్య అన్తర్విషణ్ణః అభవత్.

శ్లో. తస్య సంజనయన్ హర్షం, కురువృద్ధః పితామహః ।
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః, శఙ్ఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్ ॥ 12

శ్లో. తత శ్శంఖాశ్చ భేర్యశ్చ, పణవానక గోముఖాః ।
సహసైవాఽభ్యహన్యన్త, స శబ్దస్తుములోఽభవత్ ॥ 13

శ్లో. తతశ్శ్వేతైః హయైర్యుక్తే, మహతి స్యన్దనే స్థితౌ ।
మాధవః పాణ్డవశ్చైవ, దివ్యౌ శఙ్ఖౌ ప్రదధ్మతుః ॥ 14

శ్లో. పాఞ్చజన్యం హృషీకేశో, దేవదత్తం ధనఞ్జయః ।
పౌణ్డ్రం దధ్మౌ మహాశఙ్ఖం, భీమకర్మా వృకోదరః ॥ 15

శ్లో. అనన్తవిజయం రాజా, కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః ।
నకులస్సహదేవశ్చ, సుఘోష మణిపుష్పకౌ ॥ 16

శ్లో. కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసః, శిఖణ్డీ చ మహారథః ।
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ, సాత్యకిశ్చాఽపరాజితః ॥ 17

శ్లో. ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ, సర్వతః పృథివీపతే ! ।
సౌభద్రశ్చ మహాబాహుః, శఙ్ఖాన్ దధ్ముః పృథక్ పృథక్ ॥ 18

శ్లో. సఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం, హృదయాని వ్యదారయత్ ।
నభశ్చ పృథివీం చైవ, తుములోఽప్యనునాదయన్ ॥ 19

తస్య విషాదమ్ ఆలక్ష్య, భీష్మః తస్య హర్షం జనయితుం సింహనాదం శఙ్ఖధ్మానం చ కృత్వా, శఙ్ఖభేరీ నినాదైశ్చ విజయాభిశంసినం ఘోషం చ అకారయత్. తతః తం ఘోషమ్ ఆకర్ణ్య, సర్వేశ్వరేశ్వరః పార్థసారథీ - రథీ చ పాణ్డుతనయః త్రైలోక్య విజయ ఉపకరణభూతే మహతి స్యన్దనే స్థితౌ త్రైలోక్యం కమ్పయన్తౌ శ్రీమత్ పాఞ్చజన్య దేవదత్తౌ దివ్యౌ శఙ్ఖౌ ప్రదధ్మతుః. తతో యుధిష్ఠిర వృకోదరాదయః చ స్వకీయాన్ శఙ్ఖాన్ పృథక్ పృథక్ ప్రదధ్ముః. స ఘోషః దుర్యోధన ప్రముఖానాం సర్వేషామ్ ఏవ భవత్ పుత్రాణాం హృదయాని బిభేద.

అద్యైవ నష్టం కురూణాం బలమితి ధార్తరాష్ట్రాః మేనిరే. ఏవం తద్విజయాభికాంక్షిణే ధృతరాష్ట్రాయ సఞ్జయః అకథయత్.

శ్లో. అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా, ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః ।
ప్రవృత్తే శస్త్రసమ్పాతే, ధనురుద్యమ్య పాణ్డవః ॥ 20

శ్లో. హృషీకేశం తదా వాక్యం, ఇదమాహ మహీపతే! ।

అర్జున ఉవాచ -

సేనయోః ఉభయోర్మధ్యే, రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత! ॥ 21

శ్లో. యావదేతాన్ నిరీక్షేఽహం, యోద్ధుకామాన్ అవస్థితాన్ ।
కైర్మయా సహయోద్ధవ్యం, అస్మిన్ రణసముద్యమే ॥ 22

శ్లో. యోత్స్యమానాన్ అవేక్షేఽహం, య ఏతేఽత్ర సమాగతాః ।
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధేః, యుద్ధే ప్రియ చికీర్షవః ॥ 23

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఏవముక్తో హృషీకేశో, గుడాకేశేన భారత ! ।
సేనయోః ఉభయో ర్మధ్యే, స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్ ॥ 24

శ్లో. భీష్మద్రోణ ప్రముఖతః, సర్వేషాం చ మహీక్షితామ్ ।
ఉవాచ పార్థ ! పశ్యైతాన్, సమవేతాన్ కురూనితి ॥ 25

అథ యుయుత్సూన్ అవస్థితాన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ దృష్ట్వా,

లఙ్కాదహన వానర ధ్వజః, జ్ఞాన శక్తి బలైశ్వర్య వీర్య తేజసాం నిధిం, స్వ సఙ్కల్ప కృత జగదుదయ విభవ లయలీలం, హృషీకేశం, పరావర నిఖిల జన ఆన్తర బాహ్య కరణానాం సర్వ ప్రకార నియమనే అవస్థితమ్, ఆశ్రిత వాత్సల్య వివశతయా స్వసారథ్యే అవస్థితం యుయుత్సూన్ యథావత్ అవేక్షితుం, తదీక్షణ క్షమే స్థానే రథం స్థాపయ ఇతి అచోదయత్. సః చ, తేన చోదితః తత్క్షణాత్ ఏవ భీష్మ ద్రోణాదీనాం సర్వేషామ్ ఏవ మహీక్షితాం పశ్యతాం యథా చోదితమ్ అకరోత్. ఈదృశీ భవదీయానాం విజయ స్థితిః ఇతి చ అవోచత్.

శ్లో. తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః, పితౄనథ పితామహాన్ ।
ఆచార్యాన్ మాతులాన్ భ్రాతౄన్, పుత్రాన్ పౌత్రాన్ సఖీం స్తథా॥ 26

శ్లో. శ్వశురాన్ సుహృదశ్చైవ, సేనయో రుభయోరపి ।
తాన్ సమీక్ష్య స కౌన్తేయః, సర్వాన్ బన్ధూన్ అవస్థితాన్ ॥ 27

శ్లో. కృపయా పరయాఽఽవిష్టో, విషీదన్ ఇదమబ్రవీత్ ।

అర్జున ఉవాచ -

దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ!, యుయుత్సుం సముపస్థితమ్ ॥ 28

శ్లో. సీదన్తి మమ గాత్రాణి, ముఖం చ పరిశుష్యతి ।
వేపథుశ్చ శరీరే మే, రోమహర్షశ్చ జాయతే ॥ 29

శ్లో. గాణ్డీవం స్రంసతే హస్తాత్, త్వక్చైవ పరిదహ్యతే ।
న చ శక్నోమ్యవస్థాతుం, భ్రమతీవ చ మే మనః ॥ 30

శ్లో. నిమిత్తాని చ పశ్యామి, విపరీతాని కేశవ!
న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి, హత్వా స్వజనమాహవే ॥ 31

శ్లో. న కాంక్షే విజయం కృష్ణ! న చ రాజ్యం సుఖాని చ ।
కిం నో రాజ్యేన గోవిన్ద! కిం భోగైః జీవితేన వా ॥ 32

శ్లో. యేషామర్థే కాంక్షితం నో, రాజ్యం భోగాస్సుఖాని చ ।
త ఇమేఽవస్థితా యుద్ధే, ప్రాణాంస్త్యక్త్వా ధనాని చ ॥ 33

శ్లో. ఆచార్యాః పితరః పుత్రాః, తథైవ చ పితామహాః ।
మాతులాః శ్వశురాః పౌత్రాః, స్యాలాః సంబంధిన స్తథా ॥ 34

శ్లో. ఏతాన్ న హన్తు మిచ్ఛామి, ఘ్నతోఽపి మధుసూదన ! ।
అపి త్రైలోక్య రాజ్యస్య, హేతోః కిం ను మహీకృతే ॥ 35

శ్లో. నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః, కా ప్రీతిః స్యాత్ జనార్దన !।
పాపమేవాశ్రయే దస్మాన్, హత్వైతాన్ ఆతతాయినః ॥ 36

శ్లో. తస్మాన్నార్హా వయం హన్తుం, ధార్తరాష్ట్రాన్ స్వబాన్ధవాన్ ।
స్వజనం హి కథం హత్వా, సుఖిన స్స్యామ మాధవ! ॥ 37

శ్లో. యద్యప్యేతే న పశ్యంతి, లోభోపహత చేతసః ।
కులక్షయ కృతం దోషం, మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్ ॥ 38

శ్లో. కథం న జ్ఞేయమస్మాభిః, పాపాదస్మాత్ నివర్తితుమ్ ।
కులక్షయ కృతం దోషం, ప్రపశ్యద్భిః జనార్దన ! ॥ 39

శ్లో. కులక్షయే ప్రణశ్యంతి, కులధర్మాః సనాతనాః ।
ధర్మేనష్టే కులం కృత్స్నం, అధర్మోఽభిభవత్యుత ॥ 40

శ్లో. అధర్మాభిభవాత్ కృష్ణ !, ప్రదుష్యంతి కుల స్త్రియః ।
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ !, జాయతే వర్ణసంకరః ॥ 41

శ్లో. సంకరో నరకాయైవ, కులఘ్నానాం కులస్య చ ।
పతంతి పితరో హ్యేషాం, లుప్త పిండోదక క్రియాః ॥ 42

శ్లో. దోషైరేతైః కులఘ్నానాం, వర్ణసఙ్కర కారకైః ।
ఉత్సాద్యన్తే జాతిధర్మాః, కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః ॥ 43

శ్లో. ఉత్సన్న కులధర్మాణాం, మనుష్యాణాం జనార్దన ! ।
నరకే నియతం వాసో, భవతీ త్యనుశుశ్రుమ ॥ 44

శ్లో. అహో! బత! మహత్పాపం, కర్తుం వ్యవసితా వయమ్ ।
యద్రాజ్య సుఖలోభేన, హంతుం స్వజన ముద్యతాః ॥45

శ్లో. యది మామప్రతీకారమ్, అశస్త్రం శస్త్ర పాణయః ।
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యుః, తన్మే క్షేమతరం భవేత్ ॥ 46

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఏవముక్త్వాఽర్జునస్సంఖ్యే, రథోపస్థ ఉపావిశత్ ।
విసృజ్య సశరం చాపం, శోక సంవిగ్న మానసః ॥ 47

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, అర్జున విషాదయోగో నామ
ప్రథమోఽధ్యాయః.

స తు పార్థో మహామనాః పరమకారుణికః దీర్ఘ బన్ధుః పరమ ధార్మికః సభ్రాతృకః భవద్భిః అతి ఘోరైః మారణైః జతుగృహ దాహాదిభిః అసకృత్ వఞ్చితః అపి పరమ పురుష సహాయేన ఆత్మనా హనిష్యమాణాన్ భవదీయాన్ విలోక్య బన్ధు స్నేహేన, పరయా చ కృపయా ధర్మ భయేన చ అతిమాత్ర సన్న సర్వగాత్రః, సర్వథాఽహం "న యోత్స్యామి" ఇత్యుక్త్వా బన్ధు విశ్లేష జనిత శోక సంవిగ్న మానసః సశరం చాపం విసృజ్య రథోపస్థే ఉపావిశత్.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ భగవద్గీతా భాష్యే
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అథ ద్వితీయాధ్యాయః

(సాంఖ్య యోగః)

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. తం తథా కృపయాఽఽవిష్టమ్, అశ్రు పూర్ణాకులేక్షణమ్ ।
విషీదన్తమిదం వాక్యమ్, ఉవాచ మధుసూదనః ॥ 1

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. కుతస్త్వా కశ్మలమిదం, విషమే సముపస్థితమ్ ।
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్యం, అకీర్తికర మర్జున! ॥ 2

శ్లో. క్లైబ్యం మాస్మగమః పార్థ!, నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే ।
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం, త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరంతప! ॥ 3

ఏవమ్ ఉపవిష్టే పార్థే 'కుతోఽయమ్ అస్థానే సముత్థితః శోకః' ఇతి ఆక్షిప్య, తమిమం విషమస్థం శోకమ్, అవిద్వత్ సేవితం, పరలోక విరోధినం, అకీర్తికరమ్, అతి క్షుద్రం, హృదయ దౌర్బల్య కృతం పరిత్యజ్య యుద్ధాయ ఉత్తిష్ఠ ఇతి శ్రీభగవాన్ ఉవాచ.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. కథం భీష్మమహం సంఖ్యే, ద్రోణం చ మధుసూదన ! ।
ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి, పూజార్హౌ వరిసూదన ! ॥ 4

శ్లో. గురూనహత్వా హి మహానుభావాన్,
శ్రేయోభోక్తుం భైక్ష్యమపీహ లోకే ।
హత్వార్థ కామాంస్తు గురూనిహైవ,
భుంజీయభోగాన్ రుధిరప్రదిగ్ధాన్ ॥ 5

పునరపి పార్థః స్నేహ కారుణ్య ధర్మాధర్మ భయాకులః భగవదుక్తం హితతమమ్ అజానన్ ఇదమ్ ఉవాచ - భీష్మ ద్రోణాదికాన్ బహుమన్తవ్యాన్ గురూన్ కథమ్ అహం హనిష్యామి? కథన్తరాం భోగేషు అతిమాత్ర సక్తాన్ తాన్ హత్వా తైః భుజ్యమానాన్ తానేవ భోగాన్ తత్‌రుధిరేణ ఉపసిచ్య తేషు ఆసనేషు ఉపవిశ్య భుఞ్జీయ?

శ్లో. న చైతద్విద్మః కతరన్నో గరీయో,
యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయుః ।
యానేవ హత్వా న జిజీవిషామః,
తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః ॥ 6

శ్లో. కార్పణ్య దోషోపహత స్వభావః,
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మ సమ్మూఢచేతాః ।
యచ్ఛ్రేయస్స్యాత్ నిశ్చితం బ్రూహి తన్మే,
శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్ ॥ 7

శ్లో. న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యాత్,
యచ్ఛోకముచ్ఛోషణ మిన్ద్రియాణామ్ ।
అవాప్య భూమా వసపత్నమృద్ధం,
రాజ్యం సురాణామపి చాధిపత్యమ్ ॥ 8

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఏవముక్త్వా హృషీకేశం, గుడా కేశః పరన్తపః ।
న యోత్స్యామీతి గోవిన్దమ్, ఉక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ ॥ 9

ఏవం, 'యుద్ధమ్ ఆరభ్య నివృత్త వ్యాపారాన్ భవతః ధార్తరాష్ట్రాః ప్రసహ్య హన్యుః ఇతిచేత్, అస్తు; తత్‌వధ లబ్ధ విజయాత్ అధర్మ్యాత్, అస్మాకం, ధర్మాధర్మౌ అజానద్భిః తైః హననమ్ ఏవ శ్రేయః ఇతి మే ప్రతిభాతి' ఇత్యుక్త్వా, 'యన్మహ్యం శ్రేయః ఇతి నిశ్చితం తత్ శరణాగతాయ తవ శిష్యాయ మే బ్రూహి' ఇతి అతిమాత్ర కృపణః భగవత్ పాదౌ ఉపససాద.

ఏవమ్ అస్థానే సముపస్థిత స్నేహ కారుణ్యాభ్యామ్ అప్రకృతిం గతం క్షత్రియాణాం యుద్ధం పరమ ధర్మమ్ అపి అధర్మం మన్వానం ధర్మ బుభుత్సయా చ శరణాగతం పార్థమ్ ఉద్దిశ్య, 'ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానేన యుద్ధస్య ఫలాభిసన్ధి రహితస్య ఆత్మ ప్రాప్తి-ఉపాయతా జ్ఞానేన చ వినా అస్య మోహః న శామ్యతి' ఇతి మత్వా భగవతా పరమ పురుషేణ అధ్యాత్మ శాస్త్ర అవతరణం కృతమ్.

తదుక్తమ్ - "అస్థాన స్నేహ కారుణ్య ధర్మాధర్మ ధియాఽఽకులమ్, పార్థం ప్రపన్నముద్దిశ్య శాస్త్రావతరణం కృతమ్" ఇతి.

శ్లో. తమువాచ హృషీకేశః, ప్రహసన్నివ భారత! ।
సేనయోరుభయోర్మధ్యే, విషీదంత మిదం వచః ॥ 10

తమేవం దేహాత్మనోః యాథాత్మ్య జ్ఞాన నిమిత్త శోకావిష్టం, దేహాతిరిక్త ఆత్మ జ్ఞాన నిమిత్తం చ ధర్మం భాషమాణం, పరస్పర విరుద్ధ గుణాన్వితమ్, ఉభయోః సేనయోః యుద్ధాయ ఉద్యుక్తయోః మధ్యే అకస్మాత్ నిరుద్యోగం పార్థమ్ ఆలోక్య, పరమ పురుషః ప్రహసన్ ఇవ ఇదమ్ ఉవాచ - పరిహాస వాక్యం వదన్ ఇవ ఇదమ్ ఆత్మ పరమాత్మ యాథాత్మ్య, తత్ ప్రాప్తి ఉపాయభూత, కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగ గోచరం "నత్వేవాహం జాతునాసమ్" ఇత్యారభ్య "అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః" ఇత్యేతదన్తం వచః ఉవాచ ఇత్యర్థః.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం, ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే ।
గతాసూన్ అగతాసూంశ్చ, నానుశోచన్తి పణ్డితాః ॥ 11

'అశోచ్యాన్' ప్రతి అనుశోచసి, "పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్త పిణ్డోదక క్రియాః" ఇత్యాదికాన్ దేహాత్మ స్వభావ 'ప్రజ్ఞా' నిమిత్త

'వాదాంశ్చ భాషసే' - దేహాత్మ స్వభావ జ్ఞానవతాం న అత్ర కిఞ్చిత్ శోకనిమిత్తమ్ అస్తి. 'గతాసూన్' దేహాన్ 'అగతాసూన్' ఆత్మనశ్చ ప్రతి తయోః స్వభావ యాథాత్మ్య విదః న శోచన్తి, అతః త్వయి విప్రతిషిద్ధమ్ ఇదమ్ ఉపలక్ష్యతే , యత్ ఏతాన్ హనిష్యామి ఇతి అనుశోచనం, యత్ చ దేహాతిరిక్త ఆత్మ జ్ఞాన కృతం ధర్మాధర్మ భాషణమ్, అతః దేహ స్వభావం చ న జానాసి తత్అతిరిక్తమ్ ఆత్మానం చ నిత్యమ్, తత్ప్రాప్తి ఉపాయభూతం యుద్ధాదికం ధర్మం చ.

ఇదం చ యుద్ధం ఫలాభిసన్ధి రహితమ్, ఆత్మ యాథాత్మ్య ప్రాప్తి ఉపాయ భూతమ్. ఆత్మా హి న జన్మాధీన సద్భావః, న మరణాధీన వినాశః చ; తస్య జన్మ మరణయోః అభావాత్. అతః సః న శోకస్థానమ్. దేహః తు అచేతనః, పరిణామ స్వభావః. తస్య ఉత్పత్తి వినాశ యోగః స్వాభావికః ఇతి సోఽపి న శోకస్థానమ్ - ఇతి అభిప్రాయః.

శ్లో. న త్వేవాహం జాతు నాసం, న త్వం నేమే జనాధిపాః ।
న చైవ న భవిష్యామః సర్వే వయ మతః పరమ్ ॥ 12

ప్రథమం తావత్ ఆత్మనాం స్వభావం శృణు. 'అహం' - సర్వేశ్వరః తావత్, 'అతః' - వర్తమానాత్ పూర్వస్మిన్ అనాదౌ కాలే, 'న నాసమ్' - అపితు ఆసమ్. త్వన్ముఖాశ్చ ఏతే ఈశితవ్యాః క్షేత్రజ్ఞాః 'న నాసన్' - అపితు ఆసన్, అహం చ యూయం చ 'సర్వే

వయమ్' 'అతః పరమ్' - అస్మాత్ అనన్తరే కాలే, 'న చైవ న భవిష్యామః' - అపితు భవిష్యామః ఏవ.

యథా అహం సర్వేశ్వరః పరమాత్మా నిత్యః ఇతి న అత్ర సంశయః, తథా ఏవ భవన్తః క్షేత్రజ్ఞాః ఆత్మానః అపి నిత్యాః ఏవ ఇతి మన్తవ్యాః.

ఏవం భగవతః సర్వేశ్వరాత్ ఆత్మనాం పరస్పరం చ భేదః పారమార్థికః ఇతి భగవతా ఏవ ఉక్తమ్ ఇతి ప్రతీయతే , అజ్ఞాన మోహితం ప్రతి తత్‌నివృత్తయే పారమార్థిక నిత్యత్వ ఉపదేశ సమయే 'అహం', 'త్వమ్', 'ఇమే సర్వే', 'వయమ్' ఇతి వ్యపదేశాత్. ఔపాధిక భేదవాదే హి ఆత్మ భేదస్య అతాత్త్వికత్వేన తత్త్వ ఉపదేశ సమయే భేదనిర్దేశో న సఙ్గచ్ఛతే. భగవదుక్త ఆత్మ భేదః స్వాభావికః ఇతి శ్రుతిః అపి ఆహ - "నిత్యో నిత్యానాం చేతనః చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" ఇతి. నిత్యానాం బహూనాం చేతనానాం యః ఏకో నిత్యః చేతనస్సన్ కామాన్ విదధాతి ఇత్యర్థః. అజ్ఞానకృత భేద దృష్టి వాదే తు పరమ పురుషస్య పరమార్థ దృష్టేః నిర్విశేష కూటస్థ నిత్య చైతన్య ఆత్మ యాథాత్మ్య సాక్షాత్కారాత్ నివృత్త అజ్ఞాన తత్‌కార్యతయా అజ్ఞాన కృత భేద దర్శనం, తన్మూల ఉపదేశాది వ్యవహారాః చ న సఙ్గచ్ఛన్తే.

అథ పరమ పురుషస్య అధిగత అద్వైత జ్ఞానస్య బాధితానువృత్తి

రూపమ్ ఇదం భేద జ్ఞానం దగ్ధ పటాదివత్ న బన్ధకమ్ ఇతి ఉచ్యతే, నైతత్ ఉపపద్యతే. మరీచికా జల జ్ఞానాదికం హి బాధితమ్ అనువర్తమానం న జలాహరణాది ప్రవృత్తి హేతుః. ఏవమత్రాపి అద్వైత జ్ఞానేన బాధితం భేదజ్ఞానమ్ అనువర్తమానమ్ అపి మిథ్యార్థ విషయత్వ నిశ్చయాత్ న ఉపదేశాది ప్రవృత్తి హేతుః భవతి. న చ ఈశ్వరస్య పూర్వమ్ అజ్ఞస్య శాస్త్రాధిగత తత్త్వ జ్ఞానతయా బాధితానువృత్తిః శక్యతే వక్తుమ్, "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "పరాస్య శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ", "వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున, భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన" ఇతి శ్రుతి స్మృతి విరోధాత్. కిఞ్చ పరమ పురుషశ్చ ఇదానీన్తన గురుపరమ్పరా చ అద్వితీయ ఆత్మ స్వరూప నిశ్చయే సతి అనువర్తమానే అపి భేదజ్ఞానే స్వనిశ్చయ అనురూపమ్ అద్వితీయ ఆత్మజ్ఞానం కస్మై ఉపదిశతి? ఇతి వక్తవ్యమ్. ప్రతిబిమ్బవత్ ప్రతీయమానేభ్యో అర్జునాదిభ్యః ఇతి చేత్, న ఏతత్ ఉపపద్యతే, న హి అనున్మత్తః కోఽపి మణి కృపాణ దర్పణాదిషు ప్రతీయమానేషు స్వాత్మ ప్రతిబిమ్బేషు తేషాం స్వాత్మనో అనన్యత్వం జానన్, తేభ్యః కమపి అర్థమ్ ఉపదిశతి.

బాధితానువృత్తిః అపి తైః న శక్యతే వక్తుమ్, బాధకేన అద్వితీయ ఆత్మ జ్ఞానేన ఆత్మ వ్యతిరిక్త భేద జ్ఞాన కారణస్య అనాదేః వినష్టత్వాత్. ద్వి చన్ద్ర జ్ఞానాదౌ తు చన్ద్రైకత్వ జ్ఞానేన పారమార్థిక

తిమిరాది దోషస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞాన హేతోః అవినష్టత్వాత్ బాధితానువృత్తిః యుక్తా. అనువర్తమానమ్ అపి ప్రబల ప్రమాణ బాధితత్వేన అకిఞ్చిత్కరమ్. ఇహ తు భేదజ్ఞానస్య సవిషయస్య సకారణస్య అపారమార్థికత్వేన వస్తు యాథాత్మ్య జ్ఞాన వినష్టత్వాత్ న కథఞ్చిత్ అపి బాధితానువృత్తిః సమ్భవతి.

అతః సర్వేశ్వరస్య ఇదానీన్తన గురు పరమ్పరాయాశ్చ తత్త్వ జ్ఞానమ్ అస్తి చేత్, భేద దర్శన, తత్కార్య ఉపదేశాది అసమ్భవః, భేద దర్శనమ్ అస్తి చేత్ అజ్ఞానస్య తత్ హేతోః స్థితత్వేన అజ్ఞత్వాత్ ఏవ సుతరామ్ ఉపదేశో న సమ్భవతి. కించ, గురోః అద్వితీయాత్మ విజ్ఞానాత్ ఏవ బ్రహ్మాజ్ఞానస్య సకార్యస్య వినష్టత్వాత్ శిష్యం ప్రతి ఉపదేశో నిష్ప్రయోజనః. గురుః, తత్జ్ఞానం చ కల్పితమ్ ఇతి చేత్, శిష్య - తత్ జ్ఞానయోః అపి కల్పితత్వాత్ తదపి అనివర్తకమ్. కల్పితత్వే అపి పూర్వ విరోధిత్వేన నివర్తకమ్ ఇతి చేత్, తత్ ఆచార్య జ్ఞానే అపి సమానమ్ ఇతి తదేవ నివర్తకం భవతి ఇతి ఉపదేశ ఆనర్థక్యమ్ ఏవ ఇతి కృతమ్ అసమీచీన వాదైః నిరస్తైః.

శ్లో. దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే, కౌమారం యౌవనం జరా ।
తథా దేహాన్తర ప్రాప్తిః, ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి ॥ 13

ఏకస్మిన్ దేహే వర్తమానస్య దేహినః కౌమారావస్థాం విహాయ

యౌవనాది అవస్థా ప్రాప్తౌ ఆత్మనః స్థిరత్వ బుద్ధ్యా యథా ఆత్మా నష్టః ఇతి న శోచతి, దేహాత్ దేహాన్తర ప్రాప్తౌ అపి తథా ఏవ స్థిరః ఆత్మా ఇతి బుద్ధిమాన్ న తత్ర ముహ్యతి. ఆత్మనాం నిత్యత్వాత్ ఆత్మానః న శోకస్థానమ్. ఏతావదత్ర కర్తవ్యమ్ - ఆత్మనాం నిత్యానామ్ ఏవ అనాది కర్మవశ్యతయా తత్తత్ కర్మోచిత దేహ సంసృష్టానాం తైః ఏవ దేహైః బన్ధ నివృత్తయే శాస్త్రీయం స్వవర్ణోచితం యుద్ధాదికమ్ అనభిసంహిత ఫలం కర్మ కుర్వతామ్ అవర్జనీయతయా ఇన్ద్రియైః ఇన్ద్రియార్థ స్పర్శాః శీతోష్ణాది ప్రయుక్త సుఖదుఃఖదా భవన్తి, తే తు యావత్ శాస్త్రీయ కర్మ సమాప్తి క్షన్తవ్యాః ఇతి.

ఇమమర్థమ్ అనన్తరమ్ ఏవ ఆహ -

శ్లో. మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌన్తేయ !, శీతోష్ణ సుఖ దుఃఖదాః ।
ఆగమాపాయినోఽనిత్యాః, తాన్ తితిక్షస్వ భారత ॥ 14

శబ్ద స్పర్శ రూప రస గన్ధాః సాశ్రయాః తన్మాత్ర కార్యత్వాత్ 'మాత్రాః' ఇతి ఉచ్యన్తే. శ్రోత్రాదిభిః తేషాం స్పర్శాః శీతోష్ణాది రూప సుఖదుఃఖదాః భవన్తి. శీతోష్ణ శబ్దః ప్రదర్శనార్థః. తాన్ ధైర్యేణ యావత్ యుద్ధాది శాస్త్రీయ కర్మ సమాప్తి తితిక్షస్వ. తే చ ఆగమాపాయిత్వాత్ ధైర్యవతాం క్షన్తుం యోగ్యాః, అనిత్యాశ్చ తే బన్ధ హేతుభూత కర్మనాశే సతి ఆగమాపాయిత్వేన అపి న వర్తన్తే ఇత్యర్థః.

తత్క్షమా కిమర్థా ఇత్యత ఆహ -

శ్లో. యం హి న వ్యథయంత్యేతే, పురుషం పురుషర్షభ! ।
సమదుఃఖసుఖం ధీరం, సోఽమృతత్వాయ కల్పతే ॥ 15

యం పురుషం ధైర్య యుక్తమ్ అవర్జనీయ దుఃఖం సుఖవత్ మన్యమానమ్ అమృతత్వ సాధనతయా స్వవర్ణోచితం యుద్ధాది కర్మ అనభిసంహిత ఫలం కుర్వాణం తదన్తర్గతాః శస్త్రపాతాది మృదు క్రూర స్పర్శాః న వ్యథయన్తి, సః ఏవ అమృతత్వం సాధయతి. న త్వాదృశో దుఃఖ అసహిష్ణుః ఇత్యర్థః. ఆత్మనాం నిత్యత్వాత్ ఏతావత్ అత్ర కర్తవ్యమ్ ఇత్యర్థః.

యత్ తు ఆత్మనాం నిత్యత్వం, దేహానాం స్వాభావికం నాశిత్వం చ అశోక నిమిత్తమ్ ఉక్తం "గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచన్తి పణ్డితాః" ఇతి, తత్ ఉపపాదయితుమ్ ఆరభతే -

శ్లో. నాఽసతో విద్యతే భావో, నాఽభావో విద్యతే సతః ।
ఉభయోరపి దృష్టోఽన్తః, త్వనయోః తత్త్వదర్శిభిః ॥ 16

'అసతః' దేహస్య సద్భావో న విద్యతే. 'సతః' చ ఆత్మనః న 'అసద్భావః'. 'ఉభయోః' దేహాత్మనోః ఉపలభ్యమానయోః యథా ఉపలబ్ధి తత్త్వ దర్శిభిః 'అన్తో దృష్టః'. నిర్ణయాన్తత్వాత్ నిరూపణస్య నిర్ణయః ఇహ 'అన్త' శబ్దేన ఉచ్యతే. దేహస్య అచిద్వస్తునః అసత్త్వమ్ ఏవ స్వరూపమ్, ఆత్మనః చేతనస్య సత్త్వమేవ స్వరూపమ్ ఇతి నిర్ణయః దృష్టః ఇత్యర్థః. వినాశ స్వభావో హి అసత్త్వమ్.

అవినాశ స్వభావః చ సత్త్వమ్.

యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ - "తస్మాన్న విజ్ఞానమృతేఽస్తి కించిత్ క్వచిత్ కదాచిత్ ద్విజ వస్తుజాతమ్, సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్యమన్యత్", "అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైః అభ్యుపగమ్యతే, తత్తు నాశి న సన్దేహో నాశి ద్రవ్య ఉపపాదితమ్", "యత్తుకాలాన్తరేణాఽపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతివై, పరిణామాది సమ్భూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్" ఇతి.

అత్రాపి "అన్తవన్త ఇమే దేహాః", "అవినాశి తు తత్ విద్ధి" ఇతి హి ఉచ్యతే. తదేవ సత్త్వాసత్త్వ వ్యపదేశహేతుః ఇతి గమ్యతే. అత్ర తు సత్కార్య వాదస్య అప్రస్తుతత్వాత్ న తత్పరః అయం శ్లోకః. దేహాత్మ స్వభావ అజ్ఞాన మోహితస్య తత్మోహశాన్తయే హి ఉభయోః నాశిత్వ అనాశిత్వ రూప స్వభావ వివేకః ఏవ వక్తవ్యః. స ఏవ "గతాసూన్ అగతాసూన్" ఇతి చ ప్రస్తుతః. స ఏవ చ "అవినాశి తు తద్విద్ధి", "అన్తవన్త ఇమే దేహాః" ఇత్యనన్తరమ్ ఉపపాద్యతే. అతః యథోక్తః ఏవ అర్థః.

ఆత్మనః తు అవినాశిత్వం కథమ్ అవగమ్యతే ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. అవినాశి తు తద్విద్ధి, యేన సర్వమిదం తతమ్ ।
వినాశ మవ్యయస్యాస్య, న కశ్చిత్ కర్తు మర్హతి ॥ 17

తత్ ఆత్మతత్త్వమ్ 'అవినాశి' ఇతి విద్ధి. యేన ఆత్మ తత్త్వేన చేతనేన తత్ వ్యతిరిక్తమ్ ఇదమ్ అచేతన తత్త్వం 'సర్వం', 'తతం' - వ్యాప్తం. వ్యాపకత్వేన నిరతిశయ సూక్ష్మత్వాత్ ఆత్మనః వినాశ అనర్హస్య తత్ వ్యతిరిక్తో న కశ్చిత్ పదార్థో వినాశం కర్తుమ్ అర్హతి, "తత్వ్యాప్యతయా తస్మాత్ స్థూలత్వాత్. నాశకం హి శస్త్ర జల అగ్ని వాయ్వాదికం నాశ్యం వ్యాప్య శిథిలీ కరోతి. ముద్గరాదయః అపి హి వేగవత్ సంయోగేన వాయుమ్ ఉత్పాద్య తత్ద్వారేణ నాశయన్తి. అతః ఆత్మతత్త్వమ్ అవినాశి.

దేహానాం తు వినాశిత్వమ్ ఏవ స్వభావః ఇత్యాహ -

శ్లో. అన్తవన్త ఇమే దేహాః, నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః ।
అనాశినోఽప్రమేయస్య, తస్మాత్ యుధ్యస్వ భారత ॥ 18

"దిహ ఉపచయే" ఇతి ఉపచయ రూపాః ఇమే దేహాః 'అన్తవన్తః' - వినాశ స్వభావాః. ఉపచయాత్మకా హి ఘటాదయః అన్తవన్తో దృష్టాః. నిత్యస్య శరీరిణః కర్మఫల భోగార్థతయా భూత సఙ్ఘాత రూపాః దేహాః "పుణ్యః పుణ్యేన" ఇత్యాది శాస్త్రైః ఉక్తాః కర్మావసాన వినాశినః. ఆత్మాతు అవినాశీ, కుతః? 'అప్రమేయత్వాత్'. న హి ఆత్మా ప్రమేయతయా ఉపలభ్యతే. అపి తు ప్రమాతృతయా చ. తథా చ వక్ష్యతే "ఏతత్ యోవేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞః ఇతి తద్విదః" ఇతి. న చ అనేక ఉపచయాత్మక ఆత్మా ఉపలభ్యతే, సర్వత్ర దేహే అహమిదం

జానామి ఇతి దేహాత్ అన్యస్య ప్రమాతృతయా ఏక రూపేణ ఉపలబ్ధేః. న చ దేహాదేః ఇవ ప్రదేశ భేదే ప్రమాతుః ఆకార భేదః ఉపలభ్యతే.

అతః ఏకరూపత్వేన అనుపచయాత్మకత్వాత్, ప్రమాతృత్వాత్, వ్యాపకత్వాత్ చ ఆత్మా నిత్యః. దేహః తు ఉపచయాత్మకత్వాత్ శరీరిణః కర్మఫలభోగ అర్థత్వాత్ అనేక రూపత్వాత్ వ్యాప్యత్వాత్ చ వినాశీ. తస్మాత్ దేహస్య వినాశ స్వభావత్వాత్ ఆత్మనః నిత్యస్వభావత్వాత్ చ ఉభౌ అపి న శోకస్థానమ్ ఇతి శస్త్రపాతాది పరుష స్పర్శాన్ అవర్జనీయాన్ స్వగతాన్ అన్యగతాంశ్చ ధైర్యేణ సోఢ్వా అమృతత్వ ప్రాప్తయే అనభిసంహిత ఫలం యుద్ధాఖ్యం కర్మ ఆరభస్వ.

శ్లో. యు ఏనం వేత్తి హన్తారం, యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ ।
ఉభౌ తౌ న విజానీతో, నాయం హన్తి న హన్యతే ॥ 19

'ఏనమ్' - ఉక్తస్వభావమ్ ఆత్మానం ప్రతి, 'హన్తారం' - హనన హేతుం కమపి యో మన్యతే, యశ్చ ఏనం కేనాపి హేతునా హతం మన్యతే, తౌ ఉభౌ న విజానీతః. ఉక్తైః హేతుభిః అస్య నిత్యత్వాత్ 'ఏనమ్' 'అయం' - హనన హేతుః, 'న హన్తి' అస్య హనన హేతుః న భవతి. అత ఏవ చ అయమాత్మా న హన్యతే. హన్తి ధాతుః అపి ఆత్మ కర్మకః శరీర వియోగ కరణవాచీ "న హింస్యాత్ భూతాని", "బ్రాహ్మణో న హన్తవ్యః" ఇత్యాదీని అపి శాస్త్రాణి అవిహిత శరీర వియోగ కరణ విషయాణి.

శ్లో. న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిత్

నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః ।

అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో,

న హన్యతే హన్యమానే శరీరే ॥ 20

ఉక్తైః ఏవ హేతుభిః నిత్యత్వేన అపరిణామిత్వాత్ ఆత్మనః జనన మరణాదయః సర్వే ఏవ అచేతన దేహ ధర్మాః న సన్తి ఇతి ఉచ్యతే. తత్ర 'జాయతే మ్రియతే' ఇతి వర్తమానతయా సర్వేషు దేహేషు సర్వైః అనుభూయమానే జనన మరణే కదాచిదపి ఆత్మానం న స్పృశతః. 'నాయం భూత్వా, భవితా వా న భూయః' - అయం కల్పాదౌ భూత్వా భూయః కల్పాన్తే చ న భవితా. కేషుచిత్ ప్రజాపతి ప్రభృతి దేహేషు ఆగమేన ఉపలభ్యమానం, 'కల్పాదౌ జననం - కల్పాన్తే చ మరణమ్' ఆత్మానం న స్పృశతి ఇత్యర్థః.

అతః సర్వ దేహగత ఆత్మా 'అజః', అతః ఏవ 'నిత్యః', 'శాశ్వతః' - ప్రకృతివత్ అవిశద సతత పరిణామైః అపి న అన్వీయతే, 'పురాణః' - పురా అపి నవః, సర్వదా అపూర్వవత్ అనుభావ్యః ఇత్యర్థః. అతః శరీరే 'హన్యమానే న హన్యతే' అయమాత్మా.

శ్లో. వేదా వినాశినం నిత్యం, య ఏన మజ మవ్యయమ్ ।

కథం స పురుషః పార్థ! కం ఘాతయతి హన్తి కమ్ ॥ 21

ఏవమ్ అవినాశిత్వేన అజత్వేన వ్యయ అనర్హత్వేన చ

నిత్యమేనమ్ ఆత్మానం యః పురుషో వేద, సః పురుషః దేవ మనుష్య తిర్యక్ స్థావర శరీర అవస్థితేషు ఆత్మసు కమపి ఆత్మానం 'కథం ఘాతయతి'? కం వా 'కథం హన్తి' - కథం నాశయతి? కథం వా తత్ ప్రయోజకో భవతి ఇత్యర్థః. ఏతాన్ ఆత్మనః ఘాతయామి హన్మి ఇతి అనుశోచనమ్ ఆత్మ స్వరూప యాథాత్మ్య అజ్ఞాన మూలమేవ ఇత్యభిప్రాయః.

యద్యపి నిత్యానామ్ ఆత్మనాం శరీర విశ్లేష మాత్రం క్రియతే, తథాపి రమణీయ భోగ సాధనేషు శరీరేషు నశ్యత్సు తద్వియోగ రూపం శోక నిమిత్తమ్ అస్త్యేవ ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ,
నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి ।
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాని,
అన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ ॥ 22

ధర్మయుద్ధే శరీరం త్యజతాం త్యక్త శరీరాత్ అధికతర కల్యాణ శరీర గ్రహణం శాస్త్రాత్ అవగమ్యతే ఇతి 'జీర్ణాని వాసాంసి విహాయ నవాని' - కల్యాణాని వాసాంసి గృహ్ణతామ్ ఇవ హర్ష నిమిత్తమేవ అత్ర ఉపలభ్యతే.

పునరపి, "అవినాశితు తద్విద్ధి, యేన సర్వమిదం తతమ్" ఇతి పూర్వోక్తమ్ అవినాశిత్వం సుఖ గ్రహణాయ వ్యఞ్జయన్ ద్రఢయతి-

శ్లో. నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి, నైనం దహతి పావకః ।
న చైనం క్లేదయంత్యాపో, న శోషయతి మారుతః ॥ 23

శ్లో. అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయం, అక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ ।
నిత్య స్సర్వగతస్థాణుః, అచలోఽయం సనాతనః ॥ 24

శస్త్ర, అగ్ని, అమ్బు, వాయవః ఛేదన, దహన, క్లేదన, శోషణాని ఆత్మానం ప్రతి కర్తుం న శక్నువన్తి, సర్వగతత్వాత్ ఆత్మనః సర్వతత్త్వ వ్యాపన స్వభావతయా సర్వేభ్యః తత్త్వేభ్యః సూక్ష్మత్వాత్ అస్య తైః వ్యాప్తి అనర్హత్వాత్, వ్యాప్య కర్తవ్యత్వాత్ చ ఛేదన దహన క్లేదన శోషణానామ్. అతః ఆత్మా నిత్యః స్థాణుః అచలః అయం, సనాతనః స్థిర స్వభావః అప్రకమ్ప్యః పురాతనశ్చ.

శ్లో. అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయం, అవికార్యోఽయ ముచ్యతే ।
తస్మాదేవం విదిత్వైనం, నానుశోచితు మర్హసి ॥ 25

ఛేదనాది యోగ్యాని వస్తూని యైః ప్రమాణైః వ్యజ్యన్తే తైః అయమాత్మా న వ్యజ్యతే ఇతి అవ్యక్తః. అతః ఛేద్యాది విజాతీయః 'అచిన్త్యశ్చ' - సర్వవస్తు విజాతీయత్వేన తత్తత్ స్వభావయుక్తతయా చిన్తయితుమ్ అపి న అర్హః. అతశ్చ 'అవికార్యః' - వికార అనర్హః. తస్మాత్ ఉక్త లక్షణమ్ ఏనమ్ ఆత్మానం విదిత్వా తత్ కృతే న అనుశోచితుమ్ అర్హసి.

శ్లో. అథచైనం నిత్యజాతం, నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్ ।
తథాఽపిత్వం మహాబాహో!, నైవం శోచితు మర్హసి ॥ 26

అథ నిత్యజాతం నిత్యమృతం దేహమ్ ఏవ ఏనమ్ ఆత్మానం మనుషే, న దేహాతిరిక్తమ్ ఉక్త లక్షణమ్, తథాపి ఏవమతిమాత్రం న శోచితుమ్ అర్హసి, పరిణామ స్వభావస్య దేహస్య ఉత్పత్తి వినాశయోః అవర్జనీయత్వాత్.

శ్లో. జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః, ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ ।
తస్మాత్ అపరిహార్యేఽర్థే, న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ 27

ఉత్పన్నస్య వినాశో 'ధ్రువః' - అవర్జనీయః ఉపలభ్యతే, తథా వినష్టస్య అపి జన్మ అవర్జనీయమ్. కథమ్ ఇదమ్ ఉపపద్యతే వినష్టస్య ఉత్పత్తిః? ఇతి, సతః ఏవ ఉత్పత్తి ఉపలబ్ధేః, అసతశ్చ అనుపలబ్ధేః. ఉత్పత్తి వినాశాదయః సతో ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషాః. తన్తు ప్రభృతీని హి ద్రవ్యాణి సన్త్యేవ రచనా విశేష యుక్తాని పటాదీని ఉచ్యన్తే. అసత్కార్యవాదినా అపి ఏతావదేవ ఉపలభ్యతే. న హి తత్ర తన్తు సంస్థాన విశేషాతిరేకేణ ద్రవ్యాన్తరం ప్రతీయతే. కారక వ్యాపార నామాన్తర భజన వ్యవహార విశేషాణామ్ ఏతావతా ఏవ ఉపపత్తేః న ద్రవ్యాన్తర కల్పనా యుక్తా.

అతః ఉత్పత్తి వినాశాదయః సతః ద్రవ్యస్య అవస్థా విశేషాః. ఉత్పత్త్యాఖ్యామ్ అవస్థామ్ ఉపయాతస్య ద్రవ్యస్య తద్విరోధి

అవస్థాన్తర ప్రాప్తిః వినాశః ఇత్యుచ్యతే. మృత్ ద్రవ్యస్య పిణ్డత్వ ఘటత్వ కపాలత్వ చూర్ణత్వాదివత్ పరిణామి ద్రవ్యస్య పరిణామ పరమ్పరా అవర్జనీయా. తత్ర పూర్వావస్థస్య ద్రవ్యస్య ఉత్తర అవస్థా ప్రాప్తిః వినాశః. సా ఏవ తదవస్థస్య చ ఉత్పత్తిః. ఏవమ్ ఉత్పత్తి వినాశాఖ్య పరిణామ పరమ్పరా పరిణామినః ద్రవ్యస్య అపరిహార్యా ఇతి న తత్ర శోచితుమ్ అర్హసి.

సతో ద్రవ్యస్య పూర్వావస్థా విరోధి అవస్థాన్తర ప్రాప్తి దర్శనేన యోఅల్పీయాన్ శోకః సోఽపి మనుష్యాది భూతేషు న సమ్భవతి ఇత్యాహ-

శ్లో. అవ్యక్తాదీని భూతాని, వ్యక్తమధ్యాని భారత! ।
అవ్యక్త నిధనాన్యేవ, తత్ర కా పరిదేవనా ॥ 28

మనుష్యాది భూతాని సన్త్యేవ ద్రవ్యాణి అనుపలబ్ధ పూర్వావస్థాని ఉపలబ్ధ మనుష్యత్వాది మధ్యావస్థాని అనుపలబ్ధ ఉత్తరఅవస్థాని స్వేషు స్వభావేషు వర్తన్తే ఇతి న తత్ర పరిదేవనా నిమిత్తమ్ అస్తి.

ఏవం శరీరాత్మవాదే అపి నాస్తి శోకనిమిత్తమ్ ఇత్యుక్త్వా శరీర అతిరిక్త ఆశ్చర్య స్వరూప ఆత్మని ద్రష్టా వక్తా శ్రోతా శ్రవణాయత్త ఆత్మ నిశ్చయశ్చ దుర్లభః ఇత్యాహ -

శ్లో. ఆశ్చర్యవత్ పశ్యతి కశ్చిదేనమ్,
ఆశ్చర్యవత్ వదతి తథైవ చాన్యః ।
ఆశ్చర్యవచ్చైన మన్యశ్శృణోతి,
శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్ ॥ 29

ఏవమ్ ఉక్తస్వభావం, స్వేతర సమస్త వస్తు విసజాతీయతయా ఆశ్చర్యవత్ అవస్థితమ్, అనన్తేషు జన్తుషు మహతా తపసా క్షీణ పాప ఉపచిత పుణ్యః కశ్చిత్ పశ్యతి. తథావిధః కశ్చిత్ పరస్మై వదతి. ఏవం కశ్చిదేవ శృణోతి. శ్రుత్వాపి ఏనం యథావత్ అవస్థితం తత్త్వతః న కశ్చిత్ వేద. చకారాత్ ద్రష్టృ వక్తృ శ్రోతృషు అపి తత్త్వతః దర్శనం తత్త్వతః వచనం తత్త్వతః శ్రవణం దుర్లభమ్ ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. దేహీ నిత్యమవధ్యోఽయం, దేహే సర్వస్య భారత ।
తస్మాత్ సర్వాణి భూతాని, న త్వం శోచితు మర్హసి ॥ 30

సర్వస్య దేవాది దేహినః దేహే వధ్యమానే అపి అయం దేహీ నిత్యమ్ అవధ్యో మన్తవ్యః. తస్మాత్ సర్వాణి దేవాది స్థావరాన్తాని భూతాని విషమాకారాణి అపి ఉక్తేన స్వభావేన స్వరూపతః సమానాని నిత్యాని చ, దేహగతం తు వైషమ్యమ్ అనిత్యత్వం చ. తతో దేవాదీని సర్వాణి భూతాని ఉద్దిశ్య న శోచితుమ్ అర్హసి, న కేవలం భీష్మాదీన్ ప్రతి.

శ్లో. స్వధర్మమపి చావేక్ష్య, న వికమ్పితు మర్హసి ।
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాత్ శ్రేయోఽన్యత్, క్షత్రియస్య న విద్యతే ॥ 31

అపి చ ఇదం ప్రారబ్ధం యుద్ధం ప్రాణి మారణమపి అగ్నీషోమీయాదివత్ స్వధర్మమ్ అవేక్ష్య న వికమ్పితుమ్ అర్హసి. 'ధర్మ్యాత్' న్యాయతః ప్రవృత్తాత్ - యుద్ధాత్ అన్యత్ న హి క్షత్రియస్య శ్రేయో విద్యతే. "శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం, యుద్ధేచాప్యపలాయనమ్, దానమీశ్వర భావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్" ఇతి హి వక్ష్యతే. అగ్నీషోమీయాదిషు చ న హింసా పశోః, నిహీనతర ఛాగాది దేహ పరిత్యాగ పూర్వక కల్యాణ దేహ స్వర్గాది ప్రాపకత్వ శ్రుతేః సంజ్ఞపనస్య "న వా ఉ వేతన్మ్రియసే న రిష్యసి, దేవాగ్ం ఇదేషి పథిభిస్సుగేభిః, యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః, తత్ర త్వా దేవస్సవితా దధాతు" ఇతి హి శ్రూయతే. ఇహ చ యుద్ధే మృతానాం కల్యాణతర దేహప్రాప్తిః ఉక్తా "వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి" ఇత్యాదినా. అతః చికిత్సకకర్మ ఆతురస్య ఇవ అస్య రక్షణమేవ అగ్నీషోమీయాదిషు సంజ్ఞపనమ్.

శ్లో. యదృచ్ఛయా చోపపన్నం, స్వర్గద్వార మపావృతమ్ ।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ ! లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్ ॥ 32

అయత్న ఉపనతమ్ ఇదం నిరతిశయ సుఖ ఉపాయభూతం నిర్విఘ్నమ్ ఈదృశం యుద్ధం సుఖినః పుణ్యవన్తః క్షత్రియాః లభన్తే.

శ్లో. అథ చేత్త్వమిమం ధర్మ్యమ్, సఙ్గ్రామం న కరిష్యసి ।
తతస్స్వధర్మం కీర్తించ, హిత్వా పాప మవాప్స్యసి ॥ 33

అథ క్షత్రియస్య స్వధర్మభూతమ్ ఇమమ్ ఆరబ్ధం సఙ్గ్రామం మోహాత్ అజ్ఞానాత్ న కరిష్యసి చేత్ తతః ప్రారబ్ధస్య ధర్మస్య అకరణాత్ స్వధర్మ ఫలం నిరతిశయ సుఖం విజయేన నిరతిశయాం చ కీర్తిం హిత్వా పాపం నిరతిశయమ్ అవాప్స్యసి.

శ్లో. అకీర్తిం చాపి భూతాని, కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।
సంభావితస్య చాకీర్తిః, మరణాత్ అతిరిచ్యతే ॥ 34

న కేవలం నిరతిశయ సుఖ కీర్తిహాని మాత్రమ్, 'పార్థో యుద్ధే ప్రారబ్ధే పలాయితః' ఇతి 'అవ్యయాం' - సర్వదేశ కాలవ్యాపినీమ్, 'అకీర్తిం' చ సమర్థాని అసమర్థాని అపి సర్వాణి 'భూతాని కథయిష్యన్తి'. తతః కిమితి చేత్, శౌర్యవీర్య పరాక్రమాదిభిః సర్వ సమ్భావితస్య తద్విపర్యయజా హి అకీర్తిః 'మరణాత్ అతిరిచ్యతే'. ఏవం విధాయాః అకీర్తేః మరణమేవ తవ శ్రేయః ఇత్యర్థః.

బన్ధు స్నేహత్ కారుణ్యాత్ చ యుద్ధాత్ నివృత్తస్య శూరస్య మమ అకీర్తిః కథమ్ ఆగమిష్యతి? ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. భయాద్రణా దుపరతం, మన్యంతే త్వాం మహారథాః ।
యేషాం చ త్వం బహుమతో, భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్॥ 35

యేషాం కర్ణ దుర్యోధనాదీనాం మహారథానామ్ ఇతః పూర్వం 'త్వం శూరో వైరీ' ఇతి బహుమతః భూత్వా ఇదానీం యుద్ధే సముపస్థితే నివృత్త వ్యాపారతయా 'లాఘవం' - సునిగ్రహతాం యాస్యసి, తే మహా రథాః త్వాం 'భయాత్ రణాత్ ఉపరతం మంస్యన్తే'. శూరాణాం హి వైరిణాం శత్రు భయాత్ ఋతే బన్ధుస్నేహాదినా యుద్ధాత్ ఉపరతిః న ఉపపద్యతే. కించ..........

శ్లో. అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్, వదిష్యంతి తవాహితాః ।
నిన్దన్తస్తవ సామర్థ్యం, తతో దుఃఖతరం ను కిమ్ ॥ 36

'శూరాణామ్ అస్మాకం సన్నిధౌ కథమయం పార్థః క్షణమపి స్థాతుం శక్నుయాత్, అస్మత్ సన్నిధానాత్ అన్యత్ర హి అస్య సామర్థ్యమ్' ఇతి తవ సామర్థ్యం 'నిన్దన్తః' శూరాణామ్ అవాచ్య వాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యన్తి' తవ శత్రవః ధార్తరాష్ట్రాః, తతో అధికతరం దుఃఖం కిం తవ? ఏవం విధ అవాచ్య శ్రవణాత్ మరణమేవ శ్రేయః ఇతి త్వమేవ మంస్యసే.

అతః శూరస్య ఆత్మనా పరేషాం హననమ్ ఆత్మనః ఏవ అపరైః హననమ్ ఉభయమ్ అపి శ్రేయసే భవతి ఇత్యాహ-

శ్లో. హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం, జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్ ।
తస్మాత్ ఉత్తిష్ఠ కౌంతేయ!, యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః ॥ 37

ధర్మయుద్ధే పరైః హతః చేత్ తతః ఏవ పరమ నిశ్రేయసం ప్రాప్స్యసి. పరాన్ వా హత్వా అకణ్టకం రాజ్యం భోక్ష్యసే. అనభిసంహిత ఫలస్య యుద్ధాఖ్యస్య ధర్మస్య పరమ నిశ్రేయస ఉపాయత్వాత్ తత్ చ పరమ నిశ్రేయసం ప్రాప్స్యసి. తస్మాత్ యుద్ధాయ ఉద్యోగః పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్ష సాధనమ్ ఇతి నిశ్చిత్య తదర్థమ్ ఉత్తిష్ఠ. కున్తీ పుత్రస్య తవ ఏతదేవ యుక్తమ్ ఇత్యభిప్రాయః.

ముముక్షోః యుద్ధానుష్ఠాన ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా, లాభాలాభౌ జయాజయౌ ।
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ, నైవం పాప మవాప్స్యసి ॥ 38

ఏవం దేహాతిరిక్తమ్, అస్పృష్ట సమస్త దేహ స్వభావం, నిత్యమ్ ఆత్మానం జ్ఞాత్వా యుద్ధే చ అవర్జనీయ శస్త్ర పాతాది నిమిత్త సుఖదుఃఖార్థ, లాభాలాభ, జయపరాజయేషు అవికృత బుద్ధిః స్వర్గాది ఫలాభిసన్ధిరహితః కేవల కార్యబుద్ధ్యా యుద్ధమ్ ఆరభస్వ. ఏవం కుర్వాణః న పాపమ్ అవాప్స్యసి, 'పాపం' - దుఃఖరూపం సంసారం, 'న అవాప్స్యసి' - సంసార బన్ధాత్ మోక్ష్యసే ఇత్యర్థః.

ఏవమ్ ఆత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానమ్ ఉపదిశ్య, తత్పూర్వకం మోక్షసాధనభూతం కర్మయోగం వక్తుమ్ ఆరభతే

శ్లో. ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే, బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు ।
బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ!, కర్మ బన్ధం ప్రహాస్యసి ॥ 39

సంఖ్యా - బుద్ధిః, బుద్ధ్యా అవధారణీయమ్ ఆత్మ తత్త్వం - 'సాఙ్ఖ్యమ్'. జ్ఞాతవ్యే ఆత్మ తత్త్వే తత్జ్ఞానాయ యా బుద్ధిః అభిధేయా "నత్వేవాహమ్" ఇత్యారభ్య, "తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి" ఇత్యన్తేన సైషా తే అభిహితా, ఆత్మజ్ఞాన పూర్వక మోక్షసాధన భూత కర్మానుష్ఠానే యో బుద్ధియోగో వక్తవ్యః, స ఇహ యోగశబ్దేన ఉచ్యతే. "దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగాత్" ఇతి హి వక్ష్యతే. తత్ర యోగే యా బుద్ధిః వక్తవ్యా తామ్ ఇమామ్ అభిధీయమానాం శృణు, యయా బుద్ధ్యా యుక్తః కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి, కర్మణా బన్ధః' - కర్మబన్ధః, సంసారబన్ధః ఇత్యర్థః.

వక్ష్యమాణ బుద్ధియుక్తస్య కర్మణః మాహాత్మ్యమ్ ఆహ-

శ్లో. నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి, ప్రత్యవాయో న విద్యతే ।
స్వల్పా మప్యస్య ధర్మస్య, త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥ 40

ఇహ కర్మయోగే న 'అభిక్రమనాశః' అస్తి - అభిక్రమః - ఆరమ్భః, నాశః - ఫల సాధన భావ నాశః. ఆరబ్ధస్య అసమాప్తస్య విచ్ఛిన్నస్య అపి న నిష్ఫలత్వమ్. ఆరబ్ధస్య విచ్ఛేదే 'ప్రత్యవాయః' అపి న విద్యతే. అస్య కర్మయోగాఖ్యస్య ధర్మస్య స్వల్పాంశః అపి 'మహతో భయాత్' - సంసార భయాత్ త్రాయతే. అయమర్థః "పార్థ!

నైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే" ఇత్యుత్తరత్ర ప్రపఞ్చయిష్యతే, అన్యాని హి లౌకికాని వైదికాని చ సాధనాని విచ్ఛిన్నాని న ఫలాయ భవన్తి, ప్రత్యవాయాయ చ భవన్తి.

కామ్యకర్మ విషయాయాః బుద్ధేః మోక్ష సాధన భూత కర్మ విషయాం బుద్ధిం విశినష్టి-

శ్లో. వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః, ఏకేహ కురునందన! ।
బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ, బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్ ॥ 41

ఇహ శాస్త్రీయే సర్వస్మిన్ కర్మణి, 'వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః ఏకా' - ముముక్షుణా అనుష్ఠేయే కర్మణి బుద్ధిః వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః. వ్యవసాయో నిశ్చయః. సా హి బుద్ధిః ఆత్మ యాథాత్మ్య నిశ్చయపూర్వికా. కామ్యకర్మ విషయా తు బుద్ధిః అవ్యవసాయాత్మికా. తత్ర హి కామాధికారే దేహాతిరిక్తాత్మ అస్తిత్వ జ్ఞాన మాత్రమ్ అపేక్షితం, న ఆత్మ స్వరూప యాథాత్మ్య నిశ్చయః, స్వరూప యాథాత్మ్యే అనిశ్చయేపి స్వర్గాది ఫలార్థిత్వ, తత్సాధన అనుష్ఠాన, తత్ఫల అనుభవానాం సమ్భవాత్ అవిరోధాత్ చ.

సేయం వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః ఏకఫల సాధన విషయతయా ఏకా. ఏకస్మై మోక్షాఖ్య ఫలాయ హి ముముక్షోః సర్వాణి కర్మాణి విధీయన్తే. అతః శాస్త్రార్థస్య ఏకత్వాత్ సర్వకర్మ విషయా బుద్ధిః ఏకా ఏవ. యథా ఏక ఫల సాధనతయా

ఆగ్నేయాదీనాం షణ్ణాం సేతికర్తవ్యతాకానామ్ ఏక శాస్త్రార్థతయా తద్విషయా బుద్ధిః ఏకా, తద్వత్ ఇత్యర్థః.

అవ్యవసాయినాం తు స్వర్గ పుత్ర పశు అన్నాది ఫల సాధన కర్మాధికృతానాం బుద్ధయః ఫల ఆనన్త్యాత్ అనన్తాః, తత్రాపి బహుశాఖాః, ఏకస్మై ఫలాయ చోదితే అపి దర్శ పూర్ణమాసాదౌ కర్మణి "ఆయురాశాస్తే" ఇత్యాది అవగత అవాన్తర ఫలభేదేన బహుశాఖాత్వం చ విద్యతే. అతో అవ్యవసాయినాం బుద్ధయః అనన్తాః బహుశాఖాశ్చ.

ఏతదుక్తం భవతి - నిత్యేషు నైమిత్తికేషు కర్మసు ప్రధాన ఫలాని అవాన్తర ఫలాని చ యాని శ్రూయమాణాని, తాని సర్వాణి పరిత్యజ్య మోక్షైకఫలతయా సర్వాణి కర్మాణి ఏకశాస్త్రార్థతయా అనుష్ఠేయాని, కామ్యాని చ స్వవర్ణ ఆశ్రమ ఉచితాని తత్తత్ ఫలాని పరిత్యజ్య మోక్షసాధనతయా నిత్య నైమిత్తికైః ఏకీకృత్య యథాబలమ్ అనుష్ఠేయాని ఇతి.

అథ కామ్యకర్మ అధికృతాన్ నిన్దతి -

శ్లో. యామిమాం పుష్పితాం వాచం, ప్రవదంత్యవిపశ్చితః !
వేదవాద రతాః పార్థ !, నాన్యదస్తీతి వాదినః ॥ 42

శ్లో. కామాత్మానః స్వర్గపరాః, జన్మకర్మ ఫలప్రదామ్ ।
క్రియావిశేష బహులాం, భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి ॥ 43

శ్లో. భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం, తయా అపహృతచేతసామ్ ।
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః, సమాధౌ న విధీయతే ॥ 44

'యామిమాం పుష్పితాం' - పుష్పమాత్ర ఫలామ్, ఆపాత రమణీయాం 'వాచమ్' 'అవిపశ్చితః' - అల్పజ్ఞాః భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి వర్తమానాం 'ప్రవదన్తి', 'వేదవాద రతాః' - వేదేషు యే స్వర్గాది ఫల వాదాః తేషు సక్తాః, 'నాన్యదస్తి ఇతి వాదినః' - తత్ సఙ్గాతిరేకేణ స్వర్గాదేః అధికం ఫలం నాన్యదస్తి ఇతి వదన్తః, 'కామాత్మానః' - కామప్రవణ మనసః, 'స్వర్గపరాః' - స్వర్గ పరాయణాః, స్వర్గాది ఫలావసానే పునర్జన్మ కర్మాఖ్య ఫలప్రదాం క్రియా విశేష బహులాం తత్త్వజ్ఞాన రహితతయా క్రియా విశేష ప్రచురాం భోగైశ్వర్య గతిం ప్రతి వర్తమానాం యామిమాం వాచం యే ప్రవదన్తి ఇతి సమ్బన్ధః.

తేషాం 'భోగైశ్వర్య ప్రసక్తానాం', 'తయా' - వాచా భోగైశ్వర్య విషయయా, అపహృత ఆత్మ జ్ఞానానాం యథోదితా వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః, 'సమాధౌ' - మనసి, న విధీయతే - న ఉత్పద్యతే. సమాధీయతే అస్మిన్ ఆత్మజ్ఞానమ్ ఇతి సమాధిః - మనః, తేషాం మనసి ఆత్మ యాథాత్మ్య నిశ్చయ పూర్వక మోక్షసాధన భూత కర్మవిషయా బుద్ధిః కదాచిత్ అపి న ఉత్పద్యతే ఇత్యర్థః. అతః కామ్యేషు కర్మసు ముముక్షుణా న సఙ్గః కర్తవ్యః.

ఏవమ్ అత్యల్ప ఫలాని పునర్జన్మ ప్రసవాని కర్మాణి మాతా పితృ సహస్రేభ్యో అపి వత్సలతరతయా ఆత్మోజ్జీవనే ప్రవృత్తాః వేదాః కిమర్థం వదన్తి? కథం వా వేదోదితం త్యాజ్యతయా ఉచ్యతే ఇత్యత ఆహ-

శ్లో. త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః, నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున! ।
నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో, నిర్యోగ క్షేమ ఆత్మవాన్ ॥ 45

శ్లో. యావానర్థ ఉదపానే, సర్వత స్సంప్లుతోదకే ।
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు, బ్రాహ్మణస్య విజానతః ॥ 46

త్రయో గుణాః - త్రైగుణ్యం - సత్త్వరజస్తమాంసి, సత్త్వరజస్తమఃప్రచురాః పురుషాః త్రైగుణ్య శబ్దేన ఉచ్యన్తే. తద్విషయాః వేదాః. తమః ప్రచురాణాం రజః ప్రచురాణాం సత్త్వ ప్రచురాణాం చ వత్సల తరతయా ఏవ హితమ్ అవబోధయన్తి వేదాః. యది ఏషాం స్వగుణ ఆనుగుణ్యేన స్వర్గాది సాధనమేవ హితం న అవబోధయన్తి, తదా ఏతే రజస్తమః ప్రచురతయా సాత్త్విక ఫలమోక్ష విముఖాః స్వాపేక్షిత ఫలసాధనమ్ అజానన్తః, కామ ప్రావణ్య వివశాః అనుపా(దే)యేషు ఉపా(దే)య భ్రాన్త్యా ప్రవిష్టాః ప్రనష్టాః భవేయుః. అతః త్రైగుణ్య విషయాః వేదాః. త్వం తు 'నిస్త్రైగుణ్యో భవ'. ఇదానీం సత్త్వ ప్రచురః త్వం తదేవ వర్ధయ. న అన్యోన్య సఙ్కీర్ణగుణ త్రయ ప్రచురో భవ. న తత్ ప్రాచుర్యం వర్ధయ - ఇత్యర్థః.

'నిర్ద్వన్ద్వః' - నిర్గత సకలసాంసారిక స్వభావః, 'నిత్య సత్త్వస్థః'- గుణద్వయ రహిత నిత్య ప్రవృద్ధ సత్త్వస్థో భవ. కథమితిచేత్, 'నిర్యోగ క్షేమః' - ఆత్మస్వరూప తత్ ప్రాప్తిఉపాయ బహిర్భూతానామ్ అర్థానాం 'యోగం', ప్రాప్తానాం చ 'క్షేమం' పరిత్యజ్య ఆత్మవాన్ భవ - ఆత్మస్వరూప అన్వేషణ పరో భవ. (అప్రాప్తస్య ప్రాప్తిః యోగః, ప్రాప్తస్య పరిరక్షణం క్షేమః) ఏవం వర్తమానస్య తే రజస్తమఃప్రచురతా నశ్యతి, సత్త్వం చ వర్ధతే. న చ వేదోదితం సర్వం సర్వస్య ఉపాదేయమ్. యథా సర్వార్థ పరికల్పితే 'సర్వతః సంప్లుతోదకే ఉదపానే' పిపాసోః 'యావాన్ అర్థః' - యావదేవ(పానీయం) ప్రయోజనం, తావదేవ తేన ఉపాదీయతే, న సర్వమ్. ఏవం 'సర్వేషు చ వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః' - వైదికస్య ముముక్షోః యదేవ మోక్ష సాధనం తదేవ ఉపాదేయమ్, న అన్యత్.

అతః సత్త్వస్థస్య ముముక్షోః ఏతావదేవ ఉపాదేయమ్ ఇత్యాహ -

శ్లో. కర్మణ్యేవాధికారస్తే, మా ఫలేషు కదాచన ।
మా కర్మఫలహేతు ర్భూః, మాతే సఙ్గోఽస్త్వకర్మణి ॥ 47

నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే చ కేనచిత్ ఫల విశేషేణ సమ్బన్ధితయా శ్రూయమాణే కర్మణి నిత్య సత్త్వస్థస్య ముముక్షోః తే కర్మమాత్రే అధికారః. తత్ సమ్బన్ధితయా అవగతేషు ఫలేషు న

కదాచిత్ అపి అధికారః. ఫలస్య బన్ధరూపత్వాత్ ఫల రహితస్య కేవలస్య మదారాధన రూపస్య మోక్ష హేతుత్వాత్ చ 'మా చ కర్మఫలయోః హేతుర్భూః'. త్వయా అనుష్ఠీయమానే అపి కర్మణి నిత్య సత్త్వస్థస్య ముముక్షోః తవ అకర్తృత్వమ్ అపి అనుసన్ధేయమ్. ఫలస్యాపి క్షుత్‌నివృత్త్యాదేః న త్వం హేతుః ఇతి అనుసన్ధేయమ్. తదుభయం గుణేషు వా, సర్వేశ్వరే మయి వా అనుసన్ధేయమ్ ఇత్యుత్తరత్ర వక్ష్యతే. ఏవమ్ అనుసన్ధాయ కర్మ కురు. 'అకర్మణి' - అననుష్ఠానే, "నయోత్స్యామి" ఇతి యత్త్వయా అభిహితం న తత్ర తే సఙ్గః అస్తు, ఉక్తేన ప్రకారేణ యుద్ధాది కర్మణి ఏవ సఙ్గః అస్తు ఇత్యర్థః.

ఏతదేవ స్ఫుటీకరోతి -

శ్లో. యోగస్థః కురు కర్మాణి, సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ! ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా, సమత్వం యోగ ఉచ్యతే ॥ 48

రాజ్య బన్ధు ప్రభృతిషు సఙ్గం త్యక్త్వా యుద్ధాదీని 'కర్మాణి యోగస్థః కురు' - తదన్తర్భూత విజయాది సిద్ధి అసిద్ధ్యోః సమోభూత్వా కురు. తదిదం 'సిద్ధి అసిద్ధ్యోః సమత్వం' 'యోగస్థః' ఇత్యత్ర యోగశబ్దేన ఉచ్యతే. 'యోగః' - సిద్ధి అసిద్ధ్యోః సమత్వ రూపం చిత్త సమాధానమ్.

కిమర్థమ్ ఇదమ్ అసకృత్ ఉచ్యతే ఇత్యత ఆహ-

శ్లో. దూరేణ హ్యవరం కర్మ, బుద్ధియోగాత్ ధనంజయ! ।
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ, కృపణాః ఫలహేతవః ॥ 49

యోఽయం ప్రధాన ఫలత్యాగ విషయః అవాన్తర ఫల సిద్ధి అసిద్ధ్యోః సమత్వ విషయశ్చ బుద్ధియోగః, తత్‌యుక్తాత్ కర్మణః ఇతరత్ కర్మ దూరేణ అవరమ్. మహాదిదం ద్వయోః ఉత్కర్ష అపకర్ష రూపం వైరూప్యమ్. ఉక్త బుద్ధియోగ యుక్తం కర్మ నిఖిల సాంసారిక దుఃఖం వినివర్త్య పరమ పురుషార్థ లక్షణం చ మోక్షం ప్రాపయతి, ఇతరత్ అపరిమత దుఃఖరూపం సంసారమ్ ఇతి. అతః కర్మణి క్రియమాణే ఉక్తాయాం బుద్ధౌ శరణమ్ అన్విచ్ఛ. 'శరణం' - వాసస్థానమ్. తస్యామేవ బుద్ధౌ వర్తస్వ ఇత్యర్థః. 'కృపణాః ఫలహేతవః' - ఫలసఙ్గాదినా కర్మ కుర్వాణాః 'కృపణాః' - సంసారిణః భవేయుః.

శ్లో. బుద్ధియుక్తో జహాతీహ, ఉభే సుకృత దుష్కృతే ।
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ, యోగః కర్మసు కౌశలమ్ ॥ 50

బుద్ధియోగ యుక్తః తు కర్మ కుర్వాణః ఉభే సుకృత దుష్కృతే అనాదికాల సఞ్చితే అనన్తే బన్ధహేతుభూతే జహాతి. తస్మాత్ ఉక్తాయ బుద్ధి 'యోగాయ యుజ్యస్వ'. 'యోగః కర్మసు కౌశలం' - కర్మసు క్రియమాణేషు అయం బుద్ధియోగః 'కౌశలమ్' - అతిసామర్థ్యమ్ - అతిసామర్థ్య సాధ్యమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి, ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః ।
జన్మబన్ధ వినిర్ముక్తాః, పదం గచ్ఛంత్యనామయమ్ ॥ 51

'బుద్ధియోగ యుక్తాః కర్మజం ఫలం త్యక్త్వా' కర్మ కుర్వన్తః, తస్మాత్ 'జన్మ బన్ధ వినిర్ముక్తాః అనామయం పదం గచ్ఛన్తి'. 'హి' - ప్రసిద్ధం హి ఏతత్ సర్వాసు ఉపనిషత్సు ఇత్యర్థః.

శ్లో. యదా తే మోహకలిలం, బుద్ధిః వ్యతితరిష్యతి ।
తదా గంతాసి నిర్వేదం, శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ ॥ 52

ఉక్త ప్రకారేణ కర్మణి వర్తమానస్య, తయా వృత్త్యా నిర్ధూత కల్మషస్య 'తే బుద్ధిః యదా మోహకలిలమ్' - అత్యల్ప ఫలసఙ్గ హేతుభూతం మోహరూపం కలుషం, వ్యతితరిష్యతి, తదా అస్మత్తః ఇతః పూర్వం త్యాజ్యతయా శ్రుతస్య ఫలాదేః ఇతః పశ్చాత్ శ్రోతవ్యస్య చ కృతే స్వయమేవ 'నిర్వేదం గన్తాసి' - గమిష్యసి.

"యోగేత్విమాం శృణు" ఇత్యాదినా ఉక్తస్య ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానపూర్వకస్య బుద్ధి విశేష సంస్కృతస్య కర్మానుష్ఠానస్య లక్ష్యభూతం యోగాఖ్యం ఫలమ్ ఆహ -

శ్లో. శ్రుతి విప్రతిపన్నా తే, యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా ।
సమాధా వచలా బుద్ధిః, తదా యోగ మవాప్స్యసి ॥ 53

'శ్రుతిః' - శ్రవణమ్. అస్మత్తః శ్రవణేన విశేషతః ప్రతిపన్నా

సకలేతర విసజాతీయ నిత్య నిరతిశయ సూక్ష్మ తత్త్వవిషయా స్వయమ్ అచలా ఏకరూపా బుద్ధిః అసఙ్గ కర్మానుష్ఠానేన నిర్మలీకృతే మనసి యదా నిశ్చలా స్థాస్యతి, తదా 'యోగమ్' - ఆత్మావలోకనమ్, అవాప్స్యసి.

ఏతదుక్తం భవతి - శాస్త్రజన్య ఆత్మ జ్ఞాన పూర్వకః కర్మయోగః స్థితప్రజ్ఞతాఖ్య జ్ఞాననిష్ఠామ్ ఆపాదయతి, జ్ఞాననిష్ఠా రూపా స్థితప్రజ్ఞతా తు యోగాఖ్యమ్ ఆత్మావలోకనం సాధయతి ఇతి.

ఏవముక్తే, పార్థో అసఙ్గ కర్మానుష్ఠాన రూప కర్మయోగ సాధ్య స్థితప్రజ్ఞతాయాః యోగ సాధనభూతాయాః స్వరూపం, స్థితప్రజ్ఞస్య అనుష్ఠాన ప్రకారం చ పృచ్ఛతి -

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. స్థిత ప్రజ్ఞస్య కా భాషా, సమాధిస్థస్య కేశవ! ।
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత, కిమాసీత వ్రజేత కిమ్ ॥ 54

'సమాధిస్థస్య స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా' - కో వాచకః శబ్దః? తస్య స్వరూపం కీదృశమ్ ఇత్యర్థః, స్థితప్రజ్ఞః కిం చ భాషణాదికం కరోతి?

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ప్రజహాతి యదా కామాన్, సర్వాన్ పార్థ! మనోగతాన్ ।
ఆత్మన్యే వాత్మనా తుష్టః, స్థితప్రజ్ఞ స్తదోచ్యతే ॥ 55

వృత్తి విశేష కథనేన స్వరూపమపి ఉక్తం భవతి ఇతి వృత్తి విశేషః ఉచ్యతే. 'ఆత్మని ఏవ ఆత్మనా' - మనసా ఆత్మైక అవలమ్బనేన, 'తుష్టః' తేన తోషేణ తత్ వ్యతిరిక్తాన్ 'సర్వాన్ మనోగతాన్ కామాన్ యదా ప్రకర్షేణ జహాతి', తదా అయం స్థితప్రజ్ఞః ఇతి ఉచ్యతే, జ్ఞాన నిష్ఠా కాష్ఠా ఇయమ్.

అనన్తరం జ్ఞాన నిష్ఠస్య తతో అర్వాచీనా అదూర విప్రకృష్టా అవస్థా ఉచ్యతే -

శ్లో. దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః, సుఖేషు విగత స్పృహః ।
వీతరాగ భయక్రోధః, స్థితధీర్మునిరుచ్యతే ॥ 56

ప్రియవిశ్లేషాది దుఃఖ నిమిత్తేషు ఉపస్థితేషు 'అనుద్విగ్న మనాః' - న దుఃఖీ భవతి. 'సుఖేషు విగతస్పృహః' - ప్రియేషు సన్నిహితేషు అపి విగత స్పృహః, 'వీతరాగ భయ క్రోధః'- అనాగతేషు స్పృహా - రాగః, తద్రహితః, ప్రియవిశ్లేష అప్రియాగమన హేతు దర్శన నిమిత్తం దుఃఖం భయం, తద్రహితః , ప్రియ విశ్లేష అప్రియాగమన హేతుభూత చేతనాన్తరగత దుఃఖ హేతుభూత స్వమనో వికారః క్రోధః, తద్రహితః, ఏవంభూతో 'మునిః' - ఆత్మ మననశీలః స్థితధీః ఇతి ఉచ్యతే.

తతో అర్వాచీన దశా ప్రోచ్యతే-

శ్లో. యస్సర్వత్రానభిస్నేహః, తత్తత్ ప్రాప్య శుభాశుభమ్ ।
నాభినందతి న ద్వేష్టి, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 57

యః సర్వత్ర ప్రియేషు 'అనభిస్నేహః' - ఉదాసీనః, ప్రియసంశ్లేష విశ్లేషరూపం శుభాశుభం ప్రాప్య అభినన్దన ద్వేష రహితః సోఽపి స్థితప్రజ్ఞః.

తతో అర్వాచీన దశామ్ ఆహ -

శ్లో. యదా సంహరతే చాయం, కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః ।
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యః, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 58

యదా ఇన్ద్రియాణి ఇన్ద్రియార్థాన్ స్ప్రష్టుమ్ ఉద్యుక్తాని, తదా ఏవ కూర్మః అఙ్గాని ఇవ, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః సర్వశః ప్రతిసంహృత్య మనః ఆత్మని అవస్థాపయతి, సోఽపి స్థితప్రజ్ఞః. ఏవం చతుర్విధాః జ్ఞాననిష్ఠాః పూర్వపూర్వాః ఉత్తరోత్తర నిష్పాద్యాః.

ఇదానీం జ్ఞాననిష్ఠాయాః దుష్ప్రాపతాం తత్ ప్రాప్తి ఉపాయం చ ఆహ -

శ్లో. విషయా వినివర్తంతే, నిరాహారస్య దేహినః ।
రసవర్జం రసోఽప్యస్య, పరం దృష్ట్వా నివర్తతే ॥ 59

ఇన్ద్రియాణామ్ ఆహారో విషయాః,'నిరాహారస్య' - విషయేభ్యః ప్రత్యాహృత ఇన్ద్రియస్య దేహినః విషయాః వినివర్తమానాః రసవర్జం

వినివర్తన్తే , 'రసో' - రాగః, విషయ రాగో న నివర్తతే ఇత్యర్థః. రాగః అపి ఆత్మస్వరూపం విషయేభ్యః పరం సుఖతరం దృష్ట్వా నివర్తతే.

శ్లో. యతతో హ్యపి కౌంతేయ!, పురుషస్య విపశ్చితః ।
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని, హరంతి ప్రసభం మనః ॥ 60

ఆత్మదర్శనేన వినా విషయరాగో న నివర్తతే, అనివృత్తే విషయరాగే విపశ్చితః యతమానస్య అపి పురుషస్య ఇన్ద్రియాణి 'ప్రమాథీని' - బలవన్తి, మనః ప్రసహ్య హరన్తి. ఏవమ్ ఇన్ద్రియ జయః ఆత్మదర్శనాధీనః, ఆత్మదర్శనమ్ ఇన్ద్రియ జయాధీనమ్ ఇతి జ్ఞాననిష్ఠా దుష్ప్రాపా.

శ్లో. తాని సర్వాణి సంయమ్య, యుక్త ఆసీత మత్పరః ।
వశే హి యస్యేన్ద్రియాణి, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 61

అస్య సర్వస్య పరిజిహీర్షయా విషయానురాగ యుక్తతయా దుర్జయాని ఇన్ద్రియాణి సంయమ్య చేతసః శుభాశ్రయభూతే మయి మనః అవస్థాప్య సమాహితః ఆసీత. మనసి మద్విషయే సతి, నిర్దగ్ధ అశేషకల్మషతయా నిర్మలీకృతం విషయానురాగ రహితం మనః ఇన్ద్రియాణి స్వవశాని కరోతి. తతః వశ్యేన్ద్రియం మనః ఆత్మదర్శనాయ ప్రభవతి. యథోక్తం "యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః, తథా చిత్తస్థితో విష్ణుః యోగినాం సర్వకిల్బిషమ్" ఇతి. తదాహ - "వశే హి యస్యేన్ద్రియాణి, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా" ఇతి.

ఏవం మయి అనివేశ్య మనః, స్వయత్న గౌరవేణ ఇన్ద్రియజయే ప్రవృత్తః వినష్టః భవతి ఇత్యాహ-

శ్లో. ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః, సఙ్గస్తేషూపజాయతే ।
సంగాత్ సంజాయతే కామః, కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే ॥ 62

శ్లో. క్రోధాత్ భవతి సమ్మోహః, సమ్మోహాత్ స్మృతి విభ్రమః ।
స్మృతిభ్రంశాత్ బుద్ధినాశో, బుద్ధినాశాత్ ప్రణశ్యతి ॥ 63

అనిరస్త విషయానురాగస్య హి మయి అనివేశిత మనసః ఇన్ద్రియాణి సంయమ్య అవస్థితస్య అపి, అనాదిపాప వాసనయా విషయ ధ్యానమ్ అవర్జనీయం స్యాత్. 'ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః' పునరపి సఙ్గః అతిప్రవృద్ధో జాయతే. 'సఙ్గాత్ సఞ్జాయతే కామః'. కామో నామ సఙ్గస్య విపాకదశా. పురుషః యాం దశామ్ ఆపన్నః విషయాన్ అభుక్త్వా స్థాతుం న శక్నోతి సః కామః. 'కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే' - కామే వర్తమానే, విషయే చ అసన్నిహితే, సన్నిహితాన్ పురుషాన్ ప్రతి ఏభిః అస్మదిష్టం విహతమ్ ఇతి క్రోధో భవతి. 'క్రోధాత్ భవతి సమ్మోహః' - సమ్మోహః కృత్యాకృత్య వివేక శూన్యతా, యయా సర్వం కరోతి. తతశ్చ ప్రారబ్ధ ఇన్ద్రియ జయాదికే ప్రయత్నే స్మృతి భ్రంశో భవతి. 'స్మృతి భ్రంశాత్ బుద్ధినాశః' - ఆత్మజ్ఞానే యో వ్యవసాయః కృతః తస్య నాశః స్యాత్. బుద్ధినాశాత్ పునరపి సంసారే నిమగ్నో వినష్టో భవతి.

శ్లో. రాగద్వేషవియుక్తైస్తు, విషయాన్ ఇంద్రియై శ్చరన్ ।
అత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా, ప్రసాద మధిగచ్ఛతి ॥ 64

ఉక్తేన ప్రకారేణ మయి సర్వేశ్వరే చేతసః శుభాశ్రయభూతే న్యస్తమనాః నిర్దగ్ధ అశేషకల్మషతయా రాగద్వేష వియుక్తైః ఆత్మవశ్యైః ఇన్ద్రియైః విషయాన్ చరన్ - విషయాన్ తిరస్కృత్య వర్తమానః, 'విధేయాత్మా' - విధేయ మనాః, 'ప్రసాదమ్ అధిగచ్ఛతి' - నిర్మలాన్తః కరణః భవతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం, హాని రస్యోపజాయతే ।
ప్రసన్న చేతసో హ్యాశు, బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే ॥ 65

అస్య పురుషస్య మనఃప్రసాదే సతి ప్రకృతి సంసర్గ ప్రయుక్త సర్వ దుఃఖానాం హానిః ఉపజాయతే. 'ప్రసన్న చేతసః'- ఆత్మావలోకన విరోధి దోషరహిత మనసః తదానీమేవ హి వివిక్త ఆత్మవిషయా బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. అతో మనఃప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిః భవతి ఏవ.

శ్లో. నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య, న చాయుక్తస్య భావనా ।
న చాభావయతః శాంతిః, అశాన్తస్య కుతః సుఖమ్ ॥ 66

మయి సన్న్యస్త మనో రహితస్య, స్వయత్నేన ఇన్ద్రియ నియమనే ప్రవృత్తస్య కదాచిత్ అపి వివిక్త ఆత్మవిషయా బుద్ధిః న

సేత్స్యతి. అతః ఏవ తస్య తద్భావనా చ న సమ్భవతి. వివిక్తాత్మానమ్ అభావయతః విషయస్పృహా శాన్తిః న భవతి, అశాన్తస్య విషయస్పృహా యుక్తస్య కుతః నిత్యనిరతిశయ సుఖప్రాప్తిః?

పునరపి ఉక్తేన ప్రకారేణ ఇన్ద్రియ నియమనమ్ అకుర్వతః అనర్థమ్ ఆహ.....

శ్లో. ఇంద్రియాణాం హి చరతాం, యన్మనోఽనువిధీయతే ।
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం, వాయుర్నావ మివామ్భసి ॥ 67

ఇన్ద్రియాణాం విషయేషు 'చరతాం' - వర్తమానానాం వర్తనమ్ అను యన్మనః విధీయతే - పురుషేణ అనువర్త్యతే, తన్మనః అస్య వివిక్తాత్మ ప్రవణాం 'ప్రజ్ఞాం హరతి' - విషయ ప్రవణాం కరోతి ఇత్యర్థః. యథా అమ్భసి నీయమానాం నావం ప్రతికూలో వాయుః ప్రసహ్య హరతి.

శ్లో. తస్మాద్యస్య మహాబాహో!, నిగృహీతాని సర్వశః ।
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యః, తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 68

తస్మాత్ ఉక్తేన ప్రకారేణ శుభాశ్రయే మయి నివిష్ట మనసః యస్య ఇన్ద్రియాణి ఇన్ద్రియార్థేభ్యః సర్వశః నిగృహీతాని తస్య ఏవ ఆత్మని ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా భవతి.

ఏవం నియత ఇన్ద్రియస్య ప్రసన్న మనసః సిద్ధిమ్ ఆహ -

శ్లో. యా నిశా సర్వభూతానాం, తస్యాం జాగర్తి సంయమీ ।
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని, సా నిశా పశ్యతో మునేః ॥ 69

యా ఆత్మవిషయా బుద్ధిః సర్వభూతానాం 'నిశా' - నిశా ఇవ అప్రకాశా, తస్యామ్ ఆత్మ విషయాయాం బుద్ధౌ ఇన్ద్రియ సంయమీ ప్రసన్నమనాః 'జాగర్తి' - ఆత్మానమ్ అవలోకయన్ ఆస్తే ఇత్యర్థః. యస్యాం శబ్దాది విషయాయాం బుద్ధౌ సర్వాణి భూతాని 'జాగ్రతి' - ప్రబుద్ధాని భవన్తి , సా శబ్దాది విషయా బుద్ధిః ఆత్మానం పశ్యతః మునేః నిశా ఇవ అప్రకాశా భవతి.

శ్లో. ఆపూర్యమాణమ్ అచల ప్రతిష్ఠమ్,
సముద్రమాపః ప్రవిశంతి యద్వత్ ।
తద్వత్ కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే,
సశాంతి మాప్నోతి న కామకామీ ॥ 70

యథా స్వేనైవ ఆపూర్యమాణమ్ ఏకరూపం సముద్రం నాదేయ్య ఆపః ప్రవిశన్తి, ఆసామ్ అపాం ప్రవేశే అప్రవేశే చ సముద్రః న కఞ్చన విశేషమ్ ఆపద్యతే, ఏవం సర్వే కామాః శబ్దాదయః విషయాః యం సంయమినం ప్రవిశన్తి - ఇన్ద్రియ గోచరతాం యాన్తి, 'సః శాన్తిమ్ ఆప్నోతి' - శబ్దాదిషు ఇన్ద్రియ గోచరతామ్ ఆపన్నేషు అనాపన్నేషు చ స్వాత్మావలోకన తృప్త్యా ఏవ యో న వికారమ్ ఆప్నోతి, స ఏవ శాన్తిమ్ ఆప్నోతి ఇత్యర్థః. 'న కామ

కామీ' - యశ్శబ్దాదిభిః విక్రియతే సః కదాచిత్ అపి న శాన్తిమ్ ఆప్నోతి.

శ్లో. విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్, పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః ।
నిర్మమో నిరహంకారః, స శాంతి మధిగచ్ఛతి ॥ 71

కామ్యన్తే ఇతి కామాః శబ్దాదయః. యః పుమాన్ శబ్దాదీన్ సర్వాన్ విషయాన్ విహాయ తత్ర నిస్పృహః తత్ర మమతా రహితశ్చ, అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమాన రహితః చరతి, స ఆత్మానం దృష్ట్వా శాన్తిమ్ అధిగచ్ఛతి.

శ్లో. ఏషా బ్రాహ్మీస్థితిః పార్థ ! నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి ।
స్థిత్వాఽస్యామ్ అంతకాలేఽపి, బ్రహ్మనిర్వాణమ్ ఋచ్ఛతి ॥ 72

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, సాంఖ్యయోగో నామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

'ఏషా' - నిత్యాత్మ జ్ఞానపూర్వికా, 'అసఙ్గ కర్మణి స్థితిః' - స్థితధీ లక్షా, 'బ్రాహ్మీ' - బ్రహ్మ ప్రాపికా, ఈదృశీం కర్మస్థితిం ప్రాప్య 'న విముహ్యతి' - పునః సంసారం న ఆప్నోతి. అస్యాం స్థిత్యామ్ అన్తిమే అపి వయసి స్థిత్వా, 'బ్రహ్మ నిర్వాణమ్ ఋచ్ఛతి' - నిర్వాణమయం బ్రహ్మ గచ్ఛతి, సుఖైకతానమ్ ఆత్మానమ్ ఆప్నోతి

ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఆత్మయాథాత్మ్యం యుద్ధాఖ్యస్య చ కర్మణః తత్ ప్రాప్తి సాధనతామ్ అజానతః శరీరాత్మజ్ఞానేన మోహితస్య తేన చ మోహేన యుద్ధాత్ నివృత్తస్య మోహశాన్తయే నిత్యాత్మవిషయా సాంఖ్యబుద్ధిః తత్ పూర్వికా చ అసఙ్గ కర్మ అనుష్ఠాన రూప కర్మయోగ విషయా బుద్ధిః, స్థితప్రజ్ఞతా యోగ సాధనభూతా ద్వితీయే అధ్యాయే ప్రోక్తా, తదుక్తమ్ - "నిత్యాత్మాసఙ్గ కర్మేహా గోచరా సాఙ్ఖ్యయోగ ధీః, ద్వితీయే స్థితధీ లక్షా ప్రోక్తా తత్ మోహశాన్తయే" ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీగీతాభాష్యే

ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అథ తృతీయోఽధ్యాయః

(కర్మ యోగః)

తదేవం ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తోదిత నిరస్త నిఖిల అవిద్యాది దోష గన్ధ అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ పరబ్రహ్మ పురుషోత్తమ ప్రాప్తి ఉపాయభూత వేదన ఉపాసనా ధ్యానాది శబ్దవాచ్య తదైకాన్తిక ఆత్యన్తిక భక్తిం వక్తుం తదఙ్గభూతం "యఆత్మా అపహతపాప్మా" ఇత్యాది ప్రజాపతి వాక్యోదితం ప్రాప్తుః ఆత్మనో యాథాత్మ్య దర్శనం తత్ నిత్యతాజ్ఞాన పూర్వక అసఙ్గ కర్మ నిష్పాద్య జ్ఞానయోగ సాధ్యమ్ ఉక్తమ్.

ప్రజాపతి వాక్యే హి దహరవాక్య ఉదిత పరవిద్యా శేషతయా ప్రాప్తుః ఆత్మనః స్వరూప దర్శనం "యస్తమాత్మానమ్ అనువిద్య విజానాతి" ఇత్యుక్త్వా జాగరిత స్వప్న సుషుప్తి అతీతం ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమ్ అశరీరం ప్రతిపాద్య, "స్వేనరూపేణ అభినిష్పద్యతే" ఇతి దహరవిద్యా ఫలేన ఉపసంహృతమ్.

అన్యత్రాపి "అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్ష శోకౌ జహాతి" ఇత్యేవమాదిషు "దేవం మత్వా" ఇతి విధీయమాన పరవిద్యాఙ్గతయా "అధ్యాత్మయోగ అధిగమేన" ఇతి ప్రత్యగాత్మ జ్ఞానమ్ అపి విధాయ "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాదినా ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం విశోధ్య "అణోరణీయాన్" ఇత్యారభ్య

"మహాన్తం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి", "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇత్యాదిభిః పరస్వరూపం తదుపాసనమ్ ఉపాసనస్య చ భక్తిరూపతాం ప్రతిపాద్య "విజ్ఞాన సారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః, సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇతి పరవిద్యా ఫలేన ఉప సంహృతమ్.

అతః పరమ్ అధ్యాయ చతుష్టయేన ఇదమేవ ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః దర్శనం ససాధనం ప్రపఞ్చ్యతే.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. జ్యాయసీ చేత్ కర్మణస్తే, మతా బుద్ధి ర్జనార్దన! ।
తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం, నియోజయసి కేశవ! ॥ 1

శ్లో. వ్యామిశ్రేణైవ వాక్యేన, బుద్ధిం మోహయసీవ మే ।
తదేకం వద నిశ్చిత్య, యేన శ్రేయోఽహమాప్నుయామ్ ॥ 2

యది కర్మణః బుద్ధిః ఏవ జ్యాయసీ ఇతి తే మతా, కిమర్థం తర్హి ఘోరే కర్మణి మాం నియోజయసి? ఏతదుక్తం భవతి - జ్ఞాననిష్ఠా ఏవ ఆత్మావలోకన సాధనం, కర్మనిష్ఠా తు తస్యాః నిష్పాదికా. ఆత్మావలోకన సాధన భూతా చ జ్ఞాననిష్ఠా సకలేన్ద్రియ మనసాం

శబ్దాదివిషయ వ్యాపార ఉపరతి నిష్పాద్యా ఇత్యభిహితా.

ఇన్ద్రియ వ్యాపార ఉపరతి నిష్పాద్యమ్ ఆత్మావలోకనం చేత్ సిషాధయిషితం సకల కర్మ నివృత్తి పూర్వక జ్ఞాన నిష్ఠాయామ్ ఏవ అహం నియోజయితవ్యః, కిమర్థం ఘోరే కర్మణి సర్వేన్ద్రియ వ్యాపార రూపే ఆత్మావలోకన విరోధిని కర్మణి మాం నియోజయసి ఇతి. అతో మిశ్రవాక్యేన మాం మోహయసి ఇవ ప్రతిభాతి. తథాహి ఆత్మావలోకన సాధన భూతాయాః సర్వేన్ద్రియ వ్యాపార ఉపరతి రూపాయాః జ్ఞాననిష్ఠాయాః తత్ విపర్యయ రూపం కర్మ సాధనం తదేవ కురు ఇతి వాక్యం విరుద్ధం వ్యామిశ్రమేవ. తస్మాత్ ఏకమ్ అమిశ్రరూపం వాక్యం వద, యేన వాక్యేన అహమ్ అనుష్ఠేయ రూపం నిశ్చిత్య శ్రేయః ప్రాప్నుయామ్.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా, పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ ।
జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం, కర్మయోగేన యోగినామ్ ॥ 3

పూర్వోక్తం న సమ్యక్ అవధృతం త్వయా. పురాహి అస్మిన్ లోకే విచిత్రాధికారి సంపూర్ణే ద్వివిధా నిష్ఠా జ్ఞాన కర్మవిషయా యథాధికారమ్ అసఙ్కీర్ణా ఏవ మయా ఉక్తా. న హి సర్వో లౌకికః పురుషః సఞ్జాత మోక్షాభిలాషః తదానీమ్ ఏవ జ్ఞానయోగాధికారే ప్రభవతి, అపితు అనభిసంహిత ఫలేన కేవల

పరమపురుష ఆరాధన వేషేణ అనుష్ఠితేన కర్మణా విధ్వస్త స్వాన్త మలః అవ్యాకులేన్ద్రియః జ్ఞాననిష్ఠాయామ్ అధికరోతి. "యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" ఇతి పరమపురుష ఆరాధనైకవేషతా కర్మణాం వక్ష్యతే.

ఇహాపి "కర్మణి ఏవాధికారః తే" ఇత్యాదినా అనభిసంహిత ఫలం కర్మ అనుష్ఠేయం విధాయ తేన విషయ వ్యాకులతా రూప మోహాత్ ఉత్తీర్ణ బుద్ధేః "ప్రజహాతి యదా కామాన్" ఇత్యాదినా జ్ఞానయోగః ఉదితః.

అతః సాంఖ్యానామ్ ఏవ జ్ఞానయోగేన స్థితిః ఉక్తా, యోగినాం తు కర్మయోగేన. సంఖ్యా - బుద్ధిః, తద్యుక్తాః సాఙ్ఖ్యాః ఆత్మైక విషయయా బుద్ధ్యా సమ్బన్ధినః సాంఖ్యాః, అతదర్హాః కర్మయోగాధికారిణః యోగినః. విషయ వ్యాకుల బుద్ధి యుక్తానాం కర్మయోగే అధికారః, అవ్యాకుల బుద్ధినాం తు జ్ఞానయోగే అధికారః ఉక్తః ఇతి న కిఞ్చిత్ ఇహ విరుద్ధం వ్యామిశ్రమ్ అభిహితమ్.

సర్వస్య లౌకికస్య పురుషస్య మోక్షేచ్ఛాయాం జాతాయాం సహసా ఏవ జ్ఞానయోగో దుష్కరః ఇత్యాహ-

శ్లో న కర్మణా మనారంభాత్, నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే ।
న చ సన్న్యసనాదేవ, సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి ॥ 4

న శాస్త్రీయాణాం కర్మణామ్ అనారమ్భాత్ ఏవ పురుషః 'నైష్కర్మ్యం' - జ్ఞాననిష్ఠాం ప్రాప్నోతి, న చ ఆరబ్ధస్య శాస్త్రీయస్య త్యాగాత్. యతః అనభిసంహిత ఫలస్య పరమ పురుషారాధన వేషస్య కర్మణః సిద్ధిః సా. అతః తేన వినా తాం న ప్రాప్నోతి. అనభిసంహిత ఫలైః కర్మభిః అనారాధిత గోవిన్దైః అవినష్ట అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త పాప సఞ్చయైః అవ్యాకుల ఇన్ద్రియతా పూర్వికా ఆత్మ నిష్ఠా దుస్సంపాదా.

ఏతదేవ ఉపపాదయతి-

శ్లో. న హి కశ్చిత్ క్షణమపి, జాతు తిష్ఠత్యకర్మకృత్ ।
కార్యతే హ్యవశః కర్మ, సర్వః ప్రకృతిజైః గుణైః ॥ 5

న హి అస్మిన్ లోకే వర్తమానః పురుషః కశ్చిత్ కదాచిత్ అపి కర్మ అకుర్వాణః తిష్ఠతి, న కిఞ్చిత్ కరోమి ఇతి వ్యవసితః అపి సర్వః పురుషః ప్రకృతి సమ్భవైః సత్త్వ రజస్తమోభిః ప్రాచీన కర్మానుగుణం ప్రవృద్ధైః గుణైః స్వోచితం కర్మ ప్రతి అవశః 'కార్యతే' - ప్రవర్త్యతే. అతః ఉక్త లక్షణేన కర్మయోగేన ప్రాచీనం పాప సఞ్చయం నాశయిత్వా గుణాంశ్చ సత్త్వాదీన్ వశే కృత్వా నిర్మలాన్తఃకరణేన సంపాద్యః జ్ఞానయోగః.

అన్యథా జ్ఞానయోగాయ ప్రవృత్తః మిథ్యాచారో భవతి ఇత్యాహ -

శ్లో కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య, య ఆస్తే మనసా స్మరన్ ।
ఇన్ద్రియార్థాన్ విమూఢాత్మా, మిథ్యాచార స్స ఉచ్యతే ॥ 6

అవినష్ట పాపతయా అజిత బాహ్య అన్తః కరణ ఆత్మజ్ఞానాయ ప్రవృత్తః విషయ ప్రవణతయా ఆత్మని విముఖీ కృత మనాః విషయాన్ ఏవ స్మరన్ య ఆస్తే, అన్యథా సఙ్కల్ప్య అన్యథా ఆచరతి ఇతి సః మిథ్యాచారః ఉచ్యతే. ఆత్మజ్ఞానాయ ఉద్యుక్తః విపరీతో వినష్టో భవతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా, నియమ్యారభతేऽర్జున ।
కర్మేంద్రియైః కర్మయోగం, అసక్త స్స విశిష్యతే ॥ 7

అతః పూర్వాభ్యస్త విషయ సజాతీయే శాస్త్రీయే కర్మణి ఇన్ద్రియాణి ఆత్మావలోకన ప్రవృత్తేన మనసా నియమ్య తైః స్వతః ఏవ కర్మ ప్రవణైః ఇన్ద్రియైః అసఙ్గ పూర్వకం యః కర్మయోగమ్ ఆరభతే, సః అసమ్భావ్యమాన ప్రమాదత్వేన జ్ఞాననిష్ఠాత్ అపి పురుషాత్ విశిష్యతే.

శ్లో. నియతం కురు కర్మత్వం, కర్మజ్యాయో హ్యకర్మణః ।
శరీరయాత్రాపి చ తే, న ప్రసిద్ధ్యేత్ అకర్మణః ॥ 8

'నియతం' - వ్యాప్తం, ప్రకృతి సంసృష్టేన హి వ్యాప్తం కర్మ. ప్రకృతి సంసృష్టః త్వమ్ అనాది వాసనయా నియతత్వేన సుశకత్వాత్,

అసమ్భావిత ప్రమాదత్వాత్ చ కర్మణః, కర్మ ఏవ కురు. అకర్మణః జ్ఞాన నిష్ఠాయాః అపి కర్మ ఏవ జ్యాయః. "నైష్కర్మ్యం పురుషో ఽశ్నుతే" ఇతి ప్రక్రమాత్ అకర్మశబ్దేన జ్ఞాన నిష్ఠా ఏవ ఉచ్యతే. జ్ఞాననిష్ఠాధికారిణః అపి అనభ్యస్త పూర్వతయా హి అనియతత్వేన దుశ్శకత్వాత్, సప్రమాదత్వాత్ చ జ్ఞాననిష్ఠాయాః కర్మనిష్ఠా ఏవ జ్యాయసీ. కర్మణి క్రియమాణే చ ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానేన ఆత్మనః అకర్తృత్వ అనుసన్ధానమ్ అనన్తరమేవ వక్ష్యతే.

అతః ఆత్మ జ్ఞానస్య అపి కర్మయోగ అన్తర్గతత్వాత్ స ఏవ జ్యాయాన్ ఇత్యర్థః. కర్మణః జ్ఞాననిష్ఠాయాః జ్యాయస్త్వ వచనం జ్ఞాననిష్ఠాయామ్ అధికారే సత్యేవ ఉపపద్యతే. యది సర్వం కర్మ పరిత్యజ్య కేవలం జ్ఞాననిష్ఠాయామ్ అధికరోషి, తర్హి అకర్మణః తే జ్ఞాననిష్ఠస్య జ్ఞాననిష్ఠ ఉపకారిణీ శరీర యాత్రా అపి న సేత్స్యతి. యావత్ సాధన సమాప్తి శరీర ధారణం చ అవశ్యం కార్యం. న్యాయార్జిత ధనేన మహాయజ్ఞాదికం కృత్వా తత్శిష్ట అశనేన ఏవ శరీర ధారణం కార్యమ్, "ఆహార శుద్ధౌ సత్త్వ శుద్ధిః సత్త్వ శుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః" ఇత్యాది శ్రుతేః, "తే తు అఘం భుఞ్జతే పాపాః యే పచన్తి ఆత్మ కారణాత్" ఇతి చ వక్ష్యతే.

అతో జ్ఞాన నిష్ఠస్య అపి కర్మ అకుర్వతః దేహయాత్రాపి న సేత్స్యతి. యతో జ్ఞాన నిష్ఠస్య అపి ధ్రియమాణ శరీరస్య యావత్

సాధన సమాప్తి మహాయజ్ఞాది నిత్య నైమిత్తికం కర్మ అవశ్యం కర్తవ్యం. యతశ్చ కర్మయోగే అపి ఆత్మనః అకర్తృత్వ భావనయా ఆత్మ యాథాత్మ్య అనుసన్ధానమ్ అన్తర్భూతమ్, యతశ్చ ప్రకృతి సంసృష్టస్య కర్మ యోగః సుశకః అప్రమాదశ్చ, అతో జ్ఞాననిష్ఠా యోగ్యస్య అపి జ్ఞానయోగాత్ కర్మయోగః జ్యాయాన్. తస్మాత్ త్వం కర్మయోగమ్ ఏవ కురు ఇతి అభిప్రాయః.

ఏవం తర్హి ద్రవ్యార్జనాదేః కర్మణః అహంకార మమకారాది సర్వేన్ద్రియ వ్యాకులతా గర్భత్వేన అస్య పురుషస్య కర్మవాసనయా బన్ధనం భవిష్యతి ఇత్యత్రాహ -

శ్లో. యజ్ఞార్థాత్ కర్మణోఽన్యత్ర, లోకోఽయం కర్మబన్ధనః ।
తదర్థం కర్మ కౌంతేయ!, ముక్త సంగ స్సమాచర ॥ 9

యజ్ఞాది శాస్త్రీయ కర్మ శేషభూతాత్ ద్రవ్యార్జనాదేః 'కర్మణః అన్యత్ర' - ఆత్మీయ ప్రయోజన శేషభూతే కర్మణి క్రియమాణే అయం లోకః కర్మబన్ధనః భవతి. అతః త్వం యజ్ఞార్థం ద్రవ్యార్జనాదికం కర్మ సమాచర. తత్ర ఆత్మ ప్రయోజన సాధనతయా యః సఙ్గః, తస్మాత్ సఙ్గాత్ ముక్తః తత్ సమాచర. ఏవం ముక్త సఙ్గేన యజ్ఞాది అర్థతయా కర్మణి క్రియమాణే, యజ్ఞాదిభిః కర్మభిః ఆరాధితః పరమపురుషః అస్య అనాదికాల ప్రవృత్త కర్మవాసనామ్ ఉచ్ఛిద్య అవ్యాకుల ఆత్మావలోకనం దదాతి ఇత్యర్థః.

యజ్ఞ శిష్టేన ఏవ సర్వ పురుషార్థ సాధన నిష్ఠానాం శరీర ధారణ కర్తవ్యతామ్ అయజ్ఞ శిష్టేన శరీర ధారణం కుర్వతాం దోషం చ ఆహ -

శ్లో. సహ యజ్ఞైః ప్రజాః సృష్ట్వా, పురోవాచ ప్రజాపతిః ।
అనేన ప్రసవిష్యధ్వం, ఏష వోఽస్త్విష్ట కామధుక్ ॥ 10

"పతిం విశ్వస్య" ఇత్యాది శ్రుతేః నిరుపాధికః ప్రజాపతి శబ్దః సర్వేశ్వరం విశ్వస్య స్రష్టారం విశ్వాత్మానం పరాయణం నారాయణమ్ ఆహ. పురా సర్గకాలే స భగవాన్ ప్రజాపతిః అనాదికాల ప్రవృత్త అచిత్ సంసర్గ వివశాః, ఉపసంహృత నామరూప విభాగాః, స్వస్మిన్ ప్రలీనాః సకల పురుషార్థ అనర్హాః చేతనేతర కల్పాః ప్రజాః సమీక్ష్య పరమ కారుణికః తత్ ఉజ్జిజీవియిషయా స్వారాధన భూత యజ్ఞ నిర్వృత్తయే యజ్ఞైః సహ తాః సృష్ట్వా ఏవమ్ ఉవాచ - 'అనేన యజ్ఞేన ప్రసవిష్యధ్వమ్' - ఆత్మనః వృద్ధిం కురుధ్వమ్. ఏష వో యజ్ఞః పరమపురుషార్థ లక్షణ మోక్షాఖ్యస్య కామస్య తదనుగుణానాం చ కామానాం ప్రపూరయితా భవతు.

శ్లో. దేవాన్ భావయతానేన, తే దేవా భావయంతు వః ।
పరస్పరం భావయంతః, శ్రేయః పర మవాప్స్యథ ॥ 11

కథమ్? 'అనేన' - దేవతారాధనభూతేన దేవాన్ మత్ శరీరభూతాన్ మదాత్మకాన్ ఆరాధయత. "అహం హి

సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ'' ఇతి హి వక్ష్యతే. యజ్ఞేన ఆరాధితాః తే దేవాః మదాత్మకాః స్వారాధన అపేక్షిత అన్న పానాదికైః యుష్మాన్ పుష్ణన్తు. ఏవం పరస్పరం భావయన్తః పరం శ్రేయః మోక్షాఖ్యమ్ అవాప్స్యథ.

శ్లో. ఇష్టాన్ భోగాన్ హి వో దేవాః, దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః ।
తైర్దత్తా న ప్రదాయైభ్యో, యో భుంక్తే స్తేన ఏవ సః ॥ 12

'యజ్ఞ భావితాః' - యజ్ఞేన ఆరాధితాః మదాత్మకాః దేవాః, 'ఇష్టాన్ భోగాన్ వః దాస్యన్తే' - ఉత్తరోత్తర ఆరాధన అపేక్షితాన్ సర్వాన్ భోగాన్ వః దాస్యన్తే ఇత్యర్థః. స్వారాధనార్థతయా తైః దత్తాన్ భోగాన్ తేభ్యః అప్రదాయ యో భుఙ్క్తే చోరః ఏవ సః, చౌర్యం హి నామ అన్యదీయే తత్ ప్రయోజనాయ ఏవ పరిక్లృప్తే వస్తుని స్వకీయతా బుద్ధిం కృత్వా తేన స్వాత్మ పోషణమ్. అతః అస్య న పరమపురుషార్థ అనర్హతా మాత్రమ్, అపి తు నిరయగామిత్వం చ భవిష్యతి ఇత్యభిప్రాయః.

తదేవ వివృణోతి -

శ్లో. యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో, ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః ।
భుంజతే తే త్వఘం పాపాః, యే పచంత్యాత్మ కారణాత్ ॥ 13

ఇన్ద్రాది ఆత్మనా అవస్థిత పరమపురుష ఆరాధనార్థతయా

ఏవ ద్రవ్యాణి ఉపాదాయ విపచ్య తైః యథావస్థితం పరమపురుషమ్ ఆరాధ్య తచ్ఛిష్ట అశనేన యే శరీరయాత్రాం కుర్వతే, తే తు అనాదికాల ఉపార్జితైః కిల్బిషైః ఆత్మ యాథాత్మ్య అవలోకన విరోధిభిః సర్వైః ముచ్యన్తే. యేతు పరమపురుషేణ ఇన్ద్రాది ఆత్మనా స్వారాధనాయ దత్తాన్ ఆత్మార్థతయా ఉపాదాయ విపచ్య అశ్నన్తి, తే పాపాత్మానః అఘమేవ భుఞ్జతే, అఘ పరిణామిత్వాత్ అఘమ్ ఇత్యుచ్యతే. ఆత్మావలోకన విముఖాః నరకాయ ఏవ పచన్తే.

పునః అపి లోకదృష్ట్యా శాస్త్రదృష్ట్యా చ సర్వస్య యజ్ఞమూలత్వం దర్శయిత్వా యజ్ఞానువర్తనస్య అవశ్య కార్యతామ్, అననువర్తనే దోషం చ ఆహ -

శ్లో. అన్నాత్ భవంతి భూతాని, పర్జన్యాత్ అన్న సంభవః ।
యజ్ఞాత్ భవతి పర్జన్యో, యజ్ఞః కర్మ సముద్భవః ॥ 14

శ్లో. కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి, బ్రహ్మాక్షర సముద్భవమ్ ।
తస్మాత్ సర్వగతం బ్రహ్మ, నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్॥ 15

శ్లో. ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం, నానువర్తయతీహ యః ।
అఘాయు రిన్ద్రియారామో, మోఘం పార్థ స జీవతి ॥ 16

అన్నాత్ సర్వాణి భూతాని భవన్తి, పర్జన్యాత్ చ అన్న సమ్భవః ఇతి సర్వలోక సాక్షికమ్, యజ్ఞాత్ పర్జన్యో భవతి ఇతి

చ శాస్త్రేణ అవగమ్యతే "అగ్నౌ ప్రాప్తాహుతిః సమ్యక్ ఆదిత్యమ్ ఉపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాత్ జాయతే వృష్టిః" ఇత్యాదినా. యజ్ఞశ్చ ద్రవ్యార్జనాది కర్తృ వ్యాపారరూప కర్మ సముద్భవః చ. కర్మ చ బ్రహ్మోద్భవమ్. అత్ర చ బ్రహ్మశబ్ద నిర్దిష్టం ప్రకృతి పరిణామ రూపం శరీరమ్. "తస్మాత్ ఏతత్ బ్రహ్మ నామరూపమ్ అన్నం చ జాయతే" ఇతి హి బ్రహ్మ శబ్దేన ప్రకృతిః నిర్దిష్టా, ఇహ అపి "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ" ఇతి హి వక్ష్యతే, అతః "కర్మ బ్రహ్మోద్భవమ్" ఇతి ప్రకృతి పరిణామ రూప శరీరోద్భవం కర్మ ఇతి ఉక్తం భవతి.

"బ్రహ్మాక్షర సముద్భవమ్" ఇత్యత్ర అక్షర శబ్ద నిర్దిష్టః జీవాత్మా, అన్నపానాదినా తృప్త అక్షరాధిష్ఠితం శరీరం కర్మణే ప్రభవతి ఇతి కర్మసాధనభూతం శరీరమ్ అక్షర సముద్భవమ్. 'తస్మాత్ సర్వగతం బ్రహ్మ' - సర్వాధికారిగతం శరీరం, నిత్యం 'యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం' - యజ్ఞమూలమ్ ఇత్యర్థః.

ఏవం పరమ పురుషేణ ప్రవర్తితమ్ ఇదం చక్రమ్ - అన్నాత్ భూతశబ్ద నిర్దిష్టాని సజీవాని శరీరాణి, పర్జన్యాత్ అన్నమ్, యజ్ఞాత్ పర్జన్యః, యజ్ఞశ్చ కర్తృ వ్యాపార రూపాత్ కర్మణః, కర్మ చ సజీవాత్ శరీరాత్, సజీవం శరీరం పునరపి అన్నాత్ ఇతి అన్యోన్య కార్యకారణ భావేన చక్రవత్ పరివర్తమానమ్, 'ఇహ' - సాధనే వర్తమానో యః కర్మయోగాధికారీ జ్ఞానయోగాధికారీ వా 'స

అనువర్తయతి' - న ప్రవర్తయతి, యజ్ఞశిష్టేన దేహధారణమ్ అకుర్వన్ సః అఘాయుః భవతి, అఘ ఆరమ్భాయ ఏవ యస్యాయుః అఘపరిణతం వా ఉభయరూపం వా అఘాయుః. అతః ఏవ ఇన్ద్రియ ఆరామో భవతి, న ఆత్మారామః, ఇన్ద్రియాణి ఏవ అస్య ఉద్యానాని భవన్తి. అయజ్ఞ శిష్టవర్ధిత దేహ మనస్త్వేన ఉద్రిక్త రజః తమస్కః ఆత్మావలోకన విముఖతయా విషయభోగైక రతిః భవతి. అతో జ్ఞానయోగాదౌ యతమానః అపి నిష్ఫల ప్రయత్నతయా మోఘం పార్థ సః జీవతి.

అసాధన ఆయత్త ఆత్మదర్శనస్య ముక్తస్య ఏవ మహాయజ్ఞాది వర్ణాశ్రమోచిత కర్మ అనారమ్భః ఇత్యాహ -

శ్లో. యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యాత్, ఆత్మ తృప్తశ్చ మానవః ।
ఆత్మన్యేవ చ సంతుష్టః, తస్య కార్యం న విద్యతే ॥ 17

శ్లో. నైవ తస్య కృతేనార్థో, నాకృతేనేహ కశ్చన ।
న చాస్య సర్వభూతేషు, కశ్చిదర్థ వ్యపాశ్రయః ॥ 18

శ్లో. తస్మాదసక్త స్సతతం, కార్యం కర్మ సమాచర ।
అసక్తోహ్యాచరన్ కర్మ, పర మాప్నోతి పూరుషః ॥ 19

యస్తు జ్ఞానయోగ కర్మయోగ సాధన నిరపేక్షః స్వతః ఏవ 'ఆత్మరతిః' - ఆత్మాభిముఖః, ఆత్మనా ఏవ తృప్తః, న అన్నపానాదిభిః

ఆత్మవ్యతిరిక్తైః, ఆత్మని ఏవ చ సన్తుష్టః న ఉద్యాన స్రక్ చన్దన గీతవాదిత్ర నృత్తాదౌ ధారణ పోషణ భోగ్యాదికం సర్వమ్ ఆత్మా ఏవ యస్య, తస్య ఆత్మ దర్శనాయ కర్తవ్యం న విద్యతే, స్వతః ఏవ సర్వదా దృష్ట ఆత్మస్వరూపత్వాత్. అతః ఏవ తస్య ఆత్మ దర్శనాయ కృతేన తత్ 'సాధనేన నార్థః' - న కిఞ్చిత్ ప్రయోజనమ్, అకృతేన ఆత్మదర్శన సాధనేన న కశ్చిత్ అనర్థః, అసాధన ఆయత్త ఆత్మదర్శనత్వాత్.

స్వతః ఏవ ఆత్మవ్యతిరిక్త సకల అచిత్ వస్తు విముఖస్య అస్య సర్వేషు ప్రకృతి పరిణామ విశేషేషు ఆకాశాది భూతేషు సకార్యేషు న కశ్చిత్ ప్రయోజనతయా వ్యపాశ్రయః, యతః తత్ విముఖీకరణాయ సాధన ఆరమ్భః, స హి ముక్తః ఏవ, యస్మాత్ అసాధనాయత్త ఆత్మదర్శనస్య ఏవ సాధనా ప్రవృత్తిః, యస్మాత్ చ సాధనే ప్రవృత్తస్య అపి సుశకత్వాత్, అప్రమాదత్వాత్, అన్తర్గత ఆత్మ యాథాత్మ్య అనుసన్ధానత్వాత్ చ జ్ఞానయోగినః అపి మాత్రయా కర్మానువృత్తి అపేక్షత్వాత్ చ కర్మయోగః ఏవ ఆత్మ దర్శన నిర్వృత్తౌ శ్రేయాన్. తస్మాత్ అసఙ్గపూర్వకం కార్యమ్ ఇత్యేవ, సతతం యావదాత్మప్రాప్తి కర్మ ఏవ సమాచర. "అసక్తః" "కార్యమ్" ఇతి వక్ష్యమాణ అకర్తృత్వ అనుసన్ధాన పూర్వకం చ కర్మ ఆచరన్ పురుషః కర్మయోగేన ఏవ 'పరమాప్నోతి' - ఆత్మానం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమ్, ఆస్థితా జనకాదయః ।

యతో జ్ఞానయోగ అధికారిణః అపి కర్మయోగః ఏవ ఆత్మదర్శనే శ్రేయాన్, అత ఏవ హి జనకాదయః రాజర్షయః జ్ఞానినామ్ అగ్రేసరాః కర్మయోగేన ఏవ 'సంసిద్ధిమ్ ఆస్థితాః' - ఆత్మానం ప్రాప్తవన్తః.

ఏవం ప్రథమం ముముక్షోః జ్ఞానయోగ అనర్హతయా కర్మయోగ అధికారిణః కర్మయోగః ఏవ కార్యః ఇత్యుక్త్వా, జ్ఞానయోగాధికారిణః అపి జ్ఞానయోగాత్ కర్మయోగః ఏవ శ్రేయాన్ ఇతి సహేతుకమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం (వి) శిష్టతయా వ్యపదేశ్యస్య సర్వథా కర్మయోగః ఏవ కార్యః ఇత్యుచ్యతే-

లోకసంగ్రహ మేవాపి, సంపశ్యన్ కర్తు మర్హసి ॥ 20

శ్లో. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠః, తత్తత్ ఏవేతరో జనః ।
స యత్ ప్రమాణం కురుతే, లోక స్తదనువర్తతే ॥ 21

లోక సఙ్గ్రహం పశ్యన్ అపి కర్మ ఏవ కర్తుమ్ అర్హసి. శ్రేష్ఠః కృత్స్న శాస్త్రజ్ఞతయా, అనుష్ఠాతృతయా చ ప్రథితః యద్యత్ ఆచరతి, తత్తత్ ఏవ అకృత్స్నవిత్ జనః అపి ఆచరతి. అనుష్ఠీయమానమ్ అపి కర్మ శ్రేష్ఠః 'యత్ ప్రమాణం' - యదఙ్గ యుక్తమ్, అనుతిష్ఠతి, తత్ అఙ్గయుక్తమేవ అకృత్స్నవిత్ లోకో అప్యనుతిష్ఠతి. అతో లోక రక్షార్థం (వి) శిష్టతయా ప్రథితేన శ్రేష్ఠేన స్వవర్ణాశ్రమోచితం కర్మ సకలం

సర్వదా అనుష్ఠేయమ్. అన్యథా లోకనాశన జనితం పాపం జ్ఞానయోగాత్ అపి ఏనం ప్రచ్యావయేత్.

శ్లో. న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం, త్రిషు లోకేషు కించన ।
నానవాప్త మవాప్తవ్యం, వర్త ఏవ చ కర్మణి ॥ 22

న మే, సర్వేశ్వరస్య అవాప్త సమస్త కామస్య సర్వజ్ఞస్య సత్యసఙ్కల్పస్య త్రిషులోకేషు దేవమనుష్యాది రూపేణ స్వచ్ఛన్దతః వర్తమానస్య కిఞ్చిత్ అపి కర్తవ్యమ్ అస్తి, యతః 'అనవాప్తం కర్మణా'- అవాప్తవ్యం న కిఞ్చిదపి అస్తి. అథాపి లోకరక్షాయై కర్మణి ఏవ వర్తే.

శ్లో. యది హ్యహం న వర్తేయం, జాతు కర్మణ్యతంద్రితః ।
మమ వర్త్మాఽనువర్తంతే, మనుష్యాః పార్థ! సర్వశః ॥ 23

శ్లో. ఉత్సీదేయు రిమే లోకాః, న కుర్యాం కర్మ చేదహమ్ ।
సంకరస్య చ కర్తా స్యామ్, ఉపహన్యామిమాః ప్రజాః ॥ 24

అహం సర్వేశ్వరః సత్యసఙ్కల్పః స్వసఙ్కల్ప కృత జగదుదయ విభవ లయ లీలః, ఛన్దతః జగత్ ఉపకృతి మర్త్యః జాతోఽపి, మనుష్యేషు శిష్టజనాగ్రేసర వసుదేవగృహే అవతీర్ణః తత్కుల ఉచితే కర్మణి అతన్ద్రితః సర్వదా యది న వర్తేయ(మ్) మమ శిష్టజనాగ్రేసర వసుదేవ సూనోః వర్త్మ అకృత్స్నవిదః శిష్టాః సర్వ ప్రకారేణ అయమేవ ధర్మః ఇత్యనువర్తన్తే. తే చ స్వకర్తవ్య అననుష్ఠానే నాకరణే ప్రత్యవాయేన

చ ఆత్మానమ్ అలబ్ధ్వా నిరయగామినో భవేయుః. అహం కులోచితం కర్మ న చేత్ కుర్యామ్ ఏవమేవ సర్వే శిష్టలోకాః మదాచారాయత్త ధర్మనిశ్చయాః అకరణాదేవ 'ఉత్సీదేయుః' - నష్టాః భవేయుః, శాస్త్రీయాచార అననుపాలనాత్ సర్వేషాం శిష్టకులానాం సఙ్కరస్య చ కర్తా స్యామ్. అతః ఏవ ఇమాః ప్రజాః ఉపహన్యామ్. ఏవమేవ త్వమపి శిష్టజనాగ్రేసర పాణ్డు తనయః యుధిష్ఠిర అనుజః అర్జునస్సన్, యది జ్ఞాననిష్ఠాయామ్ అధికరోషి, తతః త్వదాచారానువర్తినః అకృత్స్నవిదః శిష్టాః ముముక్షవః స్వాధికారమ్ అజానన్తః కర్మనిష్ఠాయాం న అధికుర్వన్తః వినశ్యేయుః. అతః వ్యపదేశ్యేన విదుషా కర్మ ఏవ కర్తవ్యమ్.

శ్లో. సక్తాః కర్మణ్య విద్వాంసో, యథా కుర్వంతి భారత! ।
కుర్యాత్ విద్వాం స్తథాఽసక్తః, చికీర్షుః లోకసంగ్రహమ్ ॥ 25

శ్లో. న బుద్ధిభేదం జనయేత్, అజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్ ।
జోషయేత్ సర్వకర్మాణి, విద్వాన్ యుక్త స్సమాచరన్ ॥ 26

అవిద్వాంసః ఆత్మని అకృత్స్నవిదః 'కర్మణి సక్తాః' - కర్మణి అవర్జనీయ సమ్బన్ధాః ఆత్మని అకృత్స్న విత్తయా తదభ్యాస రూప జ్ఞానయోగే అనధికృతాః కర్మయోగ అధికారిణః కర్మయోగమేవ యథా ఆత్మ దర్శనాయ కుర్వతే, తథా ఆత్మని కృత్స్నవిత్తయా కర్మణి అసక్తో జ్ఞానయోగాధికార యోగ్యః అపి వ్యపదేశ్యః శిష్టః లోకరక్షార్థం స్వాచారేణ

శిష్ట లోకానాం ధర్మనిశ్చయం చికీర్షుః కర్మయోగమేవ కుర్యాత్. 'అజ్ఞానామ్' - ఆత్మని అకృత్స్నవిత్తయా జ్ఞానయోగ ఉపాదాన అశక్తానాం ముముక్షూణాం, 'కర్మసఙ్గినామ్' - అనాదికర్మ వాసనయా కర్మణి ఏవ నియతత్వేన కర్మయోగ అధికారిణాం కర్మయోగాత్ అన్యత్ ఆత్మావలోకన సాధనమ్ అస్తి ఇతి న బుద్ధిభేదం జనయేత్. కిం తర్హి? ఆత్మని కృత్స్న విత్తయా జ్ఞానయోగ శక్తః అపి పూర్వోక్తనీత్యా కర్మయోగః ఏవ జ్ఞాన యోగ నిరపేక్షః ఆత్మావలోకన సాధనమ్ ఇతి బుద్ధ్యా యుక్తః కర్మ ఏవ ఆచరన్ సర్వకర్మసు అకృత్స్న విదాం ప్రీతిం జనయేత్.

కర్మయోగమ్ అనుతిష్ఠతః విదుషః అవిదుషశ్చ విశేషం ప్రదర్శయన్ కర్మయోగ అపేక్షితమ్ ఆత్మనః అకర్తృత్వ అనుసన్ధాన ప్రకారమ్ ఉపదిశతి-

శ్లో. ప్రకృతేః క్రియమాణాని, గుణైః కర్మాణి సర్వశః ।
అహంకార విమూఢాత్మా, కర్తాహ మితి మన్యతే ॥ 27

శ్లో. తత్త్వవిత్తు మహాబాహో, గుణకర్మవిభాగయోః ।
గుణాగుణేషు వర్తంతే, ఇతి మత్వా న సజ్జతే ॥ 28

ప్రకృతేః గుణైః సత్త్వాదిభిః స్వానురూపం క్రియమాణాని కర్మాణి ప్రతి అహఙ్కార విమూఢాత్మా అహం కర్తా ఇతి మన్యతే. అహఙ్కారేణ విమూఢః ఆత్మా యస్య అసౌ అహఙ్కార విమూఢాత్మా.

అహఙ్కారో నామ అనహమర్థే ప్రకృతౌ అహమ్అభిమానః, తేన అజ్ఞాత ఆత్మ స్వరూపో గుణ కర్మసు అహం కర్తా ఇతి మన్యతే ఇత్యర్థః. 'గుణకర్మ విభాగయోః' - సత్త్వాదిగుణ విభాగే తత్తత్ కర్మ విభాగే చ తత్త్వవిత్ గుణాః సత్వాదయః 'స్వగుణేషు' -స్వేషు కార్యేషు వర్తన్తే ఇతి మత్వా గుణకర్మసు అహం కర్తా ఇతి న సజ్జతే.

శ్లో. ప్రకృతేర్గుణసమ్మూఢాః, సజ్జంతే గుణకర్మసు ।
తాన్ అకృత్స్నవిదో మందాన్, కృత్స్నవిత్ న విచాలయేత్ ॥29

అకృత్స్నవిదః తు ఆత్మదర్శనాయ ప్రవృత్తాః ప్రకృతి సంసృష్టతయా ప్రకృతేః గుణైః యథావస్థిత ఆత్మని సమ్మూఢాః గుణకర్మసు క్రియాసు ఏవ సజ్జన్తే, న తద్వివిక్త ఆత్మస్వరూపే. అతః తే జ్ఞానయోగాయ న ప్రభవన్తి ఇతి కర్మయోగః ఏవ తేషామ్ అధికారః. ఏవం భూతాన్ తాన్ మన్దాన్ అకృత్స్న విదః కృత్స్నవిత్ స్వయం జ్ఞానయోగావస్థానేన న విచాలయేత్. తే కిల మన్దాః శ్రేష్ఠ జనాచార అనువర్తినః కర్మయోగాత్ ఉత్థితమ్ ఏనం దృష్ట్వా కర్మయోగాత్ ప్రచలిత మనసః భవేయుః. అతః శ్రేష్ఠః స్వయమపి కర్మయోగే తిష్ఠన్ ఆత్మ యాథాత్మ్యజ్ఞానేన ఆత్మనో అకర్తృత్వమ్ అనుసన్దధానః కర్మయోగః ఏవ ఆత్మావలోకనే నిరపేక్ష సాధనమ్ ఇతి దర్శయిత్వా తాన్ అకృత్స్నవిదో జోషయేత్ ఇత్యర్థః. జ్ఞానయోగాధికారిణః అపి జ్ఞానయోగాత్ అస్యైవ జ్యాయస్త్వం పూర్వమేవోక్తమ్. అతః

వ్యపదేశ్యో లోకసఙ్గ్రహాయ ఏతమ్ ఏవ కుర్యాత్. ప్రకృతి వివిక్తాత్మ స్వభావ నిరూపణేన గుణేషు కర్తృత్వమ్ ఆరోప్య కర్మానుష్ఠాన ప్రకారః ఉక్తః. గుణేషు కర్తృత్వ అనుసన్ధానం చ 'ఇదమ్' - ఆత్మనో న స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇదం కర్తృత్వమ్, అపి తు గుణ సంపర్క కృతమ్ ఇతి ప్రాప్తాప్రాప్త వివేకేన గుణకృతమ్ ఇతి అనుసన్ధానమ్.

ఇదానీమ్ ఆత్మనాం పరమ పురుష శరీరతయా తన్నియామ్యత్వ స్వరూప నిరూపణేన భగవతి పురుషోత్తమే సర్వాత్మభూతే గుణకృతం చ కర్తృత్వమ్ ఆరోప్య కర్మ కర్తవ్యతా ఉచ్యతే-

శ్లో. మయి సర్వాణి కర్మాణి, సన్న్యస్య అధ్యాత్మ చేతసా ।
నిరాశీర్నిర్మమో భూత్వా, యుధ్యస్వ విగతజ్వరః ॥ 30

మయి, సర్వేశ్వరే, సర్వభూత అన్తరాత్మభూతే, సర్వాణి కర్మాణి అధ్యాత్మ చేతసా సన్న్యస్య, నిరాశీః నిర్మమశ్చ విగతజ్వరః యుద్ధాదికం సర్వం చోదితం కర్మ కురుష్వ. ఆత్మని యచ్చేతః తత్ అధ్యాత్మ చేతః, ఆత్మ స్వరూప విషయేణ శ్రుతి శత సిద్ధేన జ్ఞానేన ఇత్యర్థః. "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా... అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేతమ్", "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనోஉన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి సత ఆత్మాஉన్తర్యామ్య మృతః" ఇత్యేవమాద్యాః శ్రుతయః పరమపురుష ప్రవర్త్యం తత్ శరీరభూతమ్ ఏనమ్ ఆత్మానం పరమ పురుషం చ ప్రవర్తయితారమ్ ఆచక్షతే.

స్మృతయశ్చ "ప్రశాసితారం సర్వేషామ్" ఇత్యాద్యాః. "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో, మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ", "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా" ఇతి వక్ష్యతే, అతో మత్ శరీరతయా, మత్ ప్రవర్త్య ఆత్మస్వరూప అనుసన్ధానేన సర్వాణి కర్మాణి మయా ఏవ క్రియమాణాని ఇతి మయి పరమపురుషే సన్న్యస్య తాని చ కేవలం మదారాధనాని ఇతి కృత్వా తత్ఫలే నిరాశీః తత ఏవ తత్ర కర్మణి మమతా రహితః భూత్వా విగత జ్వరో యుద్ధాదికం కురుష్వ. స్వకీయేన ఆత్మనా కర్త్రా స్వకీయైశ్చ ఉపకరణైః స్వారాధనైక ప్రయోజనాయ పరమపురుషః సర్వేశ్వరః సర్వ శేషీ స్వయమేవ స్వకర్మాణి కారయతి ఇతి అనుసన్ధాయ కర్మసు మమతా రహితః ప్రాచీనేన అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త పాప సఞ్చయేన కథమహం భవిష్యామి ఇత్యేవంభూత అన్తర్జ్వర వినిర్ముక్తః, పరమ పురుషః ఏవ కర్మభిః ఆరాధితో బన్ధాత్ మోచయిష్యతి ఇతి సుఖేన కర్మయోగమేవ కురుష్వ ఇత్యర్థః. "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం, తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్", "పతిం విశ్వస్య", "పతిం పతీనామ్" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధం హి సర్వేశ్వరత్వం సర్వ శేషిత్వం చ. 'ఈశ్వరత్వం' - నియన్తృత్వం, 'శేషిత్వం' - పతిత్వమ్.

అయమేవ సాక్షాత్ ఉపనిషత్ సారభూతః అర్థః ఇత్యాహ-

శ్లో. యే మే మతమిదం నిత్యం, అనుతిష్ఠంతి మానవాః ।
శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతో, ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః ॥ 31

యే మానవాః శాస్త్రాధికారిణః అయమేవ శాస్త్రార్థః ఇత్యేతత్ మే మతం నిశ్చిత్య తథా అనుతిష్ఠన్తి, యేచ అననుతిష్ఠన్తః అపి అస్మిన్ శాస్త్రార్థే శ్రద్ధధానాః భవన్తి, యే చ అశ్రద్ధధానాః అపి ఏవం శాస్త్రార్థో న సమ్భవతి ఇతి న అభ్యసూయన్తి - అస్మిన్ మహాగుణే శాస్త్రార్థే దోషమ్ అనావిష్కుర్వన్తః భవన్తి ఇత్యర్థః - తే సర్వే బన్ధహేతుభిః అనాదికాల ఆరబ్ధైః సర్వైః కర్మభిః ముచ్యన్తే. తే అపి కర్మభిః ఇతి అపి శబ్దాత్ ఏషాం పృథక్ కరణమ్ - ఇదానీమ్ అననుతిష్ఠన్తః అపి అస్మిన్ శాస్త్రార్థే శ్రద్ధధానాః అనభ్యసూయవశ్చ శ్రద్ధయా చ అనసూయయా చ క్షీణ పాపాః అచిరేణ ఇమమేవ శాస్త్రార్థమ్ అనుష్ఠాయ ముచ్యన్తే ఇత్యర్థః.

భగవదభిమతమ్ ఔపనిషదమర్థమ్ అననుతిష్ఠతామ్ అశ్రద్ధధానానామ్ అభ్యసూయతాం చ దోషమాహ -

శ్లో. యే త్వేతదభ్యసూయంతో, నానుతిష్ఠంతి మే మతమ్ ।
సర్వజ్ఞాన విమూఢాంస్తాన్, విద్ధి నష్టా నచేతసః ॥ 32

యే తు తత్ సర్వమ్ ఆత్మవస్తు మత్శరీరతయా మదాధారం మత్శేషభూతం మదేక ప్రవర్త్యమ్ ఇతి 'మే మతం నానుతిష్ఠన్తి' - నైవమ్ అనుసన్ధాయ సర్వాణి కర్మాణి కుర్వతే, యే చ న శ్రద్ధధతే,

యేచ అభ్యసూయన్తో వర్తన్తే, తాన్ సర్వేషు జ్ఞానేషు విశేషేణ మూఢాన్, తత ఏవ నష్టాన్ అచేతసో విద్ధి. చేతః కార్యం హి వస్తుయాథాత్మ్య నిశ్చయః, తదభావాత్ అచేతసో విపరీత జ్ఞానాః సర్వత్ర విమూఢాశ్చ.

ఏవం ప్రకృతి సంసర్గిణః తద్గుణ ఉద్రేక కృతం కర్తృత్వం, తచ్చ పరమపురుషాయత్తమ్ ఇతి అనుసన్ధాయ కర్మయోగ యోగ్యేన జ్ఞానయోగ యోగ్యేన చ కర్మయోగస్య సుశకత్వాత్, అప్రమాదత్వ అన్తర్గత ఆత్మజ్ఞానతయా నిరపేక్షత్వాత్, ఇతరస్య దుశ్శకత్వాత్ సప్రమాదత్వాత్, శరీరధారణాది అర్థతయా కర్మాపేక్షత్వాత్ కర్మయోగః ఏవ కర్తవ్యః, వ్యపదేశ్యస్య తు విశేషతః స ఏవ కర్తవ్యః ఇతి చ ఉక్తమ్.

అతః పరమ్ అధ్యాయ శేషేణ జ్ఞానయోగస్య దుశ్శకతయా సప్రమాదతా ఉచ్యతే-

శ్లో. సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః, ప్రకృతేః జ్ఞానవానపి ।
ప్రకృతిం యాన్తి భూతాని, నిగ్రహః కిం కరిష్యతి? ॥ 33

ప్రకృతి వివిక్తమ్ ఈదృశమ్ ఆత్మస్వరూపం తదేవ సర్వదా అనుసన్ధేయమ్ ఇతి చ శాస్త్రాణి ప్రతిపాదయన్తి ఇతి జ్ఞానవానపి స్వస్యాః ప్రకృతేః ప్రాచీన వాసనాయాః సదృశం ప్రాకృత విషయేషు ఏవ చేష్టతే; కుతః? 'ప్రకృతిం యాన్తి భూతాని' - అచిత్ సంసృష్టాః జన్తవః అనాదికాల ప్రవృత్త వాసనామ్ ఏవ యాన్తి, తాని వాసన అనుయాయీని భూతాని శాస్త్రకృతో నిగ్రహః కిం కరిష్యతి?

ప్రకృతి అనుయాయిత్వ ప్రకారమాహ -

శ్లో. ఇంద్రియ స్యేంద్రియస్యార్థే, రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ ।
తయోర్న వశ మాగచ్ఛేత్, తౌ హ్యస్య పరిపన్థినౌ ॥ 34

శ్రోత్రాది జ్ఞానేన్ద్రియస్య అర్థే శబ్దాదౌ; వాగాది కర్మేన్ద్రియస్య చ అర్థే వచనాదౌ, ప్రాచీన వాసనా జనిత తత్ అనుబుభూషా రూపో రాగః అవర్జనీయః వ్యవస్థితః. తదనుభవే ప్రతిహతే చ అవర్జనీయః ద్వేషః వ్యవస్థితః. తావేవం జ్ఞానయోగాయ యతమానం నియమిత సర్వేన్ద్రియం స్వవశే కృత్వా ప్రసహ్య స్వకార్యేషు సంయోజయతః. తతశ్చ అయమ్ ఆత్మస్వరూప అనుభవ విముఖో వినష్టో భవతి. జ్ఞానయోగ ఆరమ్భేణ రాగద్వేష వశమ్ ఆగమ్య న వినశ్యేత్. 'తౌ'- రాగద్వేషౌ హి అస్యదుర్జయౌ శత్రూ జ్ఞానాభ్యాసం వారయతః.

శ్లో. శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః, పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్ ।
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః, పరధర్మో భయావహః ॥ 35

అతః సుశకతయా స్వధర్మభూతః కర్మయోగః విగుణః అపి అప్రమాద గర్భః, ప్రకృతి సంసృష్టస్య దుశ్శకతయా పరధర్మభూతాత్ జ్ఞానయోగాత్ సగుణాదపి కఞ్చిత్ కాలమ్ అనుష్ఠితాత్ సప్రమాదాత్ శ్రేయాన్, స్వేనైవ ఉపాదాతుం యోగ్యతయా స్వధర్మభూతే కర్మయోగే వర్తమానస్య ఏకస్మిన్ జన్మని అప్రాప్త ఫలతయా నిధనమపి శ్రేయః, అనన్తరాయ హతతయా అనన్తర జన్మని అపి అవ్యాకుల కర్మయోగారమ్భ

సమ్భవాత్. ప్రకృతి సంసృష్టస్య స్వేనైవ ఉపాదాతుమ్ అశక్యతయా పరధర్మభూతో జ్ఞానయోగః ప్రమాదగర్భతయా భయావహః.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం, పాపం చరతి పూరుషః ।
అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ!, బలాదివ నియోజితః ॥ 36

అథ అయం జ్ఞానయోగాయ ప్రవృత్తః పురుషః స్వయం విషయాన్ అనుభవితుమ్ అనిచ్ఛన్ అపి కేన ప్రయుక్తః విషయానుభవ రూపం పాపం బలాత్ నియోజితః ఇవ చరతి?

శ్రీభగవానువాచ -

శ్లో. కామ ఏష క్రోధ ఏషః, రజోగుణ సముద్భవః ।
మహాశనో మహాపాప్మా, విద్ధ్యేనమిహ వైరిణమ్ ॥ 37

అస్య ఉద్భవ అభిభవ రూపేణ వర్తమాన గుణమయ ప్రకృతి సంసృష్టస్య జ్ఞానాయ ఆరబ్ధస్య రజోగుణ సముద్భవః ప్రాచీన వాసనా జనితః శబ్దాది విషయః కామో మహాశనః శత్రుః విషయేషు ఏనమ్ ఆకర్షతి, ఏషః ఏవ ప్రతిహతగతిః ప్రతిహతి హేతుభూత చేతనాన్ ప్రతి క్రోధరూపేణ పరిణతః మహాపాప్మా పరహింసాదిషు ప్రవర్తయతి. ఏవం రజోగుణ సముద్భవం సహజం జ్ఞానయోగ విరోధినం వైరిణం విద్ధి.

శ్లో. ధూమేనా(వ్రియతే వహ్నిః, యథాఽఽదర్శో మలేన చ ।
యథోల్బే నావృతో గర్భః, తథా తేనేద మావృతమ్ ॥ 38

యథా ధూమేన వహ్నిః అ(వ్రియతే, యథా ఆదర్శో మలేన, యథా చ ఉల్బేన ఆవృతో గర్భః, తథా తేన కామేన ఇదం జన్తుజాతమ్ ఆవృతమ్.

ఆవరణ ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. ఆవృతం జ్ఞానమేతేన, జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా ।
కామరూపేణ కౌంతేయ!, దుష్పూరేణానలేన చ ॥ 39

అస్య జన్తోః 'జ్ఞానినః' జ్ఞాన స్వభావస్య ఆత్మవిషయం జ్ఞానమ్ ఏతేన కామాకారేణ విషయ వ్యామోహ జననేన నిత్య వైరిణా ఆవృతం 'దుష్పూరేణ' - ప్రాప్తి అనర్హ విషయేణ - 'అనలేన చ' పర్యాప్తి రహితేన.

కైః ఉపకరణైః అయం కామః ఆత్మానమ్ అధితిష్ఠతి ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిః, అస్యాధిష్ఠాన ముచ్యతే ।
ఏతైర్విమోహయత్యేషః, జ్ఞాన మావృత్య దేహినమ్ ॥ 40

అధితిష్ఠతి ఏభిః అయం కామః ఆత్మానమ్ ఇతి ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిః అస్య అధిష్ఠానమ్, ఏతైః ఇన్ద్రియ మనోబుద్ధిభిః

కామాధిష్ఠాన భూతైః విషయ ప్రవణైః దేహినం ప్రకృతి సంసృష్టం జ్ఞానమ్ ఆవృత్య 'విమోహయతి' - వివిధం మోహయతి, ఆత్మజ్ఞాన విముఖం, విషయ అనుభవ పరం కరోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. తస్మాత్ త్వమిన్ద్రియాణ్యాదౌ, నియమ్య భరతర్షభ! ।
పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం, జ్ఞానవిజ్ఞాన నాశనమ్ ॥ 41

యస్మాత్ సర్వేన్ద్రియ వ్యాపార ఉపరతి రూపే జ్ఞానయోగే ప్రవృత్తస్య అయం కామరూపః శత్రుః విషయాభిముఖ్య కరణేన ఆత్మని వైముఖ్యం కరోతి, తస్మాత్ ప్రకృతి సంసృష్టతయా ఇన్ద్రియ వ్యాపార ప్రవణః త్వమ్ ఆదౌ - మోక్ష ఉపాయారమ్భ సమయే - ఏవ ఇన్ద్రియ వ్యాపార రూపే కర్మయోగే ఇన్ద్రియాణి నియమ్య ఏనం 'జ్ఞాన విజ్ఞాన నాశనమ్' - ఆత్మస్వరూప విషయస్య జ్ఞానస్య తద్వివేక విషయస్య చ నాశనం పాప్మానం కామరూపం వైరిణం 'ప్రజహి' - నాశయ.

జ్ఞాన విరోధిషు ప్రధానమాహ -

శ్లో. ఇన్ద్రియాణి పరాణ్యాహుః, ఇంద్రియేభ్యః పరం మనః ।
మనసస్తు పరా బుద్ధిః, యో బుద్ధేః పరతస్తు సః ॥ 42

జ్ఞాన విరోధే ప్రధానాని ఇన్ద్రియాణ్యాహుః, యతః ఇన్ద్రియేషు విషయ వ్యాపృతేషు ఆత్మని జ్ఞానం న ప్రవర్తతే. 'ఇన్ద్రియేభ్యః పరం

మనః' - ఇన్ద్రియేషు ఉపరతేషు అపి మనసి విషయ ప్రవణే ఆత్మజ్ఞానం న సమ్భవతి. 'మనసస్తు పరా బుద్ధిః' - మనసి వృత్త్యన్తర విముఖే విపరీత అధ్యవసాయ ప్రవృత్తౌ సత్యాం జ్ఞానం న ప్రవర్తతే. సర్వేషు బుద్ధిపర్యన్తేషు ఉపరతః తేషు అపి ఇచ్ఛాపర్యాయః కామో రజః సముద్భవో వర్తతే చేత్ స ఏవ ఏతాని ఇన్ద్రియాదీని అపి స్వవిషయే వర్తయిత్వా ఆత్మజ్ఞానం నిరుణద్ధి, తదిదమ్ ఉచ్యతే - "యో బుద్ధేః పరతస్తు సః" ఇతి. బుద్ధేః అపి యః పరః సః కామః ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఏవం బుద్ధేః పరం బుధ్వా, సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా ।
జహి శత్రుం మహాబాహో!, కామరూపం దురాసదమ్ ॥ 43

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, కర్మయోగో నామ
తృతీయోఽధ్యాయః.

ఏవం బుద్ధేః అపి పరం కామం జ్ఞానయోగ విరోధినం వైరిణం బుధ్వా, 'ఆత్మానం' - మనః, 'ఆత్మనా' - బుద్ధ్యా కర్మయోగే అవస్థాప్య, ఏవం కామరూపం దురాసదం శత్రుం 'జహి' - నాశయ ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
తృతీయోఽధ్యాయః.

అథ చతుర్థాధ్యాయః

(జ్ఞాన యోగః)

తృతీయే అధ్యాయే ప్రకృతి సంస్పృష్టస్య ముముక్షోః సహసా జ్ఞానయోగే అనధికారాత్ కర్మయోగః ఏవ కార్యః; జ్ఞానయోగ అధికారిణః అపి అకర్తృత్వ అనుసన్ధాన పూర్వక కర్మయోగః ఏవ శ్రేయాన్ ఇతి సహేతుకమ్ ఉక్తమ్, (వి) శిష్టతయా వ్యపదేశ్యస్య తు విశేషతః కర్మయోగః ఏవ కార్యః ఇతి చ ఉక్తమ్.

చతుర్థేన ఇదానీమ్ అస్యైవ కర్మ యోగస్య నిఖిల జగత్ ఉద్ధరణాయ మన్వన్తరాదౌ ఏవ ఉపదిష్టతయా కర్తవ్యతాం ద్రఢయిత్వా అన్తర్గత జ్ఞానతయా అస్యైవ జ్ఞానయోగ ఆకారతాం ప్రదర్శ్య కర్మయోగ స్వరూపం, తత్ భేదాః, కర్మయోగే జ్ఞానాంశస్య ఏవ ప్రాధాన్యం చ ఉచ్యతే. ప్రసఙ్గాత్ చ భగవదవతార యాథాత్మ్యమ్ ఉచ్యతే-

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ఇమం వివస్వతే యోగం, ప్రోక్తవాన్ అహ మవ్యయమ్ ।
వివస్వాన్ మనవే ప్రాహ, మను రిక్ష్వాకవేఽ బ్రవీత్ ॥ 1

శ్లో. ఏవం పరంపరా ప్రాప్తమ్, ఇమం రాజర్షయో విదుః ।
స కాలేనేహ మహతా, యోగో నష్టః పరంతప ॥ 2

శ్లో. స ఏవాయం మయా తేఽద్య, యోగః ప్రోక్తః పురాతనః ।
భక్తోఽసి మే సఖా చేతి, రహస్యం హ్యేతత్ ఉత్తమమ్ ॥ 3

యోఽయం తపోదితో యోగః న కేవలం యుద్ధ ప్రోత్సాహనాయ ఇదానీమ్ ఉదితః ఇతి న మన్తవ్యం, మన్వన్తరాదౌ ఏవ నిఖిల జగత్ ఉద్ధరణాయ పరమ పురుషార్థ లక్షణ మోక్షసాధనతయా ఇమం యోగమ్ అహమేవ వివస్వతే ప్రోక్తవాన్, వివస్వాన్ చ మనవే, మనుః ఇక్ష్వాకవే ఇత్యేవం సమ్ప్రదాయ పరమ్పరయా ప్రాప్తమ్ ఇమం యోగం పూర్వే రాజర్షయః విదుః. స మహతా కాలేన తత్తత్ శ్రోతృ బుద్ధి మాన్ద్యాత్ వినష్ట ప్రాయః అభూత్. స ఏవ అయమ్ అస్ఖలిత స్వరూపః పురాతనో యోగః సఖ్యేన అతిమాత్ర భక్త్యా చ మామేవ ప్రపన్నాయ తే మయా 'ప్రోక్తః' - సపరికరః సవిస్తరమ్ ఉక్తః ఇత్యర్థః. మదన్యేన కేనాపి జ్ఞాతుం వక్తుం చ అశక్యమ్, యతః ఇదం వేదాన్త ఉదితమ్ ఉత్తమం రహస్యం జ్ఞానమ్.

అస్మిన్ ప్రసఙ్గే భగవదవతార యాథాత్మ్యం యథావత్ జ్ఞాతుమ్ అర్జునః ఉవాచ-

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. అవరం భవతో జన్మ, పరం జన్మ వివస్వతః ।
కథమేతత్ విజానీయాం, త్వమాదౌ ప్రోక్తవానితి ॥ 4

కాల సంఖ్యాయా 'అవరమ్' - అస్మత్ జన్మ సమకాలం హి భవతో జన్మ, వివస్వతశ్చ జన్మ కాల సంఖ్యాయా పరమ్ -

అష్టావింశతి చతుర్యుగ సఙ్ఖ్యా సఙ్ఖ్యాతమ్, త్వమేవ ఆదౌ ప్రోక్తవాన్ ఇతి కథమేతత్ అసమ్భావనీయం యథార్థం జానీయామ్?

నను, జన్మాన్తరేణ అపి వక్తుం శక్యం జన్మాన్తర కృతస్య మహతాం స్మృతిశ్చ యుజ్యతే ఇతి నాత్రకశ్చిత్ విరోధః. న చ అసౌ వక్తారమ్ ఏనం వసుదేవ తనయం సర్వేశ్వరం న జానాతి, య ఏవం వక్ష్యతి "పరంబ్రహ్మ పరంధామ పవిత్రం పరమం భవాన్, పురుషం శాశ్వతం దివ్యమ్ ఆదిదేవమ్ అజం విభుమ్, ఆహుస్త్వామ్ ఋషయః సర్వే దేవర్షిః నారదస్తథా, అసితో దేవలో వ్యాసః, స్వయం చైవ బ్రవీషి మే" ఇతి. యుధిష్ఠిర రాజసూయాదిషు భీష్మాదిభ్యశ్చ అసకృత్ శ్రుతం "కృష్ణ ఏవ హి లోకానామ్, ఉత్పత్తిరపి చాప్యయః, కృష్ణస్య హి కృతే భూతమ్ ఇదం విశ్వం చరాచరమ్" ఇత్యేవమాదిషు. కృష్ణస్య హి కృతే ఇతి కృష్ణస్య శేషభూతమ్ ఇదం కృత్స్నం జగత్ ఇత్యర్థః. అత్రోచ్యతే - జానాత్యేవ అయం భగవన్తం వసుదేవ సూనుం పార్థః, జానతో అపి అజానతః ఇవ పృచ్ఛతః అయమాశయః - నిఖిల హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య సర్వేశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్య సత్య సఙ్కల్పస్య అవాప్త సమస్త కామస్య కర్మ పరవశ దేవమనుష్యాది సజాతీయం జన్మ కిమ్ ఇన్ద్రజాలాదివత్ మిథ్యా? ఉత సత్యమ్? సత్యత్వే చ కథం జన్మప్రకారః? కిమ్‌ఆత్మకోఽయం దేహః? కశ్చ జన్మహేతుః? కదా చ జన్మ? కిమర్థం చ జన్మ? ఇతి పరిహార ప్రకారేణ ప్రశ్నార్థో విజ్ఞాయతే.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. బహూని మే వ్యతీతాని, జన్మాని తవ చార్జున! ।
తా న్యహం వేద సర్వాణి, న త్వం వేత్థ పరంతప! ॥ 5

అనేన జన్మనః సత్యత్వమ్ ఉక్తమ్, "బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని" ఇతి వచనాత్, తవ చ ఇతి దృష్టాన్తతయా ఉపాదానాత్ చ.

అవతార ప్రకారం దేహ యాథాత్మ్యం జన్మహేతుం చ ఆహ-

శ్లో. అజోఽపిసన్ అవ్యయాత్మా, భూతానామ్ ఈశ్వరోఽపి సన్।
ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ, సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా ॥ 6

అజత్వ అవ్యయత్వ సర్వేశ్వరత్వాది సర్వం పారమేశ్వరం ప్రకారమ్ అజహదేవ స్వాం ప్రకృతిమ్ అధిష్ఠాయ ఆత్మ మాయయా సమ్భవామి. 'ప్రకృతిః' - స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమ్ అధిష్ఠాయ స్వేనైవ రూపేణ స్వేచ్ఛయా సమ్భవామి ఇత్యర్థః. స్వస్వరూపం హి "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "క్షయన్తమస్య రజసః పరాకే", "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః", "తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః, అమృతో హిరణ్మయః", "సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి", "భారూపస్సత్యసఙ్కల్పః ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వ కామః సర్వగన్ధః సర్వరసః". "మాహా రజతం వాసః" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధమ్.

'ఆత్మ మాయయా' - ఆత్మీయయా మాయయా, "మాయా వయునం జ్ఞానమ్" ఇతి జ్ఞాన పర్యాయః అత్ర మాయా శబ్దః. తథా చ అభియుక్త ప్రయోగః "మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాం చ శుభాశుభమ్" ఇతి. 'ఆత్మీయేన జ్ఞానేన' - ఆత్మ సఙ్కల్పేన ఇత్యర్థః. అతః అపహతపాప్మత్వాది సమస్త కల్యాణ గుణాత్మకత్వం సర్వమ్ ఐశం స్వభావమ్ అజహత్ స్వమేవ రూపం దేవమనుష్యాది సజాతీయ సంస్థానం కుర్వన్ ఆత్మ సఙ్కల్పేన దేవాది రూపః సమ్భవామి ఇత్యర్థః. తదిదమాహ - "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి శ్రుతిః. ఇతర పురుష సాధారణం జన్మ అకుర్వన్ దేవాదిరూపేణ స్వసఙ్కల్పేన ఉక్త ప్రక్రియయా జాయతే ఇత్యర్థః. "బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున, తాన్యహం వేద సర్వాణి, "తదాత్మానం సృజామ్యహమ్", "జన్మకర్మ చ మే దివ్యమ్ ఏవం యో వేత్తి తత్త్వతః" ఇతి పూర్వాపర అవిరోధాత్ చ.

జన్మకాలమ్ ఆహ -

శ్లో. యదా యదా హి ధర్మస్య, గ్లానిర్భవతి భారత! ।
అభ్యుత్థానమ్ అధర్మస్య, తదాఽఽత్మానం సృజామ్యహమ్ ॥ 7

న కాల నియమః అస్మత్ సమ్భవస్య, యదా యదా హి ధర్మస్య వేదోదితస్య చాతుర్వర్ణ్య చాతురాశ్రమ వ్యవస్థయా అవస్థితస్య కర్తవ్యస్య గ్లానిః భవతి, యదా యదా చ తత్

విపర్యయస్య అధర్మస్య అభ్యుత్థానం, తదా అహమేవ స్వసఙ్కల్పేన ఉక్తేన ప్రకారేణ ఆత్మానం సృజామి.

జన్మనః ప్రయోజనమ్ ఆహ -

శ్లో. పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మ సంస్థాపనార్థాయ, సమ్భవామి యుగే యుగే ॥ 8

'సాధవః' - ఉక్తలక్షణ ధర్మశీలాః, వైష్ణవాగ్రేసరాః, మత్సమాశ్రయణే ప్రవృత్తాః, మన్నామ కర్మ స్వరూపాణాం వాఙ్మనస అగోచరతయా మద్దర్శనాత్ ఋతే స్వాత్మధారణ పోషణాదికమ్ అలభమానాః, క్షణమాత్ర కాలం కల్ప సహస్రం మన్వానాః, ప్రశిథిల సర్వగాత్రాః భవేయుః ఇతి మత్ స్వరూప చేష్టిత అవలోకన ఆలాపాది దానేన తేషాం పరిత్రాణాయ, తత్ విపరీతానాం వినాశాయ చ, క్షీణస్య వైదికస్య ధర్మస్య మదారాధన రూపస్య ఆరాధ్య స్వరూప ప్రదర్శనేన స్థాపనాయ చ దేవమనుష్యాది రూపేణ యుగే యుగే సమ్భవామి. కృత త్రేతాది యుగ విశేష నియమో అపి నాస్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. జన్మ కర్మ చ మే దివ్యం, ఏవం యో వేత్తి తత్త్వతః ।
త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ, నైతి మామేతి సోఽర్జున! ॥ 9

ఏవం కర్మ మూల హేయ త్రిగుణ ప్రకృతి సంసర్గరూప జన్మ రహితస్య, సర్వేశ్వరత్వ సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది సమస్త

కల్యాణగుణోపేతస్య, సాధుపరిత్రాణ మత్ సమాశ్రయణైక ప్రయోజనం దివ్యమ్, అప్రాకృతం, మదసాధారణం, మమ జన్మ చేష్టితం చ తత్త్వతః యో వేత్తి స వర్తమానం దేహం పరిత్యజ్య పునః జన్మ నైతి, మామేవ ప్రాప్నోతి, మదీయ దివ్యజన్మ చేష్టిత యాథాత్మ్య విజ్ఞానేన విధ్వస్త సమస్త మత్సమాశ్రయణ విరోధి పాపః అస్మిన్ ఏవ జన్మని యథోదిత ప్రకారేణ మామ్ ఆశ్రిత్య మదేక ప్రియః మదేకచిత్తః మామేవ ప్రాప్నోతి.

తదాహ -

శ్లో. వీతరాగభయ క్రోధాః, మన్మయా మాముపాశ్రితాః ।
బహవో జ్ఞాన తపసా పూతాః మద్భావమాగతాః ॥ 10

మదీయ జన్మ కర్మ తత్త్వ జ్ఞానాఖ్యేన తపసా పూతాః బహవః ఏవం సంవృత్తాః. తథా చ శ్రుతిః - "తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్" ఇతి. 'ధీరాః' - ధీమతామ్ అగ్రేసరాః ఏవం తస్య జన్మ ప్రకారం జానన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యే యథా మాం ప్రపద్యంతే, తాన్ తథైవ భజామ్యహమ్ ।
మమ వర్త్మానువర్తంతే, మనుష్యాః పార్థ! సర్వశః ॥ 11

న కేవలం దేవమనుష్యాది రూపేణ అవతీర్య మత్సమాశ్రయణ అపేక్షాణాం పరిత్రాణం కరోమి, అపి తు యే మత్సమాశ్రయణ అపేక్షాః, 'యథా' - యేన ప్రకారేణ స్వాపేక్ష అనురూపం మాం

సఙ్కల్ప్య, 'ప్రపద్యన్తే' - సమాశ్రయన్తే, తాన్‌ప్రతి, 'తథైవ' - తన్మనీషిత ప్రకారేణ, 'భజామి' - మాం దర్శయామి. కిమత్ర బహునా, సర్వే మనుష్యాః మదనువర్తనైక మనోరథాః, 'మమవర్త్మ' - మత్ స్వభావం సర్వం యోగినాం వాఙ్మనస అగోచరమ్ అపి స్వకీయైః చక్షురాదికరణైః, 'సర్వశః' - స్వాపేక్షితైః సర్వప్రకారైః అనుభూయ వర్తన్తే.

ఇదానీం ప్రాసఙ్గికం పరిసమాప్య ప్రకృతస్య కర్మయోగస్య జ్ఞానాకారతా ప్రకారం వక్తుం తథావిధ కర్మయోగ అధికారిణః దుర్లభత్వమ్ ఆహ -

శ్లో. కాంక్షంతః కర్మణాం సిద్ధిం, యజంత ఇహ దేవతాః ।
క్షిప్రం హి మానుషే లోకే, సిద్ధిర్భవతి కర్మజా ॥ 12

సర్వే ఏవ పురుషాః కర్మణాం ఫలం కాంక్షమాణాః ఇన్ద్రాది దేవతా మాత్రం, 'యజన్తే' - ఆరాధయన్తి, న తు కశ్చిత్ అనభిసంహిత ఫలః ఇన్ద్రాది దేవతాత్మభూతం సర్వయజ్ఞానాం భోక్తారం మాం యజతే. కుతః ఏతత్? యతః క్షిప్రమ్ అస్మిన్నేవ మానుషే లోకే కర్మజా పుత్ర పశు అన్నాద్యాది సిద్ధిః భవతి. మనుష్య లోక శబ్దః స్వర్గాదీనామ్ అపి ప్రదర్శనార్థః. సర్వే ఏవ లౌకికాః పురుషాః అక్షీణ అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త పాప సఞ్చయతయా అవివేకినః క్షిప్రఫలా కాంక్షిణః పుత్ర పశు అన్నాది అస్వర్గాది అర్థతయా సర్వాణి కర్మాణి ఇన్ద్రాది దేవతారాధన మాత్రాణి కుర్వతే, న తు కశ్చిత్ సంసార ఉద్విగ్న

హృదయో ముముక్షుః ఉక్తలక్షణం కర్మయోగం మదారాధన భూతమ్ ఆరభతే ఇత్యర్థః.

యథోక్త కర్మయోగారమ్భ విరోధి పాప క్షయహేతుమ్ ఆహ-

శ్లో. చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం, గుణకర్మ విభాగశః ।
తస్య కర్తారమపి మాం, విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్ ॥ 13

చాతుర్వర్ణ్య ప్రముఖం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తం కృత్స్నం జగత్ సత్త్వాది గుణ విభాగేన తదను గుణ శమాది కర్మ విభాగేన చ విభక్తం మయా సృష్టమ్, సృష్టి గ్రహణం ప్రదర్శనార్థమ్. మయా ఏవ రక్ష్యతే, మయా ఏవ చ ఉపసంహ్రియతే, తస్య విచిత్ర సృష్ట్యాదేః కర్తారమ్ అపి అకర్తారం మాం విద్ధి.

కథమ్ ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. న మాం కర్మాణి లింపంతి, న మే కర్మఫలే స్పృహా ।
ఇతి మాం యోఽభిజానాతి, కర్మభిర్న స బధ్యతే ॥ 14

యతః ఇమాని విచిత్ర సృష్ట్యాదీని కర్మాణి 'మాం న లిమ్పన్తి' - న మాం సమ్బధ్నన్తి, న మత్ ప్రయుక్తాని తాని దేవమనుష్యాది వైచిత్ర్యాణి సృజ్యానాం పుణ్యపాపరూప కర్మవిశేష ప్రయుక్తాని ఇత్యర్థః. అతః ప్రాప్త అప్రాప్త వివేకేన విచిత్ర సృష్ట్యాదేః నాహం కర్తా, యతశ్చ సృష్టాః క్షేత్రజ్ఞాః సృష్టి లబ్ధ కరణ కలేబరాః

సృష్టిలబ్ధం భోగ్యజాతం ఫల సఙ్గాది హేతు స్వకర్మానుగుణం భుంజతే, సృష్ట్యాది కర్మఫలే చ తేషామ్ ఏవ స్పృహా ఇతి న మే స్పృహా. తథాహ సూత్రకారః - "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్" ఇతి. తథా చ భగవాన్ పరాశరః - "నిమిత్తమాత్రమ్ ఏవ అయం సృజ్యానాం సర్గకర్మణి, ప్రధాన కారణీ భూతా యతో వై సృజ్య శక్తయః, నిమిత్త మాత్రం ముక్త్వేదం, నాన్యత్కిఞ్చిత్ అపేక్షతే, నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ, స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామ్" ఇతి. సృజ్యానాం దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం సృష్టేః కారణమాత్రమ్ ఏవ అయం పరమపురుషః, దేవాది వైచిత్ర్యే తు ప్రధాన కారణం సృజ్యభూత క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీన కర్మశక్తయః ఏవ, అతః 'నిమిత్త మాత్రం ఉక్త్వా' - సృష్టేః కర్తారం పరమ పురుషం ముక్త్వా, ఇదం క్షేత్రజ్ఞ వస్తు దేవాది విచిత్రభావే నాన్యత్ అపేక్షతే, స్వగత ప్రాచీన కర్మశక్త్యా ఏవ హి దేవాది వస్తుభావం నీయతే ఇత్యర్థః. ఏవం ఉక్తేన ప్రకారేణ సృష్ట్యాదేః కర్తారమ్ అపి అకర్తారం సృష్ట్యాది కర్మఫల సఙ్గ రహితం చ యో మామ్ అభిజానాతి, కర్మయోగారమ్భ విరోధిభిః ఫలసఙ్గాది హేతుభిః ప్రాచీన కర్మభిః న స బధ్యతే, ముచ్యతే ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్మ, పూర్వైరపి ముముక్షుభిః ।
కురు కర్మైవ తస్మాత్ త్వం, పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్ ॥ 15

ఏవం మాం జ్ఞాత్వా విముక్త పాపైః పూర్వైః అపి ముముక్షుభిః

ఉక్త లక్షణం కర్మ కృతమ్. తస్మాత్ త్వమ్ ఉక్త ప్రకార మత్విషయ జ్ఞాన విధూత పాపః పూర్వైః వివస్వన్ మన్వాదిభిః కృతం 'పూర్వతరం' - పురాతనం, తదానీమ్ ఏవ మయా ఉక్తం వక్ష్యమాణ ఆకారం కర్మ ఏవ కురు.

వక్ష్యమాణస్య కర్మణః దుర్జ్ఞానతామ్ ఆహ -

శ్లో. కిం కర్మ కిమకర్మేతి, కవయోఽప్యత్ర మోహితాః ।
తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి, యత్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్ ॥ 16

ముముక్షుణా అనుష్ఠేయం కర్మ కిం రూపమ్? అకర్మ చ కిమ్? అకర్మ ఇతి కర్తుః ఆత్మనో యాథాత్మ్య జ్ఞానమ్ ఉచ్యతే, అనుష్ఠేయం కర్మ తదన్తర్గతం జ్ఞానం చ కిం రూపమ్? ఇతి ఉభయత్ర, 'కవయః' - విద్వాంసః అపి, 'మోహితాః' - యథావత్ న జానన్తి. ఏవమ్ అన్తర్గత జ్ఞానం యత్ కర్మ తత్తే ప్రవక్ష్యామి, యత్ జ్ఞాత్వా అనుష్ఠాయ, 'అశుభాత్' - సంసారబన్ధాత్ మోక్ష్యసే, కర్తవ్య కర్మజ్ఞానం హి అనుష్ఠాన ఫలమ్.

కుతః అస్య దుర్జ్ఞానతా ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం, బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః ।
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం, గహనా కర్మణో గతిః ॥ 17

యస్మాత్ మోక్ష సాధనభూతే కర్మ స్వరూపే బోద్ధవ్యమ్ అస్తి, వికర్మణి చ. నిత్య నైమిత్తిక కామ్యరూపేణ, తత్సాధన

ద్రవ్యార్జనాది ఆకారేణ చ వివిధతామ్ ఆపన్నం కర్మ వికర్మ. 'అకర్మణి'- జ్ఞానే, చ బోద్ధవ్యమ్ అస్తి. 'గహనా' - దుర్విజ్ఞానా - ముముక్షోః 'కర్మణో గతిః'. వికర్మణి బోద్ధవ్యం నిత్యనైమిత్తిక కామ్య తత్సాధన ద్రవ్యార్జనాదౌ కర్మణి ఫల భేద కృతం వైవిధ్యం పరిత్యజ్య మోక్షైక ఫలతయా ఏక శాస్త్రార్థత్వ అనుసన్ధానమ్. తదేతత్ "వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః ఏకా" ఇత్యత్రైవ ఉక్తమ్ ఇతి న ఇహ ప్రపఞ్చ్యతే.

కర్మ అకర్మణోః బోద్ధవ్యమ్ ఆహ -

శ్లో. కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేత్, అకర్మణి చ కర్మ యః ।
స బుద్ధిమాన్ మనుష్యేషు, సయుక్తః కృత్స్న కర్మకృత్ ॥ 18

అకర్మ శబ్దేన అత్ర కర్మేతరత్ ప్రస్తుతమ్ ఆత్మజ్ఞానమ్ ఉచ్యతే. కర్మణి క్రియమాణే ఏవ ఆత్మజ్ఞానం యః పశ్యేత్, అకర్మణి చ ఆత్మజ్ఞానే వర్తమానే ఏవ యః కర్మ పశ్యేత్. కిముక్తం భవతి? క్రియమాణమ్ ఏవ కర్మ ఆత్మయాథాత్మ్య అనుసన్ధానేన జ్ఞానాకారం యః పశ్యేత్, తత్ చ జ్ఞానం కర్మయోగ అన్తర్గతతయా కర్మాకారం యః పశ్యేత్ ఇత్యుక్తం భవతి. క్రియమాణే హి కర్మణి కర్తృభూత ఆత్మయాథాత్మ్య అనుసన్ధానే సతి తత్ ఉభయం సమ్పన్నం భవతి. ఏవమ్ ఆత్మయాథాత్మ్య అనుసన్ధాన గర్భం కర్మ యః పశ్యేత్, "సః బుద్ధిమాన్' - కృత్స్న శాస్త్రార్థవిత్. మనుష్యేషు సః యుక్తః - మోక్షాయ అర్హః, సః ఏవ కృత్స్న కర్మ కృత్ - కృత్స్న శాస్త్రార్థకృత్.

ప్రత్యక్షేణ క్రియమాణస్య కర్మణః జ్ఞానాకారతా కథమ్ ఉపపద్యతే ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. యస్య సర్వే సమారంభాః, కామసఙ్కల్పవర్జితాః ।
జ్ఞానాగ్ని దగ్ధకర్మాణం, తమాహుః పండితం బుధాః ॥ 19

యస్య ముముక్షోః సర్వే ద్రవ్యార్జనాది లౌకిక కర్మ పూర్వక నిత్య నైమిత్తిక కామ్యరూప కర్మ సమారమ్భాః 'కామవర్జితాః' - ఫలసఙ్గ రహితాః 'సఙ్కల్ప వర్జితాశ్చ' - ప్రకృత్యా తద్గుణైశ్చ ఆత్మానమ్ ఏకీకృత్య అనుసన్ధానం సఙ్కల్పః, ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మ స్వరూప అనుసన్ధాన యుక్తతయా తత్ రహితాః, తమేవం కర్మ కుర్వాణం పణ్డితం కర్మాన్తర్గత ఆత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధ ప్రాచీన కర్మాణమ్ ఆహుః తత్త్వజ్ఞాః. అతః కర్మణః జ్ఞానాకారత్వమ్ ఉపపద్యతే.

ఏతదేవ వివృణోతి -

శ్లో. త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం, నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః ।
కర్మణ్యభిప్రవృత్తోఽపి, నైవ కించిత్ కరోతి సః ॥ 20

'కర్మఫల సఙ్గం త్యక్త్వా నిత్యతృప్తః' - 'నిత్యే' - స్వాత్మని, ఏవ తృప్తః, 'నిరాశ్రయః' - అస్థిర ప్రకృతౌ ఆశ్రయ బుద్ధి రహితో యః కర్మాణి కరోతి, సః కర్మణి అభిముఖ్యేన ప్రవృత్తః అపి నైవ కిఞ్చిత్ కర్మ కరోతి, కర్మాపదేశేన జ్ఞానాభ్యాసమేవ కరోతి ఇత్యర్థః.

పునః అపి కర్మణః జ్ఞానాకారతా ఏవ విశోధ్యతే -

శ్లో. నిరాశీ ర్యతచిత్తాత్మా, త్యక్త సర్వపరిగ్రహః ।
శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వన్, నాప్నోతి కిల్బిషమ్ ॥ 21

'నిరాశీః' - నిర్గత ఫలాభిసన్ధిః, 'యత చిత్తాత్మా' - యత చిత్తమనాః, 'త్యక్త సర్వ పరిగ్రహః' - ఆత్మైక ప్రయోజనతయా ప్రకృతి ప్రాకృత వస్తుని మమతా రహితః, యావజ్జీవం కేవలం శారీరమ్ ఏవ కర్మ కుర్వన్, 'కిల్బిషం' - సంసారం, న ఆప్నోతి, జ్ఞాననిష్ఠా వ్యవధాన రహిత కేవల కర్మయోగేన ఏవం రూపేణ ఆత్మానం పశ్యతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యదృచ్ఛాలాభ సన్తుష్టో, ద్వంద్వాతీతో విమత్సరః ।
సమస్సిద్ధావసిద్ధౌ చ, కృత్వాపి న నిబధ్యతే ॥ 22

యదృచ్ఛా ఉపనత శరీర ధారణ హేతు వస్తు సన్తుష్టః, 'ద్వన్ద్వాతీతః' - యావత్ సాధన సమాప్తి అవర్జనీయ శీతోష్ణాది సహః, 'విమత్సరః' - అనిష్ట ఉపనిపాత హేతుభూత స్వకర్మ నిరూపణేన పరేషు విగత మత్సరః, 'సమస్సిద్ధావసిద్ధౌ చ' - యుద్ధాది కర్మసు జయాది సిద్ధి అసిద్ధ్యోః సమచిత్తః కర్మైవ కృత్వాపి జ్ఞాననిష్ఠాం వినా అపి 'న నిబధ్యతే' - న సంసారం ప్రతిపద్యతే.

శ్లో. గతసంగస్య ముక్తస్య, జ్ఞానావస్థిత చేతసః ।
యజ్ఞాయాచరతః కర్మ, సమగ్రం ప్రవిలీయతే ॥ 23

ఆత్మ విషయ జ్ఞానావస్థిత మనస్త్వేన నిర్గత తదితర సఙ్గస్య తత ఏవ నిఖిల పరిగ్రహ వినిర్ముక్తస్య ఉక్త లక్షణ యజ్ఞాది కర్మ నిర్వృత్తయే వర్తమానస్య పురుషస్య బన్ధహేతుభూతం ప్రాచీనం కర్మ, 'సమగ్రం ప్రవిలీయతే' - నిశ్శేషం క్షీయతే.

ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మ స్వరూప అనుసన్ధాన యుక్తతయా కర్మణః జ్ఞానాకారత్వమ్ ఉక్తమ్. ఇదానీం సర్వస్య సపరికరస్య కర్మణః పరబ్రహ్మభూత పరమపురుషాత్మకత్వ అనుసన్ధాన యుక్తతయా జ్ఞానాకారత్వమ్ ఆహ -

శ్లో. బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః, బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్ ।
బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం, బ్రహ్మకర్మ సమాధినా ॥ 24

బ్రహ్మార్పణమ్ ఇతి హవిః విశేష్యతే. అర్ప్యతే అనేన ఇతి అర్పణం స్రుగాది, తత్ బ్రహ్మ కార్యత్వాత్ బ్రహ్మ. బ్రహ్మ యస్య హవిషోఽర్పణం తత్ బ్రహ్మార్పణమ్. బ్రహ్మ హవిః బ్రహ్మార్పణం హవిః స్వయం చ బ్రహ్మభూతం, 'బ్రహ్మాగ్నౌ' - బ్రహ్మభూతే అగ్నౌ బ్రహ్మణా కర్త్రా హుతమ్ ఇతి సర్వం కర్మ బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మమయమ్ ఇతి యః సమాధత్తే, సః బ్రహ్మకర్మ సమాధిః. తేన బ్రహ్మకర్మ సమాధినా బ్రహ్మ ఏవ గన్తవ్యమ్, బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మభూతమ్ ఆత్మస్వరూపం గన్తవ్యమ్. ముముక్షుణా క్రియమాణం కర్మ పరబ్రహ్మాత్మకమ్ ఏవ ఇతి అనుసన్ధాన యుక్తతయా జ్ఞానాకారం

సాక్షాత్ ఆత్మావలోకన సాధనం, న జ్ఞాననిష్ఠా వ్యవధానేన ఇత్యర్థః.

ఏవం కర్మణః జ్ఞానాకారతాం ప్రతిపాద్య కర్మయోగ భేదాన్ ఆహ-

శ్లో. దైవ మేవాపరే యజ్ఞం, యోగినః పర్యుపాసతే ।
బ్రహ్మాగ్నావపరే యజ్ఞం, యజ్ఞేనై వోపజుహ్వతి ॥ 25

'దైవం' - దేవార్చనరూపం యజ్ఞమ్, 'అపరే' - కర్మయోగినః, 'పర్యుపాసతే' - సేవన్తే, తత్రైవ నిష్ఠాం కుర్వన్తి ఇత్యర్థః. అపరే బ్రహ్మాగ్నౌ యజ్ఞం యజ్ఞేన ఏవ ఉపజుహ్వతి. అత్ర 'యజ్ఞ' శబ్దో హవిః స్రుగాది యజ్ఞసాధనే వర్తతే. "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మాహవిః" ఇతి న్యాయేన యాగ హోమయోః నిష్ఠాం కుర్వన్తి.

శ్లో. శ్రోత్రాదీన్ ఇంద్రియాణ్యన్యే, సంయమాగ్నిషు జుహ్వతి ।
శబ్దాదీన్ విషయానన్యే, ఇన్ద్రియాగ్నిషు జుహ్వతి ॥ 26

అన్యే శ్రోత్రాదీనామ్ ఇన్ద్రియాణాం సంయమనే ప్రయతన్తే. అన్యే యోగినః ఇన్ద్రియాణాం శబ్దాది విషయ ప్రవణతా నివారణే ప్రయతన్తే.

శ్లో. సర్వాణీంద్రియ కర్మాణి, ప్రాణకర్మాణి చాపరే ।
ఆత్మ సంయమ యోగాగ్నౌ, జుహ్వతి జ్ఞానదీపితే ॥ 27

అన్యే జ్ఞాన దీపితే మనః సంయమ యోగాగ్నౌ సర్వాణి ఇన్ద్రియ కర్మాణి ప్రాణ కర్మాణి చ జుహ్వతి - మనసః ఇన్ద్రియ

ప్రాణకర్మ ప్రవణతా నివారణే ప్రయతన్తే ఇత్యర్థః.

శ్లో. ద్రవ్యయజ్ఞా స్తపోయజ్ఞాః, యోగయజ్ఞా స్తథాఽపరే ।
స్వాధ్యాయ జ్ఞానయజ్ఞాశ్చ, యతయ స్సంశ్రిత వ్రతాః ॥ 28

కేచిత్ కర్మయోగినః, 'ద్రవ్యయజ్ఞాః' - న్యాయతః ద్రవ్యాణి ఉపాదాయ దేవతార్చనే ప్రయతన్తే, కేచిత్ చ దానేషు, కేచిత్ చ యాగేషు, కేచిత్ చ హోమేషు, ఏతే సర్వే ద్రవ్య యజ్ఞాః. కేచిత్ 'తపోయజ్ఞాః' - కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణ ఉపవాసాదిషు నిష్ఠాం కుర్వన్తి. 'యోగయజ్ఞాశ్చ అపరే' - పుణ్యతీర్థ పుణ్యస్థాన ప్రాప్తిషు నిష్ఠాం కుర్వన్తి. ఇహ 'యోగ' శబ్దః కర్మ నిష్ఠా భేద ప్రకరణాత్ తద్విషయః, కేచిత్ స్వాధ్యాయ అభ్యాసపరాః, కేచిత్ తదర్థ జ్ఞానాభ్యాస పరాః. 'యతయః' - యతన శీలాః, 'సంశ్రిత వ్రతాః' - దృఢసఙ్కల్పాః.

శ్లో. అపానే జుహ్వతి ప్రాణం, ప్రాణేఽపానం తథాఽపరే ।
ప్రాణాపానగతీ రుద్ధ్వా, ప్రాణాయామ పరాయణాః ॥ 29

శ్లో. అపరే నియతాహారాః, ప్రాణాన్ ప్రాణేషు జుహ్వతి।

అపరే కర్మయోగినః ప్రాణాయామేషు నిష్ఠాం కుర్వన్తి. తే చ త్రివిధాః పూరక రేచక కుమ్భక భేదేన. 'అపానే జుహ్వతి ప్రాణమ్' ఇతి పూరకః, 'ప్రాణేఽపానమ్' ఇతి రేచకః, 'ప్రాణాపాన గతీరుద్ధ్వా... ప్రాణాన్ ప్రాణేషు జుహ్వతి' ఇతి కుమ్భకః. ప్రాణాయామ పరేషు

త్రిషు అపి అనుషజ్యతే 'నియత ఆహారాః' ఇతి.

సర్వేఽప్యేతే యజ్ఞవిదో, యజ్ఞ క్షపిత కల్మషాః ॥ 30

శ్లో. యజ్ఞశిష్టామృతభుజో, యాన్తి బ్రహ్మ సనాతనమ్ ।

దైవయజ్ఞ ప్రభృతి ప్రాణాయామ పర్యన్తేషు కర్మయోగ భేదేషు స్వసమీహితేషు ప్రవృత్తాః ఏతే సర్వే "సహ యజ్ఞైః ప్రజాస్సృష్ట్వా" ఇత్యభిహిత మహాయజ్ఞ పూర్వక నిత్య నైమిత్తిక కర్మరూప యజ్ఞవిదః, తన్నిష్ఠాః, తత ఏవ క్షపిత కల్మషాః, యజ్ఞ శిష్టామృతేన శరీరధారణం కుర్వన్తః ఏవ కర్మయోగే వ్యాపృతాః సనాతనం బ్రహ్మ యాన్తి.

నాయంలోకోఽస్త్యయజ్ఞస్య, కుతోఽన్యః కురుసత్తమ ॥ 31

'అయజ్ఞస్య' - మహాయజ్ఞాది రూప నిత్య నైమిత్తిక కర్మరహితస్య, 'నాయం లోకః' - న ప్రాకృతలోకః - ప్రాకృతలోక సమ్బన్ధి ధర్మార్థ కామాఖ్యః పురుషార్థో న సిధ్యతి; కుతః ఇతోఽన్యో మోక్షాఖ్యః పురుషార్థః? పరమ పురుషార్థతయా మోక్షస్య ప్రస్తుతత్వాత్ తదితర పురుషార్థోఽయం లోకః ఇతి నిర్దిశ్యతే, స హి ప్రాకృతః.

శ్లో. ఏవం బహువిధా యజ్ఞాః, వితతా బ్రహ్మణో ముఖే ।
కర్మజాన్ విద్ధి తాన్ సర్వాన్, ఏవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే ॥ 32

ఏవం హి బహుప్రకారాః కర్మయోగాః, 'బ్రహ్మణో ముఖే వితతాః' - ఆత్మ యాథాత్మ్య అవాప్తి సాధనతయా స్థితాః. తానుక్త

లక్షణ అనుక్త భేదాన్ కర్మయోగాన్, 'సర్వాన్ కర్మజాన్ విద్ధి' - అహరహః అనుష్ఠీయమాన నిత్య నైమిత్తిక కర్మజాన్ విద్ధి, 'ఏవం జ్ఞాత్వా' - యథోక్త ప్రకారేణ అనుష్ఠాయ మోక్ష్యసే.

అన్తర్గత జ్ఞానతయా కర్మణః జ్ఞానాకారత్వమ్ ఉక్తమ్, తత్రాన్తర్గత జ్ఞానే కర్మణి జ్ఞానాంశస్య ఏవ ప్రాధాన్యమ్ ఆహ-

శ్లో. శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయాత్ యజ్ఞాత్, జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప ।
సర్వం కర్మాఽఖిలం పార్థ, జ్ఞానే పరిసమాప్యతే ॥ 33

ఉభయాకారే కర్మణి ద్రవ్యమయాత్ అంశాత్ జ్ఞానమయ అంశః శ్రేయాన్. సర్వస్య కర్మణః తదితరస్య చ అఖిలస్య ఉపాదేయస్య జ్ఞానే పరిసమాప్తేః తదేవ సర్వైః సాధనైః ప్రాప్యభూతం జ్ఞానం కర్మాన్తర్గతత్వేన అభ్యస్యతే; తదేవ హి అభ్యస్యమానం క్రమేణ ప్రాప్యదశాం ప్రతిపద్యతే.

శ్లో. తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన, పరిప్రశ్నేన సేవయా ।
ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం, జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శినః ॥ 34

తదాత్మ విషయం జ్ఞానమ్ "అవినాశితు తద్విద్ధి" ఇత్యారభ్య "ఏషా తేఽభిహితా" ఇత్యన్తేన మయా ఉపదిష్టమ్, తత్ యుక్త కర్మణి వర్తమానఃత్వమ్ విపాక అనుగుణం కాలేకాలే ప్రణిపాత పరిప్రశ్న సేవాదిభిః విశదాకారం జ్ఞానిభ్యః విద్ధి, సాక్షాత్ కృత ఆత్మస్వరూపాః

తు జ్ఞానినః ప్రణిపాతాదిభిః సేవితాః జ్ఞాన బుభుత్సయా పరితః పృచ్ఛతః తవ ఆశయమ్ ఆలక్ష్య జ్ఞానమ్ ఉపదేక్ష్యన్తి.

ఆత్మయాథాత్మ్య విషయస్య జ్ఞానస్య సాక్షాత్కార రూపస్య లక్షణమ్ ఆహ-

శ్లో. యత్‌జ్ఞాత్వా న పునర్మోహం, ఏవం యాస్యసి పాండవ! ।
యేన భూతాన్యశేషేణ, ద్రక్ష్యస్యాత్మ న్యథో మయి ॥ 35

యత్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా పునరేవ దేహాద్యాత్మాభిమాన రూపం, తత్ కృతం మమతాది ఆస్పదం చ మోహం న యాస్యసి, యేన చ దేవమనుష్యాది ఆకారేణ అనుసంహితాని సర్వాణి భూతాని స్వాత్మని ఏవ ద్రక్ష్యసి, యతః తవ అన్యేషాం చ భూతానాం ప్రకృతి వియుక్తానాం జ్ఞానైక ఆకారతయా సామ్యమ్, ప్రకృతి సంసర్గ దోష వినిర్ముక్తమ్ ఆత్మస్వరూపం సర్వం సమమ్ ఇతి చ వక్ష్యతే "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాత్ బ్రహ్మణి తే స్థితాః" ఇతి. అథో మయి సర్వభూతాని అశేషేణ ద్రక్ష్యసి. మత్స్వరూప సామ్యాత్ పరిశుద్ధస్య సర్వస్య ఆత్మ వస్తునః "ఇదం జ్ఞానమ్ ఉపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమ్ ఆగతాః" ఇతి హి వక్ష్యతే. తథా "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి" ఇత్యేవమాదిషు నామరూప వినిర్ముక్తస్య ఆత్మ వస్తునః పరస్వరూప సామ్యమ్ అవగమ్యతే. అతః ప్రకృతి వినిర్ముక్తం సర్వమ్ ఆత్మ వస్తు

పరస్పరం సమం సర్వేశ్వరేణ చ సమమ్.

శ్లో. అపి చేదసి పాపేభ్యః, సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః ।
సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ, వృజినం సంతరిష్యసి ॥ 36

యద్యపి సర్వేభ్యః పాపేభ్యః పాపకృత్తమోఽసి, సర్వం పూర్వార్జితం వృజినరూపం సముద్రమ్ ఆత్మ విషయ జ్ఞానరూప ప్లవేన ఏవ సన్తరిష్యసి.

శ్లో. యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్నిః, భస్మసాత్ కురుతేఽర్జున! ।
జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి, భస్మసాత్ కురుతే తథా ॥ 37

సమ్యక్ ప్రవృద్ధః అగ్నిః ఇన్ధన సఞ్చయమ్ ఇవ ఆత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానరూప అగ్నిః జీవాత్మ గతమ్ అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్త కర్మ సఞ్చయం భస్మీ కరోతి.

శ్లో. న హి జ్ఞానేన సదృశం, పవిత్ర మిహ విద్యతే ।
తత్ స్వయం యోగసంసిద్ధః, కాలేనాత్మని విందతి ॥ 38

యస్మాత్ ఆత్మజ్ఞానేన సదృశం పవిత్రం శుద్ధికరమ్ ఇహ జగతి వస్త్వన్తరం న విద్యతే, తస్మాత్ ఆత్మజ్ఞానం సర్వపాపం నాశయతి ఇత్యర్థః. తత్ తథావిధం జ్ఞానం యథా ఉపదేశమ్ అహరహః అనుష్ఠీయమాన జ్ఞానాకార కర్మయోగేన సంసిద్ధః కాలేన స్వాత్మని స్వయమేవ లభతే.

తదేవ విస్పష్టమ్ ఆహ -

శ్లో. శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానం, తత్పరః సంయతేంద్రియః ।
జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతిం, అచిరేణాధిగచ్ఛతి ॥ 39

ఏవమ్ ఉపదేశాత్ జ్ఞానం లబ్ధ్వా చ ఉపదిష్ట జ్ఞానవృద్ధౌ శ్రద్ధావాన్, 'తత్పరః' - తత్రైవ నియతమనాః తదితర విషయాత్ సంయత ఇన్ద్రియః అచిరేణ కాలేన ఉక్త లక్షణ విపాక దశా ఆపన్నం జ్ఞానం లభతే. తథావిధం జ్ఞానం లబ్ధ్వా, 'పరాం శాన్తిమ్ అచిరేణ అధిగచ్ఛతి' - పరం నిర్వాణమ్ ఆప్నోతి.

శ్లో. అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ, సంశయాత్మా వినశ్యతి ।
నాయం లోకోఽస్తి న పరో, న సుఖం సంశయాత్మనః ॥ 40

'అజ్ఞః' - ఏవమ్ ఉపదేశ లబ్ధ జ్ఞాన రహితః, ఉపదిష్ట జ్ఞానవృద్ధి ఉపాయే చ, 'అశ్రద్ధధానః' - అత్వరమాణః, ఉపదిష్టే చ జ్ఞానే, 'సంశయాత్మా' - సంశయమనాః, 'వినశ్యతి' - నష్టో భవతి, అస్మిన్నుపదిష్టే ఆత్మ యాథాత్మ్య విషయే జ్ఞానే సంశయాత్మనః అయమ్ అపి ప్రాకృతో లోకః నాస్తి, న చ పరః, ధర్మార్థ కామరూప పురుషార్థాశ్చ న సిధ్యన్తి, కుతో మోక్షః? ఇత్యర్థః, శాస్త్రీయ కర్మసిద్ధి రూపత్వాత్ సర్వేషాం పురుషార్థానాం శాస్త్రీయ కర్మజన్య సిద్ధేశ్చ దేహాతిరిక్తాత్మ నిశ్చయ పూర్వకత్వాత్. అతః సుఖ లవ భాగిత్వమ్ ఆత్మని సంశయాత్మనః న సమ్భవతి.

శ్లో. యోగసన్న్యస్త కర్మాణం, జ్ఞాన సఞ్ఛిన్న సంశయమ్ ।
ఆత్మవంతం న కర్మాణి, నిబధ్నంతి ధనంజయ ॥ 41

యథా ఉపదిష్ట యోగేన సన్న్యస్త కర్మాణం జ్ఞానాకారతా ఆపన్న కర్మాణం, యథా ఉపదిష్టేన చ ఆత్మ జ్ఞానేన ఆత్మని సఞ్ఛిన్న సంశయమ్, 'ఆత్మవన్తమ్' - మనస్వినమ్, ఉపదిష్టార్థే దృఢావస్థిత మనసం, బన్ధ హేతుభూత ప్రాచీన అనన్త కర్మాణి న నిబధ్నన్తి.

శ్లో. తస్మాదజ్ఞాన సంభూతం, హృత్స్థం జ్ఞానాసినాఽఽత్మనః ।
ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగం, ఆతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారత ॥ 42

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, జ్ఞాన యోగో నామ
చతుర్థోఽధ్యాయః.

తస్మాత్ అనాది అజ్ఞాన సమ్భూతం హృత్స్థమ్ ఆత్మ విషయం సంశయం మయా ఉపదిష్టేన ఆత్మ జ్ఞాన అసినా ఛిత్త్వా మయా ఉపదిష్టం కర్మయోగమ్ ఆతిష్ఠ, తదర్థమ్ ఉత్తిష్ఠ భారత! ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

చతుర్థోఽధ్యాయః.

అథ పఞ్చమాధ్యాయః

(కర్మసన్న్యాస యోగః)

చతుర్థే అధ్యాయే కర్మయోగస్య జ్ఞానాకారతాపూర్వక స్వరూప భేదో జ్ఞానాంశస్య చ ప్రాధాన్యమ్ ఉక్తమ్. జ్ఞానయోగ అధికారిణః అపి కర్మయోగస్య అన్తర్గత ఆత్మ జ్ఞానత్వాత్, అప్రమాదత్వాత్, సుకరత్వాత్, నిరపేక్షత్వాత్ చ జ్యాయస్త్వం తృతీయే ఏవ ఉక్తమ్. ఇదానీం కర్మయోగస్య ఆత్మ ప్రాప్తి సాధనత్వే జ్ఞాన నిష్ఠాయాః శైఘ్ర్యం, కర్మయోగ అన్తర్గత అకర్తృత్వ అనుసన్ధాన ప్రకారం చ ప్రతిపాద్య తన్మూలం జ్ఞానం చ విశోధ్యతే -

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణ, పునర్యోగం చ శంససి ।
యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం, తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్ ॥ 1

కర్మణాం సన్న్యాసం జ్ఞానయోగం, పునః కర్మయోగం చ శంససి - ఏతదుక్తం భవతి - ద్వితీయే అధ్యాయే - ముముక్షోః ప్రథమం - కర్మయోగః ఏవ కార్యః, కర్మయోగేన మృదిత అన్తఃకరణ కషాయస్య జ్ఞానయోగేన ఆత్మదర్శనం కార్యమ్ ఇతి ప్రతిపాద్య, పునః తృతీయ చతుర్థయోః జ్ఞానయోగ అధికార దశాపన్నస్య అపి కర్మ నిష్ఠా ఏవ జ్యాయసీ, సా ఏవ జ్ఞాననిష్ఠా నిరపేక్షా ఆత్మప్రాప్తౌ సాధనమ్ ఇతి కర్మనిష్ఠాం ప్రశంససి ఇతి. తత్ర ఏతయోః జ్ఞానయోగ

కర్మయోగయోః ఆత్మ ప్రాప్తి సాధనభావే యదేకం సౌకర్యాత్ శైఘ్ర్యాత్ చ శ్రేయః శ్రేష్ఠమ్ ఇతి సునిశ్చితం తత్ మే బ్రూహి.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ, నిశ్శ్రేయసకరా వుభౌ ।
తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్, కర్మయోగో విశిష్యతే ॥ 2

'సన్న్యాసః' - జ్ఞానయోగః, కర్మయోగశ్చ జ్ఞానయోగ శక్తస్య అపి ఉభౌ నిరపేక్షౌ నిశ్శ్రేయసకరౌ. 'తయోస్తు కర్మ సన్న్యాసాత్' - జ్ఞానయోగాత్ కర్మ యోగః ఏవ విశిష్యతే.

కుతః ఇత్యత్రాహ -

శ్లో. జ్ఞేయస్స నిత్యసన్న్యాసీ, యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి ।
నిర్ద్వంద్వో హి మహాబాహో, సుఖంబన్ధాత్ ప్రముచ్యతే ॥ 3

యః కర్మయోగీ తదన్తర్గత ఆత్మానుభవ తృప్తః తత్ వ్యతిరిక్తం కిమపి న కాంక్షతి. తత ఏవ కిమపి న ద్వేష్టి, తతః ఏవ ద్వన్ద్వ సహశ్చ. 'సః నిత్యసన్న్యాసీ' - నిత్యజ్ఞాననిష్ఠః ఇతి జ్ఞేయః. స హి సుకర కర్మయోగ నిష్ఠతయా సుఖం బన్ధాత్ ప్రముచ్యతే.

జ్ఞానయోగ కర్మయోగయోః ఆత్మ ప్రాప్తి సాధనభావే అన్యోన్య నైరపేక్ష్యమ్ ఆహ-

శ్లో. సాంఖ్యయోగౌ పృథగ్బాలాః, ప్రవదంతి న పండితాః ।
ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యక్, ఉభయోర్విందతే ఫలమ్ ॥ 4

జ్ఞానయోగ కర్మయోగౌ ఫలభేదాత్ పృథక్ భూతౌ యే ప్రవదన్తి తే, 'బాలాః' - అనిష్పన్న జ్ఞానాః, 'న పణ్డితాః' - అకృత్స్నవిదః. కర్మయోగః జ్ఞానయోగమ్ ఏవ సాధయతి, జ్ఞానయోగః తు ఏకాత్మ అవలోకనం సాధయతి ఇతి తయోః ఫలభేదేన పృథక్త్వం వదన్తః న పణ్డితాః ఇత్యర్థః. ఉభయోః ఆత్మావలోకనైక ఫలయోః ఏకఫలత్వేన ఏకమపి ఆస్థితః తదేవ ఫలం లభతే.

ఏతదేవ వివృణోతి -

శ్లో. యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం, తత్ యోగైరపి గమ్యతే।
ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ, యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ 5

సాఙ్ఖ్యైః జ్ఞాననిష్ఠైః, యత్ ఆత్మావలోకన రూపం ఫలం ప్రాప్యతే, తదేవ కర్మయోగ నిష్ఠైః అపి ప్రాప్యతే. ఏవమ్ ఏకఫలత్వేన ఏకం వైకల్పికం సాఙ్ఖ్యం యోగం చ, 'యః పశ్యతి, స పశ్యతి' - స ఏవ పణ్డితః ఇత్యర్థః.

ఇయాన్ విశేషః ఇత్యాహ -

శ్లో. సన్న్యాసస్తు మహాబాహో!, దుఃఖమాప్తు మయోగతః ।
యోగయుక్తో మునిర్బ్రహ్మ, న చిరేణాధిగచ్ఛతి ॥ 6

సన్న్యాసః' - జ్ఞానయోగస్తు అయోగతః కర్మయోగాత్ ఋతే ప్రాప్తుమ్ అశక్యః. 'యోగయుక్తః' - కర్మయోగ యుక్తః స్వయమేవ, 'మునిః' - ఆత్మ మనన శీలః, సుఖేన కర్మయోగం సాధయిత్వా, 'న చిరేణ' - అల్పేనైవ కాలేన, 'బ్రహ్మ అధిగచ్ఛతి' - ఆత్మానం ప్రాప్నోతి. జ్ఞానయోగ యుక్తః తు మహతా దుఃఖేన జ్ఞానయోగం సాధయతి - దుఃఖసాధ్యత్వాత్ ఆత్మానం చిరేణ ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా, విజితాత్మా జితేన్ద్రియః ।
సర్వభూతాత్మ భూతాత్మా, కుర్వన్నపి న లిప్యతే ॥ 7

కర్మయోగ యుక్తస్తు శాస్త్రీయే పరమపురుష ఆరాధనరూపే విశుద్ధే కర్మణి వర్తమానః తేన విశుద్ధమనాః 'విజితాత్మా' - స్వాభ్యస్తే కర్మణి వ్యాపృత మనస్త్వేన సుఖేన విజితమనాః, తత ఏవ జితేన్ద్రియః కర్తుః ఆత్మనో యాథాత్మ్య అనుసన్ధాన నిష్ఠతయా, 'సర్వభూతాత్మ భూతాత్మా' - సర్వేషాం దేవాదిభూతానామ్ ఆత్మభూత ఆత్మా యస్య అసౌ 'సర్వభూతాత్మ భూతాత్మా', ఆత్మ యాథాత్మ్యమ్ అనుసన్దధానస్య హి దేవాదీనాం స్వస్య చ ఏకాకార ఆత్మా దేవాది భేదానాం ప్రకృతి పరిణామ విశేషరూపతయా ఆత్మాకారత్వ అసమ్భవాత్. ప్రకృతి వియుక్తః సర్వత్ర దేవాది దేహేషు జ్ఞానైకాకారతయా సమానాకారః ఇతి, "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ" ఇతి అనన్తరమేవ వక్ష్యతే. సః ఏవంభూతః కర్మ కుర్వన్ అపి

అనాత్మని ఆత్మాభిమానేన, 'న లిప్యతే' - న సమ్బధ్యతే. అతః అచిరేణ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

యతః సౌకర్యాత్ శైఘ్ర్యాత్ చ కర్మయోగః ఏవ శ్రేయాన్, అతః తదపేక్షితం శృణు -

శ్లో. నైవ కించిత్ కరోమీతి, యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్ ।
పశ్యన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్, అశ్నన్ గచ్ఛన్ స్వపన్ శ్వసన్ ॥ 8

శ్లో. ప్రలపన్ విసృజన్ గృహ్ణన్, ఉన్మిషన్ నిమిషన్నపి ।
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు, వర్తంత ఇతి ధారయన్ ॥ 9

ఏవమ్ ఆత్మ తత్త్వవిత్ శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాగాదీని చ కర్మేన్ద్రియాణి, ప్రాణాశ్చ స్వవిషయేషు వర్తన్తే ఇతి, 'ధారయన్' - అనుసన్దధానః 'నాహం కిఞ్చిత్ కరోమి' ఇతి మన్యేత. జ్ఞానైక స్వభావస్య మమ కర్మమూల ఇన్ద్రియ ప్రాణ సమ్బన్ధ కృతమ్ ఈదృశం కర్తృత్వం న స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇతి మన్యేత ఇత్యర్థః.

శ్లో. బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి, సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః ।
లిప్యతే న స పాపేన, పద్మ పత్ర మివాంభసా ॥ 10

బ్రహ్మశబ్దేన ప్రకృతిః ఇహ ఉచ్యతే. "మమ యోనిః మహత్ బ్రహ్మ" ఇతి హి వక్ష్యతే. ఇన్ద్రియాణాం ప్రకృతి పరిణామ విశేష రూపత్వేన ఇన్ద్రియాకారేణ అవస్థితాయాం ప్రకృతౌ "పశ్యన్ శృణ్వన్"

ఇత్యాద్యుక్త ప్రకారేణ కర్మ బ్రహ్మణి ఆధాయ ఫలసఙ్గం త్యక్త్వా 'నైవ కిఞ్చిత్ కరోమి' ఇతి యః కర్మాణి కరోతి, సః ప్రకృతి సంసృష్టతయా వర్తమానః అపి ప్రకృతి ఆత్మాభిమాన రూపేణ బన్ధ హేతునా పాపేన న లిప్యతే. 'పద్మపత్రమ్ ఇవ అమ్భసా' - యథా పద్మపత్రమ్ అమ్భసా సంసృష్టమ్ అపి న లిప్యతే తథా న లిప్యతే ఇత్యర్థః.

శ్లో. కాయేన మనసా బుద్ధ్యా, కేవలై రింద్రియైరపి ।
యోగినః కర్మ కుర్వంతి, సంగం త్యక్త్వాఽఽత్మ శుద్ధయే ॥ 11

కాయ మనో బుద్ధి ఇన్ద్రియ సాధ్యం కర్మ స్వర్గాది ఫలసఙ్గం త్యక్త్వా యోగినః 'ఆత్మ విశుద్ధయే కుర్వన్తి' - ఆత్మ గత ప్రాచీన కర్మబన్ధ వినాశాయ కుర్వన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా, శాంతిమాప్నోతి నైష్ఠికీమ్ ।
అయుక్తః కామకారేణ, ఫలే సక్తో నిబధ్యతే ॥ 12

'యుక్తః' - ఆత్మ వ్యతిరిక్త ఫలేషు అచపలః, ఆత్మైక ప్రవణః, కర్మఫలం త్యక్త్వా కేవలమ్ ఆత్మ శుద్ధయే కర్మ అనుష్ఠాయ, 'నైష్ఠికీం శాన్తిమ్ ఆప్నోతి' - స్థిరామ్ ఆత్మ అనుభవ రూపాం నిర్వృతిమ్ ఆప్నోతి. 'అయుక్తః' - ఆత్మ వ్యతిరిక్త ఫలేషు చపలః, ఆత్మావలోకన విముఖః, కామకారేణ ఫలేసక్తః కర్మాణి 'కుర్వన్' - నిత్యం కర్మభిః, 'బధ్యతే' - నిత్య సంసారీ భవతి. అతః ఫల సఙ్గ రహిత ఇన్ద్రియాకారేణ పరిణతాయాం ప్రకృతౌ కర్మాణి సన్న్యస్య ఆత్మనః బన్ధ మోచనాయ

ఏవ కర్మాణి కుర్వీత ఇత్యుక్తం భవతి.

అథ దేహాకారేణ పరిణతాయాం ప్రకృతౌ కర్తృత్వ సన్న్యాసః ఉచ్యతే-

శ్లో. సర్వకర్మాణి మనసా, సన్న్యస్యాస్తే సుఖం వశీ ।
నవద్వారే పురే దేహీ, నైవ కుర్వన్ న కారయన్ ॥ 13

ఆత్మనః ప్రాచీన కర్మమూల దేహ సమ్బన్ధ ప్రయుక్తమ్ ఇదం కర్మణాం కర్తృత్వం, న స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇతి వివేక విషయేణ మనసా సర్వాణి కర్మాణి నవద్వారే పురే సన్న్యస్య దేహీ స్వయం వశీ దేహాధిష్ఠాన ప్రయత్నమ్ అకుర్వన్ దేహం చ నైవ కారయన్ సుఖమాస్తే.

సాక్షాత్ ఆత్మనః స్వాభావిక రూపమ్ ఆహ-

శ్లో. న కర్తృత్వం న కర్మాణి, లోకస్య సృజతి ప్రభుః ।
న కర్మఫలసంయోగం, స్వభావస్తు ప్రవర్తతే ॥ 14

అస్య, దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనా ప్రకృతి సంసర్గేణ వర్తమానస్య, లోకస్య దేవాది అసాధారణం కర్తృత్వం, తత్తత్ అసాధారణాని కర్మాణి, తత్తత్ కర్మజన్య దేవాది ఫలసంయోగం చ, 'అయం ప్రభుః' - అకర్మవశ్యః స్వాభావిక స్వరూపేణ అవస్థితః ఆత్మా 'న సృజతి' - న ఉత్పాదయతి. కస్తర్హి? స్వభావస్తు ప్రవర్తతే, 'స్వభావః' - ప్రకృతి వాసనా, అనాదికాల ప్రవృత్త పూర్వపూర్వ కర్మ జనిత దేవాది ఆకార ప్రకృతి సంసర్గ కృత తత్తత్ ఆత్మాభిమాన జనిత వాసనా

కృతమ్ ఈదృశం కర్తృత్వాదికం సర్వం, న స్వరూప ప్రయుక్తమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. నాదత్తే కస్యచిత్ పాపం, న చైవ సుకృతం విభుః ।
అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం, తేన ముహ్యంతి జన్తవః ॥ 15

'కస్యచిత్' - స్వసమ్బన్ధితయా అభిమతస్య పుత్రాదేః, 'పాపం' - దుఃఖం, 'నాదత్తే' - న అపనుదతి. 'కస్యచిత్' - ప్రతికూలతయా అభిమతస్య, 'సుకృతం' - సుఖం చ, 'నాదత్తే' - న అపనుదతి. యతః, అయం విభుః న క్వాచిత్కః, న దేవాది దేహాది అసాధారణదేశః. అతః ఏవ న కస్యచిత్ సమ్బన్ధీ న కస్యచిత్ ప్రతికూలశ్చ. సర్వమిదం వాసనా కృతమ్. ఏవం స్వభావస్య కథమియం విపరీత వాసనా ఉత్పద్యతే? 'అజ్ఞానేన ఆవృతం జ్ఞానం' - జ్ఞానవిరోధినా పూర్వ పూర్వ కర్మణా స్వఫల అనుభవ యోగ్యత్వాయ అస్య జ్ఞానమ్, 'ఆవృతం' - సఙ్కుచితమ్. తేన జ్ఞానావరణ రూపేణ కర్మణా దేవాది దేహ సంయోగః తత్తత్ ఆత్మాభిమాన రూప మోహశ్చ జాయతే. తతశ్చ తథావిధ ఆత్మాభిమాన వాసనా, తదుచిత కర్మవాసనా చ, వాసనాతః విపరీత ఆత్మాభిమానః, కర్మారమ్భశ్చ ఉపపద్యతే.

"సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సన్తరిష్యసి", "జ్ఞానాఽగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్ కురుతే తథా", "న హి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్రమ్" ఇతి పూర్వోక్తం స్వకాలే సఙ్గమయతి -

శ్లో. జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం, యేషాం నాశితమాత్మనః ।
తేషామాదిత్యవత్ జ్ఞానం, ప్రకాశయతి తత్పరమ్ ॥ 16

ఏవం వర్తమానేషు సర్వేషు ఆత్మసు యేషామ్ ఆత్మనామ్ ఉక్త లక్షణేన ఆత్మ యాథాత్మ్య ఉపదేశ జనితేన, ఆత్మవిషయేణ, అహరహః అభ్యాస ఆధేయ అతిశయేన, నిరతిశయ పవిత్రేణ జ్ఞానేన తత్ జ్ఞానావరణమ్, అనాదికాల ప్రవృత్త అనన్తకర్మ సఞ్చయ రూపమ్ అజ్ఞానం నాశితం, తేషాం తత్ స్వాభావికం పరం జ్ఞానమ్ అపరిమితమ్, అసఙ్కుచితమ్, ఆదిత్యవత్ సర్వం యథావస్థితం ప్రకాశయతి. తేషామ్ ఇతి వినష్ట అజ్ఞానానాం బహుత్వ అభిధానాత్ ఆత్మ స్వరూప బహుత్వం, "న త్వేవాహం జాతునాసమ్" ఇతి ఉపక్రమ అవగతమ్ అత్ర స్పష్టతరమ్ ఉక్తమ్. న చ ఇదం బహుత్వమ్ ఉపాధికృతం, వినష్ట అజ్ఞానానామ్ ఉపాధి గన్ధ అభావాత్. "తేషామ్ ఆదిత్యవత్ జ్ఞానమ్" ఇతి వ్యతిరేక నిర్దేశాత్ జ్ఞానస్య స్వరూప అనుబన్ధి ధర్మత్వమ్ ఉక్తమ్. ఆదిత్య దృష్టాన్తేన చ జ్ఞాతృ జ్ఞానయోః ప్రభా ప్రభావతోః ఇవ అవస్థానం చ. తత ఏవ సంసార దశాయాం జ్ఞానస్య కర్మణా సఙ్కోచో మోక్షదశాయాం వికాసశ్చ ఉపపన్నః.

శ్లో. తద్బుద్ధయ స్తదాత్మానః, తన్నిష్ఠాః తత్పరాయణాః ।
గచ్ఛంత్యపునరావృత్తిం, జ్ఞాన నిర్ధూత కల్మషాః ॥ 17

'తద్బుద్ధయః' - తథావిధ ఆత్మదర్శన అధ్యవసాయాః,

'తదాత్మానః' - తద్విషయ మనసః, 'తన్నిష్ఠాః' - తదభ్యాస నిరతాః, 'తత్ పరాయణాః' - తదేవ పరమ ప్రయోజనమ్ ఇతి మన్వానాః. ఏవమ్ అభ్యస్యమానేన జ్ఞానేన నిర్ధూత ప్రాచీన కల్మషాః తథావిధమ్ ఆత్మానమ్ అపునరావృత్తిం గచ్ఛన్తి. యదవస్థాత్ ఆత్మనః పునరావృత్తిః న విద్యతే, స ఆత్మా అపునరావృత్తిః స్వేన రూపేణ అవస్థితమ్ ఆత్మానం గచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. విద్యావినయ సంపన్నే, బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని ।
శుని చైవ శ్వపాకే చ, పణ్డితాః సమదర్శినః ॥ 18

విద్యా వినయ సంపన్నే, కేవల బ్రాహ్మణే, గో హస్తి శ్వ శ్వపచాదిషు అత్యన్త విషమ ఆకారతయా ప్రతీయమానేషు ఆత్మసు, 'పణ్డితాః' - ఆత్మ యాథాత్మ్య విదః జ్ఞానైక ఆకారతయా సర్వత్ర సమదర్శినః. విషమాకారస్తు ప్రకృతేః, న ఆత్మనః. ఆత్మా తు సర్వత్ర జ్ఞానైక ఆకారతయా సమః ఇతి పశ్యన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఇహైవ తైర్జితః సర్గో, యేషాం సామ్యే స్థితం మనః ।
నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ, తస్మాత్ బ్రహ్మణి తే స్థితాః ॥ 19

'ఇహ ఏవ' - సాధన అనుష్ఠాన దశాయామ్ ఏవ, 'తైః సర్గో జితః' - సంసారో జితః, యేషామ్ ఉక్తరీత్యా సర్వేషు ఆత్మసు సామ్యే స్థితం మనః. 'నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ' - ప్రకృతి సంసర్గ దోష వియుక్తతయా సమమ్ ఆత్మ వస్తు హి బ్రహ్మ. ఆత్మ

సామ్యే స్థితాః చేత్ బ్రహ్మణి స్థితాః ఏవ తే. బ్రహ్మణి స్థితిః ఏవ హి సంసార జయః, ఆత్మసు జ్ఞానైక ఆకారతయా సామ్యమేవ అనుసన్దధానాః ముక్తాః ఏవ ఇత్యర్థః.

యేన ప్రకారేణ అవస్థితస్య కర్మయోగినః సమదర్శన రూపో జ్ఞాన విపాకో భవతి తం ప్రకారమ్ ఉపదిశతి-

శ్లో. న ప్రహృష్యేత్ ప్రియం ప్రాప్య, నోద్విజేత్ ప్రాప్యచాప్రియమ్।
స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో, బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మణి స్థితః ॥ 20

యాదృశ దేహస్థస్య, యదవస్థస్య ప్రాచీన కర్మ వాసనయా యత్ ప్రియం భవతి, యత్ చ అప్రియం, తత్ఉభయం ప్రాప్య హర్ష ఉద్వేగౌ న కుర్యాత్. కథమ్? 'స్థిరబుద్ధిః' - స్థిరే ఆత్మని బుద్ధిః యస్య సః స్థిరబుద్ధిః, 'అసంమూఢః' - అస్థిరేణ శరీరేణ స్థిరమ్ ఆత్మానమ్ ఏకీకృత్య, 'మోహః' - సంమోహః, తత్రహితః, తత్ చ కథమ్? 'బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మణి స్థితః' - ఉపదేశేన బ్రహ్మవిత్ సన్ తస్మిన్ బ్రహ్మణి అభ్యాస యుక్తః. ఏతదుక్తం భవతి - తత్త్వ విదామ్ ఉపదేశేన ఆత్మ యాథాత్మ్యవిత్ భూత్వా, తత్ర ఏవ యతమానః దేహాత్మాభిమానం పరిత్యజ్య స్థిరరూప ఆత్మావలోకన ప్రియానుభవే వ్యవస్థితః అస్థిరే ప్రాకృతే ప్రియాప్రియే ప్రాప్య హర్షోద్వేగౌ న కుర్యాత్ ఇతి.

శ్లో. బాహ్యస్పర్శేష్వసక్తాత్మా, విందత్యాత్మని యత్సుఖమ్।
స బ్రహ్మ యోగయుక్తాత్మా, సుఖ మక్షయ మశ్నుతే ॥ 21

ఏవమ్ ఉక్తేన ప్రకారేణ బాహ్య స్పర్శేషు, ఆత్మ వ్యతిరిక్త విషయ అనుభవేషు అసక్తమనాః అన్తరాత్మని ఏవ యః సుఖం, 'విన్దతి' - లభతే, సః ప్రకృతి అభ్యాసం విహాయ 'బ్రహ్మయోగ యుక్తాత్మా' బ్రహ్మాభ్యాస యుక్తమనాః బ్రహ్మానుభవ రూపమ్ అక్షయం సుఖం ప్రాప్నోతి.

ప్రాకృతస్య భోగస్య సుత్యజతామ్ ఆహ -

శ్లో. యే హి సంస్పర్శజా భోగాః, దుఃఖయోనయ ఏవ తే ।
ఆద్యంతవంతః కౌంతేయ!, న తేషు రమతే బుధః ॥ 22

విషయేన్ద్రియ స్పర్శజాః యే భోగాః, 'దుఃఖయోనయః తే'- దుఃఖోదర్కాః. 'ఆద్యన్తవన్తః' - అల్పకాలవర్తినో హి ఉపలభ్యన్తే. న తేషు తత్‌యాథాత్మ్యవిత్ రమతే.

శ్లో. శక్నోతీహైవ యస్సోఢుం, ప్రాక్ శరీర విమోక్షణాత్ ।
కామక్రోధోద్భవం వేగం, స యుక్త స్ససుఖీ నరః ॥ 23

'శరీర విమోక్షణాత్ ప్రాక్ ఇహ ఏవ' - సాధనానుష్ఠాన దశాయామ్ ఏవ ఆత్మానుభవ ప్రీత్యా కామ క్రోధోద్భవం వేగం, 'సోఢుం' - నిరోద్ధుం యః శక్నోతి, 'స యుక్తః' - ఆత్మానుభవాయ అర్హః, సః ఏవ శరీర విమోక్షణ ఉత్తరకాలమ్ ఆత్మానుభవైక సుఖః సమ్పత్స్యతే.

శ్లో. యోஉన్తస్సుఖోஉన్తరారామః, తథాంతర్జ్యోతిరేవ యః ।
స యోగీ బ్రహ్మ నిర్వాణం, బ్రహ్మభూతోஉధిగచ్ఛతి ॥ 24

యో బాహ్య విషయానుభవం సర్వం విహాయ, 'అన్తః సుఖః'- ఆత్మానుభవైక సుఖః, 'అన్తర ఆరామః' - ఆత్మైక ఉద్యానః స్వగుణైః ఆత్మైవ సుఖవర్ధకో యస్య సః తథోక్తః, 'తథా అన్తర్జ్యోతిః' - ఆత్మైక జ్ఞానః యః వర్తతే స బ్రహ్మభూతః యోగీ 'బ్రహ్మనిర్వాణమ్' - ఆత్మానుభవ సుఖం, ప్రాప్నోతి.

శ్లో. లభంతే బ్రహ్మ నిర్వాణం, ఋషయః క్షీణకల్మషాః ।
ఛిన్నద్వైధా యతాత్మానః, సర్వభూతహితే రతాః ॥ 25

'ఛిన్నద్వైధాః' - శీతోష్ణాది ద్వన్ద్వైః విముక్తాః, 'యత ఆత్మానః' ఆత్మని ఏవ నియమిత మనసః, 'సర్వభూతహితే రతాః' - ఆత్మవత్ సర్వేషాం భూతానాం హితేషు ఏవ నిరతాః, 'ఋషయః' - ద్రష్టారః ఆత్మావలోకన పరాః, యే ఏవం భూతాః తే క్షీణాశేష ఆత్మ ప్రాప్తి విరోధి కల్మషాః బ్రహ్మ నిర్వాణం లభన్తే.

ఉక్త లక్షణానాం బ్రహ్మ అత్యన్త సులభమ్ ఇత్యాహ -

శ్లో. కామక్రోధ వియుక్తానాం, యతీనాం యతచేతసామ్ ।
అభితో బ్రహ్మ నిర్వాణం, వర్తతే విజితాత్మనామ్ ॥ 26

కామక్రోధ వియుక్తానాం 'యతీనాం' - యతనశీలానాం,

'యతచేతసాం' - నియమిత మనసాం, 'విజితాత్మనాం' - విజిత మనసాం బ్రహ్మ నిర్వాణమ్ అభితః వర్తతే, ఏవం భూతానాం హస్తస్థం బ్రహ్మ నిర్వాణమ్ ఇత్యర్థః.

ఉక్తం కర్మయోగం స్వలక్ష్యభూత యోగ శిరస్కమ్ ఉపసంహరతి -

శ్లో. స్పర్శాన్ కృత్వా బహిర్బాహ్యాన్, చక్షుశ్చైవాన్తరే భ్రువోః ।
ప్రాణాపానౌ సమౌ కృత్వా, నాసాభ్యంతరచారిణౌ ॥ 27

శ్లో. యతేంద్రియ మనోబుద్ధిః, మునిర్మోక్ష పరాయణః ।
విగతేచ్ఛా భయక్రోధో, యస్సదా ముక్త ఏవ సః ॥ 28

బాహ్యాన్ విషయ స్పర్శాన్ బహిః కృత్వా - బాహ్యేన్ద్రియ వ్యాపారం సర్వమ్ ఉపసంహృత్య యోగ యోగ్యాసనే ఋజు కాయః ఉపవిశ్య, చక్షుషీ 'భ్రువోః అన్తరే' - నాసాగ్రే విన్యస్య నాస అభ్యన్తర చారిణౌ, 'ప్రాణ అపానౌ సమౌ కృత్వా' - ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసౌ సమగతీ కృత్వా, ఆత్మావలోకనాత్ అన్యత్ర ప్రవృత్తి అనర్హ ఇన్ద్రియ మనో బుద్ధిః, తత ఏవ 'విగతేచ్ఛా భయక్రోధః', 'మోక్షపరాయణః' - మోక్షైక ప్రయోజనః, 'మునిః' - ఆత్మావలోకన శీలః, 'యః సదా ముక్త ఏవ సః' - సాధ్య దశాయామ్ ఇవ సాధన దశాయామ్ అపి ముక్తః ఏవ సః ఇత్యర్థః.

ఉక్తస్య నిత్య నైమిత్తిక కర్మ ఇతి కర్తవ్యతాకస్య కర్మయోగస్య

యోగశిరస్కస్య సుశకతామ్ ఆహ -

శ్లో. భోక్తారం యజ్ఞ తపసాం, సర్వలోకమహేశ్వరమ్ ।
సుహృదం సర్వభూతానాం, జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి ॥ 29

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే,
కర్మసన్న్యాసయోగో నామ
పఞ్చమోఽధ్యాయః

యజ్ఞతపసాం భోక్తారం సర్వలోక మహేశ్వరం సర్వభూతానాం సుహృదం మాం జ్ఞాత్వా శాన్తిమ్, 'ఋచ్ఛతి' - కర్మయోగ కరణః ఏవ సుఖమ్ ఋచ్ఛతి. 'సర్వలోక మహేశ్వరం' - సర్వేషాం లోకేశ్వరాణామ్ అపి ఈశ్వరమ్, "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్" ఇతి హి శ్రూయతే. మాం సర్వలోక మహేశ్వరమ్ సర్వ సుహృదం జ్ఞాత్వా మదారాధన రూపః కర్మయోగః ఇతి సుఖేన తత్ర ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః. సుహృద ఆరాధనాయ హి సర్వే ప్రయతన్తే.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

పఞ్చమోఽధ్యాయః.

అథ షష్ఠాధ్యాయః

(యోగాభ్యాస యోగః - ఆత్మసంయమ యోగః)

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. అనాశ్రితః కర్మఫలం, కార్యం కర్మ కరోతి యః ।
స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ, న నిరగ్ని ర్నచాక్రియః ॥ 1

ఉక్తః కర్మయోగః సపరికరః. ఇదానీం జ్ఞానయోగ కర్మయోగ సాధ్య ఆత్మావలోకన రూప యోగాభ్యాస విధిః ఉచ్యతే. తత్ర కర్మయోగస్య నిరపేక్ష సాధనత్వం ద్రఢయితుం జ్ఞానాకారః కర్మయోగో యోగశిరస్కః అనూద్యతే. 'కర్మఫలం' - స్వర్గాదికమ్, అనాశ్రితః కార్యం కర్మానుష్ఠానమ్ ఏవ కార్యం, సర్వాత్మనా అస్మత్ సుహృద్భూత పరమపురుష ఆరాధన రూపతయా, 'కర్మ' ఏవ మమ ప్రయోజనం న తత్సాధ్యం కిఞ్చిత్ ఇతి యః కర్మ కరోతి సః 'సన్న్యాసీ చ' - జ్ఞానయోగ నిష్ఠశ్చ, 'యోగీ చ' - కర్మయోగ నిష్ఠశ్చ, ఆత్మావలోకన రూప యోగ సాధనభూత ఉభయనిష్ఠః ఇత్యర్థః, 'న నిరగ్నిః న చాక్రియః'- న చోదిత యజ్ఞాది కర్మసు అప్రవృత్తః, న కేవల జ్ఞాననిష్ఠః, తస్య హి జ్ఞాననిష్ఠా ఏవ, యోగనిష్ఠస్య తు ఉభయమ్ అస్తి ఇతి అభిప్రాయః.

ఉక్తలక్షణ కర్మయోగే జ్ఞానమపి అస్తి ఇత్యాహ -

శ్లో. యం సన్న్యాస మితి ప్రాహుః, యోగం తం విద్ధి పాండవ ।
న హ్యసన్న్యస్త సంకల్పో, యోగీ భవతి కశ్చన ॥ 2

యం 'సన్న్యాసః' ఇతి - జ్ఞానయోగః ఇతి, ఆత్మయాథాత్మ్య జ్ఞానమ్ ఇతి ప్రాహుః తం కర్మయోగమ్ ఏవ విద్ధి. తదుపపాదయతి 'న హ్యసన్న్యస్త సఙ్కల్పో యోగీ భవతి కశ్చన' ఇతి. ఆత్మ యాథాత్మ్య అనుసన్ధానేన అనాత్మని ప్రకృతౌ ఆత్మ సఙ్కల్పః 'సన్న్యస్తః' - పరిత్యక్తః యేన సః సన్న్యస్త సఙ్కల్పః, అనేవమ్భూతః 'అసన్న్యస్త సఙ్కల్పః', న హి ఉక్తేషు కర్మయోగిషు అనేవంభూతః కశ్చన కర్మయోగీ భవతి "యస్య సర్వే సమారమ్భాః కామసఙ్కల్ప వర్జితాః" ఇతి హి ఉక్తమ్.

కర్మయోగః ఏవ అప్రమాదేన యోగం సాధయతి ఇత్యాహ-

శ్లో. ఆరురుక్షో ర్మునే ర్యోగం, కర్మ కారణముచ్యతే ।
యోగారూఢస్య తస్యైవ, శమః కారణముచ్యతే ॥ 3

'యోగమ్' - ఆత్మావలోకనం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛోః ముముక్షోః కర్మయోగః ఏవ కారణమ్ ఉచ్యతే. 'తస్యైవ యోగారూఢస్య' - ప్రతిష్ఠిత యోగస్య ఏవ, 'శమః' - కర్మ నివృత్తిః కారణమ్ ఉచ్యతే. యావత్ ఆత్మావలోకన రూప మోక్షావాప్తి కర్మ కార్యమ్ ఇత్యర్థః.

కదా ప్రతిష్ఠత యోగః భవతి ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. యదా హి చేంద్రియార్థేషు, న కర్మస్వనుషజ్జతే ।
సర్వసంకల్ప సన్న్యాసీ, యోగారూఢస్తదోచ్యతే ॥ 4

యదాఽయం యోగీ, స్వాత్మైక అనుభవ స్వభావతయా

ఇన్ద్రియార్థేషు ఆత్మ వ్యతిరిక్త ప్రాకృత విషయేషు, తత్సమ్బన్ధిషు చ కర్మసు న 'అనుషజ్జతే' - న సఙ్గమ్ అర్హతి, తదా హి 'సర్వ సఙ్కల్ప సన్న్యాసీ' 'యోగారూఢః' ఇత్యుచ్యతే. తస్మాత్ ఆరురుక్షోః విషయానుభవ అర్హతయా తదననుషఙ్గ అభ్యాస రూపః కర్మయోగః ఏవ యోగనిష్పత్తి కారణమ్. అతః విషయ అననుషఙ్గ అభ్యాసరూపం కర్మ యోగమేవ ఆరురుక్షుః కుర్యాత్.

తదేవాహ -

శ్లో. ఉద్ధరేదాత్మనాऽऽత్మానం, నాత్మాన మవసాదయేత్ ।
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బన్ధుః, ఆత్మైవ రిపు రాత్మనః ॥ 5

'ఆత్మనా' - మనసా, విషయ అననుషక్తేన మనసా, ఆత్మానమ్ ఉద్ధరేత్. తత్ విపరీతేన మనసా ఆత్మానం న అవసాదయేత్. 'ఆత్మైవ' - మనః ఏవ హి 'ఆత్మనో బన్ధుః', తదేవ ఆత్మనో రిపుః.

శ్లో. బంధు రాత్మాऽऽత్మన స్తస్య, యేనాత్మైవాత్మనా జితః ।
అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే, వర్తే తాత్మైవ శత్రువత్ ॥ 6

యేన పురుషేణ స్వేనైవ స్వమనో విషయేభ్యో జితం, తత్ మనః తస్య బన్ధుః. 'అనాత్మనః' - అజిత మనసః, స్వకీయమేవ మనః స్వస్య శత్రువత్ శత్రుత్వే వర్తేత స్వనిశ్శ్రేయస విపరీతే వర్తేత ఇత్యర్థః. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ అపి - "మన ఏవ

మనుష్యాణాం కారణం బన్ధ మోక్షయోః, బన్ధాయ విషయాసఙ్గి ముక్త్యై నిర్విషయం మనః" ఇతి.

యోగారమ్భ యోగ్య అవస్థా ఉచ్యతే-

శ్లో. జితాత్మనః ప్రశాంతస్య, పరమాత్మా సమాహితః ।
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు, తథా మానావమానయోః ॥ 7

శీతోష్ణ సుఖదుఃఖేషు, మాన అవమానయోః చ 'జితాత్మనః'- జిత మనసః, వికార రహిత మనసః, 'ప్రశాన్తస్య' మనసి 'పరమాత్మా', 'సమాహితః' - సమ్యగాహితః, స్వరూపేణ అవస్థితః. ప్రత్యగాత్మా అత్ర పరమాత్మా ఇతి ఉచ్యతే, తస్య ఏవ ప్రకృతత్వాత్, తస్యాపి పూర్వపూర్వావస్థా అపేక్షయా పరమాత్మత్వాత్. ఆత్మా పరం సమాహితః ఇతి వా అన్వయః.

శ్లో. జ్ఞాన విజ్ఞాన తృప్తాత్మా, కూటస్థో విజితేన్ద్రియః ।
యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ, సమలోష్టాశ్మ కాంచనః ॥ 8

'జ్ఞాన విజ్ఞాన తృప్తాత్మా' - ఆత్మస్వరూప విషయేణ జ్ఞానేన తస్య చ ప్రకృతి విసజాతీయ ఆకార విషయేణ విజ్ఞానేన చ తృప్తమనాః, 'కూటస్థః' - దేవాది అవస్థాసు అనువర్తమాన సర్వసాధారణ జ్ఞానైక ఆకారాత్మని స్థితః, తతః ఏవ విజితేన్ద్రియః, 'సమ లోష్టాశ్మ కాఞ్చనః'- ప్రకృతి వివిక్త స్వరూప నిష్ఠతయా ప్రాకృత వస్తు విశేషేషు భోగ్యత్వ

అభావాత్ లోష్ట అశ్మ కాఞ్చనేషు సమ ప్రయోజనో యః కర్మయోగీ 'సః యుక్తః ఇత్యుచ్యతే' - ఆత్మావలోకన రూప యోగాభ్యాస అర్హః ఇత్యుచ్యతే.

తథా చ -

శ్లో. సుహృన్మిత్రా ర్యుదాసీనః, మధ్యస్థ ద్వేష్యబంధుషు ।
సాధుష్వపి చ పాపేషు, సమబుద్ధిర్విశిష్యతే ॥ 9

వయో విశేష అనఙ్గీకారేణ స్వహితైషిణః 'సుహృదః', సవయసో హితైషిణః 'మిత్రాణి', 'అరయః' నిమిత్తతః అనర్థ ఇచ్ఛవః, ఉభయ హేతు అభావాత్ ఉభయరహితాః 'ఉదాసీనాః', జన్మతః ఏవ ఉభయరహితాః 'మధ్యస్థాః', జన్మతః ఏవ అనిష్ట ఇచ్ఛవః 'ద్వేష్యాః', జన్మతః ఏవ హితైషిణః 'బన్ధవః', 'సాధవః' ధర్మశీలాః; 'పాపాః' పాపశీలాః, ఆత్మైక ప్రయోజనతయా సుహృత్ మిత్రాదిభిః ప్రయోజన అభావాత్ విరోధ అభావాత్ చ తేషు సమ బుద్ధిః యోగాభ్యాస అర్హత్వే విశిష్యతే.

శ్లో. యోగీ యుంజీత సతతం, ఆత్మానం రహసి స్థితః ।
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా, నిరాశీః అపరిగ్రహః ॥ 10

'యోగీ' - ఉక్త ప్రకార కర్మయోగ నిష్ఠః, 'సతతమ్' - అహరహః యోగకాలే, 'ఆత్మానం యుఞ్జీత' - ఆత్మానం యుక్తం

కుర్వీత, స్వదర్శన నిష్ఠం కుర్వీత ఇత్యర్థః. 'రహసి' - జనవర్జితే నిశ్శబ్దే దేశే స్థితః, 'ఏకాకీ' - తత్రాపి న సద్వితీయః, 'యత చిత్తాత్మా' - యతచిత్త మనస్కః 'నిరాశీః' - ఆత్మవ్యతిరిక్తే కృత్స్నే వస్తుని నిరపేక్షః, 'అపరిగ్రహః' - తత్వ్యతిరిక్తే కస్మింశ్చిత్ అపి మమతా రహితః.

శ్లో. శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య, స్థిరమాసన మాత్మనః ।
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం, చేలాజిన కుశోత్తరమ్ ॥ 11

శ్లో. తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా, యత చిత్తేంద్రియ క్రియః ।
ఉపవిశ్యాసనే యుంజ్యాత్, యోగమాత్మ విశుద్ధయే ॥ 12

'శుచౌ దేశే' - అశుచిభిః పురుషైః అనధిష్ఠితే, అపరిగృహీతే చ అశుచిభిః వస్తుభిః అసంస్పృష్టే చ పవిత్రభూతే, దేశే దార్వాది నిర్మితం 'న అతి ఉచ్ఛ్రితం', 'న అతి నీచం', కుశ అజిన చేల ఉత్తరమ్ ఆసనం ప్రతిష్ఠాప్య తస్మిన్ మనః ప్రసాదకరే సాపాశ్రయః ఉపవిశ్య (అవ్యాకులమ్ ఏకాగ్రం) యోగైకాగ్రం మనః కృత్వా, 'యతచిత్త ఇన్ద్రియ క్రియః' - సర్వాత్మనా ఉపసంహృత చిత్త ఇన్ద్రియ క్రియః, 'ఆత్మవిశుద్ధయే' - బన్ధ నివృత్తయే, 'యోగం యుంజ్యాత్' - ఆత్మావలోకనం కుర్వీత.

శ్లో. సమం కాయశిరోగ్రీవం, ధారయన్ అచలం స్థిరం ।
సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం, దిశశ్చ అనవలోకయన్ ॥ 13

శ్లో. ప్రశాంతాత్మా విగతభీః, బ్రహ్మచారి వ్రతే స్థితః ।
మనస్సంయమ్య మచ్చిత్తో, యుక్త ఆసీత మత్పరః ॥ 14

కాయ శిరోగ్రీవం సమమ్ అచలం సాపాశ్రయతయా స్థిరం ధారయన్ దిశశ్చ అనవలోకయన్, స్వనాసికాగ్రం సమ్ప్రేక్ష్య, 'ప్రశాన్తాత్మా' - అత్యన్త నిర్వృత మనాః, విగతభీః, బ్రహ్మచర్యయుక్తో మనః సంయమ్య 'మచ్చిత్తో యుక్తః' - అవహితః, 'మత్పరః ఆసీత' - మామేవ చిన్తయన్ ఆసీత.

శ్లో. యుంజన్నేవం సదాఽఽత్మానం, యోగీనియతమానసః।
శాంతిం నిర్వాణపరమాం, మత్సంస్థామ్ అధిగచ్ఛతి ॥ 15

ఏవం మయి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి పురుషోత్తమే మనసః శుభాశ్రయే సదాత్మానం మనో యుఞ్జన్ నియత మానసః మత్ స్పర్శ పవిత్రీకృత మానసతయా నిశ్చలమానసః మత్ సంస్థాం 'నిర్వాణ పరమాం శాన్తిమ్ అధిగచ్ఛతి' - నిర్వాణ కాష్ఠారూపాం మత్ సంస్థాం మయి సంస్థితాం శాన్తిమ్ అధిగచ్ఛతి.

ఏవమ్ ఆత్మయోగమ్ ఆరభమాణస్య మనోనైర్మల్య హేతుభూతాం మనసః భగవతి శుభాశ్రయే స్థితిమ్ అభిధాయ అన్యదపి యోగోపకరణమ్ ఆహ -

శ్లో. నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి, న చైకాంత మనశ్నతః ।
న చాతిస్వప్నశీలస్య, జాగ్రతో నైవ చార్జున! ॥ 16

శ్లో. యుక్తాహార విహారస్య, యుక్త చేష్టస్య కర్మసు ।
యుక్త స్వప్నావబోధస్య, యోగో భవతి దుఃఖహా ॥ 17

అత్యశన అనశనే యోగవిరోధినీ, అతి విహార అవిహారౌ చ, తథా అతిమాత్ర స్వప్న జాగర్యే, తథా చ అత్యాయాస అనాయాసౌ, మితాహార విహారస్య మిత ఆయాసస్య మిత స్వప్నావ బోధస్య 'సకల దుఃఖహా' - బన్ధ నాశనో యోగః సమ్పన్నః భవతి.

శ్లో. యదా వినియతం చిత్తమ్, ఆత్మన్యేవావతిష్ఠతే ।
నిస్స్పృహస్సర్వకామేభ్యో, యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా ॥ 18

యదా ప్రయోజన విషయం చిత్తమ్ ఆత్మని ఏవ, 'వినియతం' - విశేషేణ నియతం, నిరతిశయ ప్రయోజనతయా తత్రైవ నియతం నిశ్చలమ్ అవతిష్ఠతే, తదా సర్వకామేభ్యః నిస్స్పృహః సన్, 'యుక్తః ఇత్యుచ్యతే' - యోగార్హః ఇత్యుచ్యతే.

శ్లో. యథా దీపో నివాతస్థో, నేంగతే సోపమాస్మృతా ।
యోగినో యతచిత్తస్య, యుంజతో యోగమాత్మనః ॥ 19

నివాతస్థో దీపో యథా 'నేఙ్గతే' - న చలతి, అచలః సప్రభః తిష్ఠతి; 'యతచిత్తస్య' - నివృత్త సకలేతర మనోవృత్తేః, 'యోగినః' -

ఆత్మని యోగం యుఞ్జతః ఆత్మస్వరూపస్య సోపమా, నివాతస్థతయా నిశ్చల సప్రభ దీపవత్ నివృత్త సకలేతర మనోవృత్తితయా నిశ్చలః జ్ఞానప్రభ ఆత్మా తిష్ఠతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యత్రోపరమతే చిత్తం, నిరుద్ధం యోగసేవయా ।
యత్ర చైవాత్మనాఽఽత్మానం, పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి ॥ 20

శ్లో. సుఖమాత్యంతికం యత్తత్, బుద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్ ।
వేత్తి యత్ర న చైవాయం, స్థితశ్చలతి తత్త్వతః ॥ 21

శ్లో. యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం, మన్యతే నాధికం తతః ।
యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన, గురుణాపి విచాల్యతే ॥ 22

శ్లో. తం విద్యాత్ దుఃఖసంయోగ, వియోగం యోగసంజ్ఞితమ్।
స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో, యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా ॥ 23

యోగ సేవయా హేతునా సర్వత్ర నిరుద్ధం చిత్తం యత్ర యోగే, 'ఉపరమతే' - అతిశయిత సుఖమ్ ఇదమ్ ఇతి రమతే, యత్ర చ యోగే, 'ఆత్మనా' - మనసా ఆత్మానం పశ్యన్ అన్య నిరపేక్షమ్ ఆత్మని ఏవ తుష్యతి, యత్తత్ అతీన్ద్రియమ్ ఆత్మ బుద్ధి ఏకగ్రాహ్యమ్ ఆత్యన్తికం సుఖం యత్ర చ యోగే, 'వేత్తి' - అనుభవతి, యత్ర చ యోగే స్థితః సుఖాతిరేకేణ తత్త్వతః తద్భావాత్ న చలతి, యం యోగం లబ్ధ్వా యోగాత్ విరతః తమేవ కాంక్షమాణః

న అపరం లాభం మన్యతే, యస్మింశ్చ యోగే స్థితో విరతః అపి గుణవత్ పుత్రవియోగాదినా గురుణా అపి దుఃఖేన న విచాల్యతే, 'తం దుఃఖ సంయోగ వియోగం' - దుఃఖ సంయోగ ప్రత్యనీకాకారం యోగ శబ్ద అభిధేయం విద్యాత్ , స ఏవం రూపో యోగః ఇతి ఆరమ్భ దశాయాం నిశ్చయేన, 'అనిర్విణ్ణ చేతసా' - హృష్టచేతసా యోగః యోక్తవ్యః.

శ్లో. సంకల్ప ప్రభవాన్ కామాన్, త్యక్త్వా సర్వాన్ అశేషతః ।
మనసైవేన్ద్రియగ్రామం, వినియమ్య సమంతతః ॥ 24

శ్లో. శనైశ్శనై రుపరమేత్, బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా ।
ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా, న కించిదపి చింతయేత్ ॥ 25

స్పర్శజాః సఙ్కల్పజాః చ ఇతి ద్వివిధాః కామాః, స్పర్శజాః - శీతోష్ణాదయః , సఙ్కల్పజాః - పుత్ర క్షేత్రాదయః - తత్ర సఙ్కల్ప ప్రభవాః స్వరూపేణ ఏవ త్యక్తుం శక్యాః, తాన్ సర్వాన్ మనసా ఏవ తత్ అనన్వయ అనుసన్ధానేన త్యక్త్వా స్పర్శజేషు అవర్జనీయేషు తత్‌నిమిత్త హర్షోద్వేగౌ త్యక్త్వా సమన్తతః - సర్వస్మాత్ విషయాత్ సర్వమ్ ఇన్ద్రియ గ్రామం వినియమ్య శనైః శనైః ధృతి గృహీతయా - వివేక విషయయా బుద్ధ్యా సర్వస్మాత్ ఆత్మ వ్యతిరిక్తాత్ ఉపరమ్య ఆత్మ సంస్థం మనః కృత్వా న కిఞ్చిదపి చిన్తయేత్.

శ్లో. యతో యతో నిశ్చరతి, మనశ్చంచల మస్థిరమ్ ।
తతస్తతో నియమ్యైతత్, ఆత్మన్యేవ వశం నయేత్ ॥ 26

చల స్వభావతయా ఆత్మని అస్థిరం మనః యతో యతో విషయ ప్రావణ్య హేతోః బహిః నిశ్చరతి, తతః తతః యత్నేన మనో నియమ్య ఆత్మని ఏవ అతిశయిత సుఖ భావనయా వశం నయేత్.

శ్లో. ప్రశాంత మనసం హ్యేనం, యోగినం సుఖ ముత్తమమ్ ।
ఉపైతి శాన్తరజసం, బ్రహ్మభూత మకల్మషమ్ ॥ 27

'ప్రశాన్త మనసమ్' - ఆత్మని నిశ్చల మనసమ్ ఆత్మ న్యస్త మనసమ్, తత ఏవ హేతోః దగ్ధ అశేష కల్మషమ్, తత ఏవ 'శాన్తరజసం' - వినష్ట రజోగుణమ్, తత ఏవ 'బ్రహ్మభూతం' - స్వస్వరూపేణ అవస్థితమ్ ఏనం యోగినమ్, ఆత్మానుభవ రూపమ్ ఉత్తమం సుఖమ్ ఉపైతి, హి ఇతి హేతౌ, ఉత్తమ సుఖరూపత్వాత్ ఆత్మస్వరూపస్య ఇత్యర్థః.

శ్లో. యుంజన్నేవం సదాఽఽత్మానం, యోగీ విగతకల్మషః ।
సుఖేన బ్రహ్మ సంస్పర్శమ్, అత్యంతం సుఖ మశ్నుతే ॥ 28

ఏవమ్ ఉక్త ప్రకారేణ ఆత్మానం యుఞ్జన్ తేనైవ విగత ప్రాచీన సమస్త కల్మషః బ్రహ్మ సంస్పర్శం బ్రహ్మానుభవ రూపం 'సుఖమ్ అత్యన్తమ్' - అపరిమితం సుఖేన అనాయాసేన సదా అశ్నుతే.

అథ యోగవిపాకదశా చతుష్ప్రకారః ఉచ్యతే -

శ్లో. సర్వభూతస్థ మాత్మానం, సర్వభూతాని చాత్మని ।
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా, సర్వత్ర సమదర్శనః ॥ 29

స్వాత్మనః పరేషాం చ భూతానాం ప్రకృతి వియుక్త స్వరూపాణాం జ్ఞానైక ఆకారతయా సామ్యాత్, వైషమ్యస్య చ ప్రకృతి గతత్వాత్ యోగయుక్తాత్మా ప్రకృతి వియుక్తేషు ఆత్మసు సర్వత్ర జ్ఞానైక ఆకారతయా, 'సమదర్శనః' - సర్వభూతస్థం స్వ ఆత్మానం సర్వభూతాని చ స్వ ఆత్మని ఈక్షతే - సర్వభూత సమానాకారం స్వ ఆత్మానం, స్వ ఆత్మసమాన ఆకారాణి చ సర్వభూతాని పశ్యతి ఇత్యర్థః. ఏకస్మిన్ ఆత్మని దృష్టే సర్వస్య ఆత్మ వస్తునః తత్ సామ్యాత్ సర్వమ్ ఆత్మ వస్తు దృష్టం భవతి ఇత్యర్థః, 'సర్వత్ర సమదర్శనః' ఇతి వచనాత్, "యోఽయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తః సామ్యేన" ఇతి అనుభాషణాత్ చ, "నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ" ఇతి వచనాత్ చ.

శ్లో. యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర, సర్వం చ మయి పశ్యతి ।
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి, స చ మే న ప్రణశ్యతి ॥ 30

తతో విపాక దశాపన్నో మమ సాధర్మ్యమ్ ఉపాగతం "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి" ఇతి ఉచ్యమానం సర్వస్య ఆత్మ వస్తునో విధూత పుణ్య పాపస్య, స్వరూపేణ అవస్థితస్య మత్సామ్యం పశ్యన్, యః సర్వత్ర ఆత్మ వస్తుని మాం పశ్యతి,

సర్వమ్ ఆత్మవస్తు చ మయి పశ్యతి, అన్యోన్య సామ్యాత్ అన్యతర దర్శనేన అన్యతరత్ అపి ఈదృశమ్ ఇతి పశ్యతి, తస్య స్వ ఆత్మరూపం పశ్యతః అహం తత్ సామ్యాత్, 'న ప్రణశ్యామి' - న అదర్శనమ్ ఉపయామి, మమాపి మాం పశ్యతః మత్సామ్యాత్ స్వాత్మానం మత్సమమ్ అవలోకయన్ స సదా దర్శనమ్ ఉపయాతి.

తతోఽపి విపాకదశామ్ ఆహ -

శ్లో. సర్వభూతస్థితం యో మాం, భజత్యేకత్వమాస్థితః ।
సర్వథా వర్తమానోఽపి, స యోగీ మయి వర్తతే ॥ 31

యోగ దశాయాం సర్వభూతస్థితం మామ్ అసఙ్కుచిత జ్ఞానైక ఆకారతయా ఏకత్వమ్ ఆస్థితః ప్రాకృత భేదపరిత్యాగేన సుదృఢం యో భజతే, - స యోగీ వ్యుత్థాన కాలేఽపి యథా తథా వర్తమానః స్వాత్మానం సర్వభూతాని చ పశ్యన్ 'మయి వర్తతే' - మామేవ పశ్యతి, స్వ ఆత్మని సర్వభూతేషు చ సర్వదా మత్సామ్యమ్ ఏవ పశ్యతి ఇత్యర్థః.

తతోఽపి కాష్ఠామ్ ఆహ -

శ్లో. ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర, సమం పశ్యతి యోఽర్జున! ।
సుఖం వా యది వా దుఃఖం, స యోగీ పరమో మతః ॥ 32

స్వాత్మనశ్చ అన్యేషాం చ ఆత్మనామ్ అసఙ్కుచిత జ్ఞానైక

ఆకారతయా ఔపమ్యేన స్వాత్మని చ అన్యేషు చ సర్వత్ర వర్తమానం పుత్ర జన్మాది రూపం సుఖం తత్ మరణాది రూపం చ దుఃఖమ్ అసమ్బన్ధ సామ్యాత్ సమం యః పశ్యతి, పర పుత్ర జన్మ మరణాది సమం స్వ పుత్ర జన్మ మరణాదికం యః పశ్యతి ఇత్యర్థః, స 'యోగీ పరమో మతః' - యోగకాష్ఠాం గతో మతః.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. యోఽయం యోగస్త్వయాప్రోక్తః, సామ్యేన మధుసూదన ।
ఏతస్యాహం న పశ్యామి, చంచలత్వాత్ స్థితిం స్థిరామ్ ॥ 33

శ్లో. చంచలం హి మనః కృష్ణ, ప్రమాథి బలవత్ దృఢమ్ ।
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే, వాయోరివ సుదుష్కరమ్ ॥ 34

యోఽయం దేవ మనుష్యాది భేదేన, జీవేశ్వర భేదేన చ అత్యన్త భిన్నతయా ఏతావన్తం కాలమ్ అనుభూతేషు సర్వేషు ఆత్మసు జ్ఞానైక ఆకారతయా పరస్పర సామ్యేన, అకర్మ వశ్యతయా చ ఈశ్వర సామ్యేన సర్వత్ర సమదర్శన రూపో యోగః త్వయా ప్రోక్తః, ఏతస్య యోగస్య స్థిరాం స్థితిం న పశ్యామి, మనసః చఞ్చలత్వాత్. తథాహి, అనవరత అభ్యస్త విషయేషు అపి స్వతః ఏవ చఞ్చలం, పురుషేణ ఏకత్ర అవస్థాపయితుమ్ అశక్యం మనః పురుష బలాత్ ప్రమథ్య దృఢమ్ అన్యత్ర చరతి, తస్య స్వాభ్యస్త విషయేషు అపి చఞ్చల స్వభావస్య మనసః తత్విపరీత ఆకారే ఆత్మని స్థాపయితుం నిగ్రహం

ప్రతికూల గతేః మహా వాతస్య వ్యజనాదినా ఇవ సుదుష్కరమ్ అహం మన్యే, మనో నిగ్రహ ఉపాయో వక్తవ్యః ఇత్యభిప్రాయః.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. అసంశయం మహాబాహో, మనో దుర్నిగ్రహం చలమ్ ।
అభ్యాసేన తు కౌంతేయ!, వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే ॥ 35

శ్లో. అసంయతాత్మనా యోగో, దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః ।
వశ్యాత్మనా తు యతతా, శక్యోఽవాప్తు ముపాయతః ॥ 36

చల స్వభావతయా మనః దుర్నిగ్రహమ్ ఏవ ఇత్యత్ర న సంశయః. తథాపి ఆత్మనః గుణాకరత్వ అభ్యాస జనిత ఆభిముఖ్యేన ఆత్మ వ్యతిరిక్తేషు దోషాకరత్వ దర్శన జనిత వైతృష్ణ్యేన చ కథంచిత్ గృహ్యతే. 'అసంయత ఆత్మనా' - అజిత మనసా మహతా అపి బలేన యోగో దుష్ప్రాపః ఏవ. ఉపాయతస్తు వశ్యాత్మనా పూర్వోక్తేన మదారాధన రూపేణ అన్తర్గత జ్ఞానేన కర్మణా జితమనసా యతమానేన అయమేవ సమదర్శన రూపో యోగః అవాప్తుం శక్యః.

అథ "నేహాభి క్రమనాశోఽస్తి' ఇతి ఆదౌ ఏవ శ్రుతం యోగ మాహాత్మ్యం యథావత్ శ్రోతుమ్ అర్జునః పృచ్ఛతి, అన్తర్గత ఆత్మ జ్ఞానతయా యోగ శిరస్కతయా చ హి కర్మయోగస్య మాహాత్మ్యం తత్ర ఉదితమ్, తత్ చ యోగమాహాత్మ్యమ్ ఏవ -

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. అయతి శ్శ్రద్ధయోపేతో, యోగాత్ చలిత మానసః ।
అప్రాప్య యోగ సంసిద్ధిం, కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి ॥ 37

శ్లో. కచ్చిన్నో భయ విభ్రష్టః, ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి ।
అప్రతిష్ఠో మహాబాహో, విమూఢో బ్రహ్మణః పథి ॥ 38

శ్లో. ఏత న్మే సంశయం కృష్ణ, ఛేత్తు మర్హస్యశేషతః ।
త్వదన్యః సంశయస్యాస్య, ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే ॥ 39

శ్రద్ధయా యోగే ప్రవృత్తః దృఢతర అభ్యాస రూప యతన వైకల్యేన యోగ సంసిద్ధిమ్ అప్రాప్య యోగాత్ చలిత మానసః కాం గతిం గచ్ఛతి? ఉభయ విభ్రష్టః అయం ఛిన్నాభ్రమివ కచ్చిత్ న నశ్యతి, యథా మేఘశకలః పూర్వస్మాత్ బృహతో మేఘాత్ ఛిన్నః పరం బృహన్తం మేఘమ్ అప్రాప్య మధ్యే వినష్టో భవతి తథా ఏవ కచ్చిత్ న నశ్యతి? కథమ్ ఉభయ విభ్రష్టతా? అప్రతిష్ఠో విమూఢో బ్రహ్మణః పథి ఇతి, యథావస్థితం స్వర్గాది సాధనభూతం కర్మ, ఫలాభిసన్ధి రహితస్య అస్య పురుషస్య స్వఫల సాధనత్వేన ప్రతిష్ఠా న భవతి ఇతి అప్రతిష్ఠః, ప్రక్రాన్తే బ్రహ్మణః పథి విమూఢః తస్మాత్ పథః ప్రచ్యుతః, అతః ఉభయ విభ్రష్టతయా కిమయం నశ్యతి ఏవ? ఉత న నశ్యతి? తమేవం సంశయమ్ అశేషతః ఛేత్తుమ్ అర్హసి. స్వతః ప్రత్యక్షేణ యుగపత్ సర్వం సర్వదా పశ్యతః త్వత్తః అన్యః సంశయస్య

అస్య ఛేత్తా న హి ఉపపద్యతే.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. పార్థ నైవేహ నాముత్ర, వినాశస్తస్య విద్యతే ।
న హి కల్యాణకృత్ కశ్చిత్, దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి ॥ 40

శ్రద్ధయా యోగే ప్రక్రాన్తస్య తస్మాత్ ప్రచ్యుతస్య ఇహ చ అముత్ర చ వినాశో న విద్యతే, ప్రాకృత స్వర్గాది భోగానుభవే బ్రహ్మానుభవే చ అభిలషిత అనవాప్తిరూపః, ప్రత్యవాయాఖ్య అనిష్టావాప్తి రూపశ్చ వినాశో న విద్యతే ఇత్యర్థః, న హి నిరతిశయ కల్యాణ రూప యోగకృత్ కశ్చిత్ కాలత్రయే అపి దుర్గతిం గచ్ఛతి.

కథమ్ అయం భవిష్యతి ఇత్యత్రాహ -

శ్లో. ప్రాప్య పుణ్యకృతాన్ లోకాన్, ఉషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః ।
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే, యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే ॥ 41

యత్ జాతీయ భోగ అభికాంక్షయా యోగాత్ ప్రచ్యుతః అయమ్ అతి పుణ్యకృతాం ప్రాప్యాన్ లోకాన్ ప్రాప్య తత్‌జాతీయాన్ అతి కల్యాణభోగాన్ యోగ మాహాత్మ్యాత్ ఏవ భుఞ్జానః యావత్ తత్‌భోగ తృష్ణావసానం శాశ్వతీః సమాః తత్ర ఉషిత్వా తస్మిన్ భోగే వితృష్ణః శుచీనాం శ్రీమతాం యోగ ఉపక్రమ యోగ్యానాం కులే యోగ ఉపక్రమే భ్రష్టః యోగ మాహాత్మ్యాత్ జాయతే.

శ్లో. అథవా యోగినామేవ, కులే భవతి ధీమతామ్ ।
ఏతద్ధి దుర్లభతరం, లోకే జన్మ యదీదృశమ్ ॥ 42

పరిపక్వ యోగః చలితః చేత్ యోగినాం ధీమతాం యోగం కుర్వతాం స్వయమేవ యోగ ఉపదేశ క్షమాణాం కులే భవతి, తదేతత్ ఉభయవిధం యోగ యోగ్యానాం యోగినాం చ కులే జన్మ, లోకే ప్రాకృతానాం దుర్లభతరమ్. ఏతత్ తు యోగమాహాత్మ్య కృతమ్.

శ్లో. తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం, లభతే పౌర్వదైహికమ్ ।
యతతే చ తతో భూయః, సంసిద్ధౌ కురునన్దన ॥ 43

శ్లో. పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ, హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః ।

తత్ర జన్మని తమేవ పౌర్వదైహికం యోగవిషయం బుద్ధి సంయోగం లభతే, తతః సుప్త ప్రబుద్ధవత్ భూయః సంసిద్ధౌ యతతే, యథా న అన్తరాయ హతో భవతి, తథా యతతే. 'తేన పూర్వాభ్యాసేన' - పూర్వేణ యోగ విషయేణ అభ్యాసేన స యోగభ్రష్టో హి అవశః అపి యోగే ఏవ హ్రియతే - ప్రసిద్ధం హి ఏతత్ యోగ మాహాత్మ్యమ్ ఇత్యర్థః.

జిజ్ఞాసురపి యోగస్య, శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే ॥ 44

అప్రవృత్తి యోగః యోగే జిజ్ఞాసుః అపి తతః చలిత మానసః పునరపి తామేవ జిజ్ఞాసాం ప్రాప్య కర్మ యోగాదికం యోగమ్

అనుష్ఠాయ శబ్ద బ్రహ్మ అతివర్తతే. 'శబ్ద బ్రహ్మ' - దేవ మనుష్య పృథివీ అన్తరిక్ష స్వర్గాది శబ్ద అభిలాపయోగ్యం బ్రహ్మ ప్రకృతిః. ప్రకృతి బన్ధాత్ విముక్తో దేవమనుష్యాది శబ్ద అభిలాప అనర్హం జ్ఞాన ఆనన్దైకతానమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. ప్రయత్నాద్యతమానస్తు, యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః ।
అనేక జన్మ సంసిద్ధః, తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ 45

యతః ఏవం యోగ మాహాత్మ్యం తతః అనేక జన్మార్జిత పుణ్య సఞ్చయైః సంశుద్ధ కిల్బిషః సంసిద్ధః సఞ్జాతః ప్రయత్నాది యతమానః తు యోగీ చలితః అపి పునః పరాం గతిం యాతి ఏవ.

అతిశయిత పురుషార్థ నిష్ఠతయా యోగినః సర్వస్మాత్ ఆధిక్యమ్ ఆహ-

శ్లో. తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ, జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః ।
కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ, తస్మాత్ యోగీ భవార్జున ॥ 46

కేవల తపోభిః యః పురుషార్థః సాధ్యతే, ఆత్మజ్ఞాన వ్యతిరిక్తైః జ్ఞానైశ్చ యః, యశ్చ కేవలైః అశ్వమేధాదిభిః కర్మభిః, తేభ్యః సర్వేభ్యః అధిక పురుషార్థ సాధనత్వాత్ యోగస్య, తపస్విభ్యః జ్ఞానిభ్యః కర్మిభ్యశ్చ అధికో యోగీ, తస్మాత్ యోగీ భవ అర్జున!

తదేవం పరవిద్యాఙ్గభూతం ప్రజాపతి వాక్య ఉదితం

ప్రత్యగాత్మ దర్శనమ్ ఉక్తమ్. అథ పరవిద్యాం ప్రస్తౌతి -

శ్లో. యోగినామపి సర్వేషాం, మద్గతేనాంతరాత్మనా ।
శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం, సమే యుక్తతమో మతః ॥ 47

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే,
యోగాభ్యాసయోగో నామ
షష్ఠోఽధ్యాయః

యోగినామ్ ఇతి పఞ్చమీఅర్థే షష్ఠీ. "సర్వభూతస్థమ్ ఆత్మానమ్" ఇత్యాదినా చతుర్విధా యోగినః ప్రతిపాదితాః , తేషు అనన్తర్గతత్వాత్ వక్ష్యమాణస్య యోగినః న నిర్ధారణే షష్ఠీ సమ్భవతి. "అపి సర్వేషామ్" ఇతి సర్వశబ్ద నిర్దిష్టాః తపస్వి ప్రభృతయః. తత్రాపి ఉక్తేన న్యాయేన పఞ్చమీ అర్థో గ్రహీతవ్యః. యోగిభ్యః అపి సర్వేభ్యో వక్ష్యమాణో యోగీ యుక్తతమః - తదపేక్షయా అవరత్వే తపస్వి ప్రభృతీనాం యోగినాం చ న కశ్చిత్ విశేషః ఇత్యర్థః, మేరు అపేక్షయా సర్షపాణామ్ ఇవ. యద్యపి సర్షపేషు అన్యోన్య న్యూన అధిక భావో విద్యతే, తథాపి మేరు అపేక్షయా అవరత్వ నిర్దేశః సమానః మత్ప్రియత్వ అతిరేకేణ అనన్య ధారణ స్వభావతయా మత్గతేన అన్తరాత్మనా మనసా శ్రద్ధావాన్ అత్యర్థం మత్ప్రియత్వేన క్షణమాత్ర విశ్లేష అసహతయా మత్ప్రాప్తి ప్రవృత్తౌ త్వరావాన్ యో

మాం భజతే, మాం - విచిత్ర అనన్త భోగ్య భోక్తృవర్గ భోగ ఉపకరణ భోగస్థాన పరిపూర్ణ నిఖిల జగదుదయ విభవలయ లీలమ్, అస్పృష్ట అశేష దోష అనవధికాతిశయ జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజః ప్రభృతి అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ నిధిం, స్వాభిమతానురూప ఏకరూప అచిన్త్య దివ్యాద్భుత నిత్య నిరవద్య నిరతిశయ ఔజ్జ్వల్య సౌన్దర్య సౌగన్ధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాది అనన్త గుణ నిధి దివ్యరూపం వాఙ్మనసా అపరిచ్ఛేద్య స్వరూప స్వభావమ్, అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్య ఔదార్య మహోదధిమ్, అనాలోచిత విశేష అశేష లోక శరణ్యం, ప్రణతార్తిహరమ్, ఆశ్రిత వాత్సల్యైక జలధిమ్, అఖిల మనుజ నయన విషయతాం గతమ్, అజహత్ స్వస్వభావం, వసుదేవ గృహే అవతీర్ణమ్, అనవధికాతిశయ తేజసా నిఖిలం జగత్ భాసయన్తమ్, ఆత్మకాన్త్యా విశ్వమ్ ఆప్యాయయన్తం, 'భజతే' - సేవతే, ఉపాస్తే ఇత్యర్థః. 'సః మే యుక్తతమో మతః' - సః సర్వేభ్యః శ్రేష్ఠతమః ఇతి సర్వం సర్వదా యథావస్థితం స్వతః ఏవ సాక్షాత్ కుర్వన్ అహం మన్యే.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

షష్ఠోఽధ్యాయః.

అథ సప్తమాధ్యాయః

(జ్ఞాన యోగః - జ్ఞాన విజ్ఞాన యోగః)

ప్రథమేన అధ్యాయ షట్కేన పరమ ప్రాప్య భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః నిరవద్యస్య నిఖిల జగదేక కారణస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వభూతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య మహా విభూతేః శ్రీమతో నారాయణస్య ప్రాప్తి ఉపాయభూతం తత్‌ఉపాసనం వక్తుం తదఙ్గభూతమ్ ఆత్మ జ్ఞాన పూర్వక కర్మానుష్ఠాన సాధ్యం ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః యాథాత్మ్య దర్శనమ్ ఉక్తమ్.

ఇదానీం మధ్యమేన షట్కేన పరబ్రహ్మ భూత పరమ పురుష స్వరూపం తత్‌ఉపాసనం చ భక్తి శబ్దవాచ్యమ్ ఉచ్యతే.

తదేతత్ ఉత్తరత్ర "యతః ప్రవృత్తిః భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" ఇత్యారభ్య "విముచ్య నిర్మమః శాన్తో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మ భూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి, సమః సర్వేషు భూతేషు మత్‌భక్తిం లభతే పరామ్" ఇతి సంక్షిప్య వక్ష్యతే.

ఉపాసనం తు భక్తిరూప ఆపన్నమేవ పరప్రాప్తి ఉపాయభూతమ్ ఇతి వేదాన్త వాక్య సిద్ధమ్. "తమేవ విదిత్వాఽ తిమృత్యుమేతి", "తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి" ఇత్యాదినా అభిహితం వేదనమ్, "ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యో... నిదిధ్యాసితవ్యః",

"ఆత్మానమేవ లోకముపాసీత", "సత్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః", "భిద్యతే హృదయ గ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వ సంశయాః, క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే" ఇత్యాదిభిః ఐకార్థ్యాత్ స్మృతి సన్తానరూపం దర్శన సమానాకారం ధ్యాన ఉపాసన శబ్ద వాచ్యమ్ ఇతి అవగమ్యతే.

పునశ్చ "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్య ఏష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి విశేషణాత్ పరేణ ఆత్మనా వరణీయతా హేతుభూతం స్మర్యమాణ విషయస్య అత్యర్థ ప్రియత్వేన స్వయమ్ అపి అత్యర్థ ప్రియరూపం స్మృతి సన్తానమేవ ఉపాసన శబ్దవాచ్యమ్ ఇతి హి నిశ్చీయతే. తదేవ హి భక్తిః ఇత్యుచ్యతే, "స్నేహ పూర్వమ్ అనుధ్యానం భక్తిః ఇత్యభిధీయతే" ఇత్యాది వచనాత్. అతః "తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే", "నాహం వేదైః న తపసా న దానేన న చేజ్యయా, శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం దృష్టవాన్ అసి మాం యథా, భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః అహమేవం విధోఽర్జున! జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరన్తప!" ఇత్యనయోః ఏకార్థత్వం సిద్ధం భవతి.

తత్ర సప్తమే తావత్ ఉపాస్య భూత పరమ పురుష స్వరూప యాథాత్మ్యం, ప్రకృత్యా తత్తిరోధానం, తన్నివృత్తయే భగవత్

ప్రపత్తిః, ఉపాసక విధాభేదః, జ్ఞానినః శ్రైష్ఠ్యం చ ఉచ్యతే -

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. మయ్యాసక్తమనాః పార్థ, యోగం యుఞ్జన్ మదాశ్రయః ।
అసంశయం సమగ్రం మాం, యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు ॥ 1

మయి అభిముఖ్యేన సక్తమనాః మత్ప్రియత్వ అతిరేకేణ మత్స్వరూపేణ గుణైశ్చ చేష్టితేన మత్విభూత్యా విశ్లేషే సతి తత్క్షణాత్ ఏవ విశీర్యమాణ స్వభావతయా మయి సుగాఢం బద్ధమనాః మదాశ్రయః తథా స్వయం చ మయా వినా విశీర్యమాణతయా మదాశ్రయః మదేకాధారః మద్యోగం యుఞ్జన్ యోక్తుం ప్రవృత్తః యోగ విషయభూతం మామ్ 'అసంశయం' నిఃసంశయం, 'సమగ్రం' - సకలం, 'యథా జ్ఞాస్యసి' - యేన జ్ఞానేన ఉక్తేన జ్ఞాస్యసి, 'తత్' - జ్ఞానమ్ అవహిత మనాః శృణు.

శ్లో. జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞానమ్, ఇదం వక్ష్యామ్య శేషతః ।
యజ్జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యత్, జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే ॥ 2

అహం తే మత్విషయమ్ ఇదం జ్ఞానం విజ్ఞానేన సహ అశేషతః వక్ష్యామి. 'విజ్ఞానం' - వివిక్తాకార విషయం జ్ఞానమ్. యథాఽహం మత్వ్యతిరిక్తాన్ సమస్త చిత్ అచిత్ వస్తు జాతాన్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకతయా నానావిధ అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ

గుణగణ అనన్త మహా విభూతితయా చ వివిక్తః తేన వివిక్త విషయ జ్ఞానేన సహ మత్ స్వరూప విషయజ్ఞానం వక్ష్యామి. కిం బహునా?, యత్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా మయి పునః అన్యత్ జ్ఞాతవ్యం న అవశిష్యతే.

వక్ష్యమాణస్య జ్ఞానస్య దుష్ప్రాపతామ్ ఆహ -

శ్లో. మనుష్యాణాం సహస్రేషు, కశ్చిత్ యతతి సిద్ధయే ।
యతతామపి సిద్ధానాం, కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః ॥ 3

'మనుష్యాః' - శాస్త్రాధికార యోగ్యాః, తేషాం సహస్రేషు కశ్చిత్ ఏవ సిద్ధి పర్యన్తం యతతే. సిద్ధి పర్యన్తం యతమానానాం సహస్రేషు కశ్చిత్ ఏవ మాం విదిత్వా మత్తః సిద్ధయే యతతే. మద్విదాం సహస్రేషు కశ్చిత్ ఏవ తత్త్వతః యథావస్థితం మాం వేత్తి. న కశ్చిత్ ఇత్యభిప్రాయః "స మహాత్మా సుదుర్లభః", "మాం తు వేద న కశ్చన" ఇతి హి వక్ష్యతే.

శ్లో. భూమిరాపో౽నలో వాయుః, ఖం మనోబుద్ధి రేవ చ ।
అహంకార ఇతీయం మే, భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా ॥ 4

అస్య విచిత్ర అనన్త భోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన రూపేణ అవస్థితస్య జగతః ప్రకృతిః ఇయం గన్ధాది గుణక పృథివీ, అప్, తేజో, వాయు, ఆకాశాది రూపేణ మనః ప్రభృతి ఇన్ద్రియ రూపేణ, మహదహఙ్కార రూపేణ చ అష్టధా భిన్నా మదీయా ఇతి విద్ధి.

శ్లో. అపరేయమితస్త్వన్యాం, ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్ ।
జీవభూతాం మహాబాహో!, యయేదం ధార్యతే జగత్ ॥ 5

'ఇయం' - మమ అపరా ప్రకృతిః, 'ఇతస్త్వన్యామ్' - ఇతో అచేతనాయాః చేతన భోగ్య భూతాయాః ప్రకృతేః విసజాతీయ ఆకారాం జీవభూతాం పరాం తస్యాః భోక్తృత్వేన ప్రధాన భూతాం చేతన రూపాం మదీయాం ప్రకృతిం విద్ధి, యయా ఇదమ్ అచేతనం కృత్స్నం జగత్ ధార్యతే.

శ్లో. ఏతద్యోనీని భూతాని, సర్వాణీత్యుపధారయ ।
అహం కృత్స్నస్య జగతః, ప్రభవః ప్రలయస్తథా ॥ 6

ఏతత్ చేతన అచేతన సమష్టి రూప మదీయ ప్రకృతి ద్వయ యోనీని బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తాని ఉచ్చావచ భావేన అవస్థితాని చిత్ అచిత్ మిశ్రాణి మదీయాని సర్వాణి భూతాని ఇతి ఉపధారయ. మదీయ ప్రకృతి ద్వయ యోనీని హి తాని మదీయాని ఏవ - తథా ప్రకృతి ద్వయ యోనిత్వేన కృత్స్నస్య జగతః తయోః ద్వయోః అపి మత్యోనిత్వేన మదీయత్వేన చ కృత్స్నస్య జగతః అహమేవ ప్రభవః అహమేవ చ ప్రలయః అహమేవ చ శేషీ ఇతి ఉపధారయ. తయోః చిత్ అచిత్ సమష్టి భూతయోః ప్రకృతి పురుషయోః అపి పరమ పురుష యోనిత్వం శ్రుతి స్మృతి సిద్ధమ్ "మహాన్ అవ్యక్తే లీయతే, అవ్యక్తమ్ అక్షరే లీయతే, అక్షరం

తమసి లీయతే, తమః పరేదేవ ఏకీ భవతి", "విష్ణోః స్వరూపాత్ పరతోదితే ద్వేరూపే ప్రధానం పురుషశ్చ విప్ర", "ప్రకృతిర్యా మయాఖ్యాతా వ్యక్తావ్యక్త స్వరూపిణీ, పురుషశ్చాపి ఉభావేతౌ లీయేతే పరమాత్మని, పరమాత్మా చ సర్వేషామ్ ఆధారః పరమేశ్వరః, విష్ణు నామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే" ఇత్యాదికాః హి శ్రుతి స్మృతయః.

శ్లో. మత్తః పరతరం నాన్యత్, కించిదస్తి ధనంజయ ।

యథా సర్వకారణస్య అపి ప్రకృతి ద్వయస్య కారణత్వేన సర్వ అచేతన వస్తు శేషిణః చేతనస్య అపి శేషిత్వేన కారణతయా శేషితయా చ అహం పరతరః, తథా జ్ఞాన శక్తి బలాది గుణయోగేన చ అహమేవ పరతరః, 'మత్తః అన్యత్' - మత్వ్యతిరిక్తం జ్ఞాన బలాది గుణాన్తర యోగి కిఞ్చిదపి పరతరం నాస్తి.

మయి సర్వమిదం ప్రోతం, సూత్రే మణిగణా ఇవ ॥ 7

సర్వమ్ ఇదం చిత్ అచిత్ వస్తుజాతం కార్యావస్థం కారణావస్థం చ మత్శరీరభూతం సూత్రే మణి గణవత్ ఆత్మతయా అవస్థితే మయి, 'ప్రోతం' - శ్రితమ్. "యస్య పృథివీ శరీరం... యస్యాత్మా శరీరమ్.. సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి ఆత్మ శరీరభావేన అవస్థానం చ జగత్ బ్రహ్మణోః అన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు సిద్ధమ్.

అతః సర్వస్య పరమ పురుష శరీరత్వేన ఆత్మభూత పరమ పురుష ప్రకారత్వాత్ సర్వప్రకారః పరమపురుషః ఏవ అవస్థితః ఇతి సర్వైః శబ్దైః తస్య ఏవ అభిధానమ్ ఇతి తత్తత్ సామానాధికరణ్యేన ఆహ-

శ్లో. రసోఽహమప్సు కౌంతేయ, ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః।
ప్రణవస్సర్వవేదేషు, శబ్దః ఖే పౌరుషం నృషు ॥ 8

శ్లో. పుణ్యో గన్ధః పృథివ్యాం చ, తేజశ్చాస్మి విభావసౌ।
జీవనం సర్వభూతేషు, తపశ్చాస్మి తపస్విషు ॥ 9

శ్లో. బీజం మాం సర్వభూతానాం, విద్ధి పార్థ! సనాతనమ్।
బుద్ధిర్బుద్ధిమతామస్మి, తేజస్తేజస్వినా మహమ్ ॥ 10

శ్లో. బలం బలవతాం చాహం, కామరాగ వివర్జితమ్।
ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు, కామోఽస్మి భరతర్షభ! ॥ 11

ఏతే సర్వే విలక్షణాః భావాః మత్త ఏవ ఉత్పన్నాః మత్శేషభూతాః మత్శరీరతయా మయి ఏవ అవస్థితాః, అతః తత్ప్రకారః అహమేవ అవస్థితః.

శ్లో. యే చైవ సాత్త్వికా భావాః, రాజసా తామసాశ్చయే।
మత్త ఏవేతి తాన్ విద్ధి, న త్వహం తేషు తే మయి ॥ 12

కిం విశిష్య అభిధీయతే! సాత్త్వికా రాజసాః తామసాశ్చ

జగతి దేహత్వేన, ఇన్ద్రియత్వేన, భోగ్యత్వేన, తత్తత్ హేతుత్వేన చ అవస్థితాః యే భావాః తాన్ సర్వాన్ మత్తః ఏవ ఉత్పన్నాన్ విద్ధి. తే మత్శరీరతయా మయి ఏవ అవస్థితాః ఇతి చ. 'న త్వహం తేషు'- నాహం కదాచిత్ అపి తదాయత్త స్థితిః. అన్యత్ర ఆత్మాయత్త స్థితిత్వే అపి శరీరస్య శరీరేణ ఆత్మనః స్థితౌ అపి ఉపకారో విద్యతే, మమ తు తైః న కశ్చిత్ తథావిధ ఉపకారః, కేవల లీలా ఏవ ప్రయోజనమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. త్రిభిర్గుణమయైర్భావైః ఏభిస్సర్వమిదం జగత్।
మోహితం నాభిజానాతి, మామేభ్యః పర మవ్యయమ్॥ 13

తదేవం చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగత్ మదీయమ్. కాలే కాలే మత్తః ఏవ ఉత్పద్యతే, మయి చ ప్రలీయతే, మయ్యేవ అవస్థితం, మత్శరీరభూతం, మత్ఆత్మకం చ ఇతి అహమేవ కారణ అవస్థాయాం కార్యావస్థాయాం చ సర్వ శరీరతయా సర్వప్రకార అవస్థితః. అతః కారణత్వేన శేషిత్వేన చ జ్ఞానాది అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణ గణైః చ అహమేవ సర్వైః ప్రకారైః పరతరః మత్తః అన్యత్ కేనాపి కల్యాణ గుణగణేన పరతరం న విద్యతే. ఏవం భూతం మాం త్రిభ్యః సాత్త్విక రాజస తామస గుణమయేభ్యః భావేభ్యః పరం మదసాధారణైః కల్యాణ గుణగణైః తత్తత్ భోగ్యతా ప్రకారైశ్చ, 'పరమ్' - ఉత్కృష్ట తమమ్, 'అవ్యయం' - సదా ఏక రూపమ్ అపి

తైః ఏవ త్రిభిర్గుణమయైః నిహీనతరైః క్షణ ధ్వంసిభిః పూర్వ కర్మానుగుణ దేహేన్ద్రియ భోగ్యత్వేన అవస్థితైః పదార్థైః మోహితం దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనా అవస్థితమ్ ఇదం జగత్ న అభిజానాతి.

కథం స్వతః ఏవ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దే నిత్యే సదైకరూపే లౌకిక వస్తు భోగ్యతా ప్రకారైః చ ఉత్కృష్టతమే త్వయి స్థితే అపి అత్యన్త నిహీనేషు గుణమయేషు అస్థిరేషు భావేషు సర్వస్య భోక్తృ వర్గస్య భోగ్యత్వ బుద్ధిః ఉపజాయతే ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. దైవీ హ్యేషా గుణమయీ, మమ మాయా దురత్యయా ।

'మమ ఏషా గుణమయీ' - సత్త్వ రజస్తమో మయీ మాయా, యస్మాత్ 'దైవీ' - దేవేన క్రీడా ప్రవృత్తేన మయా ఏవ నిర్మితా, తస్మాత్ సర్వైః 'దురత్యయా' - దురతిక్రమా. అస్యాః మాయా శబ్ద వాచ్యత్వమ్ అసుర రాక్షస అస్త్రాదీనామ్ ఇవ విచిత్ర కార్య కరత్వేన. యథా చ "తతో భగవతా తస్య రక్షార్థం చక్రముత్తమమ్, ఆజగామ సమాజ్ఞప్తం జ్వాలామాలి సుదర్శనమ్, తేన మాయా సహస్రం తత్ శమ్బరస్య ఆశుగామినా, బాలస్య రక్షతా దేహమ్ ఏకైకాంశేన సూదితమ్" ఇత్యాదౌ. అతః మాయాశబ్దో న మిథ్యార్థ వాచీ, ఐన్ద్రజాలికాదిషు అపి కేనచిత్ మన్త్ర ఔషధాదినా మిథ్యార్థ విషయాయాః పారమార్థిక్యాః ఏవ బుద్ధేః ఉత్పాదకత్వేన మాయావీ ఇతి ప్రయోగః. తథా మన్త్ర

ఔషధాదిః ఏవ చ తత్ర మాయా, సర్వ ప్రయోగేషు అనుగతస్య ఏకస్య ఏవ శబ్దార్థత్వాత్. తత్ర మిథ్యార్థేషు మాయా శబ్ద ప్రయోగో మాయా కార్యబుద్ధి విషయత్వేన ఔపచారికః, మఞ్చాః క్రోశన్తి ఇతివత్. ఏషా గుణమయీ పారమార్థికీ భగవన్మాయా ఏవ "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్" ఇత్యాదిషు అభిధీయతే. అస్యాః కార్యం భగవత్ స్వరూప తిరోధానం స్వస్వరూప భోగ్యత్వ బుద్ధిశ్చ. అతః భగవన్మాయయా మోహితం సర్వం జగత్ భగవన్తమ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద స్వరూపం న అభిజానాతి.

మాయా విమోచన ఉపాయమ్ ఆహ-

మామేవ యే ప్రపద్యంతే, మాయా మేతాం తరంతి తే ॥ 14

'మామేవ' - సత్య సఙ్కల్పం పరమ కారుణికమ్ అనాలోచిత విశేష అశేష లోక శరణ్యం యే శరణం ప్రపద్యన్తే ఏతాం మదీయాం గుణమయీం, 'మాయాం తరన్తి' - మాయామ్ ఉత్సృజ్య మామేవ ఉపాసతే ఇత్యర్థః.

కిమితి భగవత్ ఉపాసన ఆపాదినీం భగవత్ ప్రపత్తిం సర్వే న కుర్వతే ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. న మాం దుష్కృతినో మూఢాః, ప్రపద్యంతే నరాధమాః ।
మాయయాఽపహృతజ్ఞానాః, ఆసురం భావ మాశ్రితాః ॥ 15

మాం, 'దుష్కృతినః' - పాపకర్మాణః న ప్రపద్యన్తే. దుష్కృత తారతమ్యేన తే చతుర్విధాః భవన్తి - మూఢాః, నరాధమాః, మాయయా అపహృతజ్ఞానాః, ఆసురం భావమ్ ఆశ్రితాః ఇతి. 'మూఢాః' - విపరీతజ్ఞానాః, పూర్వోక్త ప్రకారేణ భగవత్ శేషైక రసమ్ ఆత్మానం భోగ్యజాతం చ స్వశేషతయా మన్యమానాః. 'నరాధమాః' - సామాన్యేన జ్ఞాతే అపి మత్ స్వరూపే మత్ ఔన్ముఖ్య అనర్హాః. 'మాయయా అపహృత జ్ఞానాః' - మత్విషయం మత్ఐశ్వర్య విషయం చ జ్ఞానం ప్రస్తుతం యేషాం తత్ అసమ్భావన ఆపాదినీభిః కూట యుక్తిభిః అపహృతం, తే తథా ఉక్తాః. ఆసురం భావమాశ్రితాః - మత్విషయం మదైశ్వర్య విషయం చ జ్ఞానం సుదృఢమ్ ఉపపన్నం యేషాం ద్వేషాయ ఏవ భవతి, తే ఆసురం భావమ్ ఆశ్రితాః - ఉత్తరోత్తరాః పాపిష్ఠతమాః.

శ్లో. చతుర్విధా భజన్తే మాం, జనాస్సుకృతినోఽర్జున! ।
ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ, జ్ఞానీ చ భరతర్షభ! ॥ 16

'సుకృతినః' - పుణ్యకర్మాణః మాం శరణమ్ ఉపగమ్య మామేవ భజన్తే. తే చ సుకృత తారతమ్యేన చతుర్విధాః - సుకృత గరీయస్త్వేన ప్రతిపత్తి వైశేష్యాత్ ఉత్తరోత్తర అధికతమాః భవన్తి. 'ఆర్తః' - ప్రతిష్ఠాహీనః భ్రష్టైశ్వర్యః పునః తత్ ప్రాప్తి కామః. 'అర్థార్థీ' - అప్రాప్తి ఐశ్వర్యతయా ఐశ్వర్యకామః. తయోః ముఖ భేద

మాత్రమ్; ఐశ్వర్యవిషయతయా ఐక్యాత్ ఏక ఏవ అధికారః, 'జిజ్ఞాసుః' - ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మస్వరూప అవాప్తి ఇచ్ఛుః, జ్ఞానమేవ అస్య స్వరూపమ్ ఇతి జిజ్ఞాసుః ఇత్యుక్తమ్. 'జ్ఞానీ చ' - "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్" ఇత్యాదినా - అభిహిత భగవత్ శేషతైక రసాత్మ స్వరూపవిత్, ప్రకృతి వియుక్త కేవల ఆత్మని అపర్యవస్యన్ భగవన్తం ప్రేప్సుః భగవన్తమ్ ఏవ పరమ ప్రాప్యం మన్వానః.

శ్లో. తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్తః, ఏకభక్తిర్విశిష్యతే ।
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమ్, అహం స చ మమ ప్రియః ॥ 17

తేషాం జ్ఞానీ విశిష్యతే, కుతః ? నిత్యయుక్తః ఏకభక్తిః ఇతి చ, తస్య హి మదేక ప్రాప్యస్య మయా యోగో నిత్యః, ఇతరయోః తు యావత్ స్వాభిలషిత ప్రాప్తి మయా యోగః, తథా జ్ఞానినః మయి ఏకస్మిన్ ఏవ భక్తిః, ఇతరయోః తు స్వాభిలషితే తత్సాధనత్వేన మయి చ, అతః స ఏవ విశిష్యతే. కిం చ, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహమ్ - అత్ర అర్థ శబ్ద అభిధేయ వచనః జ్ఞానినః అహం యథాప్రియః, తథా మయా సర్వజ్ఞేన సర్వశక్తినా అపి అభిధాతుం న శక్యతే ఇత్యర్థః, ప్రియత్వస్య ఇయత్తా రహితత్వాత్. యథా జ్ఞానినామ్ అగ్రేసరస్య ప్రహ్లాదస్య "సత్వాసక్తమతిః కృష్ణే దశ్యమానో మహోరగైః, నవివేదాత్మనో గాత్రం తత్ స్మృతి ఆహ్లాద సంస్థితః"

ఇతి, సోఽపి తథా ఏవ మమ ప్రియః.

శ్లో. ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే, జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్ ।
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా, మామేవానుత్తమాం గతిమ్ ॥ 18

'సర్వ ఏవ' - ఏతే మామేవ ఉపాసతే, ఇతి 'ఉదారాః' - వదాన్యాః. యే మత్తో యత్ కిఞ్చిదపి గృహ్ణన్తి, తేహి మమ సర్వస్వ దాయినః. 'జ్ఞానీ తు ఆత్మా ఏవ మే మతం' - తదాయత్త ధారణః అహమ్ ఇతి మన్యే. కస్మాత్ ఏవం? యస్మాత్ అయం మయా వినా ఆత్మధారణ అసమ్భావనయా మామేవ అనుత్తమం ప్రాప్యమ్ ఆస్థితః, అతః తేన వినా మమ అపి ఆత్మ ధారణం న సమ్భవతి, తతో మమాత్మా హి సః.

శ్లో. బహూనాం జన్మనామంతే, జ్ఞానవాన్మాం ప్రపద్యతే ।
వాసుదేవస్సర్వమితి, స మహాత్మా సుదుర్లభః ॥ 19

న అల్ప సఙ్ఖ్య అసఙ్ఖ్యాతానాం పుణ్యజన్మనాం ఫలమిదం యత్ మత్శేషతైకరస ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానపూర్వకం మత్ప్రపదనమ్, అపి తు, 'బహూనాం జన్మనాం' - పుణ్యజన్మనామ్, 'అన్తే' - అవసానే, వాసుదేవ శేషతైకరసః అహం తదాయత్త స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తిశ్చ, స చ అసఙ్ఖ్యేయైః కల్యాణ గుణగణైః పరతరః ఇతి జ్ఞానవాన్ భూత్వా, వాసుదేవః ఏవ మమ పరమప్రాప్యం ప్రాపకం చ అన్యదపి యన్మనోరథవర్తి సః ఏవ మమ తత్సర్వమ్ ఇతి 'మాం

ప్రపద్యతే' - మామ్ ఉపాస్తే, సః 'మహాత్మా' - మహా మనాః, 'సుదుర్లభః' - దుర్లభతరః లోకే. వాసుదేవః సర్వమితి అస్య అయమేవార్థః, "ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహమ్", "ఆస్థితః స హి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్" ఇతి ప్రక్రమాత్. జ్ఞానవాంశ్చ అయమ్ ఉక్త లక్షణః ఏవ, అస్యైవ పూర్వోక్త జ్ఞానిత్వాత్ "భూమిరాపః" ఇత్యారభ్య "అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా, అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతామ్" ఇతి హి చేతన అచేతనస్య ప్రకృతి ద్వయస్య పరమ పురుష శేషతైక రసతా ఉక్తా. "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిత్ అస్తి ధనఞ్జయ" ఇత్యారభ్య "యేచైవ సాత్వికా భావాః రాజసాః తామసాశ్చయే, మత్త ఏవేతి తాన్విద్ధి, నత్వహం తేషు తే మయి" ఇతి ప్రకృతి ద్వయస్య కార్య కారణ ఉభయావస్థస్య పరమ పురుషాయత్త స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిత్వం పరమ పురుషస్య చ సర్వైః ప్రకారైః సర్వస్మాత్ పరతరత్వమ్ ఉక్తమ్. అతః స ఏవ అత్ర జ్ఞానీ ఇత్యుచ్యతే.

తస్య జ్ఞానినః దుర్లభత్వమ్ ఏవ ఉపపాదయతి-

శ్లో. కామైస్తై స్తైర్హృత జ్ఞానాః, ప్రపద్యన్తేఽన్యదేవతాః ।
తం తం నియమమాస్థాయ, ప్రకృత్యా నియతాస్స్వయా ॥ 20

సర్వే ఏవ హి లౌకికాః పురుషాః స్వయా, 'ప్రకృత్యా' - (పాప)

వాసనయా గుణమయ భావ విషయయా, 'నియతాః' - నిత్యాన్వితాః తైస్తైః స్వవాసన అనురూపైః గుణమయైః ఏవ కామైః ఇచ్ఛా విషయభూతైః హృత మత్స్వరూప విషయ జ్ఞానాః, తత్తత్ కామ సిద్ధ్యర్థమ్, 'అన్యదేవతాః' - మత్వ్యతిరిక్తాః కేవల ఇన్ద్రాది దేవతాః, 'తం తం నియమమ్ ఆస్థాయ' - తత్తత్ దేవతావిశేషమాత్ర ప్రీణన అసాధారణం నియమమ్ ఆస్థాయ 'ప్రపద్యన్తే' - తా ఏవ ఆశ్రిత్య అర్చయన్తే.

శ్లో. యో యో యాం యాం తనుం భక్తః, శ్రద్ధయా అర్చితు మిచ్ఛతి।
తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం, తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ 21

తా అపి దేవతాః మదీయాః తనవః "య ఆదిత్యే తిష్ఠన్ యమ్ ఆదిత్యో న వేద యస్య ఆదిత్యః శరీరమ్" ఇత్యాది శ్రుతిభిః ప్రతిపాదితాః మదీయాః తనవః ఇతి అజానన్ అపి యో యో యాం యాం మదీయామ్ ఆదిత్యాదికాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయా అర్చితుమ్ ఇచ్ఛతి, తస్యతస్య అజానతః అపి మత్తనువిషయా ఏషా శ్రద్ధా ఇతి అహమ్ అనుసన్ధాయ తామ్ఏవ 'అచలాం' - నిర్విఘ్నాం విదధామి అహమ్.

శ్లో. స తయా శ్రద్ధయా యుక్తః, తస్యారాధన మీహతే ।
లభతే చ తతః కామాన్, మయైవ విహితాన్ హి తాన్ ॥ 22

స తయా నిర్విఘ్నయా శ్రద్ధయా యుక్తః తస్య ఇన్ద్రాదేః

ఆరాధనం ప్రతి ఈహతే. తతః మత్ తనుభూత ఇన్ద్రాది దేవతారాధనాత్ తానేవ హి స్వాభిలషితాన్ కామాన్ మయా ఏవ విహితాన్ లభతే. యద్యపి ఆరాధనకాలే ఆరాధ్య ఇన్ద్రాదయః మదీయాః తనవః. తత ఏవ తత్అర్చనం చ మదారాధనమ్ ఇతి న జానాతి, తథాపి తస్య వస్తుతః మదారాధనత్వాత్ ఆరాధక అభిలషితమ్ అహమేవ విదధామి.

శ్లో. అన్తవత్తు ఫలం తేషాం, తద్భవత్యల్పమేధసామ్ ।
దేవాన్ దేవయజో యాంతి, మద్భక్తా యాంతి మామపి ॥ 23

తేషామ్ 'అల్పమేధసామ్' - అల్పబుద్ధీనామ్, ఇన్ద్రాదిమాత్ర యాజినాం తదారాధన ఫలమ్ అల్పమ్ అన్తవత్ చ భవతి, కుతః? 'దేవాన్ దేవయజో యాన్తి' - యతః ఇన్ద్రాదీన్ దేవాన్ తత్ యాజినో యాన్తి, ఇన్ద్రాదయః హి పరిచ్ఛిన్న భోగాః పరిమితకాల వర్తినశ్చ, తతః తత్ సాయుజ్యం ప్రాప్తాః తైః సహ ప్రచ్యవన్తే. మద్భక్తాః అపి తేషామేవ కర్మణాం మదారాధన రూపతాం జ్ఞాత్వా పరిచ్ఛిన్న ఫల సఙ్గం త్యక్త్వామత్ప్రీణనైక ప్రయోజనాః మాం ప్రాప్నువన్తి, న చ పునః నివర్తన్తే "మామ్ ఉపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇతి హి వక్ష్యతే.

ఇతరే తు సర్వ సమాశ్రయణీయత్వాయ మమ మనుష్యాదిషు అవతారమపి అకిఞ్చిత్కరం కుర్వన్తి ఇత్యాహ -

శ్లో. అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం, మన్యంతే మా మబుద్ధయః ।
పరం భావ మజానంతో, మమావ్యయ మనుత్తమమ్ ॥ 24

సర్వైః కర్మభిః ఆరాధ్యోऽహం సర్వేశ్వరః వాఙ్మనసా అపరిచ్ఛేద్య స్వరూప స్వభావః పరమ కారుణ్యాత్ ఆశ్రిత వాత్సల్యాత్ చ సర్వ సమాశ్రయణీయత్వాయ అజహత్ స్వభావః ఏవ వసుదేవ సూనుః అవతీర్ణః ఇతి మమ ఏవంపరం భావమ్ అవ్యయమ్ అనుత్తమమ్ అజానన్తః ప్రాకృత రాజసూను సమానమ్ ఇతః పూర్వమ్ అనభివ్యక్తమ్ ఇదానీం కర్మవశాత్ జన్మవిశేషం ప్రాప్య వ్యక్తిమ్ 'ఆపన్నం' - ప్రాప్తం మామ్ అబుద్ధయః మన్యన్తే, అతో మాం 'నాశ్రయన్తే' - న కర్మభిః ఆరాధయన్తి చ.

కుతః ఏవం న ప్రకాశ్యతే ఇత్యత్రాహ -

శ్లో. నాహం ప్రకాశః సర్వస్య, యోగమాయా సమావృతః ।
మూఢోऽయం నాభిజానాతి, లోకో మామజమవ్యయమ్ ॥ 25

క్షేత్రజ్ఞ అసాధారణ మనుష్యత్వాది సంస్థాన యోగాఖ్య మాయయా సమావృతః అహం న సర్వస్య ప్రకాశః. మయి మనుష్యత్వాది సంస్థాన దర్శన మాత్రేణ మూఢః అయం లోకో మామ్ అతి వాయు ఇన్ద్ర కర్మాణమ్, అతి సూర్యాగ్ని తేజసమ్ ఉపలభ్యమానమ్ అపి అజమ్ అవ్యయం నిఖిల జగదేక కారణం సర్వేశ్వరం మాం సర్వ సమాశ్రయణీయత్వాయ మనుష్యత్వ సంస్థానమ్ ఆస్థితం న అభిజానాతి.

శో. వేదాహం సమతీతాని, వర్తమానాని చార్జున! ।
భవిష్యాణి చ భూతాని, మాం తు వేద న కశ్చన ॥ 26

అతీతాని వర్తమానాని అనాగతాని చ సర్వాణి భూతాని అహం, 'వేద' - జానామి, 'మాం తు వేద న కశ్చన' - మయా అనుసన్ధీయమానేషు కాలత్రయ వర్తిషు భూతేషు మామ్ ఏవంవిధం వాసుదేవం సర్వ సమాశ్రయణీయత్వాయ అవతీర్ణం విదిత్వా మామ్ ఏవ సమాశ్రయన్ న కశ్చిత్ ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః. అతః జ్ఞానీ సుదుర్లభః ఏవ.

తథాహి -

శ్లో. ఇచ్ఛాద్వేష సముత్థేన, ద్వంద్వమోహేన భారత! ।
సర్వభూతాని సమ్మోహం, సర్గే యాంతి పరంతప! ॥ 27

ఇచ్ఛా ద్వేషాభ్యాం సముత్థితేన శీతోష్ణాది ద్వన్ద్వ ఆఖ్యేన మోహేన సర్వ భూతాని, 'సర్గే' - జన్మకాలే ఏవ సమ్మోహం యాన్తి. ఏతదుక్తం భవతి, - గుణమయేషు సుఖదుఃఖాది ద్వన్ద్వేషు పూర్వజన్మని యద్విషయౌ ఇచ్ఛాద్వేషౌ అభ్యస్తౌ తత్ వాసనయా పునః అపి జన్మకాలే ఏవ తదేవ ద్వన్ద్వాఖ్యమ్ ఇచ్ఛాద్వేష విషయత్వేన సముత్థితం భూతానాం మోహనం భవతి. తేన మోహేన సర్వభూతాని, 'సమ్మోహం యాన్తి' - తద్విషయ ఇచ్ఛా ద్వేష స్వభావాని భవన్తి, న మత్సంశ్లేష వియోగ సుఖదుఃఖ స్వభావాని.

జ్ఞానీ తు మత్సంశ్లేష వియోగైక సుఖ దుఃఖ స్వభావః, న తత్స్వభావం కిమపి భూతం జాయతే ఇతి.

శ్లో. యేషాం త్వంత గతం పాపం, జనానాం పుణ్యకర్మణామ్ ।
తే ద్వంద్వ మోహ నిర్ముక్తాః, భజంతే మాం దృఢవ్రతాః ॥28

యేషాం తు అనేక జన్మార్జితేన ఉత్కృష్ట పుణ్య సఞ్చయేన గుణమయ ద్వన్ద్వ ఇచ్ఛా ద్వేష హేతుభూతం మత్ ఔన్ముఖ్య విరోధి చ అనాదికాల ప్రవృత్తం పాపమ్ 'అన్తగతం' - క్షీణం, తే పూర్వోక్తేన సుకృత తారతమ్యేన మాం శరణమ్ అనుప్రపద్య గుణమయాత్ మోహాత్ వినిర్ముక్తాః జరామరణ మోక్షాయ మహతే చ ఐశ్వర్యాయ మత్ప్రాప్తయే చ 'దృఢవ్రతాః' - దృఢసఙ్కల్పాః మామ్ ఏవ భజన్తే.

తత్ర త్రయాణాం భగవన్తం భజమానానాం జ్ఞాతవ్య విశేష అనుపాదేయాంశ్చ ప్రస్తౌతి-

శ్లో. జరామరణ మోక్షాయ, మా మాశ్రిత్య యతంతి యే ।
తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నమ్, అధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమ్॥ 29

జరామరణ మోక్షాయ ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మస్వరూప దర్శనాయ మామ్ ఆశ్రిత్య యే యతన్తే, తే తత్ బ్రహ్మ విదుః, అధ్యాత్మం చ కృత్స్నం విదుః, కర్మ చ అఖిలం విదుః.

శ్లో. సాధిభూతాధిదైవం మాం, సాధియజ్ఞం చ యే విదుః ।
ప్రయాణకాలేఽపి చ మాం, తే విదుర్యుక్త చేతసః ॥ 30

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, జ్ఞాన యోగో నామ
సప్తమోఽధ్యాయః.

అత్ర 'యే' ఇతి పునః నిర్దేశాత్ పూర్వ నిర్దిష్టేభ్యో అన్యే అధికారిణః జ్ఞాయన్తే. సాధిభూతం సాధిదైవం మామ్ ఐశ్వర్యార్థినః యే విదుః ఇత్యేతత్ అనువాద స్వరూపమ్ అపి అప్రాప్తార్థత్వాత్ విధాయకమ్ ఏవ. తథా సాధియజ్ఞమ్ ఇత్యపి త్రయాణామ్ అధికారిణామ్ అవిశేషేణ విధీయతే, అర్థస్వాభావ్యాత్. త్రయాణాం హి నిత్యనైమిత్తిక రూప మహాయజ్ఞాది అనుష్ఠానమ్ అవర్జనీయమ్. తే చ ప్రయాణకాలేపి స్వప్రాప్య అనుగుణం మాం విదుః. తేచ ఇతి 'చ' కారాత్ పూర్వే జరా మరణ మోక్షాయ యతమానాః చ ప్రయాణకాలే విదుః ఇతి సముచ్చీయన్తే. అనేన జ్ఞానినః అపి అర్థ స్వాభావ్యాత్ సాధియజ్ఞం మాం విదుః, ప్రయాణకాలే అపి స్వప్రాప్య అనుగుణం మాం విదుః ఇత్యుక్తం భవతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
సప్తమోఽధ్యాయః.

అథ అష్టమాధ్యాయః

(అక్షర పరబ్రహ్మ యోగః)

సప్తమే, పరస్య బ్రహ్మణః వాసుదేవస్య ఉపాస్యత్వం, నిఖిల చేతనాచేతన వస్తు శేషిత్వం, కారణత్వమ్, ఆధారత్వం, సర్వశరీరతయా సర్వ ప్రకారత్వేన సర్వశబ్ద వాచ్యత్వం, సర్వ నియన్తృత్వం, సర్వైశ్చ కల్యాణ గుణగణైః తస్య ఏవ పరతరత్వం, సత్వ రజః తమోమయైః దేహేన్ద్రియత్వేన భోగ్యత్వేన చ అవస్థితైః భావైః అనాదికాల ప్రవృత్త దుష్కృత ప్రవాహ హేతుకైః తస్య తిరోధానమ్, అతి ఉత్కృష్ట సుకృత హేతుక భగవత్ ప్రపత్త్యా చ తత్ నివర్తనం, సుకృత తారతమ్యేన చ ప్రతిపత్తి వైశేష్యాత్ ఐశ్వర్య అక్షర యాథాత్మ్య భగవత్ ప్రాప్తి అపేక్షయా ఉపాసక భేదం, భగవన్తం ప్రేప్సోః నిత్యయుక్తతయా ఏకభక్తితయా చ అత్యర్థ పరమ పురుష ప్రియత్వేన శ్రైష్ఠ్యం, దుర్లభత్వం చ ప్రతిపాద్య ఏషాం త్రయాణాం జ్ఞాతవ్య ఉపాదేయ భేదాంశ్చ ప్రాస్తోషీత్.

ఇదానీమ్ అష్టమే ప్రస్తుతాన్ జ్ఞాతవ్య ఉపాదేయ భేదాన్ వివినక్తి.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. కిం తత్ బ్రహ్మ కిమధ్యాత్మం, కిం కర్మ పురుషోత్తమ! ।
అధిభూతం చ కిం ప్రోక్తమ్, అధిదైవం కిముచ్యతే ॥ 1

శ్లో. అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర, దేహేఽస్మిన్ మధుసూదన! ।
ప్రయాణకాలే చ కథం, జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః ॥ 2

జరామరణ మోక్షాయ భగవన్తమ్ ఆశ్రిత్య యతమానానాం జ్ఞాతవ్యతయా ఉక్తం తత్ బ్రహ్మ అధ్యాత్మం చ కర్మ చ కిమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్? ఐశ్వర్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యమ్ అధిభూతమ్ అధిదైవం చ కిమ్? త్రయాణాం జ్ఞాతవ్యః అధియజ్ఞశబ్ద నిర్దిష్టశ్చ కః? తస్య చ అధి యజ్ఞ భావః కథమ్? ప్రయాణకాలే చ ఏభిః త్రిభిః నియతాత్మభిః కథం జ్ఞేయః అసి?

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. అక్షరం బ్రహ్మ పరమం, స్వభావో౽ధ్యాత్మ ముచ్యతే ।
భూతభావోద్భవకరో, విసర్గః కర్మ సంజ్ఞితః ॥ 3

తత్ బ్రహ్మ ఇతి నిర్దిష్టం పరమమ్ అక్షరం, న క్షరతి ఇత్యక్షరం క్షేత్రజ్ఞ సమష్టి రూపమ్. తథా చ శ్రుతిః- "అవ్యక్తమక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే" ఇత్యాదికా. 'పరమమ్ అక్షరం' - ప్రకృతి వినిర్ముక్త ఆత్మ స్వరూపమ్. స్వభావః అధ్యాత్మమ్ ఉచ్యతే. 'స్వభావః' - ప్రకృతిః. అనాత్మ భూతమ్, ఆత్మని సమ్బధ్యమానం, భూత సూక్ష్మ తత్ వాసనాదికం, పంచాగ్ని విద్యాయాం జ్ఞాతవ్యతయా ఉదితమ్. తత్ఉభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్యతయా చ ముముక్షుభిః జ్ఞాతవ్యమ్. 'భూతభావోద్భవకరః విసర్గః కర్మ సంజ్ఞితః' - 'భూత భావః' - మనుష్యాది భావః, 'తత్ ఉద్భవకరః యో విసర్గః' "పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి" ఇతి శ్రుతి సిద్ధ

యోషిత్ సమ్బన్ధజః, స కర్మ సంజ్ఞితః. తత్ చ అఖిలం సానుబన్ధమ్ ఉద్వేజనీయతయా పరిహరణీయతయా చ ముముక్షుభిః జ్ఞాతవ్యమ్. పరిహరణీయతా చ అనన్తరమ్ ఏవ వక్ష్యతే "యత్ ఇచ్ఛన్తో బ్రహ్మ చర్యం చరన్తి" ఇతి.

శ్లో. అధిభూతం క్షరో భావః, పురుషశ్చాధిదైవతమ్ ।
అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర, దేహే దేహభృతాం వర ॥ 4

ఐశ్వర్యార్థినాం జ్ఞాతవ్యతయా నిర్దిష్టమ్ అధిభూతం క్షరో భావః వియదాది భూతేషు వర్తమానః తత్ పరిణామ విశేషః క్షరణ స్వభావః విలక్షణః శబ్ద స్పర్శాదిః సాశ్రయః, విలక్షణాః సాశ్రయాః శబ్ద స్పర్శ రూప రస గన్ధాః ఐశ్వర్యార్థిభిః ప్రాప్యాః, తైః అనుసన్ధేయాః. 'పురుషశ్చ అధిదైవతమ్' అధిదైవత శబ్ద నిర్దిష్టః పురుషః. 'అధిదైవతం' - దైవత ఉపరి వర్తమానమ్. ఇన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతి కృత్స్న దైవతోపరి వర్తమానః ఇన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతీనాం భోగ్య జాతాత్ విలక్షణ శబ్దాదేః భోక్తా పురుషః. సా చ భోక్తృత్వావస్థా ఐశ్వర్యార్థిభిః ప్రాప్యతయా అనుసన్ధేయా. 'అధియజ్ఞోఽహమేవ' - అధియజ్ఞ శబ్ద నిర్దిష్టః అహమ్ ఏవ. 'అధియజ్ఞః' - యజ్ఞైః ఆరాధ్యతయా వర్తమానః. అత్ర ఇన్ద్రాదౌ మమ దేహభూతే ఆత్మతయా అవస్థితః అహమేవ యజ్ఞైః ఆరాధ్యః ఇతి మహాయజ్ఞాది నిత్యనైమిత్తిక అనుష్ఠాన వేలాయాం త్రయాణామ్ అధికారిణామ్ అనుసన్ధేయమ్ ఏతత్.

శ్లో. అన్తకాలే చ మామేవ, స్మరన్ ముక్త్వా కలేబరమ్ ।
యఃప్రయాతి స మద్భావం, యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః ॥ 5

ఇదమపి త్రయాణాం సాధారణమ్. అన్తకాలే చ మామేవ స్మరన్ కలేబరం త్యక్త్వా యః ప్రయాతి, 'స మద్భావం యాతి' - మమ యో భావః స్వభావః తం యాతి, తదానీం యథా మామ్ అనుసన్ధత్తే తథావిధ ఆకారో భవతి ఇత్యర్థః; యథా ఆది భరతాదయః తదానీం స్మర్యమాణ మృగ సజాతీయ ఆకారాః సమ్భూతాః.

స్మర్తుః స్వవిషయ సజాతీయ ఆకారతా ఆపాదనమ్ అన్త్య ప్రత్యయస్య స్వభావః ఇతి సుస్పష్టమ్ ఆహ-

శ్లో. యం యం వాఽపి స్మరన్ భావం, త్యజత్యంతే కళేబరమ్ ।
తం త మేవైతి కౌంతేయ, సదా తద్భావ భావితః ॥ 6

'అన్తే' - అన్తకాలే యం యం వాఽపి భావం స్మరన్ కలేబరం త్యజతి తం తం భావమేవ మరణానన్తరమ్ ఏతి. అన్త్య ప్రత్యయశ్చ పూర్వభావిత విషయః ఏవ జాయతే.

శ్లో. తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు, మా మనుస్మర యుధ్య చ ।
మయ్యర్పిత మనోబుద్ధిః, మామే వైష్య స్యసంశయః ॥ 7

యస్మాత్ పూర్వకాల అభ్యస్త విషయః ఏవ అన్త్యప్రత్యయో జాయతే, తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు ఆప్రయాణాత్ అహరహః

మామ్ అనుస్మర. అహరహః అనుస్మృతికరం యుద్ధాదికం వర్ణాశ్రమానుబన్ధి శ్రుతి స్మృతి చోదితం నిత్య నైమిత్తికం చ కర్మ కురు. ఏవమ్ ఉపాయేన మయ్యర్పిత మనోబుద్ధిః అన్తకాలే చ మామేవ స్మరన్ యథాభిలషిత ప్రకారం మాం ప్రాప్స్యసి, న అత్ర సంశయః.

ఏవం సామాన్యేన స్వప్రాప్య అవాప్తిః అన్త్య ప్రత్యయాధీనః ఇత్యుక్త్వా తదర్థం త్రయాణామ్ ఉపాసన ప్రకార భేదం వక్తుమ్ ఉపక్రమతే. తత్ర ఐశ్వర్యార్థినామ్ ఉపాసన ప్రకారం యథా ఉపాసనమ్ అన్త్యప్రత్యయ ప్రకారం చ ఆహ -

శ్లో. అభ్యాసయోగయుక్తేన, చేతసా నాన్యగామినా ।
పరమం పురుషం దివ్యం, యాతి పార్థానుచింతయన్ ॥ 8

అహరహః అభ్యాస యోగాభ్యాం యుక్తతయా నాన్యగామినా చేతసా అన్తకాలే పరమం పురుషం దివ్యం మాం వక్ష్యమాణ ప్రకారం చిన్తయన్, 'మామేవ యాతి' - ఆది భరత మృగత్వ ప్రాప్తివత్ ఐశ్వర్య విశిష్టతయా మత్సమానాకారో భవతి. 'అభ్యాసః' - నిత్య నైమిత్తిక అవిరుద్ధేషు సర్వేషు కాలేషు మనసా ఉపాస్య సంశీలనమ్.

యోగః తు అహరహః యోగకాలే అనుష్ఠీయమానం యథోక్త లక్షణమ్ ఉపాసనమ్.

శ్లో. కవిం పురాణ మనుశాసితారమ్,
అణోరణీయాంస మనుస్మరేద్యః ।
సర్వస్య ధాతార మచింత్య రూపమ్,
ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ॥ 9

శ్లో. ప్రయాణకాలే మనసాऽచలేన,
భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ ।
భ్రువోర్మధ్యే ప్రాణమావేశ్య సమ్యక్,
స తం పరం పురుషముపైతిదివ్యమ్ ॥ 10

'కవిం' - సర్వజ్ఞం, 'పురాణం' - పురాతనమ్, 'అనుశాసితారం' - విశ్వస్య ప్రశాసితారమ్, 'అణోరణీయాంసం' - జీవాత్ అపి సూక్ష్మతరం, 'సర్వస్య ధాతారం' - సర్వస్య స్రష్టారమ్, 'అచిన్త్యరూపం' - సకలేతర విజాతీయ స్వరూపమ్; 'ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్' - అప్రాకృత స్వ అసాధారణ దివ్యరూపం తమేవం భూతమ్ అహరహః అభ్యస్యమాన భక్తి యుక్త యోగబలేన ఆరూఢ సంస్కారతయా అచలేన మనసా ప్రయాణకాలే భ్రువోః మధ్యే ప్రాణమ్ 'ఆవేశ్య' - సంస్థాప్య, తత్ర భ్రూమధ్యే దివ్యం పురుషం యో అనుస్మరేత్, సః 'తమేవ ఉపైతి' - తద్భావం యాతి, తత్ సమాన ఐశ్వర్యో భవతి ఇత్యర్థః.

అథ కైవల్యార్థినాం స్మరణ ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. యదక్షరం వేదవిదో వదంతి,
విశన్తి యద్యతయో వీతరాగాః
యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి,
తత్తేపదం సంగ్రహేణ ప్రవక్ష్యే ॥ 11

'యదక్షరమ్' - అస్థూలత్వాది గుణకం 'వేదవిదో వదన్తి' వీతరాగాత్ చ యతయః యదక్షరం విశన్తి, యదక్షరం ప్రాప్తుమ్ ఇచ్ఛన్తః బ్రహ్మచర్యం చరన్తి తత్ పదం సఙ్గ్రహేణ తే ప్రవక్ష్యే; పద్యతే గమ్యతే చేతసా ఇతి పదమ్; తత్ నిఖిల వేదాన్తవేద్యం మత్స్వరూపమ్ అక్షరం యథా ఉపాస్యం, తథా సంక్షేపేణ ప్రవక్ష్యామి ఇత్యర్థః.

శ్లో. సర్వద్వారాణి సంయమ్య, మనో హృది నిరుధ్య చ ।
మూర్ధ్న్యాధాయాత్మనః ప్రాణమ్, ఆస్థితో యోగధారణామ్ ॥ 12

శ్లో. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ, వ్యాహరన్ మామనుస్మరన్ ।
యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం, స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥ 13

సర్వాణి శ్రోత్రాదీని ఇన్ద్రియాణి జ్ఞానద్వార భూతాని 'సంయమ్య' - స్వవ్యాపారేభ్యః వినివర్త్య హృదయ కమల నివిష్టే మయి అక్షరే మనో నిరుధ్య యోగాఖ్యాం 'ధారణామ్ ఆస్థితః' - మయి ఏవ నిశ్చలాం స్థితిమ్ ఆస్థితః, 'ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ' - మత్వాచకం వ్యాహరన్ వాచ్యం మామ్ అనుస్మరన్ ఆత్మనః ప్రాణం

మూర్ధ్ని ఆధాయ దేహం త్యజన్ యః ప్రయాతి, సః యాతి 'పరమాం గతిమ్' - ప్రకృతి వియుక్తం మత్సమానాకారమ్ అపునరావృత్తిమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః "యస్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి, అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తస్తమాహుః పరమాం గతిమ్" ఇతి అనన్తరమ్ ఏవ వక్ష్యతే.

ఏవమ్ ఐశ్వర్యార్థినః కైవల్యార్థినశ్చ స్వప్రాప్యానుగుణం భగవత్ ఉపాసన ప్రకారః ఉక్తః, అథ జ్ఞానినః భగవత్ ఉపాసన ప్రకారం ప్రాప్తి ప్రకారం చ ఆహ-

శ్లో. అనన్యచేతాస్సతతం, యో మాం స్మరతి నిత్యశః ।
తస్యాహం సులభః పార్థ!, నిత్యయుక్తస్య యోగినః ॥ 14

నిత్యశః మామ్ ఉద్యోగ ప్రభృతి సతతం సర్వకాలమ్, 'అనన్య చేతాః యః స్మరతి' - అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మత్స్మృత్యా వినా ఆత్మ ధారణమ్ అలభమానః నిరతిశయ ప్రియాం స్మృతిం యః కరోతి, 'తస్య నిత్యయుక్తస్య' - నిత్యయోగం కాంక్షమాణస్య యోగినః 'అహం సులభః' - అహమేవ ప్రాప్యః, న మద్భావ ఐశ్వర్యాదికః. సుప్రాపశ్చ. తద్వియోగమ్ అసహమానః అహమేవ తం వృణే. మత్ప్రాప్తి అనుగుణ ఉపాసన విపాకం తత్విరోధి నిరసనమ్ అత్యర్థ మత్ప్రియత్వాదికం చ అహమేవ దదామి ఇత్యర్థః. "యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః" ఇతి హి శ్రూయతే. వక్ష్యతే చ - "తేషాం సతత

యుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాన్తితే, తేషామేవ అనుకమ్పార్థమ్ అహమ్ అజ్ఞానజం తమః, నాశయామ్యాత్మ భావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా'' ఇతి.

అతః పరమ్ అధ్యాయ శేషేణ జ్ఞానినః కైవల్యార్థినః చ అపునరావృత్తిమ్ ఐశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తిం చ ఆహ -

శ్లో. మాముపేత్య పునర్జన్మ, దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్ ।
నాప్నువంతి మహాత్మానః, సంసిద్ధిం పరమాం గతాః ॥ 15

మాం ప్రాప్య పునః నిఖిల దుఃఖాలయమ్ అస్థిరం జన్మ న ప్రాప్నువన్తి, యతః ఏతే, 'మహాత్మానః' - మహా మనసః యథా అవస్థిత మత్ స్వరూప జ్ఞానాః అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మయా వినా ఆత్మధారణమ్ అలభమానాః మయ్యాసక్త మనసః మదాశ్రయాః మామ్ ఉపాస్య పరమ సంసిద్ధి రూపం మాం ప్రాప్తాః.

ఐశ్వర్యగతిం ప్రాప్తానాం భగవన్తం ప్రాప్తానాం చ పునరావృత్తౌ అపునరావృత్తౌ చ హేతుమ్ అనన్తరమ్ ఆహ-

శ్లో. ఆబ్రహ్మ భువనాల్లోకాః, పునరావర్తినోఽర్జున! ।
మాముపేత్య తు కౌంతేయ!, పునర్జన్మ న విద్యతే ॥ 16

బ్రహ్మలోక పర్యన్తాః బ్రహ్మాణ్డ ఉదర వర్తినః సర్వే లోకాః భోగైశ్వర్యాలయాః 'పునరావర్తినః' - వినాశినః, అతః ఐశ్వర్యగతిం

ప్రాప్తానాం ప్రాప్యస్థాన వినాశాత్ వినాశిత్వమ్ అవర్జనీయమ్, మాం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిల జగత్ ఉత్పత్తి స్థితి లయ లీలం పరమ కారుణికం సదైకరూపం ప్రాప్తానాం వినాశ ప్రసఙ్గ అభావాత్ తేషాం పునర్జన్మ న విద్యతే.

బ్రహ్మలోక పర్యన్తానాం లోకానాం తత్అన్తర్వర్తినాం చ పరమ పురుష సఙ్కల్ప కృతామ్ ఉత్పత్తి వినాశ కాల వ్యవస్థామ్ ఆహ-

శ్లో. సహస్ర యుగపర్యంతమ్, అహర్యత్ బ్రహ్మణోవిదుః ।
రాత్రిం యుగసహస్రాంతాం, తేఽహోరాత్ర విదో జనాః ॥ 17

శ్లో. అవ్యక్తాత్ వ్యక్తయస్సర్వాః, ప్రభవంత్యహరాగమే ।
రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే, తత్రైవాఽవ్యక్త సంజ్ఞికే ॥ 18

శ్లో. భూతగ్రామస్స ఏవాయం, భూత్వాభూత్వా ప్రలీయతే ।
రాత్ర్యాగమేఽవశః పార్థ, ప్రభవత్యహరాగమే ॥ 19

యే మనుష్యాది చతుర్ముఖాన్తానాం మత్సఙ్కల్ప కృత అహోరాత్ర వ్యవస్థావిదః జనాః తే బ్రహ్మణః చతుర్ముఖస్య యత్ అహః తత్ చతుర్యుగ సహస్ర అవసానం విదుః, రాత్రిం చ తథా రూపామ్. తత్ర బ్రహ్మణః అహరాగమ సమయే త్రైలోక్య అన్తర్వర్తిన్యః దేహేన్ద్రియ భోగ్య భోగస్థాన రూప అవ్యక్తయః చతుర్ముఖ దేహావస్థాత్

అవ్యక్తాత్ ప్రభవన్తి. తత్రైవ అవ్యక్త అవస్థా విశేషే చతుర్ముఖ దేహే రాత్ర్యాగమ సమయే ప్రలీయన్తే. స ఏవాయం కర్మవశ్యః భూతగ్రామః అహరాగమే భూత్వాభూత్వా రాత్ర్యాగమే ప్రలీయతే, పునరపి అహరాగమే ప్రభవతి. తథా వర్షశతావసాన రూప యుగ సహస్రాన్తే బ్రహ్మలోక పర్యన్తాః లోకాః బ్రహ్మా చ "పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయన్తే" ఇత్యాది క్రమేణ అవ్యక్తాక్షర తమః పర్యన్తం మయి ఏవ ప్రలీయన్తే. ఏవం మత్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య, కాలవ్యవస్థయా మత్త ఉత్పత్తేః మయి ప్రలయాత్ చ, ఉత్పత్తి వినాశయోగిత్వమ్ అవర్జనీయమ్ ఇతి ఐశ్వర్య గతిం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తిః అపరిహార్యా. మామ్ఉపేతానాం తు న పునరావృత్తి ప్రసఙ్గః.

అథ కైవల్యం ప్రాప్తానామ్ అపి పునరావృత్తిః న విద్యతే ఇతి ఆహ-

శ్లో. పరస్తస్మాత్తు భావోఽన్యో, అవ్యక్తోఽవ్యక్తాత్ సనాతనః ।
యస్స సర్వేషు భూతేషు, నశ్యత్సు న వినశ్యతి ॥ 20

శ్లో. అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తః, తమాహుః పరమాం గతిమ్ ।
యం ప్రాప్య న నివర్తంతే, తద్ధామ పరమం మమ ॥ 21

తస్మాత్ అవ్యక్తాత్ అచేతన ప్రకృతి రూపాత్ పురుషార్థతయా 'పరః' - ఉత్కృష్టో భావో అన్యో జ్ఞానైకాకారతయా తస్మాత్ విసజాతీయః. 'అవ్యక్తః' - కేనచిత్ ప్రమాణేన న వ్యజ్యతే ఇతి

అవ్యక్తః. స్వసంవేద్య స్వ అసాధారణాకారః ఇత్యర్థః. 'సనాతనః' - ఉత్పత్తి వినాశ అనర్హతయా నిత్యః. యః సర్వేషు వియదాది భూతేషు సకారణేషు సకార్యేషు వినశ్యత్సు తత్ర తత్ర స్థితః అపి న వినశ్యతి, సోఽవ్యక్తోఽక్షరః ఇత్యుక్తః "యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమ్ అవ్యక్తం పర్యుపాసతే", "కూటస్థోఽక్షరః ఉచ్యతే" ఇత్యాదిషు. తం వేదవిదః పరమాం గతిమ్ ఆహుః. అయమేవ "యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్" ఇత్యత్ర పరమగతి శబ్ద నిర్దిష్టః అక్షరః ప్రకృతి సంసర్గ వియుక్త స్వరూపేణ అవస్థితః ఆత్మా ఇత్యర్థః. యమేవం భూతం స్వరూపేణ అవస్థితం ప్రాప్య న నివర్తన్తే. తత్ మమ, 'పరమం ధామ' - పరం నియమన స్థానమ్. అచేతన ప్రకృతిః ఏకం నియమన స్థానమ్, తత్ సంసృష్ట రూపా జీవ ప్రకృతిః ద్వితీయం నియమన స్థానమ్, అచిత్ సంసర్గ వియుక్తం స్వరూపేణ అవస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమన స్థానమ్ ఇత్యర్థః. తత్ చ అపునరావృత్తి రూపమ్. అథవా ప్రకాశవాచీ ధామశబ్దః - ప్రకాశః చ ఇహ జ్ఞానమ్ అభిప్రేతమ్, ప్రకృతి సంసృష్టాత్ పరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన రూపాత్ ఆత్మనః అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞాన రూపతయా ముక్తస్వరూపం పరం ధామ.

జ్ఞానినః ప్రాప్యం తు తస్మాత్ అత్యన్త విభక్తమ్ ఇత్యాహ -

శ్లో. పురుషస్స పరః పార్థ, భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా ।
యస్యాంతస్థాని భూతాని, యేన సర్వమిదం తతమ్ ॥ 22

"మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ, మయి సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ", "మామేభ్యః పరమవ్యయమ్" ఇత్యాదినా నిర్దిష్టస్య యస్య అన్తస్థాని సర్వాణి భూతాని, యేన చ పరేణ పురుషేణ సర్వమిదం తతం, స పరః పురుషః "అనన్య చేతాః సతతమ్" ఇతి అనన్యయా భక్త్యా లభ్యః.

అథ ఆత్మ యాథాత్మ్య విదః పరమ పురుష నిష్ఠస్య చ సాధారణీమ్ అర్చిరాదికాం గతిమ్ ఆహ. ద్వయోః అపి అర్చిరాదికా గతిః శ్రుతౌ శ్రుతా, సా చ అపునరావృత్తి లక్షణా, యథా పంచాగ్ని విద్యాయాం "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభి సమ్భవన్తి అర్చిషోఽహః" ఇత్యాదౌ అర్చిరాదికయా గతస్య పరబ్రహ్మ ప్రాప్తిః అపునరావృత్తిశ్చ ఆమ్నాతా "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి, ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవమ్ ఆవర్తం న ఆవర్తన్తే" ఇతి. న చ ప్రజాపతి వాక్యాదౌ శ్రుత పర విద్యాఙ్గభూత ఆత్మప్రాప్తి విషయా ఇయం "తద్య ఇత్థం విదుః" ఇతి గతి శ్రుతిః, "యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇతి పరవిద్యాయాః పృథక్ శ్రుతి వైయర్థ్యాత్, పంచాగ్ని విద్యాయాం చ "ఇతి తు పఞ్చమ్యామ్ ఆహుతావాపః పురుష వచసో భవన్తి" ఇతి "రమణీయ చరణాః కపూయ చరణాః" ఇతి పుణ్యపాప హేతుకః మనుష్యాది భావః అపామేవ భూతాన్తర సంసృష్టానామ్, ఆత్మవస్తు తత్పరిష్వఙ్గ మాత్రమ్ ఇతి చిత్ అచితోః వివేకమ్ అభిధాయ

“తద్య ఇత్థం విదుః... తేఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి”, “ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే” ఇతి వివిక్తే చిత్ అచిత్ వస్తుని త్యాజ్యతయా ప్రాప్యతయా చ య ఇత్థం విదుః తే అర్చిరాదినా గచ్ఛన్తి న చ పునరావర్తన్తే ఇత్యుక్తమ్ ఇతి గమ్యతే.

ఆత్మ యాథాత్మ్య విదః పరమ పురుష నిష్ఠస్య చ “స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి బ్రహ్మప్రాప్తి వచనాత్ అచిత్ వియుక్తమ్ ఆత్మవస్తు బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మశేషతైక రసమ్ ఇతి అనుసన్ధేయం. తత్క్రతు న్యాయాత్ చ పరశేషతైక రసత్వం చ “య ఆత్మని తిష్ఠన్ ... యస్యాత్మా శరీరమ్” ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధమ్.

శ్లో. యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమ్, ఆవృత్తిం చైవ యోగినః ।
ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం, వక్ష్యామి భరతర్షభ! ॥ 23

శ్లో. అగ్నిర్జోతి రహశ్శుక్లః, షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ ।
తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి, బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః ॥ 24

అత్ర కాలశబ్దో మార్గస్య అహః ప్రభృతి సంవత్సరాన్తకాల అభిమాని దేవతా భూయస్తయా మార్గ ఉపలక్షణ అర్థః. యస్మిన్ మార్గే ప్రయాతాః యోగినః అనావృత్తిం, పుణ్య కర్మాణశ్చ ఆవృత్తిం, యాన్తి, తం మార్గం వక్ష్యామి ఇత్యర్థః. “అగ్నిర్జ్యోతిః అహః శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్” ఇతి సంవత్సరాదీనాం ప్రదర్శనమ్.

శ్లో. ధూమో రాత్రిస్తథా కృష్ణః, షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్ ।
తత్ర చాన్ద్రమసం జ్యోతిః, యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ॥ 25

ఏతత్ చ ధూమాది మార్గస్థ పితృలోకాదేః ప్రదర్శనమ్. అత్ర యోగిశబ్దః పుణ్యకర్మ సమ్బన్ధి విషయః.

శ్లో. శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే, జగతశ్శాశ్వతే మతే ।
ఏకయా యాత్యనావృత్తిమ్, అన్యయాఽఽవర్తతే పునః ॥ 26

శుక్లాగతిః అర్చిరాదికా. కృష్ణా చ ధూమాదికా "శుక్లయాఽనావృత్తిం యాతి, కృష్ణయా తు పునరా వర్తతే, ఏతే శుక్లకృష్ణే గతీ జ్ఞానినాం ద్వివిధానాం పుణ్యకర్మణాం చ శ్రుతౌ శాశ్వతే మతే", "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభి సమ్భవన్తి", "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమ్ ఇతి ఉపాసతే తే ధూమమ్ అభి సమ్భవన్తి" ఇతి.

శ్లో. నైతే సృతీ పార్థ జానన్, యోగీ ముహ్యతి కశ్చన ।
తస్మాత్ సర్వేషు కాలేషు, యోగయుక్తో భవార్జున ॥ 27

ఏతౌ మార్గౌ జానన్ యోగీ ప్రయాణకాలే కశ్చన స ముహ్యతి, అపి తు స్వేనైవ దేవయానేన పథా యాతి. తస్మాత్ అహరహః అర్చిరాది గతి చిన్తనాఖ్య యోగయుక్తో భవ.

అథ అధ్యాయ ద్వయోదిత శాస్త్రార్థ వేదన ఫలమ్ ఆహ -

శ్లో వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సు చైవ,
దానేషు యత్ పుణ్యఫలం ప్రదిష్టమ్ ।
అత్యేతి తత్ సర్వమిదం విదిత్వా,
యోగీ పరం స్థానముపైతి చాద్యమ్ ॥ 28

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే అక్షర పరబ్రహ్మ యోగోనామ
అష్టమోఽధ్యాయః

ఋుక్ యజుః సామ అథర్వ రూప వేదాభ్యాస యజ్ఞ తపో దాన ప్రభృతిషు సర్వేషు పుణ్యేషు యత్ఫలం నిర్దిష్టమ్, ఇదమ్ అధ్యాయ ద్వయోదితం భగవన్మాహాత్మ్యం విదిత్వా తత్ సర్వమ్ అత్యేతి - ఏతత్ వేదన సుఖాతిరేకేణ తత్సర్వం తృణవత్ మన్యతే. 'యోగీ' - జ్ఞానీ చ భూత్వా జ్ఞానినః ప్రాప్యం పరమ్ ఆద్యం స్థానమ్ ఉపైతి.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
అష్టమోఽధ్యాయః.

అథ నవమాధ్యాయః

(రాజ విద్యా రాజ గుహ్య యోగః)

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ఇదం తు తే గుహ్యతమం, ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే ।
జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం, యత్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్ ॥ 1

ఉపాసక భేద నిబన్ధనాః విశేషాః ప్రతిపాదితాః. ఇదానీమ్ ఉపాస్యస్య పరమ పురుషస్య మాహాత్మ్యం జ్ఞానినాం చ విశేషం విశోధ్య భక్తి రూపస్య ఉపాసనస్య స్వరూపమ్ ఉచ్యతే. 'ఇదం తు తే గుహ్యతమం' భక్తిరూపమ్ ఉపాసనాఖ్యం 'జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితమ్' - ఉపాసనగతి విశేష జ్ఞాన సహితమ్, 'అనసూయవే తే ప్రవక్ష్యామి' - మత్విషయం సకలేతర విసజాతీయమ్ అపరిమిత ప్రకారం మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా ఏవమేవ సమ్భవతి ఇతి మన్వానాయ తే ప్రవక్ష్యామి ఇత్యర్థః. యత్జ్ఞానమ్ అనుష్ఠాన పర్యన్తం జ్ఞాత్వా మత్ప్రాప్తి విరోధినః సర్వస్మాత్ అశుభాత్ మోక్ష్యసే.

శ్లో. రాజవిద్యా రాజగుహ్యం, పవిత్రమిదముత్తమమ్ ।
ప్రత్యక్షావగమం ధర్మ్యం, సుసుఖం కర్తుమవ్యయమ్ ॥ 2

'రాజవిద్యా' - విద్యానాం రాజా; 'రాజగుహ్యం' - గుహ్యానాం రాజా, రాజ్ఞాం విద్యా ఇతి వా రాజవిద్యా, రాజానః హి విస్తీర్ణ అగాధ మనసః, మహా మనసామ్ ఇయం విద్యా ఇత్యర్థః, మహా మనసః

ఏవ గోపనీయ గోపన కుశలాః ఇతి తేషామ్ ఏవ గుహ్యామ్ ఇదమ్ ఉత్తమం, 'పవిత్రం' - మత్ప్రాప్తి విరోధి అశేష కల్మషాపహం, 'ప్రత్యక్షావగమమ్' - అవగమ్యతే ఇతి అవగమో విషయః, ప్రత్యక్షభూత అవగమో విషయః యస్య జ్ఞానస్య తత్ప్రత్యక్షావ గమమ్, భక్తిరూపేణ ఉపాసనేన ఉపాస్యమానః అహం తదానీమ్ ఏవ ఉపాసితుః ప్రత్యక్షతామ్ ఉపగతో భవామి ఇత్యర్థః - అథాపి 'ధర్మ్యం' - ధర్మాత్ అనపేతమ్, ధర్మత్వం హి నిఃశ్రేయస సాధనత్వమ్, స్వరూపేణ ఏవ అత్యర్థ ప్రియత్వేన తదానీమ్ ఏవ మత్దర్శన ఆపాదనతయా చ స్వయం నిఃశ్రేయస రూపమ్ అపి నిరతిశయ నిశ్శ్రేయస రూప ఆత్యన్తిక మత్ప్రాప్తి సాధనమ్ ఇత్యర్థః. అతః ఏవ 'సుసుఖం కర్తుం' - సుసుఖ ఉపాదానమ్, అత్యర్థ ప్రియత్వేన ఉపాదేయమ్, 'అవ్యయమ్' - అక్షయం, మత్ప్రాప్తిం సాధయిత్వా అపి స్వయం న క్షీయతే. ఏవం రూపమ్ ఉపాసనం కుర్వతః మత్ప్రదానే కృతే అపి న కిఞ్చిత్ కృతం మయా అస్య ఇతి మే ప్రతిభాతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. అశ్రద్ధధానాః పురుషాః, ధర్మస్యాస్య పరంతప! ।
అప్రాప్య మాం నివర్తంతే, మృత్యుసంసారవర్త్మని ॥ 3

అన్య ఉపాసనాఖ్యస్య ధర్మస్య నిరతిశయ ప్రియ మద్విషయతయా స్వయం నిరతిశయ ప్రియ రూపస్య పరమ

నిశ్శ్రేయస రూప మత్ప్రాప్తి సాధనస్య అవ్యయస్య ఉపాదాన యోగ్యదశాం ప్రాప్య, 'అశ్రద్ధధానాః' - విశ్వాస పూర్వక త్వరా రహితాః పురుషాః మామ్ అప్రాప్య మృత్యురూపే సంసార వర్త్మని నితరాం వర్తన్తే - అహెూ మహత్ ఇదమ్ ఆశ్చర్యమ్! ఇత్యర్థః.

శృణు తావత్ ప్రాప్యభూతస్య మమ అచిన్త్య మహిమానమ్-

శ్లో. మయా తతమిదం సర్వం, జగదవ్యక్తమూర్తినా ।
మత్ స్థాని సర్వభూతాని, నచాహం తేష్వవస్థితః ॥ 4

శ్లో. న చ మత్స్థాని భూతాని, పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్ ।
భూతభృత్ న చ భూతస్థో, మమాత్మా భూతభావనః ॥ 5

'ఇదం' - చేతనాచేతనాత్మకం కృత్స్నం జగత్, 'అవ్యక్తమూర్తినా'- అప్రకాశిత స్వరూపేణ మయా అన్తర్యామిణా, 'తతమ్' - అస్య జగతః ధారణార్థం నియమనార్థం చ శేషిత్వేన వ్యాప్తమ్ ఇత్యర్థః. యథా అన్తర్యామి బ్రాహ్మణే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్... యం పృథివీ న వేద", "య ఆత్మని తిష్ఠన్... యమాత్మా న వేద" ఇతి చేతన అచేతన వస్తుజాతైః అదృష్టేన అన్తర్యామిణా తత్ర తత్ర వ్యాప్తిః ఉక్తా. తతో 'మత్స్థాని సర్వ భూతాని' - సర్వాణి భూతాని మయి అన్తర్యామిణి స్థితాని. తత్రైవ బ్రాహ్మణే "యస్య పృథివీ శరీరం... యః పృథివీమన్తరో యమయతి", "యస్యాత్మా శరీరం...య ఆత్మానమన్తరో యమయతి" ఇతి శరీరత్వేన నియామ్యత్వ

ప్రతిపాదనాత్ తదాయత్తే స్థితి నియమనే ప్రతిపాదితే, శేషిత్వం చ. 'నచాహం తేష్వవస్థితః' - అహం తు న తదాయత్త స్థితిః, మత్ స్థితౌ తైః న కశ్చిత్ ఉపకారః ఇత్యర్థః. 'న చ మత్స్థాని భూతాని' - న ఘటాదీనాం జలాదేః ఇవ మమ ధారకత్వమ్. కథం? మత్సఙ్కల్పేన. 'పశ్య మమ ఐశ్వరం యోగమ్' - అన్యత్ర కుత్రచిత్ అసమ్భావనీయం మత్అసాధారణమ్ ఆశ్చర్యం యోగం పశ్య. కో౽సౌ యోగః? 'భూతభృన్న చ భూతస్థో మమ ఆత్మా భూత భావనః' - సర్వేషాం భూతానాం భర్తా౽హం, న చ తైః కశ్చిదపి మమ ఉపకారః. 'మమ ఆత్మా ఏవ భూతభావనః' - మమ మనోమయః సఙ్కల్పః ఏవ భూతానాం భావయితా ధారయితా నియన్తా చ.

సర్వస్య అస్య స్వసఙ్కల్పాయత్త స్థితి ప్రవృత్తిత్వే నిదర్శనమ్ ఆహ-

శ్లో. యథా౽కాశస్థితో నిత్యం, వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్।
తథా సర్వాణి భూతాని, మత్ స్థానీ త్యుపధారయ ॥ 6

యథా ఆకాశే అనాలమ్బనే మహాన్ వాయుః స్థితః సర్వత్ర గచ్ఛతి, స తు వాయుః నిరాలమ్బనో మదాయత్త స్థితిః ఇతి అవశ్య అభ్యుపగమనీయః మయా ఏవ ధృతః ఇతి విజ్ఞాయతే, ఏవమేవ సర్వాణి భూతాని తైః అదృష్టే మయి స్థితాని మయా ఏవ ధృతాని ఇతి ఉపధారయ. యథాహుః వేదవిదః "మేఘోదయః సాగర

సన్నివృత్తిః ఇన్దోర్విభాగః స్ఫురితాని వాయోః, విద్యుద్విభఙ్గో గతిరుష్ణరశ్మేః విష్ణోర్విచిత్రాః ప్రభవన్తి మాయాః", ఇతి - విష్ణోః అనన్య సాధారణాని మహాశ్చర్యాణి ఇత్యర్థః. శ్రుతిః అపి "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః", "భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాఽస్మాదగ్నిశ్చ ఇన్ద్రశ్చ" ఇత్యాదికా.

సకలేతర నిరపేక్షస్య భగవత్ సఙ్కల్పాత్ సర్వేషాం స్థితిః ప్రవృత్తిశ్చ ఉక్తా, తథా తత్ సఙ్కల్పాత్ ఏవ సర్వేషామ్ ఉత్పత్తి ప్రలయౌ అపి ఇత్యాహ-

శ్లో. సర్వభూతాని కౌంతేయ, ప్రకృతిం యాంతి మామికామ్ ।
కల్పక్షయే పునస్తాని, కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్ ॥ 7

స్థావర జఙ్గమ ఆత్మకాని సర్వాణి భూతాని 'మామికాం' - మత్ శరీరభూతాం ప్రకృతిం తమః శబ్దవాచ్యాం నామరూప విభాగ అనర్హాం, 'కల్పక్షయే' - చతుర్ముఖ అవసాన సమయే మత్సఙ్కల్పాత్ యాన్తి , తానేవ భూతాని కల్పాదౌ పునః విసృజామి అహమ్. యథాహ మనుః "ఆసీదిదం తమోభూతం", "సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్ స్వాత్" ఇతి. శ్రుతిరపి "యస్యావ్యక్తం శరీరమ్" ఇత్యాదికా, "అవ్యక్తమక్షరే లీయతే, అక్షరం తమసి లీయతే", "తమ ఆసీత్తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్" ఇతి చ.

శ్లో. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య, విసృజామి పునఃపునః ।
భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమ్, అవశం ప్రకృతేర్వశాత్ ॥ 8

స్వకీయాం విచిత్ర పరిణామినీం ప్రకృతిమ్ 'అవష్టభ్య' - అష్టధా పరిణమయ్య ఇమం చతుర్విధం దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మకం భూతగ్రామం మదీయాయాః మోహిన్యాః గుణమయ్యాః ప్రకృతేః వశాత్ అవశం 'పునః పునః' - కాలే కాలే విసృజామి.

ఏవం తర్హి విషమ సృష్ట్యాదీని కర్మాణి నైర్ఘృణ్యాది ఆపాదనేన భగవన్తం బధ్నన్తి ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. న చ మాం తాని కర్మాణి, నిబధ్నంతి ధనంజయ! ।
ఉదాసీనవదాసీనమ్, అసక్తం తేషు కర్మసు ॥ 9

న చ తాని విషమ సృష్ట్యాదీని కర్మాణి, 'మాం నిబధ్నన్తి' - మయి నైర్ఘృణ్యాదికం న ఆపాదయన్తి, యతః క్షేత్రజ్ఞానాం పూర్వ కృతాని ఏవ కర్మాణి దేవాది విషమ భావ హేతవః, అహం తు తత్ర వైషమ్యే అసక్తః, తత్ర ఉదాసీనవత్ ఆసీనః. యథాహ సూత్రకారః - "వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్", "న కర్మా విభాగాత్ ఇతి చేత్ న అనాదిత్వాత్" ఇతి.

శ్లో. మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః, సూయతే సచరాచరమ్ ।
హేతునానేన కౌంతేయ!, జగద్ధి పరివర్తతే ॥ 10

తస్మాత్ క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణం మదీయా ప్రకృతిః సత్యసఙ్కల్పేన మయాऽధ్యక్షేణ ఈక్షితా సచరాచరం జగత్ సూయతే. అనేన క్షేత్రజ్ఞ కర్మానుగుణ మదీక్షణేన హేతునా జగత్ పరివర్తతే ఇతి మత్స్వామ్యం సత్యసఙ్కల్పత్వం నైర్ఘృణ్యాది దోష రహితత్వమ్ ఇత్యేవమాదికం మమ వసుదేవ సూనోః ఐశ్వరం యోగం పశ్య. యథాహ శ్రుతిః "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చ అన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః", "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్" ఇతి.

శ్లో. అవజానంతి మాం మూఢాః, మానుషీం తనుమాశ్రితమ్ ।
పరం భావమజానంతో, మమ భూతమహేశ్వరమ్ ॥ 11

ఏవం మాం భూతమహేశ్వరం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిల జగదేక కారణం పరమ కారుణికతయా సర్వసమాశ్రయణీయత్వాయ మానుషీం తనుమ్ ఆశ్రితం స్వకృతైః పాపకర్మభిః మూఢాః 'అవజానన్తి'- ప్రాకృత మనుష్య సమం మన్యన్తే, భూత మహేశ్వరస్య మమ అపారకారుణ్య ఔదార్య సౌశీల్య వాత్సల్య నిబన్ధనం మనుష్యత్వ సమాశ్రయణ లక్షణమ్ ఇమం పరం భావమ్ అజానన్తః మనుష్యత్వ సమాశ్రయణ మాత్రేణ మామ్ ఇతర సజాతీయం మత్వా తిరస్కుర్వన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. మోఘాశా మోఘకర్మాణో, మోఘజ్ఞానా విచేతసః ।
రాక్షసీమాసురీం చైవ, ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః ॥ 12

మమ మనుష్యత్వే పరమకారుణ్యాది పరత్వ తిరోధానకరీం రాక్షసీమ్ ఆసురీం చ మోహినీం ప్రకృతిమ్ ఆశ్రితాః 'మోఘాశాః'- మోఘవాఞ్ఛితాః నిష్ఫల వాఞ్ఛితాః, 'మోఘకర్మాణః' - మోఘారమ్భాః, 'మోఘ జ్ఞానాః' - సర్వేషు మదీయేషు చరాచరేషు అర్థేషు విపరీత జ్ఞానతయా నిష్ఫలజ్ఞానాః, 'విచేతసః' - తథా సర్వత్ర విగత యాథాత్మ్య జ్ఞానాః మాం సర్వేశ్వరమ్ ఇతర సమం మత్వా మయి యత్ కర్తుమ్ ఇచ్ఛన్తి యత్ ఉద్దిశ్య ఆరమ్భాన్ కుర్వతే తత్ సర్వం మోఘం భవతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. మహాత్మానస్తు మాం పార్థ, దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితాః ।
భజన్త్యనన్య మనసో, జ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయమ్ ॥ 13

యే తు స్వకృతైః పుణ్య సఞ్చయైః మాం శరణమ్ ఉపగమ్య విధ్వస్త సమస్త పాపబన్ధాః దైవీం ప్రకృతిమ్ ఆశ్రితాః మహాత్మానః, తే భూతాదిమ్ 'అవ్యయం' - వాఙ్మనసా గోచర నామకర్మ స్వరూపం పరమ కారుణికతయా సాధుపరిత్రాణాయ మనుష్యత్వేన అవతీర్ణం మాం జ్ఞాత్వా అనన్య మనసః మాం భజన్తే, మత్ప్రియత్వ అతిరేకేణ మత్భజనేన వినా మనసః చ ఆత్మనశ్చ బాహ్యకరణానాం చ ధారణమ్ అలభమానాః మత్ భజనైక ప్రయోజనాః భజన్తే.

శ్లో. సతతం కీర్తయంతో మాం, యతన్తశ్చ దృఢవ్రతాః ।
నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా, నిత్యయుక్తా ఉపాసతే ॥ 14

అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మత్కీర్తన యతన నమస్కారైః వినా క్షణాణుమాత్రేణాపి ఆత్మధారణమ్ అలభమానాః మద్గుణ విశేష వాచీని మన్నామాని స్మృత్వా పులకాఞ్చిత సర్వాఙ్గాః హర్ష గద్గద కణ్ఠాః, 'నారాయణ', 'కృష్ణ', 'వాసుదేవ' ఇత్యేవమాదీని సతతం కీర్తయన్తః తథా ఏవ యతన్తః మత్కర్మసు అర్చనాదికేషు తత్ఉపకారకేషు భవన నన్దనవన కరణాదికేషు చ దృఢ సఙ్కల్పాః యతమానాః భక్తి భారావనమిత మనో బుద్ధి అభిమాన పద ద్వయ కర ద్వయ శిరోభిః అష్టాఙ్గైః అచిన్తిత పాంసు కర్దమ శర్కరాదికే ధరాతలే దణ్డవత్ ప్రణిపతన్తః సతతం మాం నిత్యయుక్తాః - నిత్యయోగం కాంక్షమాణాః ఆత్మాన్తం మత్దాస్య వ్యవసాయినః ఉపాసతే.

శ్లో. జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే, యజంతో మాముపాసతే ।
ఏకత్వేన పృథక్త్వేన, బహుధా విశ్వతోముఖమ్ ॥ 15

అన్యేఽపి మహాత్మానః పూర్వోక్తైః కీర్తనాదిభిః జ్ఞానాఖ్యేన యజ్ఞేన చ యజన్తో మామ్ ఉపాసతే. కథమ్? బహుధా పృథక్త్వేన జగదాకారేణ విశ్వతో ముఖం విశ్వప్రకారమ్ అవస్థితం మామ్ ఏకత్వేన ఉపాసతే. ఏతదుక్తం భవతి - భగవాన్ వాసుదేవః ఏవ నామ రూప విభాగ అనర్హ అతిసూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరస్సన్ సత్యసఙ్కల్పః వివిధ విభక్త నామ రూప స్థూల చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరః స్యామ్ ఇతి సఙ్కల్ప్య సః ఏకః ఏవ

దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాఖ్య విచిత్ర జగత్ శరీరః అవతిష్ఠతః ఇతి అనుసన్దధానాత్ చ మామ్ ఉపాసతే ఇతి.

తథా హి విశ్వశరీరః అహమేవ అవస్థితః ఇతి ఆహ -

శ్లో. అహం క్రతురహం యజ్ఞః, స్వధాహమహమౌషధమ్ ।
మంత్రోఽహమహమేవాజ్యమ్, అహమగ్ని రహంహుతమ్ ॥ 16

'అహం క్రతుః' - అహం జ్యోతిష్టోమాదిక క్రతుః, అహమేవ మహాయజ్ఞః, అహమేవ పితృగణ పుష్టిదా స్వధా, ఔషధం హవిశ్చ అహమేవ, అహమేవ చ మన్త్రః, అహమేవ చ అజ్యమ్, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇదమ్, సోమాదికం చ హవిః అహమేవ ఇత్యర్థః, అహమ్ ఆహవనీయాదికో అగ్నిః, హోమశ్చ అహమేవ.

శ్లో. పితాఽహమస్య జగతో, మాతా ధాతా పితామహః ।
వేద్యం పవిత్ర మోంకారః, ఋుక్ సామ యజురేవ చ ॥ 17

అస్య స్థావర జఙ్గమాత్మకస్య జగతః తత్ర తత్ర పితృత్వేన మాతృత్వేన ధాతృత్వేన పితామహత్వేన చ వర్తమానః అహమేవ. అత్ర ధాతృ శబ్దో మాతాపితృ వ్యతిరిక్తే ఉత్పత్తి ప్రయోజకే చేతన విశేషే వర్తతే. యత్కిఞ్చిత్ వేదవేద్యం 'పవిత్రం' - పావనం, తత్అహమ్ ఏవ. వేదకశ్చ వేదబీజ భూతః ప్రణవః అహమేవ. ఋుక్ సామ యజుర్ ఆత్మకో వేదశ్చ అహమేవ.

శ్లో. గతిర్భర్తా ప్రభుస్సాక్షీ, నివాసశ్శరణం సుహృత్ ।
ప్రభవః ప్రలయః స్థానం, నిధానం బీజమవ్యయమ్ ॥ 18

గమ్యతే ఇతి గతిః - తత్ర తత్ర ప్రాప్య స్థానమ్ ఇత్యర్థః, 'భర్తా'- ధారయితా, 'ప్రభుః' - శాసితా, 'సాక్షీ' - సాక్షాత్ ద్రష్టా, 'నివాసో' - వాసస్థానం వేశ్మాది, 'శరణమ్' - ఇష్టస్య ప్రాపకతయా అనిష్టస్య నివారణతయా చ సమాశ్రయణీయః చేతనః శరణం, స చాహమేవ, 'సుహృత్' - హితైషీ, 'ప్రభవ ప్రలయస్థానం' - యస్య కస్యచిత్ ఉత్పత్తి ప్రలయయోః యత్ స్థానం తత్ అహమేవ, 'నిధానం' - నిధీయతే ఇతి నిధానమ్. 'ఉత్పాద్యమ్' - ఉప సంహార్యం చ అహమేవ ఇత్యర్థః, 'అవ్యయం బీజం' - తత్రతత్ర వ్యయ రహితం యత్కారణం, తదహమేవ.

శ్లో. తపామ్యహమహం వర్షం, నిగృహ్ణామ్యుత్సృజామి చ ।
అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ, సదసచ్చాహ మర్జున ॥ 19

అగ్ని ఆదిత్యాది రూపేణ అహమేవ తపామి, గ్రీష్మాదౌ అహమేవ వర్షం నిగృహ్ణామి, తథా వర్షాసు చ అహమేవ ఉత్సృజామి. 'అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ' - యేన జీవతి లోకః యేన చ మ్రియతే తత్‌ఉభయమ్ అహమేవ, కిమత్ర బహునోక్తేన! 'సదసత్ చ అహమేవ'- సత్ యద్వర్తతే అసత్ యదతీతమ్ అనాగతం చ సర్వావస్థా అవస్థిత చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్తత్ ప్రకారః అహమేవ అవస్థితః ఇత్యర్థః. ఏవం బహుధా పృథక్త్వేన విభక్త నామ రూప అవస్థితః

కృత్స్న జగత్ శరీరతయా తత్ ప్రకారః అహమేవ అవస్థితః ఇతి ఏకత్వ జ్ఞానేన అనుసన్ధధానాత్ చ మామ్ ఉపాసతే.

ఏవం మహాత్మనాం జ్ఞానినాం భగవదనుభవైక భోగానాం వృత్తమ్ ఉక్త్వా తేషామ్ ఏవ విశేషం దర్శయితుమ్ అజ్ఞానాం కామ కామానాం వృత్తమ్ ఆహ-

శ్లో. త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపాః,
యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయంతే ।
తే పుణ్యమాసాద్య సురేంద్రలోకమ్,
అశ్నన్తి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్ ॥ 20

శ్లో. తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం,
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి ।
ఏవం త్రయీధర్మ మనుప్రపన్నాః,
గతాగతం కామకామా లభంతే ॥ 21

ఋుక్ యజుః సామరూపాః తిస్రో విద్యాః త్రివిద్యం, కేవలం త్రివిద్య నిష్ఠాః త్రైవిద్యాః, న తు త్రయ్యన్త నిష్ఠాః. త్రయ్యన్త నిష్ఠాః హి మహాత్మానః పూర్వోక్త ప్రకారేణ నిఖిల వేదవేద్యం మామేవ జ్ఞాత్వా అతిమాత్ర మద్భక్తికారిత కీర్తనాదిభిః జ్ఞానయజ్ఞేన చ మదేక ప్రాప్యా మామేవ ఉపాసతే. త్రైవిద్యాస్తు వేద ప్రతిపాద్య కేవల ఇన్ద్రాది యాగశిష్ట సోమాన్ పిబన్తః 'పూతపాపాః' - స్వర్గాది ప్రాప్తివిరోధి పాపాత్ పూతాః,

తైః కేవల ఇన్ద్రాది దైవత్యతయా అనుసంహితైః యజ్ఞైః, వస్తుతః తద్రూపం మామ్ ఇష్ట్వా తథావస్థితం మామ్ అజానన్తః, స్వర్గగతిం ప్రార్థయన్తే. తే 'పుణ్యం' - దుఃఖ అసమ్భిన్నం సురేన్ద్రలోకం ప్రాప్య తత్ర తత్ర దివ్యాన్ దేవభోగాన్ అశ్నన్తి, తే తం విశాలం స్వర్గ లోకం భుక్త్వా తదనుభవ హేతుభూతే పుణ్యే క్షీణే పునరపి మర్త్యలోకం విశన్తి. ఏవం త్రయ్యన్త సిద్ధ జ్ఞాన విధురాః కామ్య స్వర్గాది కామాః కేవలం త్రయీధర్మమ్ అనుప్రపన్నాః, 'గతాగతం లభన్తే' - అల్ప అస్థిర స్వర్గాదీన్ అనుభూయ పునః పునః నివర్తన్తే ఇత్యర్థః.

మహాత్మానస్తు నిరతిశయ ప్రియరూప మచ్చిన్తనం కృత్వా మామ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం ప్రాప్య న పునరావర్తన్తే ఇతి తేషాం విశేషం దర్శయతి -

శ్లో. అనన్యాశ్చిన్తయన్తో మాం, యే జనాః పర్యుపాసతే ।
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం, యోగక్షేమం వహామ్యహమ్ ॥ 22

'అనన్యాః' - అనన్య ప్రయోజనాః, మచ్చిన్తనేన వినా ఆత్మధారణ అలాభాత్ మచ్చిన్తనైక ప్రయోజనాః మాం చిన్తయన్తో యే మహాత్మానః జనాః, 'పర్యుపాసతే' - సర్వ కల్యాణ గుణాన్వితం సర్వవిభూతి యుక్తం మాం పరితః ఉపాసతే, అన్యూనమ్ ఉపాసతే, 'తేషాం నిత్యాభి యుక్తానాం' - మయి నిత్యాభియోగం కాంక్షమాణానామ్ అహం మత్ప్రాప్తి లక్షణం యోగమ్ అపునరావృత్తి రూపం క్షేమం చ వహామి.

శ్లో. యేత్వన్యదేవతాభక్తాః, యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః ।
తేఽపి మామేవ కౌంతేయ!, యజంత్యవిధిపూర్వకమ్ ॥ 23॥

యే తు ఇన్ద్రాది దేవతా భక్తాః, కేవల త్రయీనిష్ఠాః శ్రద్ధయాన్వితాః ఇన్ద్రాదీన్ యజన్తే తే అపి పూర్వోక్తేన న్యాయేన సర్వస్య మత్శరీరతయా మదాత్మకత్వేన ఇన్ద్రాది శబ్దానాం చ మద్వాచిత్వాత్ వస్తుతః మామేవ యజన్తే, అపితు అవిధిపూర్వకం యజన్తే, ఇన్ద్రాదీనాం దేవతానాం కర్మసు ఆరాధ్యతయా అన్వయం యథా వేదాన్త వాక్యాని "చతుర్హోతారో యత్ర సంపదం గచ్ఛన్తి దేవైః" ఇత్యాదీని విదధతి, న తత్పూర్వకం యజన్తే. వేదాన్త వాక్యజాతం హి పరమ పురుష శరీరతయా అవస్థితానామ్ ఇన్ద్రాదీనామ్ ఆరాధ్యత్వం విదధత్ ఆత్మభూతస్య పరమ పురుషస్య ఏవ సాక్షాత్ ఆరాధ్యత్వం విదధాతి. 'చతుర్హోతారః' - అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాసాదీని కర్మాణి, యత్ర పరమాత్మని ఆత్మతయా అవస్థితే సత్యేవ తత్ శరీర భూతైః ఇన్ద్రాది దేవైః సంపదం గచ్ఛన్తి - ఇన్ద్రాది దేవానామ్ ఆరాధనాని ఏతాని కర్మాణి ఇతి ఇమాం సంపదం గచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః.

అతః త్రైవిద్యాః ఇన్ద్రాది శరీరస్య పరమ పురుషస్య ఆరాధనాని ఏతాని కర్మాణి ఆరాధ్యశ్చ సః ఏవ ఇతి న జానన్తి, తే చ పరిమిత ఫలభాగినః చ్యవన స్వభావాః చ భవన్తి, తత్ ఆహ -

శ్లో. అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం, భోక్తా చ ప్రభురేవ చ ।
న తు మామభిజానంతి, తత్త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే ॥ 24

'ప్రభురేవ చ' - తత్రతత్ర ఫలప్రదాతా చ అహమేవ ఇత్యర్థః.

అహెూ మహదిదం వైచిత్ర్యం, యత్ ఏకస్మిన్ ఏవ కర్మణి వర్తమానాః సఙ్కల్పమాత్ర భేదేన కేచిత్ అత్యల్ప ఫలభాగినః చ్యవన స్వభావాః చ భవన్తి, కేచన అనవధిక అతిశయ ఆనన్ద పరమ పురుష ప్రాప్తిరూప ఫలభాగినః అపునరావృత్తినశ్చ భవన్తి ఇత్యాహ-

శ్లో. యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్, పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః ।
భూతాని యాంతి భూతేజ్యాః, యాంతి మద్యాజినోఽపి మామ్ ॥ 25

వ్రత శబ్దః సఙ్కల్పవాచీ, 'దేవవ్రతాః' - దర్శపూర్ణ మాసాదిభిః కర్మభిః ఇన్ద్రాదీన్ యజామహే ఇతి ఇన్ద్రాది యజన సఙ్కల్పాః యే తే ఇన్ద్రాదీన్ దేవాన్ యాన్తి. యే చ పితృ యజ్ఞాదిభిః - పితౄన్ యజామహే ఇతి పితృ యజన సఙ్కల్పాః తే పితౄన్ యాన్తి. యే చ యక్షరక్షః పిశాచాదీని భూతాని యజామహే ఇతి భూత యజన సఙ్కల్పాః తే భూతాని యాన్తి. యే తు తైః ఏవ యజ్ఞైః దేవ పితృభూత శరీరకం పరమాత్మానం భగవన్తం వాసుదేవం యజామహే ఇతి మాం యజన్తే, 'తే మద్యాజినః' మామేవ యాన్తి. దేవాది వ్రతాః దేవాదీన్ ప్రాప్య తైః సహ పరిమితం భోగం భుక్త్వా తేషాం వినాశకాలే, తైః సహ వినష్టాః భవన్తి. మద్యాజినః తు మామ్ అనాది నిధనం సర్వజ్ఞం సత్య సఙ్కల్పమ్

అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ మహోదధిమ్ అనవధిక అతిశయ ఆనన్దం ప్రాప్య న పునః నివర్తన్తే ఇత్యర్థః.

మద్యాజినామ్ అయమపి విశేషోఽస్తి ఇత్యాహ-

శ్లో. పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం, యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి ।
తదహం భక్త్యుపహృతమ్, అశ్నామి ప్రయతాత్మనః ॥ 26

సర్వ సులభం పత్రం వా, పుష్పం వా, ఫలం వా, తోయం వా యో భక్త్యా మే ప్రయచ్ఛతి, అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన తత్ ప్రదానేన వినా ఆత్మ ధారణమ్ అలభమానతయా తదేక ప్రయోజనః యో మే పత్రాదికం దదాతి, 'తస్య ప్రయతాత్మనః' - తత్ ప్రదానైక ప్రయోజనత్వ రూప శుద్ధి యుక్త మనసః 'తత్' - తథావిధ భక్తి ఉపహృతమ్, 'అహం'- సర్వేశ్వరః నిఖిల జగత్ ఉదయ విభవ లయ లీలః అవాప్త సమస్త కామః సత్యసఙ్కల్పః అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణః స్వాభావిక అనవధికాతిశయ ఆనన్ద స్వానుభవే వర్తమానః అపి మనోరథ పథ దూరవర్తి ప్రియం ప్రాప్య ఇవ అశ్నామి. యథోక్తం మోక్షధర్మే "యాః క్రియాః సంప్రయుక్తాః స్యుః ఏకాన్తగత బుద్ధిభిః, తాస్సర్వాః శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయమ్" ఇతి.

యస్మాత్ జ్ఞానినాం మహాత్మనాం వాఙ్మనసాగోచరః అయం విశేషః తస్మాత్ త్వం చ జ్ఞానీ భూత్వా ఉక్త లక్షణ భక్తి భారావనమిత ఆత్మ ఆత్మీయః కీర్తన యతన అర్చన ప్రణామాదికం సతతం కుర్వాణః

లౌకికం వైదికం చ నిత్య నైమిత్తికం కర్మ చ ఇత్థం కురు ఇత్యాహ-

శ్లో. యత్ కరోషి యదశ్నాసి, యజ్జుహోషి దదాసి యత్ ।
యత్తపస్యసి కౌంతేయ, తత్కురుష్వ మదర్పణమ్ ॥ 27

యత్ దేహయాత్రా శేషభూతం లౌకికం కర్మకరోషి, యత్ చ దేహధారణాయ అశ్నాసి, యత్చ వైదికం హోమదాన తపః ప్రభృతి నిత్య నైమిత్తికం కర్మ కరోషి, తత్సర్వం మదర్పణం కురుష్వ - అర్ప్యతే ఇత్యర్పణం, సర్వస్య లౌకికస్య వైదికస్య చ కర్మణః కర్తృత్వం భోక్తృత్వమ్ ఆరాధ్యత్వం చ యథా మయి సమర్పితం భవతి తథా కురు. ఏతదుక్తం భవతి - యాగ దానాదిషు ఆరాధ్యతయా ప్రతీయమానానాం దేవాదీనాం కర్మ కర్తుః భోక్తుః తవ చ మదీయతయా మత్సఙ్కల్పాయత్త స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తితయా చ మయి ఏవ పరమ శేషిణి పరమ కర్తరి త్వాం చ కర్తారం భోక్తారమ్ ఆరాధకమ్ ఆరాధ్యం చ దేవతా జాతమ్ ఆరాధనం చ క్రియా జాతం సర్వం సమర్పయ, తవ మన్నియామ్యతా పూర్వక మత్శేషతైక రసతామ్ ఆరాధ్యాదేః చ ఏతత్ స్వభావ గర్భతామ్ అత్యర్థ ప్రీతియుక్తః అనుసన్ధత్స్వ ఇతి.

శ్లో. శుభాశుభ ఫలైరేవం, మోక్ష్యసే కర్మబంధనైః ।
సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా, విముక్తో మాముపైష్యసి ॥ 28

ఏవం సన్న్యాస ఆఖ్య యోగయుక్త మనాః ఆత్మానం మత్శేషతా మన్నియామ్యతా ఏకరసం కర్మ చ సర్వం మదారాధనమ్

అనుసన్దధానః లౌకికం వైదికం చ కర్మ కుర్వన్ శుభాశుభ ఫలైః అనన్తైః ప్రాచీన కర్మాఖ్యైః బన్ధనైః మత్ప్రాప్తి విరోధిభిః సర్వైః మోక్ష్యసే, తైః విముక్తః మామేవ ఉపైష్యసి.

మమ ఇమం పరమమ్ అతిలోకం స్వభావం శృణు -

శ్లో. సమోఽహం సర్వభూతేషు, న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః ।
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా, మయి తే తేషు చాప్యహమ్ ॥ 29॥

దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాత్మనా అవస్థితేషు జాతితః చ ఆకారతః స్వభావతః జ్ఞానతః చ అత్యన్త ఉత్కృష్ట అపకృష్ట రూపేణ వర్తమానేషు సర్వేషు భూతేషు సమాశ్రయణీయత్వే సమోఽహమ్, అయం జాతి ఆకార స్వభావ జ్ఞానాదిభిః నికృష్టః ఇతి సమాశ్రయణే న మే ద్వేషః అస్తి, ఉద్వేజనీయతయా న త్యాజ్యః అస్తి, తథా సమాశ్రితత్వ అతిరేకేణ జాత్యాదిభిః అత్యన్త ఉత్కృష్టః అయమ్ ఇతి తద్యుక్తతయా సమాశ్రయణే న కశ్చిత్ ప్రియోఽస్తి - న సంగ్రాహ్యోఽస్తి, అపితు అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మత్భజనేన వినా ఆత్మ ధారణ అలాభాత్ మత్ భజనైక ప్రయోజనాః యే మాం భజన్తే. తే జాత్యాదిభిః ఉత్కృష్టాః అపకృష్టాః వా మత్సమాన గుణవత్ యథా సుఖం మయి ఏవ వర్తన్తే, అహమపి తేషు మదుత్కృష్టేష్వివ వర్తే.

తత్రాపి -

శ్లో. అపి చేత్ సుదురాచారో, భజతే మామనన్యభాక్ ।
సాధురేవ స మంతవ్యః, సమ్యక్ వ్యవసితో హి సః ॥ 30

తత్ర తత్ర జాతివిశేషే జాతానాం యః సమాచారః ఉపాదేయః పరిహరణీయశ్చ; తస్మాత్ అతివృత్తః అపి ఉక్త ప్రకారేణ మామ్ 'అనన్యభాక్' - భజనైక ప్రయోజనో భజతే చేత్, 'సాధుః ఏవ సః' - వైష్ణవాగ్రేసరః ఏవ సః, 'మన్తవ్యః' - బహుమన్తవ్యః, పూర్వోక్తైః సమః ఇత్యర్థః. కుతః ఏతత్? 'సమ్యక్ వ్యవసితో హి సః' - యతః అస్య వ్యవసాయః సుసమీచీనః. భగవాన్ నిఖిల జగదేక కారణభూతః పరం బ్రహ్మ నారాయణః చరాచర పతిః అస్మత్ స్వామీ మమగురుః, మమసుహృత్, మమపరమం భోగ్యమ్ ఇతి సర్వైః దుష్ప్రాపః అయం వ్యవసాయః తేన కృతః, తత్కార్యం చ అనన్య ప్రయోజనం నిరన్తరం భజనం తస్య అస్తి, అతః సాధుః ఏవ, బహుమన్తవ్యః చ. అస్మిన్ వ్యవసాయే తత్కార్యే చ ఉక్త ప్రకార భజనే సమ్పన్నే సతి తస్య ఆచార వ్యతిక్రమః స్వల్ప వైకల్యమ్ ఇతి న తావతా అనాదరణీయః, అపి తు బహుమన్తవ్యః ఏవ ఇత్యర్థః.

నను, "నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాన్తో నాసమాహితః, నాశాన్తమనసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్" ఇత్యాది శ్రుతేః ఆచార వ్యతిక్రమః ఉత్తరోత్తర భజన ఉత్పత్తి ప్రవాహం నిరుణద్ధి ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా, శశ్వచ్ఛాంతిం నిగచ్ఛతి ।
కౌంతేయ! ప్రతిజానీహి, న మే భక్తః ప్రణశ్యతి ॥ 31

మత్ప్రియత్వ కారితా అనన్య ప్రయోజన మత్భజనేన విధూత పాపతయా ఏవ సమూలోన్మూలిత రజస్తమోగుణః, 'క్షిప్రం ధర్మాత్మా భవతి' - క్షిప్రమేవ విరోధి రహిత సపరికర మత్భజనైకమనాః భవతి, ఏవం రూప భజన మేవ హి "ధర్మస్యాస్య పరన్తప" ఇత్యుపక్రమే ధర్మశబ్ద ఉదితమ్, 'శశ్వచ్ఛాన్తిం నిగచ్ఛతి' - శాశ్వతీమ్ అపునరావర్తినీం మత్ప్రాప్తి విరోధి ఆచార నివృత్తిం గచ్ఛతి. 'కౌన్తేయ త్వమేవ అస్మిన్ అర్థే ప్రతిజ్ఞాం కురు' - మద్భక్తౌ ఉపక్రాన్త విరోధి ఆచారమిశ్రః అపి న నశ్యతి, అపి తు మద్భక్తి మాహాత్మ్యేన సర్వం విరోధి జాతం నాశయిత్వా శాశ్వతీం విరోధి నివృత్తిమ్ అధిగమ్య క్షిప్రం పరిపూర్ణ భక్తిః భవతి ఇతి.

శ్లో. మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య, యేఽపి స్యుః పాప యోనయః ।
స్త్రియో వైశ్యా స్తథా శూద్రాః, తేపి యాంతి పరాం గతిమ్ ॥ 32

శ్లో. కిం పునర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యాః, భక్తా రాజర్షయ స్తథా ।
అనిత్య మసుఖం లోకమ్, ఇమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్ ॥ 33

స్త్రియో వైశ్యాః శూద్రాశ్చ పాప యోనయః అపి మాం వ్యపాశ్రిత్య పరాం గతిం యాన్తి. కిం పునః పుణ్య యోనయః బ్రాహ్మణాః రాజర్షయశ్చ మద్భక్తిమ్ ఆస్థితాః. అతః త్వం రాజర్షిః అస్థిరం తాపత్రయ అభిహతతయా అసుఖం చ ఇమం లోకం ప్రాప్య వర్తమానః మాం భజస్వ.

భక్తిస్వరూపమాహ -

శ్లో. మన్మనా భవ మద్భక్తో, మద్యాజీ మాం నమస్కురు ।
మా మేవైష్యసి యుక్త్వైవం, ఆత్మానం మత్పరాయణః ॥ 34

ఇతి శ్రీ భగద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే, రాజవిద్యా రాజగుహ్య యోగో నామ
నవమోఽధ్యాయః

'మన్మనాభవ' - మయి, సర్వేశ్వరేశ్వరే, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానే, సర్వజ్ఞే, సత్యసఙ్కల్పే, నిఖిల జగదేక కారణే, పరస్మిన్ బ్రహ్మణి, పురుషోత్తమే, పుణ్డరీకదల అమలాయతాక్షే, స్వచ్ఛ నీలజీమూత సంకాశే, యుగపత్ ఉదిత దినకర సహస్ర సదృశ తేజసి, లావణ్య అమృత మహోదధౌ, ఉదార పీవర చతుర్బాహౌ, అత్యుజ్జ్వల పీతామ్బరే, అమలకిరీట మకరకుణ్డల హారకేయూర కటకభూషితే, అపార కారుణ్య సౌశీల్య సౌన్దర్య మాధుర్య గామ్భీర్య ఔదార్య వాత్సల్య జలధౌ, అనాలోచిత విశేషాశేష లోకశరణ్యే, సర్వస్వామిని, తైలధారావత్ అవిచ్ఛేదేన నివిష్ట మనాః భవ.

తదేవ విశినష్టి - 'మద్భక్తః' - అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన యుక్తో మన్మనాభవ ఇత్యర్థః. పునరపి విశినష్టి -'మద్యాజీ' - అనవధిక అతిశయ ప్రియ మత్ అనుభవ కారిత మత్ యజనపరో భవ. యజనం నామ పరిపూర్ణ శేషవృత్తిః. ఔపచారిక సాంస్పర్శిక అభ్యవహారికాది సకలభోగ ప్రధానరూపో హి యాగః. యథా మదనుభవ జనిత నిరవధిక అతిశయ

ప్రీతికారిత మత్ యజనపరో భవసి, తథా మన్మనాభవ ఇత్యుక్తం భవతి. పునరపి తదేవ విశినష్టి - 'మాం నమస్కురు' - అనవధిక అతిశయ ప్రియ మదనుభవ కారిత అత్యర్థ ప్రియాశేష శేషవృత్తౌ అపర్యవస్యన్ మయి అన్తరాత్మని అతిమాత్ర ప్రహ్వీభావ వ్యవసాయం కురు. 'మత్పరాయణః'- అహమేవ పరమ్ అయనం యస్య అసౌ మత్పరాయణః, మయా వినా ఆత్మ ధారణ అసమ్భావనయా మదాశ్రయః ఇత్యర్థః. ఏవమ్ ఆత్మానం యుక్త్వా మత్పరాయణః త్వమ్ ఏవమ్ అనవధికాతిశయ ప్రీత్యా మదనుభవ సమర్థం మనః ప్రాప్య మామేవ ఏష్యసి. ఆత్మశబ్దో హి అత్ర మనోవిషయః. ఏవం రూపేణ మనసా మాం ధ్యాత్వా, మామ్ అనుభూయ, మామిష్ట్వా, మాం నమస్కృత్య, మత్పరాయణః, మామేవ ప్రాప్స్యసి ఇత్యర్థః. తదేవం లౌకికాని శరీర ధారణార్థాని వైదికాని చ నిత్య నైమిత్తికాని కర్మాణి మత్ప్రీతయే మత్ శేషతైక రసః మయా ఏవ కారితః ఇతి కుర్వన్ సతతం మత్కీర్తన యతన నమస్కారాదికాన్ ప్రీత్యా కుర్వాణః మన్నియామ్యం నిఖిల జగత్ మత్ శేషతైక రసమ్ ఇతి చ అనుసన్దధానః అత్యర్థ ప్రియ మత్గుణగణం చ అనుసన్ధాయ అహరహః ఉక్త లక్షణమ్ ఇదమ్ ఉపాసనమ్ ఉపాదదానో మామేవ ప్రాప్స్యసి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే,

శ్రీ గీతా భాష్యే,

నవమోఽధ్యాయః

అథ దశమాధ్యాయః

(విభూతి విస్తర యోగః - విభూతి యోగః)

భక్తియోగః సపరికరః ఉక్తః. ఇదానీం భక్తి ఉత్పత్తయే తత్వివృద్ధయే చ భగవతః నిరఙ్కుశ ఐశ్వర్యాది కల్యాణ గుణగణ ఆనన్త్యం కృత్స్నస్య జగతః తత్శరీరతయా తదాత్మకత్వేన తత్ప్రవర్త్యత్వం చ ప్రపఞ్చ్యతే.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. భూయ ఏవ మహాబాహో!, శృణు మే పరమం వచః ।
యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయ, వక్ష్యామి హితకామ్యయా॥ 1

మమ మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా ప్రీయమాణాయ తే మద్భక్తి ఉత్పత్తి వివృద్ధి రూప హిత కామనయా భూయః మన్మాహాత్మ్య ప్రపఞ్చ విషయమేవ పరమం వచః యత్ వక్ష్యామి తత్ అవహిత మనాః శృణు.

శ్లో. న మే విదుస్సురగణాః, ప్రభవం న మహర్షయః ।
అహమాదిర్హి దేవానాం, మహర్షీణాం చ సర్వశః ॥ 2

సురగణాః మహర్షయః చ అతీన్ద్రియార్థ దర్శినః అధికతర జ్ఞానాః అపి మే, 'ప్రభవం' - ప్రభావం, 'న విదుః' - మమ నామ కర్మ స్వరూప స్వభావాదికం న జానన్తి, యతః తేషాం దేవానాం

మహర్షీణాం చ సర్వశః అహమాదిః, తేషాం స్వరూపస్య జ్ఞాన శక్త్యాదేః చ అహమాదిః, తేషాం దేవత్వ దేవర్షిత్వాది హేతుభూత పుణ్య అనుగుణం మయా దత్తం జ్ఞానమ్ పరిమితమ్, అతః తే పరిమిత జ్ఞానాః మత్స్వరూపాదికం యథావత్ న జానన్తి.

తదేతత్ దేవాది అచిన్త్య స్వయాథాత్మ్య విషయ జ్ఞానం భక్తి ఉత్పత్తి విరోధి పాప విమోచన ఉపాయమ్ ఆహ -

శ్లో. యో మా మజ మనాదిం చ, వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్ ।
అసమ్మూఢ స్సమర్త్యేషు, సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ 3

న జాయతే ఇతి అజః, అనేన వికారి ద్రవ్యాత్ అచేతనాత్ తత్సంసృష్టాత్ సంసారి చేతనాత్ చ విసజాతీయత్వమ్ ఉక్త్యమ్, సంసారి చేతనస్య హి కర్మకృత అచిత్ సంసర్గః జన్మ. 'అనాదిమ్' ఇత్యనేన పదేన ఆదిమతః అజాత్ ముక్తాత్మనః విసజాతీయత్వమ్ ఉక్తమ్. ముక్తాత్మనః హి అజత్వమ్ ఆదిమత్. తస్యహేయ సమ్బన్ధస్య పూర్వ వృత్తత్వాత్ తత్అర్హతా అస్తి. అతః 'అనాదిమ్' ఇత్యనేన తదనర్హతయా తత్ప్రత్యనీకతా ఉచ్యతే, "నిరవద్యమ్" ఇత్యాది శ్రుత్యా చ. ఏవం హేయ సమ్బన్ధ ప్రత్యనీక స్వరూపతయా తదనర్హం మాం లోక మహేశ్వరం లోకేశ్వరాణామ్ అపి ఈశ్వరం మర్త్యేషు అసమ్మూఢో యో వేత్తి, ఇతర సజాతీయతయా ఏకీకృత్య, 'మోహః' - సమ్మోహః, తద్రహితః అసమ్మూఢః, సః మద్భక్తి ఉత్పత్తి విరోధిభిః

సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - లోకే మనుష్యాణాం రాజా ఇతర మనుష్య సజాతీయః, కేనచిత్ కర్మణా తత్ ఆధిపత్యం ప్రాప్తః, తథా దేవానామ్ అధిపతిః అపి, తథా అణ్డాధిపతిః అపి ఇతర సంసారి సజాతీయః, తస్యాపి భావనా త్రయ అన్తర్గతత్వాత్, "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి" ఇతి శ్రుతేశ్చ, తథా అన్యే అపి యే కేచన అణిమాది ఐశ్వర్యం ప్రాప్తాః. అయం తు లోక మహేశ్వరః - కార్యకారణ అవస్థాత్ అచేతనాత్ బద్ధాత్ ముక్తాత్ చ చేతనాత్ ఈశితవ్యాత్ సర్వస్మాత్ నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక అనవధిక అతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణైకతానతయా నియమనైక స్వభావతయా చ విసజాతీయః ఇతి ఇతర సజాతీయతా మోహరహితః యో మాం వేత్తి సః సర్వైః పాపైః ప్రముచ్యతే ఇతి.

ఏవం స్వస్వభావ అనుసన్ధానేన భక్తి ఉత్పత్తి విరోధి పాప నిరసనం, విరోధి నిరసనాత్ ఏవ అర్థతః భక్తి ఉత్పత్తిం చ ప్రతిపాద్య స్వ ఐశ్వర్య స్వ కల్యాణ గుణగణ ప్రపఞ్చ అనుసన్ధానేన భక్తి వివృద్ధి ప్రకారమ్ ఆహ-

శ్లో. బుద్ధిః జ్ఞాన మసమ్మోహః, క్షమా సత్యం దమశ్శమః ।
సుఖం దుఃఖం భవోఽభావో, భయం చాభయమేవ చ ॥ 4

శ్లో. అహింసా సమతా తుష్టిః, తపో దానం యశోఽయశః ।
భవన్తి భావా భూతానాం, మత్త ఏవ పృథక్ విధాః ॥ 5

'బుద్ధిః' - మనసో నిరూపణ సామర్థ్యమ్, 'జ్ఞానం' - చిత్ అచిత్ వస్తు విశేష విషయో నిశ్చయః, 'అసమ్మోహః' - పూర్వ గృహీతాత్ రజతాదేః విసజాతీయే శుక్తికాది వస్తుని సజాతీయతా బుద్ధి నివృత్తిః, 'క్షమా' - మనో వికారహేతౌ సత్యపి అవికృత మనస్త్వమ్, 'సత్యం' - యథా దృష్ట విషయం భూత హిత రూపం వచనం, తదనుగుణా మనోవృత్తిః ఇహ అభి ప్రేతా మనోవృత్తి ప్రకరణాత్, 'దమః' - బాహ్య కరణానామ్ అనర్థ విషయేభ్యో నియమనమ్, 'శమః' - అన్తః కరణస్య తథా నియమనమ్, 'సుఖమ్' - ఆత్మానుకూల అనుభవః,'దుఃఖం'- ప్రతికూల అనుభవః, 'భవో' - భవనమ్, అనుకూల అనుభవ హేతుకం మనసో భవనమ్, 'అభావః' - ప్రతికూల అనుభవ హేతుకో మనసః అవసాదః, 'భయమ్' - ఆగామినో దుఃఖస్య హేతు దర్శనజం దుఃఖమ్, తత్‌నివృత్తిః అభయమ్, 'అహింసా' - పరదుఃఖ అహేతుత్వమ్, 'సమతా' - ఆత్మని సుహృత్సు విపక్షేషు చ అర్థ అనర్థయోః సమ మతిత్వమ్, 'తుష్టిః' - సర్వేషు ఆత్మసు దృష్టేషు తోష స్వభావత్వమ్, 'తపః' - శాస్త్రీయః భోగ సఙ్కోచ రూపః కాయక్లేశః, 'దానం' - స్వకీయ భోగ్యానాం పరస్మై ప్రతిపాదనమ్, 'యశః' - గుణవత్తాప్రథా, 'అయశః'- నైర్గుణ్య ప్రథా, కీర్తి అకీర్తి అనుగుణ మనోవృత్తి విశేషౌ తథోక్తౌ మనోవృత్తి ప్రకరణాత్, (ఏతత్ చ ఉభయం తదనుగుణ మనోవృత్తి ద్వయం మన్తవ్యం, తత్ ప్రకరణాత్ - పా.) తపోదానే చ తథా, ఏవమాద్యాః సర్వేషాం భూతానాం, 'భావాః' - ప్రవృత్తి నివృత్తి హేతవః

మనోవృత్తయః, 'మత్త ఏవ' - మత్సఙ్కల్ప ఆయత్తాః భవన్తి.

సర్వస్య భూతజాతస్య సృష్టి స్థిత్యోః ప్రవర్తయితారశ్చ మత్సఙ్కల్పాయత్త ప్రవృత్తయః ఇత్యాహ -

శ్లో. మహర్షయస్సప్త పూర్వే, చత్వారో మనవస్తథా ।
మద్భావా మానసా జాతాః, యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః ॥ 6

'పూర్వే సప్త మహర్షయః' - అతీత మన్వన్తరే యే భృగ్వాదయః సప్త మహర్షయః నిత్య సృష్టి ప్రవర్తనాయ బ్రహ్మణః మనస్సమ్భవాః, నిత్య స్థితి ప్రవర్తనాయ యే చ సావర్ణికాః నామ చత్వారో మనవః స్థితాః, యేషాం సన్తానమయే లోకే జాతాః ఇమాః సర్వాః ప్రజాః ప్రతిక్షణమ్ ఆప్రలయాత్ అపత్యానామ్ ఉత్పాదకాః పాలకాశ్చ భవన్తి, తే భృగ్వాదయః మనవశ్చ, 'మద్భావాః' - మమ యో భావః స ఏవ యేషాం భావః తే మద్భావాః, మన్మతే స్థితాః, మత్సఙ్కల్ప అనువర్తినః ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఏతాం విభూతిం యోగం చ, మమ యో వేత్తి తత్త్వతః ।
సోఽవికమ్పేన యోగేన, యుజ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ 7

'విభూతిః' - ఐశ్వర్యమ్, 'ఏతాం' - సర్వస్య మదాయత్త ఉత్పత్తి స్థితి ప్రవృత్తి రూపాం విభూతిం మమ హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణరూపం యోగం చ యః తత్త్వతః వేత్తి, 'సోఽవికమ్పేన'

- అప్రకమ్ప్యేన భక్తియోగేన యుజ్యతే, నాత్ర సంశయః. మత్విభూతి విషయం కల్యాణ గుణ విషయం చ జ్ఞానం భక్తియోగ వర్ధనమ్ ఇతి స్వయమేవ ద్రక్ష్యసి ఇత్యభిప్రాయః.

విభూతి జ్ఞాన విపాక రూపాం భక్తివృద్ధిం దర్శయతి -

శ్లో. అహం సర్వస్య ప్రభవః, మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే ।
ఇతి మత్వా భజంతే మాం, బుధాః భావ సమన్వితాః ॥ 8

అహం 'సర్వస్య' - విచిత్ర చిదచిత్ ప్రపఞ్చస్య, 'ప్రభవః' - ఉత్పత్తి కారణమ్, సర్వం మత్త ఏవ ప్రవర్తతే ఇతీదం మమ స్వాభావికం నిరఙ్కుశ ఐశ్వర్యం సౌశీల్య సౌన్దర్య వాత్సల్యాది కల్యాణ గుణగణ యోగం చ మత్వా 'బుధాః' - జ్ఞానినః భావ సమన్వితాః మాం సర్వ కల్యాణగుణాన్వితం భజన్తే. భావో మనోవృత్తి విశేషః, మయి స్పృహయాలవః మాం భజన్తే ఇత్యర్థః.

కథమ్ -

శ్లో. మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణాః, బోధయంతః పరస్పరమ్ ।
కథయంతశ్చ మాం నిత్యం, తుష్యంతి చ రమంతి చ ॥ 9

'మచ్చిత్తాః' - మయి నివిష్ట మనసః, 'మత్గత ప్రాణాః' - మత్గత జీవితాః, మయా వినా ఆత్మధారణమ్ అలభమానాః ఇత్యర్థః, స్వైస్వైః అనుభూతాన్ మదీయాన్ గుణాన్ పరస్పరం బోధయన్తః

మదీయాని దివ్యాని రమణీయాని కర్మాణి చ కథయన్తః 'తుష్యన్తి చ రమన్తి చ' - వక్తారః తత్వచనేన అనన్య ప్రయోజనేన తుష్యన్తి, శ్రోతారశ్చ తత్శ్రవణేన అనవధిక అతిశయ ప్రియేణ రమన్తే.

శ్లో. తేషాం సతతయుక్తానాం, భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ ।
దదామి బుద్ధియోగం తం, యేన మాముపయాంతి తే ॥ 10

'తేషాం సతత యుక్తానాం' - మయి సతత యోగమ్ ఆశంసమానానాం మాం భజమానానామ్ అహం తమేవ బుద్ధియోగం విపాక దశాపన్నం ప్రీతిపూర్వకం దదామి, యేన తే మామ్ ఉపయాన్తి.

కిఞ్చ -

శ్లో. తేషామేవానుకంపార్థం, అహమజ్ఞానజం తమః ।
నాశయామ్యాత్మ భావస్థో, జ్ఞానదీపేన భాస్వతా ॥ 11

తేషామ్ ఏవ అనుగ్రహార్థమ్ అహమ్ 'ఆత్మ భావస్థః' - తేషాం మనోవృత్తౌ విషయతయా అవస్థితః మదీయాన్ కల్యాణ గుణగణాంశ్చ ఆవిష్కుర్వన్ మత్విషయ జ్ఞానాఖ్యేన భాస్వతా దీపేన జ్ఞానవిరోధి ప్రాచీనకర్మ రూప అజ్ఞానజం మత్వ్యతిరిక్త పూర్వాభ్యస్త విషయ ప్రావణ్య రూపం తమో నాశయామి.

ఏవం సకలేతర విసజాతీయం భగవత్ అసాధారణం,

శృణ్వతాం నిరతిశయ ఆనన్ద జనకం, కల్యాణ గుణగణ యోగం, తద్వైశ్వర్య వితతిం చ శ్రుత్వా తత్విస్తారం శ్రోతు కామః అర్జునః ఉవాచ -

అర్జున ఉవాచ-

శ్లో. పరం బ్రహ్మ పరం ధామ, పవిత్రం పరమం భవాన్ ।
పురుషం శాశ్వతం దివ్యమ్, ఆదిదేవమజం విభుమ్ ॥ 12

శ్లో. ఆహుస్త్వాం ఋషయస్సర్వే, దేవర్షిర్నారదస్తథా ।
అసితో దేవలో వ్యాసః, స్వయం చైవ బ్రవీషి మే ॥ 13

పరం బ్రహ్మ పరంధామ పరమం పవిత్రమ్ ఇతి యం శ్రుతయః వదన్తి సః హి భవాన్. "యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి, యత్ ప్రయన్త్యభి సంవిశన్తి, తత్ విజిజ్ఞాసస్వ, తత్ బ్రహ్మేతి", "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్", "సయో హ వై తత్ పరమం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మ ఏవ భవతి" ఇతి. తథా పరం ధామ; ధామ శబ్దో జ్యోతిర్వచనః పరం జ్యోతిః - "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిః దీప్యతే", "పరం జ్యోతిః ఉప సమ్పద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే", "తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః" ఇతి. తథా చ 'పరమం పవిత్రం' - పరమం పావనం, స్మర్తుః అశేష కల్మష అశ్లేషకరం వినాశకరం చ "యథా పుష్కర పలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే", "తద్యథేషీకతూలమ్ అగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే", "నారాయణ పరం బ్రహ్మ

తత్త్వం నారాయణః పరః, నారాయణ పరో జ్యోతిరాత్మా నారాయణః పరః” ఇతి హి శ్రుతయః వదన్తి. ఋషయశ్చ సర్వే పర అవర తత్త్వ యాథాత్మ్య విదః త్వామ్ ఏవ శాశ్వతం దివ్యం పురుషమ్ ఆదిదేవమ్ అజం విభుమ్ ఆహుః. తథా ఏవ దేవర్షిః నారదః అసితో దేవలః వ్యాసశ్చ. “ఏష నారాయణ శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవ నికేతనః, నాగపర్యఙ్కమ్ ఉత్సృజ్య హ్యాగతో మధురాం పురీమ్, పుణ్యా ద్వారవతీ తత్ర యత్రాస్తే మధుసూదనః, సాక్షాద్దేవః పురాణోఽసౌ స హి ధర్మః సనాతనః”, “యే చ వేదవిదో విప్రాః, యే చ అధ్యాత్మవిదో జనాః, తే వదన్తి మహాత్మానం, కృష్ణం ధర్మం సనాతనమ్। పవిత్రాణాం హి గోవిన్దః పవిత్రం పరముచ్యతే, పుణ్యానామపి పుణ్యోఽసౌ మఙ్గలానాం చ మఙ్గలమ్, త్రైలోక్యం పుణ్డరీకాక్షో దేవదేవస్సనాతనః, ఆస్తే హరిరచిన్త్యాత్మా తత్రైవ మధుసూదనః”, తథా - “యత్ర నారాయణో దేవః పరమాత్మా సనాతనః తత్ర కృత్స్నం జగత్ పార్థ తీర్థాన్యాయతనాని చ, తత్పుణ్యం తత్పరం బ్రహ్మ తత్తీర్థం తత్తపోవనమ్, తత్ర దేవర్షయః సిద్ధాః సర్వే చైవ తపోధనాః, ఆదిదేవో మహాయోగీ యత్రాస్తే మధుసూదనః, పుణ్యానామపి తత్పుణ్యం మాభూత్తే సంశయోఽత్ర వై, కృష్ణ ఏవ హి లోకానామ్ ఉత్పత్తిరపి చాప్యయః, కృష్ణస్య హి కృతే భూతమ్ ఇదం విశ్వం చరాచరమ్” ఇతి. తథా స్వయమేవ బ్రవీషి చ “భూమిరాపోనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధి

రేవ చ, అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా" ఇత్యాదినా, "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే" ఇత్యన్తేన.

శ్లో. సర్వమేతత్ ఋతం మన్యే, యన్మాం వదసి కేశవ ।
న హి తే భగవన్ వ్యక్తిం, విదుర్దేవా న దానవాః ॥ 14

అతః సర్వమ్ ఏతత్ యథా అవస్థిత వస్తు కథనం మన్యే, న ప్రశంసాది అభిప్రాయమ్, యత్ మాం ప్రతి అనన్య సాధారణమ్ అనవధిక అతిశయం స్వాభావికం తవ ఐశ్వర్యం కల్యాణ గుణ ఆనన్త్యం చ వదసి, అతో భగవన్ - నిరతిశయ జ్ఞాన శక్తి బలైశ్వర్య వీర్య తేజసాం నిధే, తే వ్యక్తిం వ్యఞ్జన ప్రకారం, న హి పరిమిత జ్ఞానాః దేవాః దానవాః చ విదుః

శ్లో. స్వయమేవాత్మనాత్మానం, వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ ।
భూతభావన భూతేశ, దేవదేవ జగత్పతే ॥ 15

హే పురుషోత్తమ, 'ఆత్మనా ఆత్మానం' - త్వాం స్వయమేవ స్వేనైవ జ్ఞానేన వేత్థ, 'భూత భావన' - సర్వేషాం భూతానామ్ ఉత్పాదయితః, 'భూతేశ' - సర్వేషాం భూతానాం నియన్తః, 'దేవదేవ' - దైవతానామ్ అపి పరమ దైవత, యథా మనుష్య మృగ పక్షి సరీసృపాదీన్ సౌన్దర్య సౌశీల్యాది కల్యాణ గుణ గణైః దైవతాని అతీత్య వర్తన్తే, తథా తాని సర్వాణి దైవతాని అపి తైస్తైః గుణైః అతీత్య వర్తమాన, 'జగత్పతే' - జగత్ స్వామిన్.

శ్లో. వక్తుమర్హస్యశేషేణ, దివ్యాహ్యాత్మ విభూతయః ।
యాభిర్విభూతిభిర్లోకాన్ ఇమాం స్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి ॥ 16

'దివ్యాః' - త్వత్అసాధారణ్యః విభూతయః యాః, తాః త్వమేవ అశేషేణ 'వక్తుమ్ అర్హసి' - త్వమేవ వ్యఙ్జయ ఇత్యర్థః. 'యాభిః అనన్తాభిః విభూతిభిః' - యైః నియమన విశేషైః ఉక్తైః ఇమాన్ లోకాంస్త్వం నియన్తృత్వేన వ్యాప్య తిష్ఠసి.

శ్లో. కథం విద్యామహం యోగీ, త్వాం సదా పరిచింతయన్ ।
కేషుకేషు చ భావేషు, చింత్యోఽసి భగవన్మయా ॥ 17

'అహం యోగీ' - భక్తియోగ నిష్ఠః సన్ భక్త్యా త్వాం సదా పరిచిన్తయన్ చిన్తయితుం ప్రవృత్తః చిన్తనీయం త్వాం పరిపూర్ణ ఐశ్వర్యాది కల్యాణ గుణగణం కథం విద్యామ్ ? పూర్వోక్త బుద్ధి జ్ఞానాది భావ వ్యతిరిక్తేషు అనుక్తేషు కేషు కేషు చ భావేషు మయా నియన్తృత్వేన చిన్త్యోసి.

శ్లో. విస్తరేణాత్మనో యోగం, విభూతిం చ జనార్దన! ।
భూయః కథయ తృప్తిర్హి, శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్ ॥ 18

"అహం సర్వస్య ప్రభవో, మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే" ఇతి సంక్షేపేణ ఉక్తం తవ స్రష్టృత్వాది యోగం 'విభూతిం' - నియమనం చ భూయః విస్తరేణ కథయ, త్వయా ఉచ్యమానం త్వన్మాహాత్మ్య

అమృతం శృణ్వతః మే తృప్తిః నాస్తి హి, మమ అతృప్తిః త్వయా ఏవ విదితః ఇతి అభిప్రాయః.

శ్రీ భగవానువాచ-

శ్లో. హంత! తే కథయిష్యామి, విభూతీః ఆత్మనశ్శుభాః ।
ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ, నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే ॥ 19

హే కురు శ్రేష్ఠ! మదీయాః కల్యాణీః విభూతీః ప్రాధాన్యతః తే కథయిష్యామి. ప్రాధాన్య శబ్దేన ఉత్కర్షో వివక్షితః, "పురోధసాం చ ముఖ్యం మామ్" ఇతి హి వక్ష్యతే. జగతి ఉత్కృష్టాః కాశ్చన విభూతీః వక్ష్యామి, విస్తరేణ వక్తుం శ్రోతుం చ న శక్యతే, తాసామ్ ఆనన్త్యాత్. విభూతిత్వం నామ నియామ్యత్వమ్. సర్వేషాం భూతానాం బుద్ధ్యాదయః పృథక్ విధాః భావాః మత్త ఏవ భవన్తి ఇతి ఉక్త్వా "ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః" ఇతి ప్రతిపాదనాత్, తథా తత్ర యోగ శబ్ద నిర్దిష్టం స్రష్టృత్వాదికం, విభూతి శబ్ద నిర్దిష్టం తత్ ప్రవర్త్యత్వమ్ ఇతి హి ఉక్తమ్. పునశ్చ "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే, ఇతి మత్వా భజన్తే మాం బుధాః భావ సమన్వితాః" ఇతి.

తత్ర సర్వ భూతానాం ప్రవర్తన రూపం నియమనమ్ ఆత్మతయా అవస్థాయ ఇతి ఇమమ్ అర్థం యోగశబ్ద నిర్దిష్టం సర్వస్య స్రష్టృత్వం పాలయితృత్వం సంహర్తృత్వం చ ఇతి సుస్పష్టమ్ ఆహ-

శ్లో. అహమాత్మా గుడాకేశ!, సర్వభూతాశయస్థితః ।
అహమాదిశ్చ మధ్యం చ, భూతానామంత ఏవ చ ॥ 20

సర్వేషాం భూతానాం మమ శరీర భూతానామ్, 'ఆశయే' - హృదయే అహమ్ ఆత్మతయా అవస్థితః , ఆత్మా హి నామ శరీరస్య సర్వాత్మనా ఆధారో నియన్తా శేషీ చ. తథా వక్ష్యతే - "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో, మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చ", "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా" ఇతి. శ్రూయతే చ "యస్సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠన్, సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽన్తరో యం సర్వాణి భూతాని న విదుః యస్య సర్వాణి భూతాని శరీరం, యస్సర్వాణి భూతాన్యన్తరో యమయతి ఏష త ఆత్మాన్తర్యామి అమృతః" ఇతి, "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామి అమృతః" ఇతి చ. ఏవం సర్వభూతానామ్ ఆత్మతయా అవస్థితః అహం 'తేషామ్ ఆదిః మధ్యం చ అన్తశ్చ' - తేషామ్ ఉత్పత్తి స్థితి ప్రలయ హేతుః ఇత్యర్థః.

ఏవం భగవతః స్వవిభూతి భూతేషు సర్వేషు ఆత్మతయా అవస్థానం తత్తత్ శబ్ద సామానాధి కరణ్య నిర్దేశహేతుం ప్రతిపాద్య విభూతి విశేషాన్ సామానాధి కరణ్యేన వ్యపదిశతి. భగవతి ఆత్మతయా అవస్థితే హి సర్వే శబ్దాః తస్మిన్ ఏవ పర్యవస్యన్తి, యథా దేవో

మనుష్యః పక్షీ వృక్షః ఇత్యాదయః శబ్దాః శరీరాణి ప్రతిపాదయన్తః తత్తత్ ఆత్మని పర్యవస్యన్తి. భగవతః తత్తత్ ఆత్మతయా అవస్థానమేవ తత్తత్ శబ్దసామానాధికరణ్య నిబన్ధనమ్ ఇతి విభూతి ఉపసంహారే వక్ష్యతి. "న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ మయా భూతం చరాచరమ్" ఇతి సర్వేషాం స్వేన అవినాభావ వచనాత్, అవినా భావశ్చ నియామ్యతయా ఇతి మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే ఇతి ఉపక్రమోదితమ్.

శ్లో. ఆదిత్యానామహం విష్ణుః, జ్యోతిషాం రవి రంశుమాన్ ।
మరీచిర్మరుతామస్మి, నక్షత్రాణామహం శశీ ॥ 21

ద్వాదశ సంఖ్యాసంఖ్యాతానామ్ ఆదిత్యానాం ద్వాదశో యః ఉత్కృష్టో విష్ణుః నామ ఆదిత్యః సోऽహమ్. 'జ్యోతిషాం' - జగతి ప్రకాశకానాం యో అంశుమాన్ రవిః ఆదిత్య గణః సోऽహమ్, మరుతామ్ ఉత్కృష్టో మరీచిః యః సోऽహమస్మి, 'నక్షత్రాణామహం శశీ' - న ఇయం నిర్ధారణే షష్ఠీ, "భూతానామస్మి చేతనః" ఇతివత్, నక్షత్రాణాం పతిః యః చన్ద్రః సోऽహమస్మి.

శ్లో. వేదానాం సామవేదోऽస్మి, దేవానామస్మి వాసవః ।
ఇన్ద్రియాణాం మనశ్చాస్మి, భూతానామస్మిచేతనా ॥ 22

వేదానాం ఋుక్ యజుః సామ అథర్వణాం యః ఉత్కృష్టః సామవేదః సోऽహమ్. దేవానామ్ ఇన్ద్రోऽహమస్మి. ఏకాదశానామ్ ఇన్ద్రియాణాం యత్ ఉత్కృష్టం మనః ఇన్ద్రియం

తదహమ్ అస్మి. ఇయమపి న నిర్ధారణే, 'భూతానాం' - చేతనావతాం యా చేతనా సా అహమ్ అస్మి.

శ్లో. రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి, విత్తేశో యక్షరక్షసామ్ ।
వసూనాం పావకశ్చాస్మి, మేరుశ్శిఖరిణామహమ్ ॥ 23

రుద్రాణామ్ ఏకాదశానాం శఙ్కరః అహమస్మి. యక్షరక్షసాం వైశ్రవణః అహమ్. వసూనామ్ అష్టానాం పావకః అహమ్. 'శిఖరిణాం' - శిఖర శోభినాం పర్వతానాం మధ్యే మేరుః అహమ్.

శ్లో. పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం, విద్ధి పార్థ! బృహస్పతిమ్ ।
సేనానీనామహం స్కన్దః, సరసామస్మి సాగరః ॥ 24

పురోధసామ్ ఉత్కృష్టః బృహస్పతిః యః సోఽహమస్మి. 'సేనానీనాం' - సేనాపతీనాం స్కన్దః అహమస్మి. సరసాం సాగరః అహమస్మి.

శ్లో. మహర్షీణాం భృగురహం, గిరామస్మ్యేకమక్షరమ్ ।
యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి, స్థావరాణాం హిమాలయః ॥ 25

మహర్షీణాం మరీచ్యాదీనాం భృగుః అహమ్. అర్థాభిధాయినః శబ్దాః గిరః, తాసామ్ "ఏకమ్ అక్షరం' - ప్రణవః అహమస్మి. యజ్ఞానామ్ ఉత్కృష్టః జపయజ్ఞః అస్మి. పర్వత మాత్రాణాం హిమవాన్ అహమ్.

శ్లో. అశ్వత్థః సర్వవృక్షాణాం, దేవర్షీణాం చ నారదః ।
గంధర్వాణాం చిత్రరథః, సిద్ధానాం కపిలో మునిః ॥ 26

శ్లో. ఉచ్చైశ్శ్రవస మశ్వానాం, విద్ధి మామమృతోద్భవమ్ ।
ఐరావతం గజేన్ద్రాణాం, నరాణాం చ నరాధిపమ్ ॥ 27

శ్లో. ఆయుధానామహం వజ్రం, ధేనూనామస్మి కామధుక్ ।
ప్రజనశ్చాస్మి కందర్పః, సర్పాణామస్మి వాసుకిః ॥ 28

శ్లో. అనన్తశ్చాస్మి నాగానాం, వరుణో యాదసామహమ్ ।
పితౄణామర్యమా చాస్మి, యమస్సంయమతా మహమ్ ॥ 29

'కామధుక్' - దివ్యా సురభిః. జననహేతుః కన్దర్పః చ అహమస్మి. సర్పాః ఏక శిరసః, నాగాః బహు శిరసః. 'యాదాంసి' - జలవాసినః, తేషాం వరుణోఽహమ్. దణ్డయతాం వైవస్వతః అహమ్.

శ్లో. ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానాం, కాలః కలయతామహమ్ ।
మృగాణాం చ మృగేంద్రోఽహం, వైనతేయశ్చ పక్షిణామ్ ॥ 30

అనర్థ ప్రేప్సుతయా గణయతాం మధ్యే కాలః - మృత్యుః అహమ్.

శ్లో. పవనః పవతామస్మి, రామశ్శస్త్ర భృతామహమ్ ।
ఝషాణాం మకరశ్చాస్మి, స్రోతసామస్మి జాహ్నవీ ॥ 31

'పవతాం' - గమన స్వభావానాం పవనః అహమ్. శస్త్రభృతాం రామః అహమ్. అత్ర శస్త్రభృత్త్వం విభూతిః అర్థాన్తర అభావాత్. ఆదిత్యాదయశ్చ క్షేత్రజ్ఞాః ఆత్మత్వేన అవస్థితస్య భగవతః శరీరతయా ధర్మభూతాః ఇతి శస్త్రభృత్త్వ స్థానీయాః.

శ్లో. సర్గాణామాదిరంతశ్చ మధ్యం చైవాహమర్జున ।
అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం, వాదః ప్రవదతామహమ్ ॥ 32

సృజ్యన్తే ఇతి సర్గాః, తేషామ్ 'ఆదిః' - కారణమ్ , సర్వదా సృజ్యమానానాం సర్వేషాం ప్రాణినాం తత్ర తత్ర స్రష్టారః అహమేవ ఇత్యర్థః. తథా, 'అన్తః' - సర్వదా సంహ్రియమాణానాం తత్ర తత్ర సంహర్తారః అపి అహమేవ. తథా చ, 'మధ్యం' - పాలనమ్, సర్వదా పాల్యమానానాం పాలయితారశ్చ అహమేవ ఇత్యర్థః. జల్ప వితణ్డాది కుర్వతాం తత్త్వ నిర్ణయాయ ప్రవృత్తః వాదః యః సోహమ్.

శ్లో. అక్షరాణామకారోఽస్మి, ద్వంద్వస్సామాసికస్య చ ।
అహ మేవాక్షయః కాలో, ధాతాఽహం విశ్వతో ముఖః ॥ 33

అక్షరాణాం మధ్యే "అకారో వై సర్వా వాక్" ఇతి శ్రుతి సిద్ధః సర్వ వర్ణానాం ప్రకృతిః అకారః అహమ్. 'సామాసికః' - సమాస సమూహః, తస్య మధ్యే ద్వన్ద్వ సమాసః అహమ్, స హి ఉభయ పదార్థ ప్రధాన త్వేన ఉత్కృష్టః, కలా ముహూర్తాది మయః అక్షయః కాలః అహమేవ. సర్వస్య స్రష్టా హిరణ్యగర్భః చతుర్ముఖః అహమ్.

శ్లో. మృత్యుస్సర్వహరశ్చాహమ్, ఉద్భవశ్చ భవిష్యతామ్ ।
కీర్తిశ్శ్రీర్వాక్చ నారీణాం, స్మృతిర్మేధా ధృతిః క్షమా ॥ 34

సర్వ ప్రాణహరో మృత్యుశ్చ అహమ్. ఉత్పత్స్య మానానామ్ ఉద్భవాఖ్యం కర్మ చ అహమ్. నారీణాం శ్రీరహం, కీర్తిః చ అహం, వాక్ చ అహం, స్మృతిః చ అహం, మేధా చ అహం, ధృతిః చ అహం, క్షమా చ అహమ్.

శ్లో. బృహత్సామ తథా సామ్నాం, గాయత్రీ ఛన్దసామహమ్ ।
మాసానాం మార్గశీర్షోఽహం, ఋతూనాం కుసుమాకరః॥ 35

సామ్నాం బృహత్సామ అహమ్. ఛన్దసాం గాయత్రీ అహమ్. కుసుమాకరః వసన్తః.

శ్లో. ద్యూతం ఛలయతామస్మి, తేజ స్తేజస్వి నామహమ్ ।
జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి, సత్త్వం సత్త్వవతామహమ్ ॥ 36

ఛలం కుర్వతాం ఛలాస్పదేషు అక్షాది లక్షణం ద్యూతమ్ అహమ్. జేతౄణాం జయః అస్మి. వ్యవసాయినాం వ్యవసాయః అస్మి. సత్త్వవతాం సత్త్వమహమ్. 'సత్త్వం' - మహా మనస్త్వమ్.

శ్లో. వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి, పాండవానాం ధనంజయః ।
మునీనామప్యహం వ్యాసః, కవీనా ముశనాకవిః ॥ 37

వసుదేవ సూనుత్వమ్ అత్ర విభూతిః, అర్థాన్తర అభావాత్ ఏవ. పాణ్డవానాం 'ధనఞ్జయః' - అర్జునః అహమ్. 'మునయః' - మననేన అర్థ యాథాత్మ్య దర్శినః, తేషాం వ్యాసః అహమ్. 'కవయః' - విపశ్చితః.

శ్లో. దండో దమయతామస్మి, నీతిరస్మి జిగీషతామ్ ।
మౌనం చైవాస్మి గుహ్యానాం, జ్ఞానం జ్ఞానవతామహమ్ ॥ 38

నియమ అతిక్రమణే దణ్డం కుర్వతాం దణ్డః అహమ్. విజిగీషూణాం జయ ఉపాయ భూతా నీతిః అస్మి. గుహ్యానాం సమ్బన్ధిషు గోపనేషు మౌనమ్ అస్మి. జ్ఞానవతాం జ్ఞానం చ అహమ్.

శ్లో. యచ్చాపి సర్వభూతానాం, బీజం తదహమర్జున ।
న తదస్తి వినా యత్ స్యాత్, మయా భూతం చరాచరమ్॥ 39

సర్వభూతానాం సర్వావస్థా అవస్థితానాం తత్తత్ అవస్థా బీజభూతం ప్రతీయమానమ్ అప్రతీయమానం చ యత్తత్ అహమేవ. భూతజాతం మయా ఆత్మతయా అవస్థితేన వినా యత్ స్యాత్, న తదస్తి, "అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః" ఇతి ప్రక్రమాత్ "న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్" ఇత్యత్ర అపి ఆత్మతయా అవస్థానమేవ వివక్షితమ్. సర్వం వస్తుజాతం సర్వావస్థం మయా ఆత్మభూతేన యుక్తం స్యాత్ ఇత్యర్థః. అనేన సర్వస్య అస్య సామానాధికరణ్య నిర్దేశస్య ఆత్మతయా అవస్థితిః ఏవ హేతుః ఇతి ప్రకటయతి.

శ్లో. నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం, విభూతీనాం పరంతప ।
ఏష తూద్దేశతః ప్రోక్తో, విభూతేర్విస్తరో మయా ॥ 40

మమ 'దివ్యానాం' - కల్యాణీనాం విభూతీనామ్ అన్తో నాస్తి, ఏష తు విభూతేః విస్తరో మయా కైశ్చిత్ ఉపాధిభిః సంక్షేపతః ప్రోక్తః.

శ్లో. యద్యత్ విభూతిమత్ సత్త్వం, శ్రీ మదూర్జితమేవ వా ।
తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం, మమ తేజోఽంశ సమ్భవమ్ ॥ 41

'యద్యత్ విభూతిమత్' - ఈశితవ్య సమ్పన్నం భూతజాతం, 'శ్రీమత్' - కాన్తిమత్, ధనధాన్య సమృద్ధం వా, 'ఊర్జితం' - కల్యాణారమ్భేషు ఉద్యుక్తమ్, తత్తత్ మమతేజో అంశ సమ్భవమ్ ఇతి అవగచ్ఛ. 'తేజః' - పరాభిభవన సామర్థ్యమ్, మమ అచిన్త్య శక్తేః నియమన శక్త్యేక దేశ సమ్భవమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. అథవా బహునైతేన, కిం జ్ఞానేన తవార్జున ।
విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్, ఏకాంశేన స్థితో జగత్ ॥ 42

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, విభూతి విస్తరయోగో నామ
దశమోఽధ్యాయః.

బహునా ఏతేన ఉచ్యమానేన జ్ఞానేన కిం ప్రయోజనమ్, ఇదం చిదచిదాత్మకం కృత్స్నం జగత్ కార్యావస్థం కారణావస్థం స్థూలం

సూక్ష్మం చ స్వరూప సద్భావే స్థితౌ ప్రవృత్తి భేదే చ యథా మత్సఙ్కల్పం న అతివర్తేత, తథా మమ మహిమ్నః అయుతాయుత అంశేన విష్టభ్య అహమ్ అవస్థితః. యథోక్తం భగవతా పరాశరేణ "యస్యాయుతా యుతాంశాంశే విశ్వశక్తిః ఇయం స్థితా" ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

దశమోఽధ్యాయః

అథ ఏకాదశాధ్యాయః

(విశ్వరూప సందర్శన యోగః)

ఏవం భక్తియోగ నిష్పత్తయే తత్‌వివృద్ధయే చ సకలేతర విలక్షణేన స్వాభావికేన భగవత్ అసాధారణేన కల్యాణ గుణగణేన సహ భగవతః సర్వాత్మత్వం తత ఏవ తత్‌వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య చిత్ అచిత్ ఆత్మకస్య వస్తుజాతస్య తత్‌శరీరతయా తదాయత్త స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిత్వం చ ఉక్తమ్. తమేతం భగవత్ అసాధారణం స్వభావం కృత్స్నస్య తదాయత్త స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తితాం చ భగవత్సకాశాత్ ఉపశ్రుత్య ఏవమేవ ఇతి నిశ్చిత్య తథాభూతం భగవన్తం సాక్షాత్ కర్తుకామః అర్జునః ఉవాచ. తథా ఏవ భగవత్ ప్రసాదాత్ అనన్తరం ద్రక్ష్యతి, "సర్వాశ్చర్య మయం దేవమనన్తం విశ్వతోముఖమ్, తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్తమనేకధా" ఇతి హి వక్ష్యతే.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. మదనుగ్రహాయ పరమం, గుహ్యమధ్యాత్మ సంజ్ఞితమ్ ।
యత్త్వయోక్తం వచస్తేన, మోహోఽయం విగతో మమ ॥ 1

దేహాత్మాభిమాన రూప మోహేన మోహితస్య మమానుగ్రహైక ప్రయోజనాయ 'పరమం గుహ్యం' - పరమం రహస్యమ్, 'అధ్యాత్మ సంజ్ఞితమ్' - ఆత్మని వక్తవ్యం వచః, "నత్వేవాహం జాతు నాసమ్" ఇత్యాది, "తస్మాద్యోగీ భవార్జున" ఇతి

ఏతత్ అన్తం యత్త్వయా ఉక్తమ్, తేనాయం మమాత్మ విషయో మోహః సర్వో 'విగతః' - దూరతో నిరస్తః.

తథా చ-

శ్లో. భవాప్యయౌ హి భూతానాం, శ్రుతౌ విస్తరశో మయా ।
త్వత్తః కమలపత్రాక్ష!, మాహాత్మ్యమపి చావ్యయమ్ ॥ 2

తథా సప్తమ ప్రభృతి దశమపర్యన్తే త్వత్ వ్యతిరిక్తానాం సర్వేషాం భూతానాం 'త్వత్తః' - పరమాత్మనః, 'భవాప్యయౌ' - ఉత్పత్తి ప్రలయౌ విస్తరశః మయా శ్రుతౌ హి. కమల పత్రాక్ష తవ 'అవ్యయం' - నిత్యం, సర్వ చేతన అచేతన వస్తు శేషిత్వం, జ్ఞానబలాది కల్యాణ గుణగణైః తవ ఏవ పరతరత్వం, సర్వాధారత్వం, చిన్తిత నిమిషితాది సర్వప్రవృత్తిషు తవైవ ప్రవర్తయితృత్వమ్ ఇత్యాది అపరిమితం మాహాత్మ్యం చ శ్రుతమ్. హి శబ్దః వక్ష్యమాణ దిదృక్షా ద్యోతనార్థః.

శ్లో. ఏవమేతత్ యథాఽఽత్థ త్వమ్, ఆత్మానం పరమేశ్వర! ।
ద్రష్టుమిచ్ఛామి తే రూపం, ఐశ్వరం పురుషోత్తమ! ॥ 3

హే పరమేశ్వర! ఏవమేతత్ ఇతి అవధృతమ్, యథా ఆత్థ త్వమ్ ఆత్మానం బ్రవీషి. పురుషోత్తమ! ఆశ్రిత వాత్సల్య జలధే! 'తవైశ్వరమ్' - త్వత్ అసాధారణం సర్వస్య ప్రశాసితృత్వే పాలయితృత్వే

స్రష్టృత్వే సంహర్తృత్వే భర్తృత్వే కల్యాణ గుణాకరత్వే పరతరత్వే సకలేతర విసజాతీయత్వే అవస్థితం రూపం, 'ద్రష్టుం' - సాక్షాత్కర్తుమ్ ఇచ్ఛామి.

శ్లో. మన్యసే యది తత్ శక్యం, మయా ద్రష్టుమితి ప్రభో! ।
యోగేశ్వర తతో మే త్వం, దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్ ॥ 4

తత్సర్వస్య స్రష్టృ, సర్వస్య ప్రశాసితృ, సర్వస్య ఆధారభూతం త్వత్రూపం మయా ద్రష్టుం శక్యమ్ ఇతి యది మన్యసే, తతో యోగేశ్వర!, యోగః - జ్ఞానాది కల్యాణ గుణయోగః, "పశ్యమే యోగమైశ్వరమ్" ఇతి హి వక్ష్యతే, త్వత్వ్యతిరిక్తస్య కస్యాపి అసమ్భావితానాం జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజసాం నిధే! ఆత్మానం త్వామ్ అవ్యయం మే దర్శయ. అవ్యయమ్ ఇతి క్రియా విశేషణమ్. త్వాం సకలం మే దర్శయ ఇత్యర్థః.

ఏవం కౌతూహలాన్వితేన హర్ష గద్గద కణ్ఠేన పార్థేన ప్రార్థితః భగవాన్ ఉవాచ -

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. పశ్య మే పార్థ రూపాణి, శతశోஉథ సహస్రశః ।
నానావిధాని దివ్యాని, నానావర్ణాకృతీని చ ॥ 5

పశ్య మే సర్వ ఆశ్రయాణి రూపాణి, అథ శతశః సహస్రశశ్చ 'నానావిధాని' - నానా ప్రకారాణి, 'దివ్యాని' - అప్రాకృతాని,

'నానావర్ణాకృతీని' - శుక్ల కృష్ణాది నానావర్ణాని నానా ఆకారాణిచ పశ్య.

శ్లో. పశ్యాదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రాన్, అశ్వినౌ మరుతస్తథా ।
బహూన్యదృష్టపూర్వాణి, పశ్యాశ్చర్యాణి భారత ॥ 6

మమ ఏకస్మిన్ రూపే పశ్య ఆదిత్యాన్ ద్వాదశ, వసూన్ అష్టౌ, రుద్రాన్ ఏకాదశ, అశ్వినౌ ద్వౌ, మరుతశ్చ ఏకోన పఞ్చాశతమ్, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇదమ్, ఇహ జగతి ప్రత్యక్ష దృష్టాని శాస్త్రదృష్టాని చ యాని వస్తూని తాని సర్వాణి అన్యాన్ అపి సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు చ శాస్త్రేషు అదృష్ట పూర్వాణి బహూని ఆశ్చర్యాణి పశ్య.

శ్లో. ఇహైకస్థం జగత్ కృత్స్నం, పశ్యాద్య సచరాచరమ్ ।
మమ దేహే గుడాకేశ!, యచ్చాన్యత్ ద్రష్టుమిచ్ఛసి ॥ 7

'ఇహ' - మమ ఏకస్మిన్ దేహే తత్రాపి 'ఏకస్థమ్' - ఏకదేశస్థం సచరాచరం కృత్స్నం జగత్ పశ్య. యత్ చ అన్యత్ ద్రష్టుమ్ ఇచ్ఛసి తదపి ఏక దేహే ఏక దేశే ఏవ పశ్య.

శ్లో. న తు మాం శక్ష్యసే ద్రష్టుమ్, అనేనైవ స్వచక్షుషా ।
దివ్యం దదామి తే చక్షుః, పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్ ॥ 8

అహం మమ దేహ ఏకదేశే సర్వం జగత్ దర్శయిష్యామి, త్వం తు 'అనేన' - నియత పరిమిత వస్తు గ్రాహిణా ప్రాకృతేన స్వచక్షుషా, 'మాం' - తథాభూతం సకలేతర విసజాతీయమ్

అపరిమేయం ద్రష్టుం న శక్ష్యసే, తవ, 'దివ్యమ్' - అప్రాకృతం మత్ దర్శన సాధనం చక్షుః దదామి, పశ్యమే యోగమ్ ఐశ్వరం. మత్అసాధారణం యోగం పశ్య, మమ అనన్త జ్ఞానాది యోగమ్ అనన్త విభూతి యోగం చ పశ్య ఇత్యర్థః.

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఏవముక్త్వా తతో రాజన్, మహాయోగేశ్వరో హరిః ।
దర్శయామాస పార్థాయ, పరమం రూపమైశ్వరమ్ ॥ 9

ఏవముక్త్వా సారథ్యే అవస్థితః పార్థమాతులజః, 'మహాయోగేశ్వరో హరిః' - మహాశ్చర్య యోగానామ్, 'ఈశ్వరః' - పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః - పరమమ్ ఐశ్వరం స్వ అసాధారణం రూపం, 'పార్థాయ' - పితృష్వసుః పృథాయాః పుత్రాయ దర్శయామాస, తత్ వివిధ విచిత్ర నిఖిల జగదాశ్రయం విశ్వస్య ప్రశాసితృ చ రూపమ్.

తత్ చ ఈదృశమ్ -

శ్లో. అనేక వక్త్రనయనం, అనేకాద్భుత దర్శనమ్ ।
అనేక దివ్యాభరణం, దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్ ॥ 10

శ్లో. దివ్యమాల్యాంబరధరం, దివ్యగంధానులేపనమ్ ।
సర్వాశ్చర్యమయం దేవం, అనంతం విశ్వతోముఖమ్ ॥ 11

'దేవం' - ద్యోతమానమ్, 'అనన్తం' - కాల త్రయవర్తి నిఖిల

జగదాశ్రయతయా దేశ కాల పరిచ్ఛేదానర్హమ్, 'విశ్వతోముఖం' - విశ్వ దిగ్వర్తి ముఖం, స్వోచిత దివ్యామ్బర గన్ధమాల్య ఆభరణ ఆయుధాన్వితమ్.

తామేవ దేవ శబ్ద నిర్దిష్టాం ద్యోతమానతాం విశినష్టి -

శ్లో. దివి సూర్యసహస్రస్య, భవేత్ యుగపదుత్థితా ।
యది భాస్సదృశీ సా స్యాత్, భాసస్తస్య మహాత్మనః ॥ 12

తేజసః అపరిమితత్వ దర్శనార్థమ్ ఇదమ్, అక్షయ తేజః స్వరూపమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. తత్రైకస్థం జగత్ కృత్స్నం, ప్రవిభక్త మనేకధా ।
అపశ్యత్ దేవదేవస్య, శరీరే పాండవస్తదా ॥ 13

తత్ర అనన్తాయామ్ అవిస్తారే అనన్త బాహు ఉదర వక్త్ర నేత్రే అపరిమిత తేజస్కే అపరిమిత దివ్యాయుధోపేతే స్వోచిత అపరిమిత దివ్యభూషణే దివ్య మాల్య అమ్బర ధరే దివ్య గన్ధానులేపనే అనన్త ఆశ్చర్యమయే దేవ దేవస్య దివ్యే శరీరే అనేకధా ప్రవిభక్తం బ్రహ్మాది వివిధ విచిత్ర దేవ తిర్యక్ మనుష్య స్థావరాది భోక్తృవర్గ పృథివీ అన్తరిక్ష స్వర్గ పాతాల అతల వితల సుతలాది భోగస్థాన భోగ్య భోగ ఉపకరణ భేద భిన్నం ప్రకృతి పురుషాత్మకం కృత్స్నం జగత్, "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే", "హన్త తే కథయిష్యామి

విభూతీః ఆత్మనః శుభాః", "అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః", "ఆదిత్యానామహం విష్ణుః" ఇత్యాదినా "న తదస్తి వినా యత్స్యాన్మయా భూతం చరాచరమ్", "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇత్యన్తేన ఉదితమ్. 'ఏకస్థమ్' - ఏకదేశస్థం, పాణ్డవః భగవత్ ప్రసాద లబ్ధ తత్‌దర్శన అనుగుణ దివ్య చక్షుః అపశ్యత్.

శ్లో. తతస్స విస్మయావిష్టో, హృష్టరోమా ధనంజయః ।
ప్రణమ్య శిరసా దేవం, కృతాంజలిరభాషత ॥ 14

తతో ధనఞ్జయో మహాశ్చర్యస్య కృత్స్నస్య జగతః స్వదేహ ఏక దేశేన ఆశ్రయభూతం కృత్స్నస్య ప్రవర్తయితారం చ ఆశ్చర్యతమ అనన్త జ్ఞానాది కల్యాణ గుణగణం దేవం దృష్ట్వా విస్మయావిష్టః హృష్ట రోమాః శిరసా దణ్డవత్ ప్రణమ్య కృతాఞ్జలిః అభాషత.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. పశ్యామి దేవాంస్తవ దేవదేహే,
సర్వాంస్తథా భూతవిశేష సంఘాన్ ।
బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థమ్,
ఋషీంశ్చ సర్వాన్ ఉరగాంశ్చ దివ్యాన్ ॥ 15

దేవ! తవ దేహే సర్వాన్ దేవాన్ పశ్యామి, తథా సర్వాన్ ప్రాణి విశేషాణాం సఙ్ఘాన్, తథా 'బ్రహ్మాణం' - చతుర్ముఖమ్

అణ్డాధిపతిమ్, తథా 'ఈశం కమలాసనస్థం' - కమలాసనే బ్రహ్మణి స్థితమ్ ఈశమ్, తన్మతే అవస్థితమ్, తథా దేవర్షి ప్రముఖాన్ సర్వాన్ ఋషీన్ ఉరగాంశ్చ వాసుకి తక్షకాదీన్ దీప్తాన్.

శ్లో. అనేక బాహూదర వక్త్రనేత్రం,
పశ్యామి త్వాం సర్వతోఽనంత రూపమ్ ।
నాంతం న మధ్యం న పునస్తవాదిం,
పశ్యామి విశ్వేశ్వర విశ్వరూప ॥ 16

అనేక బాహు ఉదర వక్త్ర నేత్రమ్ అనన్త రూపం త్వాం సర్వతః పశ్యామి, 'విశ్వేశ్వర' - విశ్వస్య నియన్తః, 'విశ్వరూప' - విశ్వశరీర, యతస్త్వమ్ అనన్తః, అతః తవ నాన్తం న మధ్యం న పునః తవాదిం చ పశ్యామి.

శ్లో. కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ,
తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమన్తమ్ ।
పశ్యామి త్వాం దుర్నిరీక్ష్యం సమంతాత్,
దీప్తానలార్క ద్యుతిమప్రమేయమ్ ॥ 17

తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమన్తం సమన్తాత్ దుర్నిరీక్షం దీప్తానలార్క ద్యుతిమ్ అప్రమేయం త్వాం కిరీటినం గదినం చక్రిణం పశ్యామి.

శ్లో. త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం,
త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ ।
త్వమవ్యయః శాశ్వత ధర్మగోప్తా,
సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే ॥ 18

ఉపనిషత్సు "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే" ఇత్యాదిషు వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టం పరమమ్ అక్షరం త్వమేవ. 'అస్య విశ్వస్య పరం నిధానం'- విశ్వస్య అస్య పరమాధార భూతః త్వమేవ. 'త్వమవ్యయః' - వ్యయరహితః , యత్ స్వరూపో యత్ గుణో యత్ విభవశ్చ త్వం తేనైవ రూపేణ సర్వదా అవతిష్ఠసే. 'శాశ్వత ధర్మగోప్తా' - శాశ్వతస్య- నిత్యస్య వైదికస్య ధర్మస్య ఏవమాదిభిః అవతారైః త్వమేవ గోప్తా. 'సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే' - "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్", "పరాత్పరం పురుషమ్" ఇత్యాదిషు ఉదితః సనాతన పురుషః త్వమ్ ఏవ ఇతి మే 'మతః'- జ్ఞాతః, యదుకుల తిలకః త్వమ్ ఏవంభూతః ఇదానీం సాక్షాత్కృతో మయా ఇత్యర్థః.

శ్లో. అనాది మధ్యాంత మనంత వీర్యం,
అనన్తబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్ ।
పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశ వక్త్రం,
స్వతేజసా విశ్వమిదం తపంతమ్ ॥ 19

'అనాది మధ్యాన్తమ్' - ఆదిమధ్యాన్త రహితమ్, 'అనన్త

వీర్యమ్' - అనవధికాతిశయ వీర్యమ్, వీర్య శబ్దః ప్రదర్శనార్థః, అనవధిక అతిశయ జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజసాం నిధిమ్ ఇత్యర్థః. 'అనన్త బాహుమ్' - అసఙ్ఖ్యేయ బాహుం, సోఽపి ప్రదర్శనార్థః, అనన్త బాహు ఉదర పాద వక్త్రాదికమ్, 'శశి సూర్య నేత్రం' - శశివత్ సూర్యవత్ చ ప్రసాద ప్రతాప యుక్త సర్వ నేత్రమ్- దేవాదీన్ అనుకూలాన్ నమస్కారాది కుర్వాణాన్ ప్రతి ప్రసాదః, తత్ విపరీతాన్ అసుర రాక్షసాదీన్ ప్రతి ప్రతాపః. "రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రువన్తి సర్వే నమస్యన్తి చ సిద్ధసఙ్ఘాః" ఇతి హి వక్ష్యతే. 'దీప్తహుతాశ వక్త్రం'- ప్రదీప్త కాల అనలవత్ సంహార అనుగుణ వక్త్రం, స్వతేజసా విశ్వమ్ 'ఇదం తపన్తం' - తేజః పరాభిభవన సామర్థ్యమ్, స్వకీయేన తేజసా విశ్వమిదం తపన్తం త్వాం 'పశ్యామి' - ఏవం భూతం సర్వస్య స్రష్టారం సర్వస్య ఆధారభూతం, సర్వస్య ప్రశాసితారం, సర్వస్య సంహర్తారం, జ్ఞానాది అపరిమిత గుణ సాగరమ్, ఆదిమధ్యాన్త రహితమ్, ఏవంభూత దివ్యదేహం త్వాం యథా ఉపదేశం సాక్షాత్ కరోమి ఇత్యర్థః. ఏకస్మిన్ దివ్య దేహే అనేక ఉదరాదికం కథమ్? ఇత్థమ్ ఉపపద్యతే - ఏకస్మాత్ కటి ప్రదేశాత్ అనన్త పరిమాణాత్ ఊర్ధ్వమ్ ఉద్గతా యథా ఉదిత ఉదరాదయః, అధశ్చ యథా ఉదిత దివ్య పాదాః, తత్ర ఏకస్మిన్ ముఖే నేత్ర ద్వయమ్ ఇతి చ న విరోధః.

ఏవంభూతం త్వాం దృష్ట్వా దేవాదయః అహం చ ప్రవ్యథితాః భవామః ఇత్యాహ-

శ్లో. ద్యావా పృథివ్యోరిదమన్తరం హి,
వ్యాప్తం త్వయైకేన దిశశ్చ సర్వాః ।
దృష్ట్వాద్భుతం రూపముగ్రం తవేదం,
లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్! ॥ 20

ద్యు శబ్దః పృథివీ శబ్దశ్చ ఉభౌ ఉపరితనానామ్ అధస్తనానాం చ లోకానాం ప్రదర్శనార్థౌ, ద్యావా పృథివ్యోః, 'అన్తరమ్' - అవకాశః; యస్మిన్ అవకాశే సర్వే లోకాః తిష్ఠన్తి. సర్వోఽయమ్ అవకాశో దిశశ్చ సర్వాః త్వయా ఏకేన వ్యాప్తాః. దృష్ట్వా 'అద్భుతం రూపమ్ ఉగ్రం తవేదమ్' - అనన్త ఆయామవిస్తారమ్ అత్యద్భుతమ్ అతి ఉగ్రం చ రూపం దృష్ట్వా 'లోకత్రయం ప్రవ్యథితం' - యుద్ధ దిదృక్షయా ఆగతేషు బ్రహ్మాది దేవాసుర పితృగణ సిద్ధ గన్ధర్వ యక్ష రాక్షసేషు ప్రతికూల అనుకూల మధ్యస్థ రూపం లోకత్రయం సర్వం 'ప్రవ్యథితమ్' - అత్యన్త భీతమ్, 'మహాత్మన్' - అపరిచ్ఛేద్య మనోవృత్తే! ఏతేషామ్ అపి అర్జునస్య ఇవ విశ్వాశ్రయరూప సాక్షాత్కార సాధనం దివ్యం చక్షుః భగవతా దత్తమ్, కిమర్థమ్? ఇతి చేత్, అర్జునాయ స్వ ఐశ్వర్యం సర్వం ప్రదర్శయితుమ్. అతః ఇదమ్ ఉచ్యతే "దృష్ట్వాద్భుతం రూపమ్ ఉగ్రం తవేదం లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్!" ఇతి.

శ్లో. అమీ హి త్వా సురసంఘా విశంతి,
కేచిద్భీతాః ప్రాంజలయో గృణంతి ।
స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షి సిద్ధసంఘాః,
స్తువన్తి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః ॥ 21

అమీ సురసఙ్ఘాః ఉత్కృష్టాః త్వాం విశ్వాశ్రయమ్ అవలోక్య హృష్టమనసః త్వత్ సమీపం విశన్తి. తేషు ఏవ కేచిత్ అతి ఉగ్రమ్ అత్యద్భుతం చ తవాకారమ్ ఆలోక్య భీతాః ప్రాఞ్జలయః స్వజ్ఞాన అనుగుణం స్తుతిరూపాణి వాక్యాని, 'గృణన్తి' - ఉచ్చారయన్తి. అపరే మహర్షి సఙ్ఘాః సిద్ధసఙ్ఘాశ్చ పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య విదః స్వస్తి ఇత్యుక్త్వా పుష్కలాభిః భగవత్ అనురూపాభిః స్తుతిభిః స్తువన్తి.

శ్లో. రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యాః,
విశ్వేఽశ్వినౌ మరుతశ్చోష్మపాశ్చ ।
గన్ధర్వ యక్షాసుర సిద్ధసంఘాః,
వీక్షంతే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సర్వే ॥ 22

ఊష్మపాః - పితరః, "ఊష్మభాగాః హి పితరః" ఇతి శ్రుతేః. ఏతే సర్వే విస్మయమ్ ఆపన్నాః త్వాం వీక్షన్తే.

శ్లో. రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం,
మహాబాహో! బహు బాహూరుపాదమ్ ।
బహూదరం బహుదంష్ట్రా కరాలం,
దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితా స్తథాహమ్ ॥ 23

బహ్వీభిః దంష్ట్రాభిః అతి భీషణాకారం లోకాః పూర్వోక్తాః ప్రతికూల అనుకూల మధ్యస్థాః త్రివిధాః సర్వే ఏవ అహం చ తవ ఇదమ్ ఈదృశం రూపం దృష్ట్వా అతీవ వ్యథితాః భవామః.

శ్లో. నభః స్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం,
వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్ ।
దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా,
ధృతిం న విందామి శమం చ విష్ణో ॥ 24

నభః శబ్దః "తదక్షరే పరమే వ్యోమన్", "ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్", "క్షయన్తమస్య రజసః పరాకే", "యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధ త్రిగుణ ప్రకృతి అతీత పరమ వ్యోమవాచీ, సవికారస్య ప్రకృతి తత్త్వస్య పురుషస్య చ సర్వావస్థస్య కృత్స్నస్య ఆశ్రయతయా నభః స్పృశమ్ ఇతి వచనాత్, "ద్యావా పృథివ్యోః ఇదమన్తరం హి వ్యాప్తమ్" ఇతి పూర్వోక్తత్వాత్ చ. 'దీప్తమ్' - అనేకవర్ణం వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాల నేత్రం త్వాం దృష్ట్వా 'ప్రవ్యథిత అన్తరాత్మా' - అత్యన్తభీత మనాః, 'ధృతిం న విన్దామి' - దేహస్య ధారణం న లభే, మనసశ్చ ఇన్ద్రియాణాం చ శమం న లభే, 'విష్ణో'- వ్యాపిన్! సర్వ వ్యాపినమ్ అతిమాత్రమ్ అత్యద్భుతమ్ అతిఘోరం చ త్వాం దృష్ట్వా ప్రశిథిల సర్వావయవః వ్యాకుల ఇన్ద్రియశ్చ భవామి ఇత్యర్థః.

శ్లో. దంష్ట్రాకరాలాని చ తే ముఖాని,
దృష్ట్వైవ కాలానల సన్నిభాని ।
దిశో న జానే న లభే చ శర్మ,
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస ॥ 25

యుగాన్త కాలానలవత్ సర్వసంహారే ప్రవృత్తాని అతి ఘోరాణి తవ ముఖాని దృష్ట్వా దిశో న జానే, సుఖం చ న లభే, జగతాం నివాస, 'దేవేశ!' - బ్రహ్మాదీనామ్ ఈశ్వరాణామ్ అపి పరమ మహేశ్వర! మాం ప్రతి ప్రసన్నో భవ, యథా అహం ప్రకృతిం గతో భవామి తథా కురు ఇత్యర్థః.

ఏవం సర్వస్య జగతః స్వాయత్త స్థితి ప్రవృత్తిత్వం దర్శయన్ పార్థసారథిః రాజ వేషచ్ఛద్మనా అవస్థితానాం ధార్తరాష్ట్రాణాం యౌధిష్ఠిరేషు అనుప్రవిష్టానాం చ అసురాంశానాం సంహారేణ భూభారావతరణం స్వమనీషితం స్వేనైవ కరిష్యమాణం పార్థాయ దర్శయామాస, స చ పార్థో భగవతః స్రష్టృత్వాదికం సర్వైశ్వర్యం సాక్షాత్ కృత్య తస్మిన్ ఏవ భగవతి సర్వాత్మని ధార్తరాష్ట్రాదీనామ్ ఉప సంహారమ్ అనాగతమ్ అపి తత్ప్రసాద లబ్ధేన దివ్యేన చక్షుషా పశ్యన్ ఇదం చ ఉవాచ -

శ్లో. అమీ సర్వే ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః,
సర్వే సహైవావనిపాల సంఘైః ।
భీష్మోద్రోణస్సూతపుత్ర స్తథాఽసౌ,
సహాస్మదీయైరపి యోధముఖ్యైః ॥ 26

శ్లో. వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశంతి,
దంష్ట్రాకరాలాని భయానకాని ।
కేచిద్విలగ్నా దశనాంతరేషు,
సందృశ్యంతే చూర్ణితైరుత్తమాంగైః ॥ 27

అమీ ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః దుర్యోధనాదయః సర్వే భీష్మో ద్రోణః సూతపుత్రః కర్ణశ్చ తత్ పక్షీయైః అవని పాలసమూహైః సర్వైః అస్మదీయైః అపి కైశ్చిత్ యోధముఖ్యైః సహ త్వరమాణాః దంష్ట్రాకరాలాని భయానకాని తవ వక్త్రాణి వినాశాయ విశన్తి; తత్ర కేచిత్ చూర్ణితైః ఉత్తమాంగైః దశనాన్తరేషు విలగ్నాః సందృశ్యన్తే.

శ్లో. యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగాః,
సముద్ర మేవాభిముఖా ద్రవంతి ।
తథా తవామీ నరలోకవీరాః,
విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి ॥ 28

శ్లో. యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతంగాః,
విశంతి నాశాయ సమృద్ధ వేగాః ।
తథైవ నాశాయ విశంతి లోకాః,
తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధవేగాః ॥ 29

ఏతే రాజలోకాః బహవః నదీనామ్ అమ్బు ప్రవాహాః సముద్రమ్ ఇవ ప్రదీప్త జ్వలనమ్ ఇవ చ శలభాః తవ వక్త్రాణి

అభివిజ్వలన్తి స్వయమేవ త్వరమాణాః ఆత్మనాశాయ విశన్తి.

శ్లో. లేలిహ్యసే గ్రసమాన స్సమంతాత్,
లోకాన్ సమగ్రాన్ వదనైః జ్వలద్భిః ।
తేజోభిరాపూర్య జగత్సమగ్రం,
భాసస్తవోగ్రాః ప్రతపంతి విష్ణో! ॥ 30

రాజలోకాన్ సమగ్రాన్ జ్వలద్భిః వదనైః గ్రసమానః కోప వేగేన తత్ రుధిర అవసిక్తమ్ ఓష్ఠ పుటాదికం లేలిహ్యసే - పునః పునః లేహనం కరోషి. తవ అతిఘోరాః 'భాసః' - రశ్మయః 'తేజోభిః' - స్వకీయైః ప్రకాశైః జగత్ సమగ్రమ్ ఆపూర్య ప్రతపన్తి.

శ్లో. ఆఖ్యాహి మే కో భవానుగ్రరూపో,
నమోఽస్తు తే దేవవర ప్రసీద ।
విజ్ఞాతుమిచ్ఛామి భవంతమాద్యం,
న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్ ॥ 31

"దర్శయాత్మానమ్ అవ్యయమ్" ఇతి తవైశ్వర్యం నిరఙ్కుశం సాక్షాత్ కర్తుం ప్రార్థితేన భవతా నిరఙ్కుశమ్ ఐశ్వర్యం దర్శయతా అతిఘోర రూపమ్ ఇదమ్ ఆవిష్కృతమ్. అతిఘోర రూపః కో భవాన్ కిం కర్తుం ప్రవృత్తః ఇతి భవన్తం జ్ఞాతుమ్ ఇచ్ఛామి, తవాభి ప్రేతాం ప్రవృత్తిం నజానామి, ఏతదాఖ్యా హి మే, 'నమోస్తు తే దేవవర ప్రసీద' - నమస్తేఽస్తు సర్వేశ్వర, ఏవం కర్తుమ్ అనేన

అభిప్రాయేణ ఇదం సంహర్తృ రూపమ్ ఆవిష్కృతమ్ ఇత్యుక్త్వా ప్రసన్న రూపశ్చ భవ.

ఆశ్రిత వాత్సల్య అతిరేకేణ విశ్వైశ్వర్యం దర్శయతః భవతో ఘోర రూప ఆవిష్కారే కోఽభిప్రాయః ఇతి పృష్టో భగవాన్ పార్థసారధిః స్వాభిప్రాయమ్ ఆహ - పార్థోద్యోగేన వినా అపి ధార్తరాష్ట్ర ప్రముఖమ్ అశేషం రాజలోకం నిహన్తుమ్ అహమేవ ప్రవృత్తః ఇతి జ్ఞాపనాయ మమ ఘోర రూప ఆవిష్కారః, తత్ జ్ఞాపనం చ పార్థమ్ ఉద్యోజయితుమ్ ఇతి.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. కాలోఽస్మి లోక క్షయకృత్ ప్రవృద్ధో,
లోకాన్ సమాహర్తు మిహప్రవృత్తః ।
ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే,
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః ॥ 32

కలయతి గణయతి ఇతి కాలః, సర్వేషాం ధార్తరాష్ట్ర ప్రముఖానాం రాజలోకానామ్ ఆయుః అవసానం గణయన్ అహం తత్ క్షయకృత్ ఘోరరూపేణ ప్రవృద్ధో రాజలోకాన్ 'సమాహర్తుమ్'- ఆభిముఖ్యేన సంహర్తుమ్ ఇహ ప్రవృత్తః అస్మి, అతో మత్సఙ్కల్పాత్ ఏవ 'త్వామ్ ఋతే అపి' - త్వదుద్యోగాత్ ఋతే అపి ఏతే ధార్తరాష్ట్ర ప్రముఖాః తవ ప్రత్యనీకేషు యే అవస్థితాః యోధాః తే సర్వే 'న భవిష్యన్తి' - వినఙ్క్ష్యన్తి.

శ్లో. తస్మాత్ త్వముత్తిష్ఠ యశోలభస్వ,
జిత్వా శత్రూన్ భుంక్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్ ।
మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ,
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్ ॥ 33

తస్మాత్ త్వం తాన్ ప్రతి యుద్ధాయ ఉత్తిష్ఠ, తాన్ శత్రూన్ జిత్వా యశో లభస్వ, ధర్మ్యం రాజ్యం చ సమృద్ధం భుఙ్క్ష్వ. మయా ఏవ ఏతే కృతాపరాధాః 'పూర్వమేవ నిహతాః' - హననే వినియుక్తాః, త్వం తు తేషాం హననే నిమిత్త మాత్రం భవ, మయా హన్యమానానాం శస్త్రాది స్థానీయో భవ సవ్యసాచిన్! "ష చ సమవాయే", సవ్యేన శర సచన శీలః సవ్యసాచీ, సవ్యేనాపి కరేణ శర సమవాయ కరః, కరద్వయేన యోద్ధుం సమర్థః ఇత్యర్థః.

శ్లో. ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ,
కర్ణం తథాఽన్యానపి యోధవీరాన్ ।
మయా హతాంస్త్వం జహి మావ్యథిష్ఠాః,
యుధ్యస్వ జేతాసి రణే సపత్నాన్ ॥ 34

ద్రోణ భీష్మ కర్ణాదీన్ కృతాపరాధతయా మయా ఏవ హననే వినియుక్తాన్ 'త్వం జహి' - త్వం హన్యాః. ఏతాన్ గురూన్ బన్ధూంశ్చ అన్యానపి భోగసక్తాన్ కథం హనిష్యామి ఇతి 'మా వ్యథిష్ఠాః' - తాన్ ఉద్దిశ్య ధర్మాధర్మ భయేన బన్ధుస్నేహేన కారుణ్యేన చ మా వ్యథాం

కృథాః, యతః తే కృతాపరాధాః మయా ఏవ హననే వినియుక్తాః, అతో నిర్విశఙ్కః యుధ్యస్వ, రణే సపత్నాన్ 'జేతా అసి' - జేష్యసి, న ఏతేషాం వధే నృశంసతా గన్ధః, అపి తు జయః ఏవ లభ్యతే ఇత్యర్థః.

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య,
కృతాఞ్జలిర్వేపమానః కిరీటీ ।
నమస్కృత్వా భూయ ఏవాహకృష్ణం,
సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య ॥ 35

ఏతత్ ఆశ్రిత వాత్సల్య జలధేః కేశవస్య వచనం శ్రుత్వా అర్జునః తస్మై నమస్కృత్య భీతభీతో భూయః తం ప్రణమ్య కృతాఞ్జలిః వేపమానః కిరీటీ సగద్గదమ్ ఆహ.

శ్లో. స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా,
జగత్ ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ ।
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి,
సర్వే సమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః ॥ 36

'స్థానే' - యుక్తమ్, యదేతత్ యుద్ధ దిదృక్షయా గతమ్ అశేష దేవగన్ధర్వ సిద్ధ యక్ష విద్యాధర కిన్నర కింపురుషాదికం జగత్ త్వత్ప్రసాదాత్ త్వాం సర్వేశ్వరమ్ అవలోక్య తవ ప్రకీర్త్యా సర్వం

ప్రహృష్యతి అనురజ్యతే చ, యత్ చ త్వామ్ అవలోక్య రక్షాంసి భీతాని సర్వాః దిశః ప్రద్రవన్తి, 'సర్వే సిద్ధసఙ్ఘాః' - సిద్ధాది అనుకూల సఙ్ఘాః నమస్యన్తి చ, తదేతత్ సర్వం యుక్తమ్ ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః.

యుక్తతామ్ ఏవ ఉపపాదయతి -

శ్లో. కస్మాచ్చ తే న నమేరన్ మహాత్మన్!,
గరీయసే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే ।

'మహాత్మన్ తే' - తుభ్యం, 'గరీయసే బ్రహ్మణః' - హిరణ్య గర్భస్యాపి ఆదిభూతాయ కర్త్రే హిరణ్యగర్భాదయః కస్మాత్ హేతోః న నమస్కుర్యుః!

అనంత! దేవేశ! జగన్నివాస!
త్వమక్షరం సదసత్ తత్పరం యత్ ॥ 37

శ్లో. త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణః,
త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ ।

అనన్త దేవేశ జగన్నివాస! త్వమేవ 'అక్షరమ్', న క్షరతి ఇతి అక్షరం జీవాత్మ తత్త్వం "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధః జీవాత్మా హి న క్షరతి, 'సదసత్' చ త్వమేవ - సదసత్ శబ్ద నిర్దిష్టం కార్య కారణభావేన అవస్థితం ప్రకృతి తత్త్వం, నామరూప విభాగవత్తయా కార్యావస్థం సత్ శబ్ద నిర్దిష్టం తదనర్హతయా

కారణావస్థమ్ అసత్ శబ్ద నిర్దిష్టం చ త్వమేవ. 'తత్పరం యత్', తస్మాత్ ప్రకృతేః ప్రకృతి సమ్బన్ధినశ్చ జీవాత్మనః పరమ్ - అన్యత్ ముక్తాత్మ తత్త్వం యత్తత్ అపి త్వమేవ. అతః త్వమ్ ఆదిదేవః పురుషః పురాణః, త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్ - నిధీయతే త్వయి విశ్వమితి త్వమస్య విశ్వస్య పరం 'నిధానమ్', విశ్వస్య శరీరభూతస్య ఆత్మతయా పరమాధార భూతః త్వమ్ ఏవ ఇత్యర్థః.

వేత్తాఽసి వేద్యం చ పరం చ ధామ,
త్వయా తతం విశ్వ మనంతరూప! ॥ 38

జగతి సర్వో వేదితా వేద్యం చ సర్వం త్వమ్ ఏవ, ఏవం సర్వాత్మతయా అవస్థితః త్వమ్ ఏవ పరం చ 'ధామ' - స్థానం, ప్రాప్యస్థానమ్ ఇత్యర్థః. త్వయా తతం 'విశ్వమ్ అనన్తరూప' - త్వయా ఆత్మత్వేన విశ్వం చిత్ అచిత్ మిశ్రం జగత్, 'తతం' - వ్యాప్తమ్.

అతః త్వమేవ వాయ్వాది శబ్దవాచ్యః ఇత్యాహ -

శ్లో. వాయుర్యమోఽగ్నిర్వరుణశ్శశాంకః,
ప్రజాపతిస్త్వం ప్రపితామహశ్చ।

సర్వేషాం ప్రపితా మహః త్వమ్ ఏవ, పితామహాదయశ్చ, సర్వాసాం ప్రజానాం పితరః ప్రజాపతయః, ప్రజాపతీనాం పితా హిరణ్య గర్భః ప్రజానాం పితామహః, హిరణ్య గర్భస్య అపి పితా త్వం ప్రజానాం

ప్రపితామహః, పితామహాదీనామ్ ఆత్మతయా తత్తత్ శబ్దవాచ్యః త్వమేవ ఇత్యర్థః.

నమో నమస్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః,
పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే ॥ 39

శ్లో. నమః పురస్తాత్ అథ పృష్ఠతస్తే,
నమోఽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ ।

అత్యద్భుత ఆకారం భగవన్తం దృష్ట్వా హర్ష ఉత్ఫుల్ల నయనః అత్యన్త సాధ్వసావనతః సర్వతో నమస్కరోతి.

అనన్తవీర్యామితవిక్రమస్త్వం,
సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః ॥ 40

'అనన్తవీర్య' - అపరిమిత వీర్య, అపరిమిత విక్రమః త్వం సర్వమ్ ఆత్మతయా సమాప్నోషి, తతః సర్వః అసి, యతస్త్వం సర్వం చిత్ అచిత్ వస్తుజాతమ్ ఆత్మతయా సమాప్నోషి, అతః సర్వస్య చిత్ అచిత్ వస్తు జాతస్య త్వత్ శరీరతయా త్వత్ ప్రకారత్వాత్ సర్వప్రకారః త్వమ్ ఏవ సర్వశబ్ద వాచ్యః అసి ఇత్యర్థః "త్వమక్షరం సదసత్", "వాయుర్యమోగ్నిః"ఇత్యాది సర్వసామానాధికరణ్య నిర్దేశస్య ఆత్మతయా వ్యాప్తిః ఏవ హేతుః ఇతి సువ్యక్తమ్ ఉక్తం, "త్వయా తతం విశ్వమ్ అనన్తరూప", "సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః" ఇతి చ.

శ్లో. సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం,
హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి ।
అజానతా మహిమానం తవేదం,
మయా ప్రమాదాత్ ప్రణయేనవాపి ॥ 41

శ్లో. యచ్చాపహాసార్థ మసత్కృతోఽసి,
విహార శయ్యాసన భోజనేషు ।
ఏకోఽథవాఽప్యచ్యుత తత్ సమక్షం,
తత్ క్షామయే త్వాం అహమప్రమేయమ్ ॥ 42

తవ అనన్తవీర్యత్వ అమిత విక్రమత్వ సర్వాన్తరాత్మత్వ స్రష్టృత్వాదికః యో మహిమా తమ్ ఇమమ్ అజానతా మయా 'ప్రమాదాత్' - మోహాత్, 'ప్రణయేన' - చిర పరిచయేన వా, 'సఖా' ఇతి, 'మమ వయస్యః' ఇతి మత్వా "హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖ' ఇతి త్వయి 'ప్రసభం' - వినయాపేతం యదుక్తం, యత్ చ పరిహాసార్థం సర్వదా ఏవ సత్కారార్హః త్వమ్ అసత్కృతః అసి, 'విహార శయ్యాసన భోజనేషు' చ సహకృతేషు ఏకాన్తే వా సమక్షం వా యత్ అసత్కృతః అసి, తత్ సర్వం త్వామ్ అప్రమేయమ్ అహం క్షామయే.

శ్లో. పితాఽసి లోకస్య చరాచరస్య,
త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురుర్గరీయాన్ ।
న త్వత్సమోఽస్తి అభ్యధికః కుతోఽన్యో,
లోకత్రయేఽపి అప్రతిమ ప్రభావ! ॥ 43

అప్రతిమ ప్రభావ ! త్వమస్య సర్వస్య చరాచరస్య లోకస్య పితా అసి, అస్య లోకస్య గురుశ్చ అసి, అతః త్వమ్ అస్య చరాచరస్య లోకస్య 'గరీయాన్' - పూజ్యతమః. 'న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయేఽపి' - త్వదన్యః కారుణ్యాదినా కేనాపి గుణేన న త్వత్ సమః అస్తి, కుతః అభ్యధికః?

శ్లో. తస్మాత్ ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం,
ప్రసాదయే త్వామ్ అహమీశమీడ్యమ్ ।
పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః,
ప్రియః ప్రియాయార్హసి దేవ ! సోఢుమ్ ॥ 44

యస్మాత్త్వం సర్వస్య పితా, పూజ్యతమో గురుశ్చ, కారుణ్యాది గుణైః చ సర్వాధికః అసి, తస్మాత్ త్వామ్ ఈశమ్ ఈడ్యం ప్రణమ్య ప్రణిధాయ చ కాయం ప్రసాదయే, యథా కృతాపరాధస్య అపి పుత్రస్య, యథా చ సఖ్యుః ప్రణామపూర్వం ప్రార్థితః పితా వా సఖా వా ప్రసీదతి, తథా త్వం పరమ కారుణికః ప్రియః ప్రియాయ మే సర్వం సోఢుమ్ అర్హసి.

శ్లో. అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మిదృష్ట్వా,
భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే ।
తదేవ మే దర్శయ దేవ రూపం,
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస! ॥ 45

అదృష్టపూర్వమ్, అత్యద్భుతమ్, అతి ఉగ్రం చ తవ రూపం దృష్ట్వా 'హృషితః అస్మి' - ప్రీతోస్మి, భయేన ప్రవ్యథితం చ మే మనః, అతః తదేవ తవ సుప్రసన్నం రూపం మే దర్శయ, 'ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస' - మయి ప్రసాదం కురు, దేవానాం బ్రహ్మాదీనామ్ అపి ఈశ, నిఖిల జగదాశ్రయ భూత!

శ్లో. కిరీటినం గదినం చక్రహస్తమ్,
ఇచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టుమహం తథైవ ।
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన,
సహస్రబాహో! భవ విశ్వమూర్తే! ॥ 46

తథా ఏవ పూర్వవత్ కిరీటినం గదినం చక్రహస్తం త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి, అతః తేనైవ పూర్వ సిద్ధేన చతుర్భుజేన రూపేణ యుక్తః భవ. సహస్ర బాహో! విశ్వమూర్తే! - ఇదానీం సహస్ర బాహుత్వేన విశ్వ శరీరత్వేన దృశ్యమాన రూపః త్వం తేనైవ రూపేణ యుక్తః భవ ఇత్యర్థః.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. మయా ప్రసన్నేన తవార్జునేదం,
రూపం పరం దర్శితమాత్మ యోగాత్ ।
తేజోమయం విశ్వమనంతమాద్యం,
యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్ ॥ 47

యన్మే 'తేజోమయం' - తేజసాం రాశిః, 'విశ్వం' - విశ్వాత్మ భూతమ్, 'అనన్తమ్' - అన్తరహితమ్, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇదమ్, ఆది మధ్యాన్త రహితమ్, 'ఆద్యం' - మత్ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య ఆదిభూతం త్వత్ అన్యేన కేనాపి న దృష్టపూర్వం రూపం తదిదం ప్రసన్నేన మయా మద్భక్తాయ తే దర్శితమ్, 'ఆత్మయోగాత్' - ఆత్మనః సత్య సఙ్కల్పత్వ యోగాత్.

అనన్యభక్తి వ్యతిరిక్తైః సర్వైః అపి ఉపాయైః యథావత్ అవస్థితః అహం ద్రష్టుం న శక్యః ఇతి ఆహ -

శ్లో. న వేద యజ్ఞాధ్యయనై ర్న దానైః,
న చ క్రియాభిః న తపోభిరుగ్రైః ।
ఏవం రూపశ్శక్య అహం నృలోకే,
ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర ॥ 48

'ఏవం రూపః' - యథావత్ అవస్థితః అహం మయి భక్తిమతః త్వత్తః అన్యేన ఏకాన్తిక ఆత్యన్తిక భక్తిరహితేన కేనాపి పురుషేణ వేద యజ్ఞాదిభిః కేవలైః ద్రష్టుం న శక్యః.

శ్లో. మాతే వ్యథా మా చ విమూఢభావో,
దృష్ట్వా రూపం ఘోరమీదృక్ మమేదమ్ ।
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పునస్త్వం,
తదేవ మే రూపమిదం ప్రపశ్య ॥ 49

ఈదృశ ఘోరరూప దర్శనేన తే యావ్యథా, యః చ విమూఢభావః వర్తతే, తదుభయం మా భూత్. త్వయా అభ్యస్తః పూర్వమేవ సౌమ్యరూపం దర్శయామి. తదేవ ఇదం మమ రూపం ప్రపశ్య.

సఞ్జయ ఉవాచ -

శ్లో. ఇత్యర్జునం వాసుదేవ స్తథోక్త్వా,
స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః ।
ఆశ్వాసయామాస చ భీత మేనం,
భూత్వా పునస్సౌమ్య వపు ర్మహాత్మా ॥ 50

ఏవం పాణ్డు తనయం భగవాన్ వసుదేవసూనుః ఉక్త్వా భూయః స్వకీయమేవ చతుర్భుజం రూపం దర్శయామాస. అపరిచిత స్వరూప దర్శనేన భీతమ్ ఏనం పునః అపి పరిచిత సౌమ్య వపుః భూత్వా ఆశ్వాసయామాస చ. 'మహాత్మా' - సత్యసఙ్కల్పః. అస్య సర్వేశ్వరస్య పరమపురుషస్య పరస్య బ్రహ్మణః జగదుపకృతి మర్త్యస్య వసుదేవసూనోః చతుర్భుజమ్ ఏవ స్వకీయం రూపమ్. కంసాత్ భీతః వసుదేవ ప్రార్థనేన ఆ కంసవధాత్ భుజద్వయమ్ ఉపసంహృతం, పశ్చాత్ ఆవిష్కృతం చ. "జాతోऽసి దేవదేవేశ శఙ్ఖచక్ర గదాధర, దివ్యం రూపమిదం దేవ ప్రసాదేన ఉపసంహర, ఉపసంహర విశ్వాత్మన్ రూపమేతం చతుర్భుజమ్" ఇతి హి ప్రార్థితమ్.

శిశుపాలస్య అపి ద్విషతః అనవరత భావనా విషయః చతుర్భుజమేవ వసుదేవసూనోః రూపమ్. "ఉదారపీవర చతుర్బాహుం శఙ్ఖచక్ర గదాధరమ్" ఇతి. అతః పార్థేన అత్ర "తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన" ఇతి ఉచ్యతే.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం, తవ సౌమ్యం జనార్దన ।
ఇదానీమస్మి సంవృత్తః, సచేతాః ప్రకృతిం గతః ॥ 51

అనవధిక అతిశయ సౌన్దర్య సౌకుమార్య లావణ్యాది యుక్తం తవ ఏవ అసాధారణం మనుష్యత్వ సంస్థాన సంస్థితమ్ అతి సౌమ్యమ్ ఇదం తవ రూపం దృష్ట్వా ఇదానీం సచేతాః సంవృత్తః అస్మి ప్రకృతిం గతశ్చ.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. సుదుర్దర్శమిదం రూపం, దృష్టవానసి యన్మమ ।
దేవా అప్యస్య రూపస్య, నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః ॥ 52

మమేదం సర్వస్య ప్రశాసనే అవస్థితం సర్వాశ్రయం సర్వ కారణభూతం రూపం యత్ దృష్టవాన్ అసి, తత్ 'సుదుర్దర్శం' - న కేనాపి ద్రష్టుం శక్యమ్, అస్య రూపస్య దేవాః అపి నిత్యం దర్శన కాంక్షిణః, న తు దృష్టవన్తః.

కుతః ఇత్యత్రాహ-

శ్లో. నాహం వేదైర్న తవసా, న దానేన న చేజ్యయా ।
శక్య ఏవం విధో ద్రష్టుం, దృష్టవానసి మాం యథా ॥ 53

శ్లో. భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః, అహమేవం విధోఽర్జున! ।
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన, ప్రవేష్టుం చ పరన్తప! ॥ 54

వేదైః అధ్యాపన ప్రవచన అధ్యయన శ్రవణ జప విషయైః యాగ దాన హోమ తపోభిశ్చ మత్భక్తి విరహితైః కేవలైః యథావత్ అవస్థితః అహం ద్రష్టుమ్ అశక్యః, అనన్యయా తు భక్త్యా తత్త్వతః శాస్త్రైః జ్ఞాతుం తత్త్వతః సాక్షాత్ కర్తుం తత్త్వతః ప్రవేష్టుం చ శక్యః. తథా చ శ్రుతిః - "నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన, యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి.

శ్లో. మత్కర్మకృత్ మత్పరమో, మద్భక్తస్సంగవర్జితః ।
నిర్వైర స్సర్వభూతేషు, యస్సమామేతి పాండవ ॥ 55

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే,
విశ్వరూప సన్దర్శన యోగో నామ
ఏకాదశోఽధ్యాయః

వేదాధ్యయనాదీని సర్వాణి కర్మాణి మదారాధన రూపాణి ఇతి యః కరోతి సః మత్కర్మకృత్. 'మత్పరమః' - సర్వేషామ్ ఆరమ్భాణామ్ అహమేవ పరమోద్దేశ్యో యస్య స మత్పరమః. 'మద్భక్తః' - అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మత్కీర్తన స్తుతి ధ్యానార్చన ప్రణామాదిభిః వినా ఆత్మధారణమ్ అలభమానః మదేక ప్రయోజనతయా యః సతతం తాని కరోతి స మద్భక్తః. 'సఙ్గ వర్జితః' - మదేక ప్రియత్వేన ఇతర సఙ్గమ్ అసహమానః. 'నిర్వైరః సర్వభూతేషు' - మత్ సంశ్లేష వియోగైక సుఖదుఃఖ స్వభావత్వాత్ స్వదుఃఖస్య స్వాపరాధ నిమిత్తత్వ అనుసన్ధానాత్ చ సర్వభూతానాం పరమ పురుష పరతన్త్రత్వ అనుసన్ధానాత్ చ సర్వభూతేషు వైరనిమిత్త అభావాత్ తేషు నిర్వైరః. య ఏవం భూతస్స 'మామేతి' - మాం యథావత్ అవస్థితం ప్రాప్నోతి, నిరస్త అవిద్యాది అశేష దోషగన్ధో మదేకానుభవో భవతి ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

ఏకాదశోఽధ్యాయః

అథ ద్వాదశాధ్యాయః

(భక్తి యోగః)

భక్తి యోగ నిష్ఠానాం ప్రాప్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః భగవతో నారాయణస్య నిరఙ్కుశ ఐశ్వర్యం సాక్షాత్ కర్తు కామాయ అర్జునాయ అనవధిక అతిశయ కారుణ్య ఔదార్య సౌశీల్యాది గుణ సాగరేణ సత్యసఙ్కల్పేన భగవతా స్వైశ్వర్యం యథావత్ అవస్థితం దర్శితమ్. ఉక్తం చ తత్త్వతః భగవత్ జ్ఞాన దర్శన ప్రాప్తీనామ్ ఐకాన్తిక ఆత్యన్తిక భగవత్ భక్త్యైక లభ్యత్వమ్. అనన్తరమ్ ఆత్మప్రాప్తి సాధన భూతాత్ ఆత్మ ఉపాసనాత్ భక్తిరూపస్య భగవత్ ఉపాసనస్య స్వసాధ్య నిష్పాదనే శైఘ్ర్యాత్ సు సుఖ ఉపాదానత్వాత్ చ శ్రైష్ఠ్యం, భగవత్ ఉపాసన ఉపాయశ్చ తదశక్తస్య అక్షర నిష్ఠతా తదపేక్షితాశ్చ ఉచ్యన్తే. భగవత్ ఉపాసనస్య ప్రాప్యభూత ఉపాస్య శ్రైష్ఠ్యాత్, శ్రైష్ఠ్యం తు "యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతే నాన్తరాత్మనా, శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః" ఇత్యత్ర ఉక్తమ్.

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. ఏవం సతతయుక్తా యే, భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే ।
యే చాప్యక్షర మవ్యక్తం, తేషాం కే యోగవిత్తమాః ॥ 1

ఏవం - "మత్కర్మకృత్" ఇత్యాదినా ఉక్తేన ప్రకారేణ 'సతతయుక్తాః' - భగవన్తం త్వామేవ పరం ప్రాప్యం మన్వానాః యే భక్తాః 'త్వాం' - సకల విభూతి యుక్తమ్ అనవధిక అతిశయ సౌన్దర్య

సౌశీల్య సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాది అనన్త గుణసాగరం పరిపూర్ణమ్ ఉపాసతే. 'యేచాప్యక్షరం' - ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం తదేవ చ 'అవ్యక్తం' - చక్షురాది కరణ అనభివ్యక్త స్వరూపమ్ ఉపాసతే. తేషామ్ ఉభయేషాం 'కే యోగవిత్తమాః' - కే స్వసాధ్యం ప్రతి శీఘ్రగామినః ఇత్యర్థః, "భవామి న చిరాత్ పార్థ" ఇతి ఉత్తరత్ర యోగ విత్తమత్వం శైఘ్ర్య విషయమ్ ఇతి హి వ్యఞ్జయిష్యతే.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. మయ్యావేశ్య మనో యే మాం, నిత్యయుక్తా ఉపాసతే ।
శ్రద్ధయా పరయోపేతాః, తేమే యుక్తతమా మతాః ॥ 2

అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన మనః మయ్యావేశ్య శ్రద్ధయా పరయోపేతాః 'నిత్యయుక్తాః' - నిత్యయోగం కాంక్షమాణాః యే మామ్, 'ఉపాసతే' - ప్రాప్య విషయం మనః మయి ఆవేశ్య యే మామ్ ఉపాసతే ఇత్యర్థః, 'తే యుక్తతమాః మే మతాః' - మాం సుఖేన అచిరాత్ ప్రాప్నువన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. యే త్వక్షరమనిర్దేశ్యమ్, అవ్యక్తం పర్యుపాసతే ।
సర్వత్రగమచింత్యం చ, కూటస్థమచలం ధ్రువమ్ ॥ 3

శ్లో. సన్నియమ్యేన్ద్రియగ్రామం, సర్వత్ర సమబుద్ధయః ।
తే ప్రాప్నువంతి మామేవ, సర్వభూతహితే రతాః ॥ 4

శ్లో. క్లేశోఽధికతర స్తేషామ్, అవ్యక్తాసక్తచేతసామ్ ।
అవ్యక్తా హి గతిర్దుఃఖం, దేహవద్భిరవాప్యతే ॥ 5

యే తు 'అక్షరం' - ప్రత్యగాత్మ స్వరూపమ్, 'అనిర్దేశ్యం' - దేహాత్ అన్యతయా దేవాది శబ్ద అనిర్దేశ్యమ్, అత ఏవ చక్షురాది కరణ అనభివ్యక్తం, 'సర్వత్రగమచిన్త్యం చ' - సర్వత్ర దేవాది దేహేషు వర్తమానమ్ అపి తత్ విసజాతీయతయా తేన తేన రూపేణ చిన్తయితుమ్ అనర్హమ్, తత ఏవ 'కూటస్థం' - సర్వ సాధారణం, తత్తత్ దేవాది అసాధారణ ఆకార అసమ్బద్ధమ్ ఇత్యర్థః, అపరిణామిత్వేన స్వాసాధారణ ఆకారాత్ న చలతి న చ్యవతే ఇతి 'అచలమ్', తత ఏవ 'ధ్రువం' - నిత్యం, 'సన్నియమ్యేన్ద్రియ గ్రామం' - చక్షురాదికమ్ ఇన్ద్రియ గ్రామం సర్వం స్వ వ్యాపారేభ్యః సమ్యక్ నియమ్య, 'సర్వత్ర సమబుద్ధయః' - సర్వత్ర దేవాది విషమ ఆకారేషు దేహేషు అవస్థితేషు ఆత్మసు జ్ఞానైక ఆకారతయా సమబుద్ధయః, తత ఏవ 'సర్వ భూతహితే రతాః' - సర్వ భూత అహిత రతిత్వాత్ నివృత్తాః, సర్వభూత అహిత రతిత్వం హి ఆత్మనః దేవాది విషమాకార అభిమాన నిమిత్తమ్, య ఏవమ్ అక్షరమ్ ఉపాసతే, తేఽపి 'మాం ప్రాప్ను వన్త్యేవ' - మత్సమానాకారమ్ అసంసారిణమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవ ఇత్యర్థః, "మమ సాధర్మ్యమ్ ఆగతాః" ఇతి హి వక్ష్యతే,

శ్రూయతే చ "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యమ్ ఉపైతి" ఇతి.

తథా అక్షర శబ్ద నిర్దిష్టాత్ కూటస్థాత్ అన్యత్వం పరస్య బ్రహ్మణః వక్ష్యతే - "కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే, ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః" ఇతి. "అథ పరా యయా తదక్షరమ్ అధిగమ్యతే" ఇత్యక్షర విద్యాయాం తు అక్షరశబ్ద నిర్దిష్టం పరమేవ బ్రహ్మ, భూత యోనిత్వాదేః. 'తేషామ్ అవ్యక్తాసక్త చేతసాం' క్లేశస్తు అధికతరః, 'అవ్యక్తా హి గతిః' - అవ్యక్త విషయా మనోవృత్తిః, 'దేహవద్భిః' - దేహాత్మాభిమాన యుక్తైః దుఃఖేన, 'అవాప్యతే' - దేహవన్తః హి దేహమేవ ఆత్మానం మన్వతే.

భగవన్తమ్ ఉపాసీనానాం యుక్తతమత్వం సువ్యక్తమ్ ఆహ-

శ్లో. యే తు సర్వాణి కర్మాణి, మయి సన్న్యస్య మత్పరాః ।
అనన్యేనైవ యోగేన, మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే ॥ 6

శ్లో. తేషామహం సముద్ధర్తా, మృత్యుసంసార సాగరాత్।
భవామి న చిరాత్ పార్థ!, మయ్యావేశిత చేతసామ్ ॥ 7

యే తు లౌకికాని దేహ యాత్రా శేషభూతాని, దేహ ధారణ అర్థాని చ, అశనాదీని కర్మాణి, వైదికాని చ, యాగ దాన హోమ తపః ప్రభృతీని సర్వాణి సకారణాని సోద్దేశ్యాని, అధ్యాత్మ చేతసా 'మయి సన్న్యస్య మత్పరాః' - మదేక ప్రాప్యాః, 'అనన్యేనైవ యోగేన'- అనన్య ప్రయోజనేన యోగేన, 'మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే' - ధ్యానార్చన ప్రణామ స్తుతి కీర్తనాదీని స్వయమ్ ఏవ అత్యర్థ ప్రియాణి ప్రాప్య సమాని కుర్వన్తః మామ్ ఉపాసతే ఇత్యర్థః. తేషాం మత్

ప్రాప్తి విరోధితయా మృత్యు భూతాత్ సంసారాఖ్యాత్ సాగరాత్ అహమ్ అచిరేణైవ కాలేన సముద్ధర్తా భవామి.

శ్లో. మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ, మయి బుద్ధిం నివేశయ ।
నివసిష్యసి మయ్యేవ, అత ఊర్ధ్వం న సంశయః ॥ 8

అతః అతిశయిత పురుషార్థత్వాత్ సులభత్వాత్ అచిర లభ్యత్వాత్ చ 'మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ' - మయి మనః సమాధానం కురు, 'మయి బుద్ధిం నివేశయ' - అహమేవ పరమప్రాప్యః ఇతి అధ్యవసాయం కురు, 'అత ఊర్ధ్వం మయ్యేవ నివసిష్యసి' - అహమేవ పరమ ప్రాప్యః ఇతి అధ్యవసాయ పూర్వక మనో నివేశన అనన్తరమ్ ఏవ మయి నివసిష్యసి ఇత్యర్థః.

శ్లో. అథ చిత్తం సమాధాతుం, న శక్నోషి మయి స్థిరమ్ ।
అభ్యాసయోగేన తతో, మామిచ్ఛాప్తుం ధనంజయ! ॥ 9

అథ సహసా ఏవ మయి స్థిరం చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి, 'తతోఽభ్యాస యోగేన మామ్ ఆప్తుమిచ్ఛ' - స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ సౌన్దర్య సౌశీల్య సౌహార్ద వాత్సల్య కారుణ్య మాధుర్య గామ్భీర్య ఔదార్య శౌర్యవీర్య పరాక్రమ సార్వజ్ఞ్య సత్యకామత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వేశ్వరత్వ సకల కారణత్వాది అసఙ్ఖ్యేయ గుణసాగరే, నిఖిల హేయ ప్రత్యనీకే మయి నిరతిశయ ప్రేమగర్భ స్మృతి అభ్యాస యోగేన స్థిరం చిత్త సమాధానం లబ్ధ్వా మాం ప్రాప్తుమిచ్ఛ.

శ్లో. అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి, మత్కర్మపరమో భవ ।
మదర్థమపి కర్మాణి, కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి ॥ 10

అథ ఏవం విధ స్మృతి అభ్యాసేఽపి అసమర్థోఽసి, 'మత్ కర్మపరమో భవ' - మదీయాని కర్మాణి, ఆలయ నిర్మాణ, ఉద్యానకరణ, ప్రదీప ఆరోపణ, మార్జన, అభ్యుక్షణ, ఉపలేపన, పుష్పాహరణ, పూజా ప్రవర్తన, నామ సంకీర్తన, ప్రదక్షిణ, స్తుతి, నమస్కారాదీని, తాని అత్యర్థ ప్రియత్వేన ఆచర, అత్యర్థ ప్రియత్వేన మదర్థం కర్మాణి కుర్వన్ అపి అచిరాత్ అభ్యాస యోగపూర్వికాం మయి స్థిరాం చిత్త స్థితిం లబ్ధ్వా మత్ప్రాప్తి రూపాం సిద్ధిమ్ అవాప్స్యసి.

శ్లో. అథైతదప్యశక్తోఽసి, కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః ।
సర్వకర్మఫలత్యాగం, తతః కురు యతాత్మవాన్ ॥ 11

అథ మత్యోగమ్ ఆశ్రిత్య ఏతదపి కర్తుం న శక్నోషి - మత్ గుణ అనుసన్ధాన కృత్, మదేక ప్రియత్వాకారం భక్తియోగమ్ ఆశ్రిత్య భక్తి యోగాఙ్కుర రూపమ్ ఏతత్ మత్ కర్మాపి కర్తుం న శక్నోషి, తతోఽక్షర యోగమ్ ఆత్మ స్వభావ అనుసన్ధాన రూపం పరభక్తి జననం పూర్వ షట్కోదితమ్ ఆశ్రిత్య తత్ఉపాయతయా సర్వ కర్మ ఫలత్యాగం కురు, మత్ ప్రియత్వేన మదేక ప్రాప్యతా బుద్ధిః హి ప్రక్షీణ అశేష పాపస్య ఏవ జాయతే. 'యతాత్మవాన్' - యత మనస్కః తతోఽనభి సంహిత ఫలేన మదారాధన రూపేణ అనుష్ఠితేన కర్మణా సిద్ధేన

ఆత్మ ధ్యానేన నివృత్త అవిద్యాది సర్వ తిరోధానే మత్శేషతైక స్వరూపే ప్రత్యగాత్మని సాక్షాత్ కృతే సతి మయి పరాభక్తిః స్వయమ్ ఏవ ఉత్పద్యతే. తథా చ వక్ష్యతే - "స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః" ఇత్యారభ్య "విముచ్య నిర్మమశ్శాన్తో బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి, సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్" ఇతి.

శ్లో. శ్రేయో హి జ్ఞానమభ్యాసాత్, జ్ఞానాత్ ధ్యానం విశిష్యతే ।
ధ్యానాత్ కర్మఫలత్యాగః, త్యాగాత్ శాంతిరనంతరమ్ ॥ 12

అత్యర్థ ప్రీతి విరహితాత్ కర్కశ రూపాత్ స్మృతి అభ్యాసాత్ అక్షర యాథాత్మ్య అనుసన్ధాన పూర్వకం తత్ అపరోక్ష జ్ఞానమ్ ఏవ ఆత్మహితత్వే విశిష్యతే, ఆత్మ అపరోక్ష్య జ్ఞానాత్ అపి అనిష్పన్న రూపాత్ తత్ ఉపాయ భూతాత్మధ్యానమ్ ఏవ ఆత్మ హితత్వే విశిష్యతే, తత్ ధ్యానాత్ అపి అనిష్పన్న రూపాత్ తత్ ఉపాయ భూతం ఫలత్యాగేన అనుష్ఠితం కర్మ ఏవ విశిష్యతే, అనభి సంహిత ఫలాత్ అనుష్ఠితాత్ కర్మణః అనన్తరమ్ ఏవ నిరస్త పాపతయా మనసః శాన్తిః భవిష్యతి, శాన్తే మనసి ఆత్మ ధ్యానం సమ్పత్స్యతే, ధ్యానాత్ చ తత్ అపరోక్ష్యం, తత్ అపరోక్ష్యాత్ పరాభక్తిః ఇతి భక్తియోగాభ్యాస అశక్తస్య ఆత్మనిష్ఠా ఏవ శ్రేయసీ, ఆత్మనిష్ఠస్య అపి అశాన్త మనసః నిష్ఠా ప్రాప్తయేఽన్తర్గత ఆత్మజ్ఞాన అనభిసంహిత ఫలకర్మ నిష్ఠా ఏవ

శ్రేయసీ ఇత్యర్థః.

అనభి సంహిత ఫలకర్మ నిష్ఠస్య ఉపాదేయాన్ గుణాన్ ఆహ -

శ్లో. అద్వేష్టా సర్వభూతానాం, మైత్రః కరుణ ఏవ చ ।
నిర్మమో నిరహంకారః, సమదుఃఖసుఖః క్షమీ ॥ 13

శ్లో. సన్తుష్ట స్సతతం యోగీ, యతాత్మా దృఢనిశ్చయః ।
మయ్యర్పిత మనోబుద్ధిః, యోమద్భక్తస్స మే ప్రియః ॥ 14

'అద్వేష్టా సర్వభూతానాం' - విద్విషతామ్ అపకుర్వతామ్ అపి సర్వేషాం భూతానామ్ అద్వేష్టా, మదపరాధానుగుణమ్ ఈశ్వర ప్రేరితాని ఏతాని భూతాని ద్విషన్తి అపకుర్వన్తి చ ఇతి అనుసన్దధానః తేషు ద్విషత్సు అపకుర్వత్సు చ సర్వభూతేషు మైత్రీం మతిం కుర్వన్ 'మైత్రః', తేష్వేవ దుఃఖితేషు కరుణాం కుర్వన్ 'కరుణః', 'నిర్మమః' - దేహేన్ద్రియేషు తత్ సమ్బన్ధిషు చ నిర్మమః, 'నిరహఙ్కారః' - దేహాత్మాభిమాన రహితః, తతః ఏవ 'సమదుఃఖ సుఖః' - సుఖదుఃఖ ఆగమయోః సాఙ్కల్పికయోః హర్ష ఉద్వేగ రహితః, 'క్షమీ' - స్పర్శ ప్రభవయోః అవర్జనీయయోః అపి తయోః వికార రహితః, 'సన్తుష్టః' - యదృచ్ఛా ఉపనతేన యేన కేనాపి దేహ ధారణ ద్రవ్యేణ సన్తుష్టః, 'సతతం యోగీ' - సతతం ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మ అనుసన్ధాన పరః, 'యతాత్మా' - నియమిత మనోవృత్తిః, 'దృఢనిశ్చయః' - అధ్యాత్మ

శాస్త్రోదితేషు అర్థేషు దృఢనిశ్చయః, 'మయ్యర్పిత మనోబుద్ధిః' - భగవాన్ వాసుదేవః ఏవ అనభిసంహిత ఫలేన అనుష్ఠితేన కర్మణా ఆరాధ్యతే, ఆరాధితశ్చ మమ ఆత్మా అపరోక్ష్యం సాధయిష్యతి ఇతి మయ్యర్పిత మనోబుద్ధిః, య ఏవం భూతో 'మద్భక్తః' - ఏవం కర్మయోగేన మాం భజమానో యః, స 'మే ప్రియః'.

శ్లో. యస్మాన్నో ద్విజతే లోకో, లోకాన్నో ద్విజతే చ యః ।
హర్షామర్ష భయోద్వేగైః, ముక్తో యస్స చ మే ప్రియః ॥ 15

యస్మాత్ కర్మనిష్ఠాత్ పురుషాత్ నిమిత్త భూతాత్ 'లోకః న ఉద్విజతే' - యో లోకోద్వేగ కరం కర్మ కిఞ్చిదపి న కరోతి ఇత్యర్థః, లోకాత్ చ నిమిత్త భూతాత్ 'యో న ఉద్విజతే' - యముద్దిశ్య సర్వలోకః న ఉద్వేగకరం కర్మకరోతి, సర్వ అవిరోధిత్వ నిశ్చయాత్, అత ఏవ కఞ్చన ప్రతి హర్షేణ కఞ్చన ప్రతి అమర్షేణ కఞ్చన ప్రతి భయేన కఞ్చన ప్రతి ఉద్వేగేన ముక్తః, ఏవం భూతో యః సోఽపి మమ ప్రియః.

శ్లో. అనపేక్ష శ్శుచిర్దక్షః, ఉదాసీనో గతవ్యథః ।
సర్వారంభ పరిత్యాగీ, యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః ॥ 16

'అనపేక్షః' - ఆత్మ వ్యతిరిక్తే కృత్స్నే వస్తుని అనపేక్షః, 'శుచిః' - శాస్త్ర విహిత ద్రవ్య వర్ధితకాయః, 'దక్షః' - శాస్త్రీయ క్రియోపాదాన సమర్థః అన్యత్ర ఉదాసీనః, 'గత వ్యథః' - శాస్త్రీయ క్రియా నిర్వృత్తౌ అవర్జనీయ శీతోష్ణ పరుష స్పర్శాది దుఃఖేషు

వ్యథా రహితః, 'సర్వారమ్భ పరిత్యాగీ' - శాస్త్రీయ వ్యతిరిక్త సర్వ కర్మ ఆరమ్భ పరిత్యాగీ, య ఏవమ్ భూతో 'మద్భక్తః సమే ప్రియః'.

శ్లో. యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి, న శోచతి న కాంక్షతి ।
శుభాశుభ పరిత్యాగీ, భక్తిమాన్ యస్స మే ప్రియః ॥ 17

'యో న హృష్యతి' - యన్మనుష్యాణాం హర్ష నిమిత్తం ప్రియజాతం తత్ ప్రాప్య యః కర్మయోగీ న హృష్యతి, యత్ చ అప్రియం తత్ ప్రాప్య 'న ద్వేష్టి', యత్ చ మనుష్యాణాం శోక నిమిత్తం భార్యా పుత్ర విత్త క్షయాదికం తత్ ప్రాప్య 'న శోచతి', తథా విధమ్ అప్రాప్తం చ 'న కాంక్షతి', 'శుభాశుభ పరిత్యాగీ' - పాపవత్ పుణ్యస్య అపి బన్ధహేతుత్వ అవిశేషాత్ ఉభయ పరిత్యాగీ, య ఏవమ్భూతో 'భక్తిమాన్ స మే ప్రియః'.

శ్లో. సమశ్శత్రౌ చ మిత్రే చ, తథా మానావమానయోః ।
శీతోష్ణ సుఖదుఃఖేషు, సమస్సంగవివర్జితః ॥ 18

శ్లో. తుల్య నిందాస్తుతి ర్మౌనీ, సంతుష్టో యేన కేనచిత్ ।
అనికేతః స్థిరమతిః, భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః ॥ 19

"అద్వేష్టా సర్వభూతానామ్" ఇత్యాదినా శత్రు మిత్రాదిషు ద్వేషాది రహితత్వమ్ ఉక్తమ్, అత్ర తేషు సన్నిహితేషు అపి సమ చిత్తత్వం తతోఽపి అతిరిక్తో విశేషః ఉచ్యతే. ఆత్మని స్థిరమతిత్వేన

నికేతనాదిషు అసక్తః ఇతి అనికేతః, తత ఏవ మానావమానాదిషు అపి సమః, య ఏవమ్భూతో 'భక్తిమాన్ స మే ప్రియః'.

అస్మాత్ ఆత్మ నిష్ఠాత్ భక్తియోగ నిష్ఠస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాదయన్ యథా ఉపక్రమమ్ ఉపసంహరతి -

శ్లో. యే తు ధర్మ్యామృతమిదం, యథోక్తం పర్యుపాసతే ।
శ్రద్దధానా మత్పరమాః, భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియాః ॥ 20

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, భక్తి యోగో నామ
ద్వాదశోఽధ్యాయః

ధర్మ్యఞ్చ అమృతం చేతి ధర్మ్యామృతం, యే తు ప్రాప్య సమం ప్రాపకం భక్తియోగం యథా ఉక్తం "మయ్యావేశ్య మనో యే మామ్" ఇత్యాదినా ఉక్తేన ప్రకారేణ ఉపాసతే, తే భక్తాః అతితరాం మమ ప్రియాః.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

అథ త్రయోదశాధ్యాయః

(క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ విభాగ యోగః)

పూర్వస్మిన్ షట్కే పరమ ప్రాప్యస్య, పరస్య బ్రహ్మణః భగవతో వాసుదేవస్య ప్రాప్తి ఉపాయభూత భక్తిరూప భగవత్ ఉపాసనాఙ్గభూతం ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనః, యాథాత్మ్య దర్శనం, జ్ఞానయోగ కర్మయోగ లక్షణ నిష్ఠా ద్వయ సాధ్యమ్ ఉక్తమ్.

మధ్యమే చ, పరమప్రాప్య భూత భగవత్ తత్త్వ యాథాత్మ్య తన్మాహాత్మ్య జ్ఞానపూర్వక ఐకాన్తిక ఆత్యన్తిక భక్తియోగ నిష్ఠా ప్రతిపాదితా. అతిశయిత ఐశ్వర్య అపేక్షాణామ్ ఆత్మ కైవల్యమాత్ర అపేక్షాణాం చ భక్తియోగః తత్తత్ అపేక్షిత సాధనమ్ ఇతి చ ఉక్తమ్.

ఇదానీమ్ ఉపరితన షట్కే, ప్రకృతి పురుష తత్సంసర్గరూప ప్రపఞ్చ ఈశ్వర యాథాత్మ్య కర్మ జ్ఞాన భక్తి స్వరూప తత్ ఉపాదాన ప్రకారాః చ షట్కద్వయోదితాః విశోధ్యన్తే.

తత్ర తావత్ త్రయోదశే దేహాత్మనోః స్వరూపం, దేహ యాథాత్మ్య శోధనం, దేహ వియుక్త ఆత్మ ప్రాప్తి ఉపాయః, వివిక్తాత్మ స్వరూప సంశోధనం, తథావిధస్య ఆత్మనః చ అచిత్ సమ్బన్ధ హేతుః, తతో వివేక అనుసన్ధాన ప్రకారః చ ఉచ్యతే.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ఇదం శరీరం కౌంతేయ, క్షేత్ర మిత్యభిధీయతే ।
ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః, క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః ॥ 1

ఇదం శరీరం - 'దేవోఽహం', 'మనుష్యోఽహం', 'స్థూలోఽహం', 'కృశోఽహం' ఇత్యాత్మనా భోక్త్రా సహ సామానాధికరణ్యేన ప్రతీయమానం భోక్తుః ఆత్మనః అర్థాన్తర భూతస్య భోగ క్షేత్రమ్ ఇతి శరీర యాథాత్మ్య విద్భిః అభిధీయతే. ఏతత్ అవయవశః సఙ్ఘాత రూపేణ చ ఇదమ్ 'అహం వేద్మి' ఇతి యో వేత్తి తం వేద్యభూతాత్ అస్మాత్ వేదితృత్వేన అర్థాన్తర భూతం క్షేత్రజ్ఞః ఇతి 'తద్విదః' - ఆత్మ యాథాత్మ్య విదః ప్రాహుః.

యద్యపి దేహ వ్యతిరిక్త ఘటాది అర్థానుసన్ధాన వేలాయాం 'దేవోఽహం', 'మనుష్యోఽహం', 'ఘటాదికం జానామి' ఇతి దేహ సామానాధికరణ్యేన జ్ఞాతారమ్ ఆత్మానమ్ అనుసన్ధత్తే, తథాపి దేహానుభవ వేలాయాం దేహమపి ఘటాదికమ్ ఇవ 'ఇదమహం వేద్మి' ఇతి వేద్యతయా వేదితా అనుభవతి ఇతి వేదితుః ఆత్మనః వేద్యతయా శరీరమపి ఘటాదివత్ అర్థాన్తర భూతమ్. తథా ఘటాదేః ఇవ వేద్యభూతాత్ శరీరాత్ అపి వేదితా క్షేత్రజ్ఞః అర్థాన్తరభూతః. సామానాధికరణ్యేన ప్రతీతిస్తు వస్తుతః శరీరస్య గోత్వాదివత్ ఆత్మ విశేషణతైక స్వభావతయా తత్ అపృథక్ సిద్ధేః ఉపపన్నా. తత్ర

వేదితుః అసాధారణ ఆకారస్య చక్షురాది కరణ అవిషయత్వాత్ యోగ సంస్కృత మనో విషయత్వాత్ చ ప్రకృతి సన్నిధానాత్ ఏవ మూఢాః ప్రకృతి ఆకారమ్ ఏవ వేదితారం పశ్యన్తి. తథా చ వక్ష్యతి "ఉత్క్రామన్తం స్థితం వాపి భుఞ్జానం వా గుణాన్వితమ్, విమూఢాః నానుపశ్యన్తి పశ్యన్తి జ్ఞానచక్షుషః" ఇతి.

శ్లో. క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి, సర్వక్షేత్రేషు భారత! ।
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః జ్ఞానం, యత్తత్ జ్ఞానం మతం మమ ॥ 2

దేవమనుష్యాది సర్వ క్షేత్రేషు వేదితృత్వైక ఆకారం 'క్షేత్రజ్ఞం చ మాం విద్ధి' - మదాత్మకం విద్ధి. 'క్షేత్రజ్ఞం చ అపి' ఇతి 'అపి' శబ్దాత్ క్షేత్రమపి మాం విద్ధి ఇత్యుక్తమ్ ఇతి గమ్యతే. యథా క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ విశేషణత్వైక స్వభావతయా తత్ అపృథక్ సిద్ధేః తత్ సామానాధికరణ్యేన ఏవ నిర్దేశ్యం, తథా క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞం చ మత్ విశేషణత్వైక స్వభావతయా మత్అపృథక్ సిద్ధేః మత్ సామానాధికరణ్యేన ఏవ నిర్దేశ్యౌ విద్ధి.

పృథివ్యాది సఙ్ఘాత రూపస్య క్షేత్రస్య, క్షేత్రజ్ఞస్య చ భగవత్ శరీరత్వైక స్వరూపతయా భగవత్ ఆత్మకత్వం శ్రుతయః వదన్తి "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమ్ అన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామీ అమృతః" ఇత్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్

ఆత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్య ఆత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యాద్యాః.

ఇదమేవ అన్తర్యామితయా సర్వ క్షేత్రజ్ఞానామ్ ఆత్మత్వేన అవస్థానం భగవతః తత్ సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశ హేతుః. "అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః", "న తదస్తి వినా యత్స్యాత్ మయా భూతం చరాచరమ్", "విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమ్ ఏకాంశేన స్థితో జగత్" ఇతి పురస్తాత్ ఉపరిష్టాత్ చ అభిధాయ మధ్యే సామానాధికరణ్యేన వ్యపదిశతి "ఆదిత్యానా మహం విష్ణుః" ఇత్యాదినా. యదిదం క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః వివేక విషయం తయోః మదాత్మకత్వ విషయం చ జ్ఞానమ్ ఉక్తం తదేవ ఉపాదేయం జ్ఞానమ్ ఇతి మమ మతమ్. కేచిదాహుః - "క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి" ఇతి సామానాధికరణ్యేన ఏకత్వమ్ అవగమ్యతే. తతశ్చ ఈశ్వరస్య ఏవ సతోఽజ్ఞానాత్ క్షేత్రజ్ఞత్వమ్ ఇవ భవతి ఇతి అభ్యుపగన్తవ్యమ్. తత్ నివృత్త్యర్థశ్చ అయమ్ ఏకత్వ ఉపదేశః. అనేన చ ఆప్తతమ భగవత్ ఉపదేశేన 'రజ్జుః ఏషా న సర్పః' ఇతి ఆప్త ఉపదేశేన సర్పత్వ భ్రమ నివృత్తివత్ క్షేత్రజ్ఞత్వ భ్రమో నివర్తతే ఇతి. తే ప్రష్టవ్యాః, అయమ్ ఉపదేష్టా భగవాన్ వాసుదేవః పరమేశ్వరః కిమ్ ఆత్మ యాథాత్మ్య సాక్షాత్కారేణ నివృత్త అజ్ఞానః? ఉత న? ఇతి. నివృత్త అజ్ఞానః చేత్, నిర్విశేష చిన్మాత్రైక స్వరూపే ఆత్మని అతత్రూప అధ్యాస అసమ్భావనయా కౌన్తేయాది భేద దర్శనం, తాన్ ప్రతి ఉపదేశాది

వ్యాపారాః చ న సమ్భవన్తి. అథ ఆత్మ సాక్షాత్కార అభావాత్ అనివృత్త అజ్ఞానః, న తర్హి అజ్ఞత్వాత్ ఏవ ఆత్మ జ్ఞాన ఉపదేశ సమ్భవః "ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినః తత్త్వదర్శినః" ఇతి హి ఉక్తమ్. అతః ఏవమాదివాదాః అనాకలిత శ్రుతి స్మృతి ఇతిహాస పురాణ న్యాయ స్వ వాక్ విరోధైః అజ్ఞానిభిః జగన్మోహనాయ ప్రవర్తితాః ఇతి అనాదరణీయాః.

అత్ర ఇదం తత్త్వమ్ - అచిత్ వస్తునః, చిత్ వస్తునః, పరస్య చ బ్రహ్మణః భోగ్యత్వేన, భోక్తృత్వేన చ, ఈశితృత్వేన చ స్వరూప వివేకమ్ ఆహుః కాశ్చన శ్రుతయః- "అస్మాన్మాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః, "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాత్ మాయినం తు మహేశ్వరమ్", "క్షరం ప్రధానమ్ అమృతాక్షరం హరః, క్షరాత్మానావీశతే దేవఏకః, అమృతాక్షరం హరః" ఇతి భోక్తా నిర్దిశ్యతే. ప్రధానమ్ (ఆత్మనః) భోగ్యత్వేన హరతి ఇతి హరః "సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా నచాధిపః", "ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్గుణేశః", "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్", "జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ", "నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామ్ ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్", "భోక్తా భోగ్యం ప్రేరితారం చ మత్వా", "పృథగాత్మానం ప్రేరితారం చ మత్వా జుష్టస్తతస్తేన అమృతత్వమేతి", "తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్ అన్యో అభిచాకశీతి", "అజామేకాం లోహిత శుక్ల కృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జనయన్తీం సరూపామ్, అజో

హ్యేకో జుషమాణో అనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్త భోగామజో౽న్యః", "గౌరనాద్యన్తవతీ సా జనిత్రీ భూత భావనీ", "సమానేవృక్షే పురుషో నిమగ్నో౽నీశయా శోచతి ముహ్యమానః, జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమ్ ఈశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" ఇత్యాద్యాః.

అత్రాపి "అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయమితస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మేపరామ్, జీవభూతాం", "సర్వభూతాని కౌన్తేయ ప్రకృతిం యాన్తి మామికామ్, కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్, ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య విసృజామి పునఃపునః, భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమ్ అవశం ప్రకృతేర్వశాత్", "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్, హేతునా౽నేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే", "ప్రకృతిం పురుషంచైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి", "మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్, సమ్భవస్సర్వభూతానాం తతోభవతి భారత" ఇతి.

జగత్ యోనిభూతం మహత్ బ్రహ్మ మదీయం ప్రకృత్యాఖ్యం భూత సూక్ష్మమ్ అచిత్ వస్తు యత్ తస్మిన్ చేతనాఖ్యం గర్భం సంయోజయామి. తతో మత్సఙ్కల్ప కృతాత్ చిత్ అచిత్ సంసర్గాత్ ఏవ దేవాది స్థావరాన్తానామ్ అచిత్ మిశ్రాణాం సర్వభూతానాం సమ్భవః భవతి ఇత్యర్థః.

శ్రుతౌ అపి భూతసూక్ష్మం బ్రహ్మ ఇతి నిర్దిష్టం "తస్మాదేతత్

బ్రహ్మ నామరూపమన్నం చ జాయతే" ఇతి, ఏవం భోక్తృ భోగ్య రూపేణ అవస్థితయోః సర్వావస్థా అవస్థితయోః చిదచితోః పరమ పురుష శరీరతయా తత్ నియామ్యత్వేన తత్ అపృథక్ స్థితిం పరమ పురుషస్య చ ఆత్మత్వమ్ ఆహుః కాశ్చన శ్రుతయః - "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమ్ అన్తరో యమయతి" ఇత్యారభ్య "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనో అన్తరో యమ్ ఆత్మా న వేద యస్య ఆత్మా శరీరం య ఆత్మానం అన్తరో యమయతి సత ఆత్మా అన్తర్యామీ అమృతః" ఇతి. తథా "యః పృథివీమన్తరే సంచరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యం పృథివీ న వేద" ఇతి ఆరభ్య "యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద యో మృత్యు మన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుః శరీరం యం మృత్యుః న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః". అత్ర మృత్యు శబ్దేన తమః శబ్దవాచ్యం సూక్ష్మావస్థమ్ అచిత్ వస్తు అభిధీయతే, అస్యామేవ ఉపనిషది "అవ్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయతే" ఇతి వచనాత్ . "అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇతి చ.

ఏవం సర్వావస్థా అవస్థిత చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరతయా తత్ ప్రకారః పరమ పురుషః ఏవ కార్యావస్థ కారణావస్థ జగత్ రూపేణ అవస్థితః ఇతి ఇమమ్ అర్థం జ్ఞాపయితుం కాశ్చన

శ్రుతయః కార్యావస్థం కారణావస్థం చ జగత్ సః ఏవ ఇత్యాహుః. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం", "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోऽసృజత" ఇత్యారభ్య "సన్మూలాసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః", "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో" ఇతి. తథా "సోऽకామయత, బహుస్యాం, ప్రజాయేయేతి, స తపోऽతప్యత, స తపస్తప్త్వా, ఇదం సర్వమసృజత" ఇత్యారభ్య "సత్యంచానృతం చ సత్యమభవత్" ఇతి. అత్రాపి శ్రుత్యన్తర సిద్ధః చిదచితోః పరమ పురుషస్య చ స్వరూప వివేకః స్మారితః "హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేన జీవేనాత్మనాऽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి", "తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవత్... విజ్ఞానం చా విజ్ఞానం చ, సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్" ఇతి చ

("అనేన జీవేనాత్మ నానుప్రవిశ్య" ఇతి జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం, "తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్చాభవత్... విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ" ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్ ఆత్మ శరీర భావ నిబన్ధనమ్ ఇతి విజ్ఞాయతే.)

ఏవమ్భూతమేవ నామరూపవ్యాకరణం "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృత మాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇత్యత్రాపి ఉక్తమ్. అతః కార్యావస్థః కారణావస్థశ్చ స్థూల సూక్ష్మ చిత్ అచిత్

వస్తు శరీరః పరమ పురుషః ఏవ ఇతి కారణాత్ కార్యస్య అనన్యత్వేన కారణ విజ్ఞానేన కార్యస్య జ్ఞాతతయా ఏక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం చ సమీహితమ్ ఉపపన్న తరమ్.

"హన్తాహమిమా స్తిస్రోదేవతాః అనేన జీవేనాత్మనాఽ నుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇతి తిస్రో దేవతాః ఇతి సర్వమ్ అచిత్ వస్తు నిర్దిశ్య, తత్ర స్వాత్మక జీవానుప్రవేశేన నామరూప వ్యాకరణ వచనాత్, సర్వే వాచకాః శబ్దాః అచిత్, జీవ, విశిష్ట పరమాత్మనః ఏవ వాచకాః ఇతి కారణావస్థ పరమాత్మ వాచినా శబ్దేన కార్యవాచినః శబ్దస్య సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్.

అతః స్థూల సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ ప్రకారం బ్రహ్మ ఏవ కార్యం కారణఞ్చ ఇతి బ్రహ్మ ఉపాదానం జగత్, సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం బ్రహ్మ ఏవ కారణమ్ ఇతి జగతః బ్రహ్మ ఉపాదానత్వే అపి సఙ్ఘాతస్య ఉపాదానత్వేన చిత్ అచితోః బ్రహ్మణశ్చ స్వభావ అసఙ్కరః అపి ఉపపన్నతరః. యథా శుక్ల కృష్ణ రక్త తన్తు సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వే అపి చిత్రపటస్య తత్తత్ తన్తు ప్రదేశే ఏవ శౌక్ల్యాది సమ్బన్ధః ఇతి కార్యావస్థాయామ్ అపి న సర్వత్ర వర్ణ సఙ్కరః, తథా చిత్ అచిత్ ఈశ్వర సఙ్ఘాత ఉపాదానత్వేఽపి జగతః కార్యావస్థాయామ్ అపి భోక్తృత్వ భోగ్యత్వ నియన్తృత్వాది అసఙ్కరః. తన్తూనాం పృథక్ స్థితియోగ్యానామ్ ఏవ పురుషేచ్ఛయా

కదాచిత్ సంహతానాం కారణత్వం కార్యత్వం చ, ఇహ తు చిత్ అచితోః సర్వావస్థయోః పరమ పురుష శరీరత్వేన తత్ ప్రకారతయా ఏవ పదార్థత్వాత్ తత్ప్రకారః పరమ పురుషః ఏవ కారణం కార్యం చ, సః ఏవ సర్వదా సర్వ శబ్దవాచ్యః ఇతి విశేషః. స్వభావ భేదః తత్అసఙ్కరశ్చ, తత్ర చ, అత్ర చ తుల్యః. ఏవం చ సతి పరస్య బ్రహ్మణః కార్యానుప్రవేశేఽపి స్వరూపాన్ యథా భావ అభావాత్ అవికృతత్వమ్ ఉపపన్నతరమ్. స్థూలావస్థస్య నామరూప విభాగ విభక్తస్య చిదచిత్ వస్తునః ఆత్మతయా అవస్థానాత్ కార్యత్వమ్ అపి ఉపపన్నమ్. అవస్థాన్తరాపత్తిః ఏవ హి కార్యతా.

నిర్గుణవాదశ్చ పరస్య బ్రహ్మణః హేయగుణ అసమ్బన్ధాత్ ఉపపద్యతే "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుః విశోకోఽ విజిఘత్సోఽపిపాసః" ఇతి హేయగుణాన్ ప్రతిషిధ్య "సత్యకామః సత్యసఙ్కల్పః" ఇతి కల్యాణ గుణగణాన్ విదధతి ఇయం శ్రుతిః ఏవ అన్యత్ర సామాన్యేన అవగతం గుణనిషేధం హేయ గుణవిషయం వ్యవస్థాపయతి.

జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ ఇతి వాదశ్చ సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేః నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణాకరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం జ్ఞానైక నిరూపణీయం స్వప్రకాశతయా జ్ఞాన స్వరూపం చ ఇతి అభ్యుపగమాత్ ఉపపన్నతరః "యః సర్వజ్ఞః సర్వవిత్", "పరాస్య

శక్తిః వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబల క్రియా చ", "విజ్ఞాతారమరే కేన విజానీయాత్" ఇత్యాదికా జ్ఞాతృత్వమ్ ఆవేదయన్తి, "సత్యం జ్ఞానమ్" ఇత్యాదికాః చ జ్ఞానైక నిరూపణీయతయా స్వప్రకాశతయా చ జ్ఞాన స్వరూపతామ్, "సోఽ కామయత, బహుస్యాం", "తదైక్షత బహుస్యాం", "తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇతి బ్రహ్మ ఏవ స్వసఙ్కల్పాత్ విచిత్ర స్థిర త్రస రూపతయా నానాప్రకారమ్ అవస్థితమ్ ఇతి తత్ ప్రత్యనీక అబ్రహ్మాత్మక వస్తు నానాత్వమ్ అతత్త్వమ్ ఇతి ప్రతిషిధ్యతే "మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహనానేవ పశ్యతి", "నేహ నానాఽస్తి కిఞ్చన", "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి, తదితర ఇతరం పశ్యతి, యత్రత్వస్య సర్వమాత్మా ఏవ అభూత్ తత్కేన కం పశ్యేత్" ఇత్యాదినా.

న పునః "బహుస్యాం ప్రజాయేయ" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధం స్వసఙ్కల్ప కృతం బ్రహ్మణః నానా నామరూప భాక్త్వేన నానాప్రకారత్వమ్ అపి నిషిధ్యతే. "యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్" ఇతి నిషేధ వాక్యారమ్భే చ తత్ స్థాపితం "సర్వం తం పరాదాద్యోఽన్యత్ర ఆత్మనః సర్వం వేద", "తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసితమేతత్ యత్ ఋగ్వేదః" ఇత్యాదినా. ఏవం చిదచిదీశ్వరాణాం స్వరూపభేదం స్వభావభేదం చ వదన్తీనాం కార్యకారణ భావం కార్యకారణయోః అనన్యత్వం వదన్తీనాం చ సర్వాసాం శ్రుతీనామ్ అవిరోధః (చిదచితోః, పరమాత్మనశ్చ సర్వదా

శరీరాత్మభావం శరీరభూతయోః కారణదశాయాం నామరూప విభాగ అనర్హ సూక్ష్మ దశాపత్తిం కార్యదశాయాం చ తదర్హ స్థూల దశాపత్తిం వదన్తీభిః) శ్రుతిభిః ఏవ జ్ఞాయతే ఇతి బ్రహ్మాజ్ఞాన వాదస్య, ఔపాధిక బ్రహ్మభేద వాదస్య, అన్యస్య అపి, అపన్యాయ మూలస్య సకల శ్రుతి విరుద్ధస్య న కథఞ్చిత్ అపి అవకాశో దృశ్యతే ఇతి అలమ్ అతి విస్తరేణ.

శ్లో. తత్ క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్ చ, యద్వికారి యతశ్చ యత్ ।
స చ యో యత్ప్రభావశ్చ, తత్ సమాసేన మే శృణు ॥ 3

'తత్ క్షేత్రం యచ్చ' - యత్ ద్రవ్యం, 'యాదృక్చ' - యేషామ్ ఆశ్రయభూతం, 'యత్ వికారి' - యేచాస్య వికారాః, 'యతశ్చ' - యతో హేతోః ఇదమ్ ఉత్పన్నం, యస్మై ప్రయోజనాయ ఉత్పన్నమ్ ఇత్యర్థః, 'యత్' - యత్ స్వరూపం చ ఇదం, 'స చ యః' - స చ క్షేత్రజ్ఞో యః, యత్ స్వరూపో, 'యత్ ప్రభావశ్చ' - యే చ అస్య ప్రభావాః, 'తత్ సర్వం సమాసేన' - సంక్షేపేణ మత్తః, 'శృణు'.

శ్లో. ఋషిభి ర్బహుధా గీతం, ఛందోభిర్వివిధైః పృథక్ ।
బ్రహ్మసూత్ర పదైశ్చైవ, హేతుమద్భిః వినిశ్చితైః ॥ 4

తదిదం క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ యాథాత్మ్యమ్ 'ఋషిభిః' - పరాశరాదిభిః, 'బహుధా' - బహుప్రకారం, 'గీతమ్' - "అహం త్వం చ తథాఽన్యే చ భూతైరుహ్యామ పార్థివ, గుణ ప్రవాహ పతితో

భూతవర్గోఽపి యాత్యయమ్, కర్మవశ్యా గుణా హ్యేతే సత్త్వాద్యాః పృథివీపతే, అవిద్యా సఞ్చితం కర్మ తచ్చాశేషేషు జన్తుషు, ఆత్మా శుద్ధోఽక్షరశ్శాన్తో నిర్గుణః ప్రకృతేః పరః" తథా "పిణ్డః పృథగ్యతః పుంసః శిరః పాణ్యాది లక్షణః, తతోఽహమితి కుత్రైతాం సంజ్ఞాం రాజన్ కరోమ్యహమ్", తథా చ "కిం త్వమేతచ్ఛిరః కిన్ను ఉరస్తవ తథోదరమ్, కిము పాదాదికం త్వం వై త వై తత్కిం మహీపతే, సమస్తావయవేభ్యస్త్వం పృథగ్భూప వ్యవస్థితః, కోఽహమిత్యేవ నిపుణో భూత్వా చిన్తయ పార్థివ" ఇతి. ఏవం వివిక్తయోః ద్వయోః వాసుదేవాత్మకత్వం చాహుః "ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిః సత్త్వం తేజో బలం ధృతిః, వాసుదేవాత్మ కాన్యాహుః క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ మేవచ" ఇతి.

'ఛన్దోభిః వివిధైః పృథక్' - పృథగ్విధైః ఛన్దోభిశ్చ ఋుక్ యజుః సామ అథర్వభిః దేహాత్మనోః స్వరూపం పృథక్ గీతమ్ - "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః, ఆకాశాద్వాయుః, వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః, ఓషధీభ్యోఽన్నమ్, అన్నాత్ పురుషః, సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః" ఇతి శరీర స్వరూపమ్ అభిధాయ, తస్మాత్ అన్తరం ప్రాణమయం, తస్మాత్ చ అన్తరం మనోమయమ్ అభిధాయ, "తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ మనోమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః" ఇతి క్షేత్రజ్ఞ స్వరూపమ్ అభిధాయ, "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా ఆనన్దమయః" ఇతి క్షేత్రజ్ఞస్యాపి అన్తరాత్మతయా ఆనన్దమయః పరమాత్మాఽభిహితః.

ఏవమ్ ఋుక్ సామ అథర్వసు చ తత్ర తత్ర క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః పృథక్ భావః తయోః బ్రహ్మాత్మకత్వం చ సుస్పష్టం గీతమ్.

'బ్రహ్మసూత్ర పదైశ్చైవ' - బ్రహ్మ ప్రతిపాదన సూత్రాఖ్యైః పదైః శారీరక సూత్రైః, 'హేతుమద్భిః' - హేతుయుక్తైః, 'వినిశ్చితైః' - నిర్ణయాన్తైః, "న వియత్ అశ్రుతేః" ఇత్యారభ్య క్షేత్ర ప్రకారనిర్ణయః ఉక్తః. "నాత్మాశ్రుతేః నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః" ఇత్యారభ్య ("జ్ఞోఽ_త ఏవ" ఇత్యాదిభిః) క్షేత్రజ్ఞ యాథాత్మ్య నిర్ణయః ఉక్తః. "పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః" ఇతి భగవత్ ప్రవర్త్యత్వేన భగవదాత్మకత్వమ్ ఉక్తమ్. ఏవం బహుధా గీతం క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ యాథాత్మ్యం మయా సంక్షేపేణ సుస్పష్టమ్ ఉచ్యమానం శృణు ఇత్యర్థః.

శ్లో. మహాభూతాన్యహఙ్కారో, బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చ ।
ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ, పంచ చేన్ద్రియగోచరాః ॥ 5

శ్లో. ఇచ్ఛా ద్వేషస్సుఖం దుఃఖం, సఙ్ఘాతశ్చేతనాధృతిః ।
ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన, సవికార ముదాహృతమ్ ॥ 6

'మహాభూతాని అహఙ్కారో బుద్ధిః అవ్యక్తమ్ ఏవ చ', - ఇతి క్షేత్రారమ్భక ద్రవ్యాణి. పృథివీ అప్ తేజో వాయురాకాశాః మహాభూతాని, అహఙ్కారో భూతాదిః, బుద్ధిః మహాన్, అవ్యక్తం ప్రకృతిః, 'ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ పఞ్చ చ ఇన్ద్రియ గోచరాః' ఇతి క్షేత్ర ఆశ్రితాని తత్త్వాని. శ్రోత్ర త్వక్ చక్షుః జిహ్వాఘ్రాణాని పఞ్చ

జ్ఞానేన్ద్రియాణి, వాక్ పాణి పాద పాయు ఉపస్థాని పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి ఇతి తాని దశ , ఏకమ్ ఇతి మనః, ఇన్ద్రియ గోచరాః చ పఞ్చ శబ్ద స్పర్శ రూప రస గన్ధాః, "ఇచ్ఛాద్వేషః సుఖం దుఃఖమ్" ఇతి క్షేత్ర కార్యాణి - క్షేత్ర వికారాః ఉచ్యన్తే. యద్యపి ఇచ్ఛాద్వేష సుఖ దుఃఖాని ఆత్మ ధర్మభూతాని, తథాపి ఆత్మనః క్షేత్ర సమ్బన్ధ ప్రయుక్తాని ఇతి క్షేత్ర కార్యతయా క్షేత్ర వికారాః ఉచ్యన్తే. తేషాం పురుష ధర్మత్వం "పురుషస్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతుః ఉచ్యతే" ఇతి వక్ష్యతే, 'సఙ్ఘాతశ్చేతనాధృతిః' - 'ఆధృతిః' - ఆధారః, సుఖ దుఃఖే భుఞ్జానస్య భోగాపవర్గౌ సాధయతశ్చ చేతనస్య ఆధారతయా ఉత్పన్న భూతసఙ్ఘాతః ప్రకృత్యాది పృథివ్యన్త ద్రవ్యారబ్ధమ్ ఇన్ద్రియ ఆశ్రయభూతమ్ ఇచ్ఛాద్వేష సుఖ దుఃఖ వికారి భూతసఙ్ఘాత రూపం చేతన సుఖ దుఃఖోప భోగాధారత్వ ప్రయోజనం క్షేత్రమ్ ఇత్యుక్తం భవతి. 'ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన' - 'సంక్షేపేణ, 'సవికారం' - సకార్యమ్, 'ఉదాహృతమ్'.

అథ క్షేత్ర కార్యేషు ఆత్మజ్ఞాన సాధనతయా ఉపాదేయాః గుణాః ప్రోచ్యన్తే.

శ్లో. అమానిత్వమదంభిత్వం, అహింసా క్షాన్తిరార్జవమ్ ।
ఆచార్యోపాసనం శౌచం, స్థైర్యమాత్మ వినిగ్రహః ॥ 7

'అమానిత్వమ్' - ఉత్కృష్ట జనేషు అవధీరణా రహితత్వమ్,

'అదమ్భిత్వం' - ధార్మికత్వ యశః ప్రయోజనతయా ధర్మానుష్ఠానం దమ్భః, తత్ రహితత్వమ్, 'అహింసా' - వాఙ్మనః కాయైః పరపీడా రహితత్వమ్, క్షాన్తిః - పరైః పీడ్యమానస్య అపి తాన్ ప్రతి అవికృత చిత్తత్వమ్, 'ఆర్జవం' - పరాన్ ప్రతి వాఙ్మనః కాయ ప్రవృత్తీనామ్ ఏకరూపతా, 'ఆచార్య ఉపాసనమ్' - ఆత్మజ్ఞాన ప్రదాయిని ఆచార్యే ప్రణిపాత పరిప్రశ్న సేవాది నిరతత్వమ్, 'శౌచమ్' - ఆత్మజ్ఞాన తత్ సాధన యోగ్యతా మనోవాక్కాయ గతా శాస్త్రసిద్ధా, 'స్థైర్యమ్' - అధ్యాత్మ శాస్త్రోదితేఽర్థే నిశ్చలత్వమ్, 'ఆత్మవినిగ్రహః' - ఆత్మస్వరూప వ్యతిరిక్త విషయేభ్యో మనసో నివర్తనమ్.

శ్లో. ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్యం, అనహఙ్కార ఏవ చ ।
జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి, దుఃఖదోషాను దర్శనమ్ ॥ 8

'ఇన్ద్రియార్థేషు వైరాగ్యమ్' - ఆత్మ వ్యతిరిక్తేషు విషయేషు సదోషతా అనుసన్ధానేన ఉద్వేజనమ్, 'అనహఙ్కారః' - అనాత్మని దేహే ఆత్మాభిమాన రహితత్వమ్, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇదమ్, అనాత్మీయేషు ఆత్మీయాభిమాన రహితత్వం చ వివక్షితమ్, 'జన్మమృత్యు జరావ్యాధి దుఃఖదోషాను దర్శనం' - సశరీరత్వే జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధి దుఃఖరూపస్య దోషస్య అవర్జనీయత్వ అనుసన్ధానమ్.

శ్లో. అసక్తిరనభిష్వంగః, పుత్రదార గృహాదిషు ।
నిత్యం చ సమచిత్తత్వమ్ ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు ॥ 9

'అసక్తిః' - ఆత్మ వ్యతిరిక్త పరిగ్రహేషు సఙ్గ రహితత్వమ్, 'అనభిష్వఙ్గః పుత్రదార గృహాదిషు' - తేషు శాస్త్రీయ కర్మ ఉపకరణత్వ అతిరేకేణ శ్లేష రహితత్వమ్. సఙ్కల్ప ప్రభవేషు 'ఇష్టా నిష్ట ఉపనిపాతేషు' హర్షోద్వేగ రహితత్వమ్.

శ్లో. మయి చానన్యయోగేన, భక్తిరవ్యభిచారిణీ ।
వివిక్తదేశసేవిత్వమ్, అరతి ర్జనసంసది ॥ 10

'మయి' - సర్వేశ్వరే చ ఐకాన్త్యయోగేన స్థిరా భక్తిః, జనవర్జిత దేశవాసిత్వం, జనసంసది చ అప్రీతిః.

శ్లో. అధ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం, తత్త్వజ్ఞానార్థ చిన్తనమ్।
ఏతత్ జ్ఞానమితి ప్రోక్తమ్, అజ్ఞానం యదతోఽన్యథా ॥ 11

ఆత్మని జ్ఞానమ్ 'అధ్యాత్మ జ్ఞానం', తత్ నిష్ఠత్వమ్, 'తత్త్వజ్ఞానార్థ చిన్తనం' - తత్త్వజ్ఞాన ప్రయోజనం యత్ చిన్తనం తత్ నిరతత్వమ్ ఇత్యర్థః. జ్ఞాయతేఽనేన ఆత్మా ఇతి జ్ఞానమ్, ఆత్మజ్ఞాన సాధనమ్ ఇత్యర్థః, క్షేత్ర సమ్బన్ధినః పురుషస్య అమానిత్వాదికమ్ ఉక్తం గుణబృన్దమ్ ఏవ ఆత్మజ్ఞాన ఉపయోగి, ఏతత్ వ్యతిరిక్తం సర్వం క్షేత్రకార్యమ్ ఆత్మజ్ఞాన విరోధి ఇతి అజ్ఞానమ్.

అథ "ఏతత్ యో వేత్తి" ఇతి వేదితృత్వ లక్షణేన ఉక్తస్య క్షేత్రజ్ఞస్య స్వరూపం విశోధ్యతే -

శ్లో. జ్ఞేయం యత్తత్ ప్రవక్ష్యామి, యజ్జ్ఞాత్వాఽమృతమశ్నుతే ।
అనాదిమత్ పరం బ్రహ్మ, న సత్ తన్నాసదుచ్యతే ॥ 12

అమానిత్వాదిభిః సాధనైః 'జ్ఞేయం' - ప్రాప్యం యత్ ప్రత్యగాత్మ స్వరూపం తత్ 'ప్రవక్ష్యామి', 'యత్ జ్ఞాత్వా' జన్మ జరామరణాది ప్రాకృత ధర్మరహితమ్ 'అమృతమ్' ఆత్మానం ప్రాప్నోతి. 'అనాది' - ఆదిర్యస్య న విద్యతే తత్ అనాది, అస్య హి ప్రత్యగాత్మనః ఉత్పత్తిః న విద్యతే, తతః ఏవ అన్తో న విద్యతే. శ్రుతిశ్చ - "న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిత్" ఇతి. 'మత్పరమ్' - అహం పరో యస్య తత్ మత్పరమ్, "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతామ్" ఇతి హి ఉక్తమ్, భగవత్ శరీరతయా భగవత్ శేషతైకరసం హి ఆత్మ స్వరూపమ్, తథా చ శ్రుతిః - "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్య ఆత్మా శరీరం య ఆత్మానమ్ అన్తరో యమయతి" ఇతి. తథా, "సకారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిత్ జనితా నచాధిపః, ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞ పతిః గుణేశః" ఇత్యాదికా.

'బ్రహ్మ' - బృహత్త్వ గుణయోగి, శరీరాదేః అర్థాన్తర భూతం, స్వతః శరీరాదిభిః పరిచ్ఛేద రహితం క్షేత్రజ్ఞ తత్త్వం ఇత్యర్థః. "సచానన్త్యాయ కల్పతే" ఇతి హి శ్రూయతే. శరీర పరిచ్ఛిన్నత్వం చ అస్య కర్మకృతమ్. కర్మబన్ధాత్ ముక్తస్య ఆనన్త్యమ్. ఆత్మని అపి

బ్రహ్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే - "స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే, బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమ్ అమృతస్య అవ్యయస్య చ", "బ్రహ్మ భూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి, సమస్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్" ఇతి.

'న సత్తన్నాసత్ ఉచ్యతే' - కార్యకారణ రూప అవస్థా ద్వయ రహితతయా సదసత్ శబ్దాభ్యామ్ ఆత్మస్వరూపం న ఉచ్యతే, కార్యావస్థాయాం హి దేవాది నామ రూప భాక్త్వేన సత్ ఇత్యుచ్యతే, తత్ అనర్హతయా కారణావస్థాయామ్ అసత్ ఇత్యుచ్యతే, తథా చ శ్రుతిః - "అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, తతో వై సదజాయత", "తద్ధేదం తర్హి అవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే" ఇత్యాదికా. కార్య కారణ అవస్థాద్వయ అన్వయస్తు ఆత్మనః కర్మరూప అవిద్యా వేష్టన కృతః, న స్వరూప కృతః ఇతి సదసత్ శబ్దాభ్యామ్ ఆత్మ స్వరూపం న ఉచ్యతే. యద్యపి "అసద్వా ఇదమగ్ర అసీత్" ఇతి కారణావస్థం పరం బ్రహ్మ ఉచ్యతే, తథాపి నామరూప విభాగ అనర్హ సూక్ష్మ చిత్ అచిత్ వస్తు శరీరం పరం బ్రహ్మ కారణ అవస్థమ్ ఇతి కారణ అవస్థాయాం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ స్వరూపమపి అసత్ శబ్దవాచ్యమ్, క్షేత్రజ్ఞస్య సా అవస్థా కర్మకృతా ఇతి పరిశుద్ధ స్వరూపం న సదసత్ శబ్ద నిర్దేశ్యమ్.

శ్లో. సర్వతః పాణిపాదం తత్, సర్వతోఽక్షి శిరోముఖమ్ ।
సర్వతః శ్రుతిమల్లోకే, సర్వమావృత్య తిష్ఠతి ॥ 13

'సర్వతః పాణిపాదం తత్' - పరిశుద్ధాత్మ స్వరూపం సర్వతః పాణిపాద కార్య శక్తమ్, తథా 'సర్వతోఽక్షి శిరో ముఖం సర్వతః శ్రుతిమత్' - సర్వతః చక్షురాది కార్యకృత్, "అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుః స శృణోతి అకర్ణః" ఇతి పరస్య బ్రహ్మణః అపాణిపాదస్య అపి సర్వతః పాణి పాదాది కార్యకృత్త్వం శ్రూయతే, ప్రత్యగాత్మనః అపి పరిశుద్ధస్య తత్ సామ్యాపత్త్యా సర్వతః పాణి పాదాది కార్యకృత్త్వం శ్రుతిసిద్ధమేవ - "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి" ఇతి హి శ్రూయతే , "ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః" ఇతి చ వక్ష్యతే. 'లోకే సర్వమ్ ఆవృత్య తిష్ఠతి' - లోకే యత్ వస్తుజాతం తత్ సర్వం వ్యాప్య తిష్ఠతి, పరిశుద్ధ స్వరూపం దేశాది పరిచ్ఛేద రహితతయా సర్వగతమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. సర్వేంద్రియ గుణాభాసం, సర్వేన్ద్రియ వివర్జితమ్ ।
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ, నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ ॥ 14

'సర్వేన్ద్రియ గుణాభాసం' - సర్వేన్ద్రియ గుణైః ఆభాసో యస్య తత్ సర్వేన్ద్రియ గుణాభాసమ్, ఇన్ద్రియ గుణాః ఇన్ద్రియ వృత్తయః, ఇన్ద్రియ వృత్తిభిః అపి విషయాన్ జ్ఞాతుం సమర్థమ్

ఇత్యర్థః. స్వభావతః 'సర్వ ఇన్ద్రియ వివర్జితం' - వినా ఏవ ఇన్ద్రియ వృత్తిభిః స్వతః ఏవ సర్వం జానాతి ఇత్యర్థః, 'అసక్తం' - స్వభావతో దేవాది దేహ సఙ్గ రహితం, 'సర్వభృచ్చైవ' - దేవాది సర్వ దేహభరణ సమర్థం చ, "స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి" ఇత్యాది శ్రుతేః; 'నిర్గుణం' - తథా స్వభావతః సత్త్వాది గుణరహితమ్, 'గుణభోక్తృ చ' - సత్త్వాదీనాం గుణానాం భోగ సమర్థం చ.

శ్లో. బహి రంతశ్చ భూతానామ్, అచరం చరమేవ చ ।
సూక్ష్మత్వాత్ తదవిజ్ఞేయం, దూరస్థం చాంతికే చ తత్ ॥ 15

పృథివ్యాదీని భూతాని పరిత్యజ్య అశరీరో బహిర్వర్తతే, తేషామ్ అన్తశ్చ వర్తతే, "జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణః స్త్రీభిః వా యానైర్వా" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధ స్వచ్ఛన్ద వృత్తిషు, 'అచరం చరమేవ చ' - స్వభావతః అచరం, చరం చ దేహిత్వే, 'సూక్ష్మత్వాత్ తత్ అవిజ్ఞేయమ్'- ఏవం సర్వశక్తి యుక్తం సర్వజ్ఞం తదాత్మ తత్త్వమ్ అస్మిన్ క్షేత్రే వర్తమానమ్ అపి ఇతి సూక్ష్మత్వాత్ దేహాత్ పృథక్త్వేన సంసారిభిః అవిజ్ఞేయమ్, 'దూరస్థం చాన్తికే చ తత్' - అమానిత్వాత్ యుక్త గుణ రహితానాం విపరీత గుణానాం పుంసాం స్వ దేహే వర్తమానమ్ అపి అతి దూరస్థమ్, తథా అమానిత్వాది గుణోపేతానాం తదేవాన్తికే వర్తతే.

శ్లో. అవిభక్తం చ భూతేషు, విభక్తమివ చ స్థితమ్ ।

దేవమనుష్యాది భూతేషు సర్వత్ర స్థితమ్ ఆత్మవస్తు

వేదితృత్వైక ఆకారతయా అవిభక్తమ్; అవిదుషాం దేవాది ఆకారేణ అయం దేవః, మనుష్యః ఇతి విభక్తమివ చ స్థితమ్.

'దేవోఽహం', 'మనుష్యోఽహమ్' ఇతి దేహ సామానాధికరణ్యేన అనుసన్ధీయమానమ్ అపి వేదితృత్వేన దేహాత్ అర్థాన్తర భూతం జ్ఞాతుం శక్యమ్ ఇత్యాదౌ ఉక్తమ్ ''ఏతద్యోవేత్తి' ఇతి, ఇదానీం ప్రకారాన్తరైశ్చ దేహాత్ అర్థాన్తరత్వేన జ్ఞాతుం శక్యమ్ ఇత్యాహ-

భూతభర్తృ చ తత్ జ్ఞేయం, గ్రసిష్ణు ప్రభవిష్ణుచ ॥ 16

భూతానాం పృథివ్యాదీనాం దేహ రూపేణ సంహతానాం యత్ భర్తృ తత్భర్తవ్యేభ్యో భూతేభ్యో 'అర్థాన్తరం జ్ఞేయమ్' - అర్థాన్తరమ్ ఇతి జ్ఞాతుం శక్యమ్ ఇత్యర్థః, తథా 'గ్రసిష్ణు' - అన్నాదీనాం భౌతికానాం గ్రసిష్ణు, గ్రస్యమానేభ్యో భూతేభ్యో గ్రసితృత్వేన అర్థాన్తరభూతమ్ ఇతి జ్ఞాతుం శక్యమ్, 'ప్రభవిష్ణు చ' - ప్రభవ హేతుశ్చ, గ్రస్తానామ్ అన్నాదీనామ్ ఆకారాన్తరేణ పరిణతానాం ప్రభవ హేతుః, తేభ్యో అర్థాన్తరమ్ ఇతి జ్ఞాతుం శక్యమ్ ఇత్యర్థః. మృతశరీరే గ్రసన ప్రభవాదీనామ్ అదర్శనాత్ న భూత సఙ్ఘాత రూపం క్షేత్రం గ్రసన ప్రభవ భరణ హేతుః ఇతి నిశ్చీయతే.

శ్లో. జ్యోతిషామపి తత్జ్యోతిః తమసః పరముచ్యతే ।
జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం, హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్ ॥ 17

'జ్యోతిషాం' - దీప ఆదిత్యమణి ప్రభృతీనామ్ అపి తదేవ 'జ్యోతిః' - ప్రకాశకమ్, దీపాదిత్యాదీనామ్ అపి ఆత్మ ప్రభారూపం జ్ఞానమేవ ప్రకాశకమ్, దీపాదయస్తు విషయేన్ద్రియ సన్నికర్ష విరోధి సన్తమస నిరసన మాత్రం కుర్వతే, తావన్మాత్రేణ తేషాం ప్రకాశకత్వమ్. 'తమసః పరముచ్యతే' - తమః శబ్దః సూక్ష్మావస్థ ప్రకృతి వచనః, ప్రకృతేః పరమ్ ఉచ్యతే ఇత్యర్థః. అతో 'జ్ఞానం జ్ఞేయం' - జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఇతి జ్ఞేయం, తత్ చ 'జ్ఞాన గమ్యమ్' - అమానిత్వాదిభిః జ్ఞాన సాధనైః ఉక్తైః ప్రాప్యమ్ ఇత్యర్థః. 'హృది సర్వస్య విష్ఠితం' - సర్వస్య మనుష్యాదేః హృది విశేషేణ అవస్థితం సన్నిహితమ్.

శ్లో. ఇతి క్షేత్రం తథా జ్ఞానం, జ్ఞేయం చోక్తం సమాసతః ।
మద్భక్త ఏతద్విజ్ఞాయ, మద్భావాయోపపద్యతే॥ 18

ఏవం "మహాభూతాన్యహఙ్కారః" ఇత్యాదినా "సఙ్ఘాతశ్చేతనాధృతిః" ఇత్యన్తేన క్షేత్ర తత్త్వం సమాసేన ఉక్తమ్. "అమానిత్వమ్" ఇత్యాదినా "తత్త్వజ్ఞానార్థచిన్తనమ్" ఇత్యన్తేన జ్ఞాతవ్యస్య ఆత్మ తత్త్వస్య జ్ఞానసాధనమ్ ఉక్తమ్. "అనాది మత్ పరమ్" ఇత్యాదినా "హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్" ఇత్యన్తేన జ్ఞేయస్య క్షేత్రజ్ఞస్య యాథాత్మ్యం చ సంక్షేపేణ ఉక్తమ్. 'మత్ భక్త ఏతత్'- క్షేత్ర యాథాత్మ్యం క్షేత్రాత్ వివిక్త ఆత్మ స్వరూప ప్రాప్తి ఉపాయ యాథాత్మ్యం క్షేత్రజ్ఞ యాథాత్మ్యం చ విజ్ఞాయ 'మత్భావాయ

ఉపపద్యతే' - మమ యో భావః - స్వభావః, అసంసారిత్వమ్, అసంసారిత్వ ప్రాప్తయే ఉపపన్నః భవతి ఇత్యర్థః.

అథ అత్యన్త వివిక్త స్వభావయోః ప్రకృతి ఆత్మనోః సంసర్గస్య అనాదిత్వం సంసృష్టయోః ద్వయోః కార్యభేదః సంసర్గ హేతుః చ ఉచ్యతే -

శ్లో. ప్రకృతిం పురుషం చైవ, విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి ।
వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ, విద్ధి ప్రకృతి సంభవాన్ ॥ 19

ప్రకృతి పురుషౌ ఉభౌ అన్యోన్య సంసృష్టౌ అనాదీ ఇతి విద్ధి, బన్ధహేతు భూతాన్ వికారాన్ ఇచ్ఛాద్వేషాదీన్. అమానిత్వాదికాంశ్చ గుణాన్ మోక్ష హేతు భూతాన్ ప్రకృతి సమ్భవాన్ విద్ధి. పురుషేణ సంసృష్టా ఇయమ్ అనాది కాల ప్రవృత్తా, క్షేత్రాకార పరిణతా ప్రకృతిః స్వవికారైః ఇచ్ఛా ద్వేషాదిభిః పురుషస్య బన్ధహేతుః భవతి. స ఏవ అమానిత్వాదిభిః స్వవికారైః పురుషస్య అపవర్గ హేతుః భవతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. కార్యకారణకర్తృత్వే, హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే ।
పురుష స్సుఖదుఃఖానాం, భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే ॥ 20

'కార్యం' - శరీరమ్, 'కారణాని' - జ్ఞానకర్మ ఆత్మకాని సమనస్కాని ఇన్ద్రియాణి, తేషాం క్రియాకారిత్వే పురుషాధిష్ఠితా ప్రకృతిః ఏవ హేతుః, పురుషాధిష్ఠిత క్షేత్ర ఆకార పరిణత ప్రకృతి ఆశ్రయాభోగ

సాధన భూతాః క్రియాః ఇత్యర్థః. పురుషస్య తు అధిష్ఠాతృత్వమ్ ఏవ; తదపేక్షయా "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్" ఇత్యాదికమ్ ఉక్తమ్. శరీరాధిష్ఠాన ప్రయత్న హేతుత్వమ్ ఏవ హి పురుషస్య కర్తృత్వమ్. ప్రకృతి సంసృష్టః 'పురుషః సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతుః' - సుఖదుఃఖ అనుభవ ఆశ్రయః ఇత్యర్థః.

ఏవమ్ అన్యోన్య సంసృష్టయోః ప్రకృతి పురుషయోః కార్యభేదః ఉక్తః, పురుషస్య స్వతః స్వానుభవైక సుఖస్య అపి వైషయిక సుఖదుఃఖ ఉపభోగ హేతుమ్ ఆహ-

శ్లో. పురుషః ప్రకృతిస్థోహి, భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ ।

గుణశబ్దః స్వకార్యేషు ఔపచారికః. స్వతః స్వానుభవైక సుఖః పురుషః ప్రకృతిస్థః - ప్రకృతి సంసృష్టః, ప్రకృతిజాన్ గుణాన్ - ప్రకృతి సంసర్గ ఉపాధికాన్ సత్త్వాది గుణ కార్యభూతాన్ సుఖదుఃఖాదీన్ భుఙ్క్తే - అనుభవతి.

ప్రకృతి సంసర్గ హేతుమ్ ఆహ-

కారణం గుణసఙ్గోఽస్య, సదసత్ యోనిజన్మసు ॥ 21

పూర్వ పూర్వ ప్రకృతి పరిణామ రూప దేవమనుష్యాది యోని విశేషేషు స్థితోఽయం పురుషః తత్తత్ యోని ప్రయుక్త సత్త్వాది గుణమయేషు సుఖదుఃఖాదిషు సక్తః తత్ సాధన భూతేషు పుణ్యాపాప

కర్మసు ప్రవర్తతే, తతః తత్ పుణ్య పాప ఫలానుభవాయ సదసత్ యోనిషు సాధు అసాధుషు యోనిషు జాయతే. తతః చ కర్మ ఆరభతే, తతశ్చ జాయతే. యావత్ అమానిత్వాదికాన్ ఆత్మ ప్రాప్తి సాధన భూతాన్ గుణాన్ సేవతే తావత్ ఏవ సంసరతి, తదిదమ్ ఉక్తం "కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసత్ యోని జన్మసు" ఇతి.

శ్లో. ఉపద్రష్టానుమంతా చ, భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః ।
పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో, దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః ॥ 22

అస్మిన్ దేహే అవస్థితః అయం పురుషః దేహ ప్రవృత్తి అనుగుణ సఙ్కల్పాది రూపేణ దేహస్య 'ఉపద్రష్టా అనుమన్తా' చ భవతి. తథా దేహస్య 'భర్తా చ' భవతి, తథా దేహ ప్రవృత్తి జనిత సుఖదుఃఖయోః 'భోక్తా చ' భవతి. ఏవం దేహ నియమనేన దేహ భరణేన దేహ శేషిత్వేన చ దేహేన్ద్రియ మనాంసి ప్రతి 'మహేశ్వరో' భవతి. తథా చ వక్ష్యతే - "శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః, గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయుర్గన్ధాని వాశయాత్" ఇతి. అస్మిన్ దేహే దేహేన్ద్రియ మనాంసి ప్రతి 'పరమాత్మా ఇతి చ అపి ఉక్తః', దేహే మనసి చ ఆత్మశబ్దోఽనన్తరమ్ ఏవ ప్రయుజ్యతే - "ధ్యానేనాత్మని పశ్యన్తి కేచిదాత్మానమాత్మనా" ఇతి. అపి శబ్దాత్ మహేశ్వరః ఇత్యపి ఉక్తః ఇతి గమ్యతే, 'పురుషః పరః' - "అనాదిమత్పరమ్" ఇత్యాదినా ఉక్తః అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానశక్తిః

అయం పురుషః అనాది ప్రకృతి సమ్బన్ధ కృత గుణ సఙ్గాత్ ఏతత్ దేహమాత్ర మహేశ్వరో దేహమాత్ర పరమాత్మా చ భవతి.

శ్లో. య ఏనం వేత్తి పురుషం, ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ ।
సర్వథా వర్తమానోఽపి, న స భూయోఽభిజాయతే ॥ 23

'ఏనమ్' - ఉక్త స్వభావం పురుషమ్, ఉక్త స్వభావాం చ ప్రకృతిం వక్ష్యమాణ స్వభావ యుక్తైః సత్త్వాదిభిః గుణైః సహ 'యో వేత్తి' - యథావత్ వివేకేన జానాతి, 'స సర్వథా' - దేవ మనుష్యాది దేహేషు అతిమాత్ర క్లిష్ట ప్రకారేణ 'వర్తమానోఽపి న భూయోఽభిజాయతే' - న భూయః ప్రకృత్యా సమ్బధ్నాతి - అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానలక్షణమ్ అపహతపాప్మానమ్ ఆత్మానం తత్ దేహావసాన సమయే ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి, కేచిదాత్మాన మాత్మనా ।
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన, కర్మయోగేన చాపరే ॥ 24

'కేచిత్' - నిష్పన్నయోగాః ఆత్మని శరీరే అవస్థితమ్ ఆత్మానమ్, 'ఆత్మనా'- మనసా, 'ధ్యానేన' - యోగేన 'పశ్యన్తి'. 'అన్యే' చ అనిష్పన్న యోగాః 'సాఙ్ఖ్యేన యోగేన' - జ్ఞానయోగేన యోగ యోగ్యం మనః కృత్వా ఆత్మానం పశ్యన్తి. 'అపరే' - జ్ఞానయోగ అనధికారిణః తత్ అధికారిణశ్చ సుకర ఉపాయసక్తాః వ్యపదేశ్యాః చ కర్మయోగేన అన్తర్గత జ్ఞానేన మనసో యోగయోగ్యతామ్ ఆపాద్య ఆత్మానం పశ్యన్తి.

శ్లో. అన్యే త్వేవమజానంతః, శ్రుత్వాఽన్యేభ్య ఉపాసతే।
తేఽపి చాతితరంత్యేవ, మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః ॥ 25

'అన్యే తు' - కర్మ యోగాదిషు ఆత్మావలోకన సాధనేషు అనధికృతాః 'అన్యేభ్యః' తత్త్వ దర్శిభ్యో జ్ఞానిభ్యః 'శ్రుత్వా' కర్మయోగాదిభిః ఆత్మానమ్ ఉపాసతే. 'తేఽపి' ఆత్మ దర్శనేన 'మృత్యుమ్ అతితరన్తి'. 'యే శ్రుతి పరాయణాః' - శ్రవణ మాత్రనిష్ఠాః, ఏతే చ శ్రవణనిష్ఠాః పూతపాపాః క్రమేణ కర్మ యోగాదికమ్ ఆరభ్య అతితరన్త్యేవ మృత్యుమ్. అపి శబ్దాత్ చ పర్వభేదో అవగమ్యతే.

అథ ప్రకృతి సంసృష్టస్య ఆత్మనః వివేక అనుసన్ధాన ప్రకారం వక్తుం సర్వం స్థావరం జఙ్గమం చ సత్త్వం చిత్ అచిత్ సంసర్గజమ్ ఇత్యాహ -

శ్లో. యావత్ సంజాయతే కించిత్, సత్త్వం స్థావర జంగమమ్ ।
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగాత్, తద్విద్ధి భరతర్షభ! ॥ 26

యావత్ స్థావర జఙ్గమమ్ ఆత్మనా సత్త్వం జాయతే, తావత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః ఇతరేతర సంయోగాత్ ఏవ జాయతే, సంయుక్తమ్ ఏవ జాయతే న తు ఇతరేతర వియుక్తమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. సమం సర్వేషు భూతేషు, తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్ ।
వినశ్యత్స్వవినశ్యంతం, యః పశ్యతి స పశ్యతి ॥ 27

ఏవమ్ ఇతరేతర యుక్తేషు సర్వేషు భూతేషు దేవాది విషమ ఆకారాత్ వివి(యు) క్తం తత్ర తత్ర తత్తత్ దేహేన్ద్రియ మనాంసి ప్రతి పరమేశ్వరత్వేన స్థితమ్ ఆత్మానం జ్ఞాతృత్వేన సమానాకారం తేషు దేహాదిషు వినశ్యత్సు వినాశానర్హ స్వభావేన అవినశ్యన్తం 'యః పశ్యతి సపశ్యతి' - స ఆత్మానం యథావత్ అవస్థితం పశ్యతి, యస్తు దేవాది విషమాకారేణ ఆత్మానమ్ అపి విషమాకారం జన్మవినాశాది యుక్తం చ పశ్యతి స నిత్యమేవ సంసరతి ఇతి అభిప్రాయః.

శ్లో. సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర, సమవస్థిత మీశ్వరమ్ ।
న హినస్త్యాత్మనాఽఽత్మానం, తతో యాతి పరాంగతిమ్ ॥ 28

'సర్వత్ర' - దేవాది శరీరేషు తత్ తత్ శేషిత్వేన ఆధారతయా నియన్తృతయా చ స్థితమ్ ఈశ్వరమ్ ఆత్మానం దేవాది విషమాకార వియుక్తం జ్ఞానైక ఆకారతయా సమం పశ్యన్ 'ఆత్మనా' - మనసా, స్వమాత్మానం 'న హినస్తి' - రక్షతి, సంసారాత్ మోచయతి, 'తతః' - తస్మాత్ జ్ఞాతృతయా సర్వత్ర సమానాకార దర్శనాత్, 'పరాం గతిం యాతి' - గమ్యతే ఇతి గతిః, పరం గన్తవ్యం యథావత్ అవస్థితమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి. దేవాది ఆకార యుక్తతయా సర్వత్ర విషమమ్ ఆత్మానం పశ్యన్ ఆత్మానం హినస్తి - భవ జలధి మధ్యే ప్రక్షిపతి.

శ్లో. ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి, క్రియమాణాని సర్వశః ।
యః పశ్యతి తథాఽఽత్మానం, అకర్తారం స పశ్యతి ॥ 29

సర్వాణి కర్మాణి "కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతిః ఉచ్యతే" ఇతి పూర్వోక్త రీత్యా ప్రకృత్యా క్రియ మాణాని ఇతి యః పశ్యతి, తథా ఆత్మానం జ్ఞానాకారమ్ అకర్తారం చ యః పశ్యతి, తస్య ప్రకృతి సంయోగః, తత్ అధిష్ఠానం తత్ జన్య సుఖదుఃఖ అనుభవశ్చ కర్మరూప అజ్ఞాన కృతాని ఇతి చ యః పశ్యతి, స ఆత్మానం యథావత్ అవస్థితం పశ్యతి.

శ్లో. యదా భూత పృథగ్భావమ్, ఏకస్థ మనుపశ్యతి ।
తత ఏవ చ విస్తారం, బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా ॥ 30

ప్రకృతి పురుషతత్త్వ ద్వయాత్మకేషు దేవాదిషు సర్వేషు భూతేషు సత్సు తేషాం దేవత్వ మనుష్యత్వ హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వాది 'పృథక్ భావమ్ ఏకస్థమ్' - ఏక తత్త్వస్థం, ప్రకృతిస్థం యదా పశ్యతి న ఆత్మస్థమ్, 'తత ఏవ' - ప్రకృతితః ఏవ ఉత్తరోత్తర పుత్రపౌత్రాది భేదవిస్తారం చ యదా పశ్యతి, తదైవ 'బ్రహ్మ సమ్పద్యతే' - అనవిచ్ఛిన్నం జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. అనాదిత్వాత్ నిర్గుణత్వాత్, పరమాత్మాఽయ మవ్యయః ।
శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ!, న కరోతి న లిప్యతే ॥ 31

అయం పరమాత్మా దేహాత్ నిష్కృష్య స్వస్వభావేన నిరూపితః శరీరస్థోఽపి 'అనాదిత్వాత్' - అనారభ్యత్వాత్ 'అవ్యయః' -

వ్యయరహితః, 'నిర్గుణత్వాత్' - సత్త్వాదిగుణ రహితత్వాత్, 'న కరోతి న లిప్యతే' - దేహ స్వభావైః న లిప్యతే.

యద్యపి నిర్గుణత్వాత్ న కరోతి, నిత్య సంయుక్తో దేహస్వభావైః కథం న లిప్యతే ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యాత్, ఆకాశం నోపలిప్యతే ।
సర్వత్రావస్థితో దేహే, తథాఽఽత్మా నోపలిప్యతే ॥ 32

'యథా ఆకాశం సర్వగతమ్ అపి' - సర్వైః వస్తుభిః సంయుక్తమ్ అపి, 'సౌక్ష్మ్యత్' సర్వ వస్తు స్వభావైః న లిప్యతే, తథాత్మా అతి సౌక్ష్మ్యత్ సర్వత్ర దేవ మనుష్యాదౌ దేహే అవస్థితః అపి తత్తత్ దేహ స్వభావైః న లిప్యతే.

శ్లో. యథా ప్రకాశయత్యేకః, కృత్స్నం లోకమిమం రవిః ।
క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం, ప్రకాశయతి భారత! ॥ 33

యథా ఏకః ఆదిత్యః స్వయా ప్రభయా కృత్స్నమ్ ఇమం లోకం ప్రకాశయతి, తథా క్షేత్రమ్ అపి క్షేత్రీ మమేదం క్షేత్రమ్ ఈదృశమ్ ఇతి 'కృత్స్నం' - బహిరన్తశ్చ ఆపాద తల మస్తకం స్వకీయేన జ్ఞానేన ప్రకాశయతి. అతః ప్రకాశ్యాత్ లోకాత్ ప్రకాశక ఆదిత్యవత్ వేదితృత్వేన వేద్యభూతాత్ అస్మాత్ క్షేత్రాత్ అత్యన్త విలక్షణోఽయమ్ ఉక్త లక్షణః ఆత్మా ఇత్యర్థః.

శ్లో. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోరేవం, అంతరం జ్ఞానచక్షుషా ।
భూతప్రకృతిమోక్షం చ, యే విదుర్యాంతి తే పరమ్ ॥ 34

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగో నామ
త్రయోదశోఽధ్యాయః

ఏవముక్తేన ప్రకారేణ 'క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః అన్తరం' - విశేషం వివేక విషయ జ్ఞానాఖ్యేన చక్షుషా యే విదుః, 'భూత ప్రకృతిమోక్షం చ, తే పరం యాన్తి' - నిర్ముక్త బన్ధమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నువన్తి. మోక్ష్యతేఽనేన ఇతి మోక్షః, అమానిత్వాదికమ్ ఉక్తం మోక్ష సాధనమ్ ఇత్యర్థః. క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞయోః వివేక విషయేణ ఉక్తేన జ్ఞానేన తయోః వివేకం విదిత్వా భూతాకార పరిణతః ప్రకృతి మోక్ష ఉపాయమ్ అమానిత్వాదికం చ అవగమ్య యే ఆచరన్తి, తే నిర్ముక్త బన్ధాః స్వేన రూపేణ అవస్థితమ్ అనవచ్ఛిన్న జ్ఞానలక్షణమ్ ఆత్మానం ప్రాప్నువన్తి ఇత్యర్థః.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
త్రయోదశోఽధ్యాయః

అథ చతుర్దశాధ్యాయః

(గుణత్రయ విభాగ యోగః)

త్రయోదశే ప్రకృతి పురుషయోః అన్యోన్య సంసృష్టయోః స్వరూప యాథాత్మ్యం విజ్ఞాయ అమానిత్వాదిభిః భగవద్భక్తి అనుగృహీతైః బన్ధాత్ ముచ్యతే ఇత్యుక్తమ్. తత్ర బన్ధహేతుః పూర్వ పూర్వ సత్త్వాది గుణమయ సుఖాది సఙ్గః ఇతి చ అభిహితం "కారణం గుణసఙ్గోఽస్య సదసద్యోని జన్మసు" ఇతి. అథ ఇదానీం గుణానాం బన్ధహేతుతా ప్రకారః గుణ నివర్తన ప్రకారశ్చ ఉచ్యతే-

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. పరం భూయః ప్రవక్ష్యామి, జ్ఞానానాం జ్ఞానముత్తమమ్।
యత్ జ్ఞాత్వా మునయః సర్వే, పరాం సిద్ధిమితో గతాః ॥ 1

'పరం' - పూర్వోక్తాత్ అన్యత్ ప్రకృతి పురుష అన్తర్గతమ్ ఏవ సత్త్వాది గుణ విషయం జ్ఞానం 'భూయః ప్రవక్ష్యామి'. తత్ చ జ్ఞానం సర్వేషాం ప్రకృతి పురుష విషయ 'జ్ఞానానామ్ ఉత్తమమ్', 'యత్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా సర్వే మునయః' - తన్మననశీలాః, 'ఇతః' - సంసార మణ్డలాత్, 'పరాం సిద్ధిం గతాః' - పరిశుద్ధాత్మ స్వరూప ప్రాప్తి రూపాం సిద్ధిమ్ అవాప్తాః.

పునః అపి తత్ జ్ఞానం ఫలేన విశినష్టి -

శ్లో. ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య, మమ సాధర్మ్యమాగతాః ।
సర్గేఽపి నోపజాయంతే, ప్రలయే న వ్యథంతి చ ॥ 2

'ఇదం' - వక్ష్యమాణం జ్ఞానమ్ ఉపాశ్రిత్య 'మమ సాధర్మ్యమాగతాః' - మత్ సామ్యం ప్రాప్తాః, 'సర్గేఽపి నోపజాయన్తే'- న సృజి కర్మతాం భజన్తే, 'ప్రలయే న వ్యథన్తి చ' - న చ సంహృతి కర్మతామ్.

అథ ప్రాకృతానాం గుణానాం బన్ధహేతుతా ప్రకారం వక్తుం సర్వస్య భూత జాతస్య ప్రకృతి పురుష సంసర్గజత్వం "యావత్ సఞ్జాయతే కిఞ్చిత్" ఇత్యనేన ఉక్తం భగవతా స్వేనైవ కృతమ్ ఇత్యాహ-

శ్లో. మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ, తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్ ।
సమ్భవస్సర్వభూతానాం, తతో భవతి భారత ॥ 3

కృత్స్నస్య జగతః యోనిభూతం మమ మహత్ బ్రహ్మ యత్తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్. "భూమిరాపోఽనలో వాయుః, ఖం మనో బుద్ధి రేవ చ, అహఙ్కార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టధా, అపరేయమ్" ఇతి నిర్దిష్టా అచేతన ప్రకృతిః మహత్ అహఙ్కారాది వికారాణాం కారణతయా 'మహత్ బ్రహ్మ' ఇత్యుచ్యతే. శ్రుతౌ అపి క్వచిత్ ప్రకృతిః అపి 'బ్రహ్మ' ఇతి నిర్దిశ్యతే. "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వ విత్ యస్య జ్ఞానమయం తపః, తస్మాదేతత్ బ్రహ్మ నామరూపమన్నం

చ జాయతే" ఇతి, "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్, జీవభూతామ్" ఇతి చేతన పుఞ్జ రూపా యా పరాప్రకృతిః నిర్దిష్టా, సా ఇహ సకల ప్రాణి బీజతయా గర్భ శబ్దేన ఉచ్యతే. తస్మిన్ అచేతనే యోనిభూతే మహతి బ్రహ్మణి చేతన పుఞ్జరూపం గర్భం దధామి, అచేతన ప్రకృత్యా భోగ క్షేత్రభూతయా భోక్తృ వర్గ పుఞ్జభూతాం చేతన ప్రకృతిం సంయోజయామి ఇత్యర్థః. తతః తస్మాత్ ప్రకృతి ద్వయ సంయోగాత్ మత్ సఙ్కల్ప కృతాత్ సర్వభూతానాం బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్తానాం సమ్భవః భవతి.

కార్యావస్థోఽపి చిత్ అచిత్ ప్రకృతి సంసర్గః మయా ఏవ కృతః ఇత్యాహ-

శ్లో. సర్వయోనిషు కౌంతేయ, మూర్తయస్సంభవంతి యాః ।
తాసాం బ్రహ్మ మహద్యోనిః, అహం బీజప్రదః పితా ॥ 4

సర్వాసు దేవ గన్ధర్వ యక్ష రాక్షస మనుష్య పశు మృగ పక్షి సరీసృపాదిషు యోనిషు తత్ తన్మూర్తయః యాః 'సమ్భవన్తి' - జాయన్తే, 'తాసాం బ్రహ్మ మహత్ యోనిః' - కారణం, మయా సంయోజిత చేతన వర్గాః మహదాది విశేషాన్తావస్థా ప్రకృతిః కారణమ్ ఇత్యర్థః. 'అహం బీజప్రదః పితా' - తత్ర తత్ర చ తత్తత్ కర్మానుగుణ్యేన చేతన వర్గస్య సంయోజకశ్చ అహమ్ ఇత్యర్థః.

ఏవం సర్గాదౌ ప్రాచీన కర్మవశాత్ అచిత్ సంసర్గేణ దేవాది

యోనిషు జాతానాం పునః పునః దేవాది భావేన జన్మ హేతుమ్ ఆహ-

శ్లో. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి, గుణాః ప్రకృతి సమ్భవాః ।
నిబధ్నంతి మహాబాహో!, దేహే దేహినమవ్యయమ్ ॥ 5

సత్త్వ రజః తమాంసి త్రయో గుణాః ప్రకృతేః స్వరూపానుబన్ధినః స్వభావ విశేషాః, ప్రకాశాది కార్యైక నిరూపణీయాః ప్రకృతి అవస్థాయామ్ అనుద్భూతాః, తత్ వికారేషు మహదాదిషు ఉద్భూతాః, మహదాది విశేషాన్తైః ఆరబ్ధ దేవ మనుష్యాది దేహ సమ్బన్ధినమ్ ఏనం 'దేహినమ్ అవ్యయం' - స్వతః గుణ సమ్బన్ధ అనర్హం దేహే వర్తమానం, 'నిబధ్నన్తి' - దేహే వర్తమానత్వ ఉపాధినా నిబధ్నన్తి ఇత్యర్థః.

సత్త్వ రజః తమసామ్ ఆకారం బన్ధన ప్రకారం చ ఆహ-

శ్లో. తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్, ప్రకాశక మనామయమ్ ।
సుఖసంగేన బధ్నాతి, జ్ఞానసంగేన చానఘ! ॥ 6

'తత్ర' - సత్త్వ రజస్తమస్సు సత్త్వస్య స్వరూపమ్ ఈదృశం, 'నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశకం',- ప్రకాశ సుఖావరణ స్వభావ రహితతా నిర్మలత్వమ్, ప్రకాశ సుఖజనన ఏకాన్త స్వభావతయా ప్రకాశ సుఖ హేతుభూతమ్ ఇత్యర్థః. ప్రకాశః వస్తుయాథాత్మ్య అవబోధః.

'అనామయమ్' - ఆమయాఖ్య కార్యం న విద్యతే ఇతి అనామయమ్, అరోగతా హేతుః ఇత్యర్థః. ఏష సత్త్వాఖ్యో గుణో దేహినమ్ ఏనం 'సుఖ సఙ్గేన జ్ఞాన సఙ్గేన చ బధ్నాతి' - పురుషస్య సుఖసఙ్గం జ్ఞానసఙ్గం చ జనయతి ఇత్యర్థః. జ్ఞాన సుఖయోః సఙ్గే హి జాతే తత్ సాధనేషు లౌకిక వైదికేషు ప్రవర్తతే; తతశ్చ తత్ ఫల అనుభవ సాధన భూతాసు యోనిషు జాయతే ఇతి సత్త్వం సుఖ, జ్ఞాన సఙ్గ ద్వారేణ పురుషం బధ్నాతి, జ్ఞాన సుఖ జననం పునః అపి తయోః సఙ్గ జననం చ సత్త్వమ్ ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. రజో రాగాత్మకం విద్ధి, తృష్ణా సఙ్గ సముద్భవమ్ ।
తన్నిబధ్నాతి కౌంతేయ, కర్మసంగేన దేహినమ్ ॥ 7

'రజో రాగాత్మకం' - రాగహేతు భూతమ్, 'రాగః' - యోషిత్ పురుషయోః అన్యోన్య స్పృహా, 'తృష్ణా సఙ్గ సముద్భవం' - తృష్ణా సఙ్గయోః ఉద్భవ స్థానం, తృష్ణా సఙ్గ హేతు భూతమ్ ఇత్యర్థః; 'తృష్ణా' శబ్దాది (సర్వ) విషయ స్పృహా, 'సఙ్గః' పుత్ర మిత్రాదిషు సమ్బన్ధిషు సంశ్లేష స్పృహా. తథా దేహినం కర్మసు క్రియాసు స్పృహా జనన ద్వారేణ నిబధ్నాతి. క్రియాసు హి స్పృహయా యాః క్రియాః ఆరభతే దేహీ తాశ్చ పుణ్యపాపరూపాః ఇతి తత్ ఫలానుభవ సాధన భూతాసు యోనిషు జన్మ హేతవః భవన్తి. అతః కర్మసఙ్గ ద్వారేణ రజో దేహినం నిబధ్నాతి. తదేవం రజో రాగ తృష్ణా సఙ్గహేతుః

కర్మసఙ్గ హేతుశ్చ ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. తమస్త్వజ్ఞానజం విద్ధి, మోహనం సర్వదేహినామ్ ।
ప్రమాదాలస్య నిద్రాభిః, తన్నిబధ్నాతి భారత! ॥ 8

జ్ఞానాత్ అన్యత్ ఇహ అజ్ఞానమ్ అభిప్రేతమ్, జ్ఞానం వస్తు యాథాత్మ్య అవబోధః, తస్మాత్ అన్యత్ తత్ విపర్యయ జ్ఞానమ్. తమః తు వస్తుయాథాత్మ్య విపరీత విషయ జ్ఞానజమ్. 'మోహనం సర్వదేహినాం' - మోహో విపర్యయ జ్ఞానం, విపర్యయ జ్ఞానహేతుః ఇత్యర్థః. తత్ 'తమః' ప్రమాదాలస్య నిద్రా హేతుతయా తత్ ద్వారేణ దేహినం 'నిబధ్నాతి'. 'ప్రమాదః'- కర్తవ్యాత్ కర్మణః అన్యత్ర ప్రవృత్తి హేతుభూతమ్ అనవధానమ్, 'ఆలస్యం' - కర్మసు అనారమ్భ స్వభావః, స్తబ్ధతా ఇతి యావత్, పురుషస్య ఇన్ద్రియ ప్రవర్తన శ్రాన్త్యా సర్వేన్ద్రియ ప్రవర్తన ఉపరతిః 'నిద్రా', తత్ర బాహ్యేన్ద్రియ ప్రవర్తనోపరమః స్వప్నః, మనసః అపి ఉపరతిః సుషుప్తిః.

సత్త్వాదీనాం బన్ధ ద్వార భూతేషు ప్రధానాని ఆహ-

శ్లో. సత్త్వం సుఖే సంజయతి, రజః కర్మణి భారత! ।
జ్ఞానమావృత్య తు తమః, ప్రమాదే సంజయత్యుత ॥ 9

సత్త్వం సుఖ సఙ్గ ప్రధానమ్, రజః కర్మసఙ్గ ప్రధానమ్, తమః

తు వస్తు యాథాత్మ్యజ్ఞానమ్ ఆవృత్య విపరీత జ్ఞాన హేతుతయా కర్తవ్య విపరీత ప్రవృత్తి సఙ్గ ప్రధానమ్.

దేహాకార పరిణతాయాః ప్రకృతేః స్వరూప అనుబన్ధినః సత్త్వాః యే గుణాః, తే చ స్వరూప అనుబన్ధిత్వేన సర్వదా సర్వే వర్తన్తే ఇతి పరస్పర విరుద్ధం కార్యం కథం జనయన్తి ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. రజస్తమశ్చాభిభూయ, సత్త్వం భవతి భారత! ।
రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ, తమస్సత్త్వం రజస్తథా ॥ 10

యద్యపి సత్త్వాదయః త్రయః ప్రకృతి సంసృష్టాత్మ స్వరూపాను బన్ధినః, తథాపి ప్రాచీన కర్మవశాత్ దేహ ఆప్యాయన భూతాహార వైషమ్యాత్ చ సత్త్వాదయః పరస్పర సముద్భవ అభిభవ రూపేణ వర్తన్తే. రజస్తమసీ కదాచిత్ అభిభూయ సత్త్వమ్ ఉద్రిక్తం వర్తతే, తథా తమః సత్త్వే అభిభూయ రజః కదాచిత్, కదాచిత్ చ రజః సత్త్వే అభిభూయ తమః.

తత్ చ కార్యోపలబ్ధ్యా ఏవ అవగచ్ఛేత్ ఇత్యాహ-

శ్లో. సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్, ప్రకాశ ఉపజాయతే ।
జ్ఞానం యదా తదా విద్యాత్, వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత ॥ 11

సర్వేషు చక్షురాదిషు జ్ఞాన ద్వారేషు యదా వస్తు యాథాత్మ్య ప్రకాశే జ్ఞానమ్ ఉపజాయతే. తదా తస్మిన్ దేహే సత్త్వం ప్రవృద్ధమ్

ఇతి విద్యాత్.

శ్లో. లోభః ప్రవృత్తిరారమ్భః, కర్మణామశమః స్పృహా ।
రజస్యేతాని జాయంతే, వివృద్ధే భరతర్షభ! ॥ 12

'లోభః' - స్వకీయ ద్రవ్యస్య అత్యాగశీలతా, 'ప్రవృత్తిః' - ప్రయోజనమ్ అనుద్దిశ్య అపి చలన స్వభావతా, 'ఆరమ్భః కర్మణాం' - ఫలసాధన భూతానాం కర్మణామ్ ఆరమ్భః, 'అశమః' - ఇన్ద్రియ అనుపరతిః, 'స్పృహా' - విషయేచ్ఛా, ఏతాని రజసి ప్రవృద్ధే జాయన్తే, యదా లోభాదయః వర్తన్తే తదా రజః ప్రవృద్ధమ్ ఇతి విద్యాత్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. అప్రకాశోఽప్రవృత్తిశ్చ, ప్రమాదో మోహ ఏవ చ ।
తమస్యేతాని జాయంతే, వివృద్ధే కురునందన ॥ 13

'అప్రకాశః' జ్ఞాన అనుదయః, 'అప్రవృత్తిశ్చ' - స్తబ్ధతా, 'ప్రమాదః' - అకార్య ప్రవృత్తి ఫలమ్ అనవధానమ్, 'మోహః' విపరీత జ్ఞానమ్, ఏతాని తమసి ప్రవృద్ధే జాయన్తే, ఏతైః తమః ప్రవృద్ధమ్ ఇతి విద్యాత్.

శ్లో. యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు, ప్రలయం యాతి దేహభృత్ ।
తదోత్తమవిదాం లోకాన్, అమలాన్ ప్రతిపద్యతే ॥ 14

యదా సత్త్వం ప్రవృద్ధం, తదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే దేహభృత్ 'ప్రలయం' - మరణం యాతి చేత్ 'ఉత్తమ విదామ్' - ఉత్తమ

తత్త్వవిదామ్ - ఆత్మ యాథాత్మ్య విదాం, 'లోకాన్' - సమూహాన్, 'అమలాన్' - మలరహితాన్, అజ్ఞాన రహితాన్, 'ప్రతిపద్యతే' - ప్రాప్నోతి, సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు మృతః ఆత్మవిదాం కులేషు జనిత్వా ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞాన సాధనేషు పుణ్యకర్మసు అధికరోతి ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. రజసి ప్రలయం గత్వా, కర్మసంగిషు జాయతే ।

రజసి ప్రవృద్ధే మరణం ప్రాప్య ఫలార్థం కర్మ కుర్వతాం కులేషు జాయతే, తత్ర జనిత్వా స్వర్గాది ఫలసాధన కర్మసు అధికరోతి ఇత్యర్థః.

తథా ప్రలీన స్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే ॥ 15

తథా తమసి ప్రవృద్ధే మృతః 'మూఢయోనిషు' - శ్వ సూకరాది యోనిషు జాయతే, సకల పురుషార్థ ఆరమ్భ అనర్హః జాయతే ఇత్యర్థః.

శ్లో. కర్మణస్సుకృతస్యాహుః, సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్ ।
రజసస్తు ఫలం దుఃఖమ్, అజ్ఞానం తమసః ఫలమ్ ॥ 16

ఏవం సత్త్వవృద్ధౌ మరణమ్ ఉపగమ్య ఆత్మవిదాం కులే జాతేన అనుష్ఠితస్య సుకృతస్య ఫలాభిసన్ధి రహితస్య మదారాధన రూపస్య కర్మణః ఫలం పునరపి తతోఽధిక సత్త్వజనితం 'నిర్మలమ్' - దుఃఖగన్ధ రహితం భవతి ఇతి ఆహుః సత్త్వగుణ పరిణామవిదః.

అన్త్యకాల ప్రవృద్ధస్య రజసః తు ఫలం ఫలసాధన కర్మసఙ్గి కులజన్మ ఫలాభిసన్ధి పూర్వక కర్మారమ్భ తత్ ఫల అనుభవ పునర్జన్మ రజోవృద్ధి ఫలాభిసన్ధి పూర్వక కర్మారమ్భ పరమ్పరా రూప సాంసారిక దుఃఖ ప్రాయమేవ ఇతి ఆహుః తత్ గుణ యాథాత్మ్య విదః. 'అజ్ఞానం తమసః ఫలమ్' - ఏవమ్ అన్త్యకాల ప్రవృద్ధస్య తమసః ఫలమ్ అజ్ఞాన పరమ్పరా రూపమ్.

తదధిక సత్త్వాది జనితం నిర్మలాది ఫలం కిమ్ ఇత్యత్ర ఆహ-

శ్లో. సత్త్వాత్సంజాయతే జ్ఞానం, రజసో లోభ ఏవ చ ।
ప్రమాదమోహౌ తమసో, భవతోఽ జ్ఞానమేవ చ ॥ 17

ఏవం పరమ్పరయా జాతాత్ అధిక సత్త్వాత్ ఆత్మ యాథాత్మ్య అపరోక్షరూపం జ్ఞానం జాయతే. తథా ప్రవృద్ధాత్ రజసః స్వర్గాది ఫల లోభో జాయతే. తథా ప్రవృద్ధాత్ చ తమసః ప్రమాదో అనవధాన నిమిత్త అసత్కర్మణి ప్రవృత్తిః, తతశ్చ 'మోహః' - విపరీతజ్ఞానం, తతశ్చ అధికతరం తమః, తతశ్చ 'అజ్ఞానం' - జ్ఞాన అభావః.

శ్లో. ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థాః, మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః ।
జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః, అధో గచ్ఛంతి తామసాః ॥ 18

ఏవమ్ ఉక్తేన ప్రకారేణ సత్త్వస్థాః ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి - క్రమేణ సంసార బన్ధాత్ మోక్షం గచ్ఛన్తి. రజసః స్వర్గాదిఫల లోభకరత్వాత్ రాజసాః ఫలసాధన భూతం కర్మ అనుష్ఠాయ తత్ ఫలమ్ అనుభూయ పునరపి జనిత్వా తదేవ కర్మ అనుతిష్ఠన్తి ఇతి మధ్యే తిష్ఠన్తి, పునరావృత్తి రూపతయా దుఃఖప్రాయమ్ ఏవ తత్. తామసాః తు 'జఘన్య గుణవృత్తిస్థాః'- ఉత్తరోత్తర నికృష్ట తమోగుణ వృత్తిషు స్థితాః 'అధో గచ్ఛన్తి' - అన్త్యత్వం, తతః తిర్యక్త్వం, తతః క్రిమికీటాది జన్మ, స్థావరత్వం, తతోఽపి గుల్మ లతాత్వం, తతశ్చ శిలాకాష్ఠ లోష్ట తృణాదిత్వం గచ్ఛన్తి ఇత్యర్థః.

ఆహార విశేషైః ఫలాభిసన్ధి రహిత సుకృత విశేషైశ్చ పరమ్పరయా ప్రవర్ధిత సత్త్వానాం గుణాత్యయ ద్వారేణ ఊర్ధ్వ గమన ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం, యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి ।
గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి, మద్భావం సోఽధిగచ్ఛతి ॥ 19

ఏవం సాత్త్వికాహార సేవయా ఫలాభిసన్ధి రహిత భగవదారాధన రూప కర్మానుష్ఠానైశ్చ రజస్తమసీ సర్వాత్మనా అభిభూయ ఉత్కృష్ట సత్త్వనిష్ఠో యదాఽయం ద్రష్టా గుణేభ్యో అన్యం కర్తారం న అనుపశ్యతి, గుణాః ఏవ స్వానుగుణ ప్రవృత్తిషు కర్తారః ఇతి పశ్యతి, 'గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి' - కర్తృభ్యో గుణేభ్యశ్చ పరమ్

అన్యమ్ ఆత్మానమ్ అకర్తారం వేత్తి, 'స మద్భావమ్ అధిగచ్ఛతి' - మమ యో భావః తమ్ అధిగచ్ఛతి. ఏతదుక్తం భవతి - ఆత్మనః స్వతః పరిశుద్ధ స్వభావస్య పూర్వ పూర్వ కర్మ మూలగుణ సఙ్గనిమిత్తం వివిధ కర్మసు కర్తృత్వమ్, ఆత్మా స్వతః తు అకర్తా, అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైక ఆకారః ఇతి ఏవమ్ ఆత్మానం యదా పశ్యతి తదా మద్భావమ్ అధిగచ్ఛతి ఇతి.

కర్తృభ్యో గుణేభ్యః అన్యమ్ అకర్తారమ్ ఆత్మానం పశ్యన్ భగవద్భావమ్ అధిగచ్ఛతి ఇత్యుక్తమ్. స భగవద్భావః కీదృశః ఇత్యత ఆహ -

శ్లో. గుణానేతాన్ అతీత్య త్రీన్, దేహీ దేహసముద్భవాన్ ।
జన్మమృత్యు జరాదుఃఖైః, విముక్తః అమృతమశ్నుతే ॥ 20

అయం దేహీ 'దేహ సముద్భవాన్' - దేహాకార పరిణత ప్రకృతి సముద్భవాన్ ఏతాన్ సత్త్వాదీన్ 'త్రీన్ గుణానతీత్య' తేభ్యో అన్యం జ్ఞానైక ఆకారమ్ ఆత్మానం పశ్యన్ జన్మ మృత్యు జరా దుఃఖైః విముక్తః 'అమృతమ్' - ఆత్మానమ్ అనుభవతి, ఏషః మద్భావః ఇత్యర్థః.

అథ గుణాతీతస్య స్వరూప సూచన ఆచార ప్రకారం గుణాత్యయ హేతుం చ పృచ్ఛన్ అర్జున ఉవాచ -

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. కైర్లింగైః త్రీన్ గుణానేతాన్, అతీతో భవతి ప్రభో! ।
కిమాచారః కథం చైతాన్, త్రీన్ గుణాన్ అతివర్తతే? ॥ 21

సత్త్వాదీన్ 'త్రీన్ గుణాన్ ఏతాన్ అతీతః కైర్లిఙ్గైః' - కైః లక్షణైః ఉపలక్షితః భవతి? 'కిమ్ ఆచారః?' - కేన ఆచారేణ యుక్తః అసౌ? అస్య స్వరూప అవగతి లిఙ్గభూతాచారః కీదృశః? ఇత్యర్థః. కథం చ ఏతాన్ - కేనోపాయేన సత్త్వాదీన్ త్రీన్ గుణాన్ అతివర్తతే?

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ, మోహమేవ చ పాండవ ।
న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని, న నివృత్తాని కాంక్షతి ॥ 22

ఆత్మ వ్యతిరిక్తేషు వస్తుషు అనిష్టేషు సంప్రవృత్తాని సత్త్వ రజః తమసాం కార్యాణి ప్రకాశ ప్రవృత్తి మోహాఖ్యాని యో న ద్వేష్టి, తథా ఆత్మ వ్యతిరిక్తేషు ఇష్టేషు వస్తుషు తాని ఏవ నివృత్తాని న కాంక్షతి.

శ్లో. ఉదాసీనవదాసీనో, గుణైర్యో న విచాల్యతే ।
గుణా వర్తంత ఇత్యేవ, యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే ॥ 23

ఉదాసీనవత్ ఆసీనః గుణవ్యతిరిక్త ఆత్మావలోకన తృప్త్యా అన్యత్ర ఉదాసీనవత్ ఆసీనః, గుణైః ద్వేష ఆకాంక్షాద్వారేణ యః

న విచాల్యతే, గుణాః స్వేషు కార్యేషు ప్రకాశాదిషు వర్తన్తే ఇతి అనుసన్ధాయ యః తూష్ణీమ్ అవతిష్ఠతే, 'నేఙ్గతే' - న గుణకార్య అనుగుణం చేష్టతే.

శ్లో. సమ దుఃఖసుఖః స్వస్థః, సమలోష్టాశ్మ కాంచనః ।
తుల్య ప్రియా ప్రియోధీరః, తుల్యానిందాత్మ సంస్తుతిః ॥ 24

శ్లో. మానావమానయోస్తుల్యః, తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః ।
సర్వారంభ పరిత్యాగీ, గుణాతీతస్సఉచ్యతే ॥ 25

'సమ దుఃఖ సుఖః' - సుఖదుఃఖయోః సమ చిత్తః, 'స్వస్థః' - స్వస్మిన్ స్థితః, స్వాత్మైక ప్రియత్వేన తత్ వ్యతిరిక్త పుత్రాది జన్మమరణాది సుఖదుఃఖయోః సమచిత్తః ఇత్యర్థః. తత ఏవ 'సమలోష్టాశ్మ కాఞ్చనః', తత ఏవ 'తుల్యప్రియ అప్రియః' - తుల్య ప్రియ అప్రియ విషయః, 'ధీరః' - ప్రకృతి ఆత్మ వివేక కుశలః, తత ఏవ 'తుల్య నిన్దాత్మ సంస్తుతిః' - ఆత్మని మనుష్యత్వాది అభిమానకృత గుణాగుణ నిమిత్త స్తుతి నిన్దయోః స్వ అసమ్బన్ధ అనుసన్ధానేన తుల్యచిత్తః, తత్ ప్రయుక్త మాన అవమానయోః తత్ ప్రయుక్త మిత్రారిపక్షయోః అపి స్వసమ్బన్ధ అభావాత్ ఏవ తుల్య చిత్తః, తథా దేహిత్వ ప్రయుక్త సర్వారమ్భ పరిత్యాగీ, యః ఏవం భూతః సః గుణాతీతః ఉచ్యతే.

అథ ఏవం రూప గుణాత్యయే ప్రధాన హేతుమ్ ఆహ -

శ్లో. మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ, భక్తియోగేన సేవతే ।
స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్, బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥ 26

"నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారమ్" ఇత్యాదినా ఉక్తేన ప్రకృతి ఆత్మ వివేక అనుసన్ధాన మాత్రేణ న గుణాత్యయః సమ్పత్స్యతే, తస్య అనాదికాల ప్రవృత్త విపరీత వాసనా అబాధ్యత్వ సమ్భవాత్, 'మాం' - సత్య సఙ్కల్పం పరమ కారుణికమ్ ఆశ్రిత వాత్సల్య జలధిమ్, 'అవ్యభిచారేణ' ఐకాన్త్య విశిష్టేన భక్తియోగేన చ యః సేవతే, స ఏతాన్ సత్త్వాదీన్ గుణాన్ దురత్యయాన్ అతీత్య 'బ్రహ్మభూయాయ' - బ్రహ్మత్వాయ కల్పతే, బ్రహ్మభావ యోగ్యో భవతి, యథావస్థితమ్ ఆత్మానమ్ అమృతమ్ అవ్యయం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమ్, అమృతస్యావ్యయస్య చ ।
శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య, సుఖస్యైకాంతికస్య చ ॥ 27

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, గుణత్రయ విభాగయోగో నామ
చతుర్దశోఽధ్యాయః

హి శబ్దో హేతౌ, యస్మాత్ అహమ్ అవ్యభిచారి భక్తియోగేన సేవితః అమృతస్య అవ్యయస్య చ బ్రహ్మణః ప్రతిష్ఠా, తథా శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య అతిశయిత నిత్య ఐశ్వర్యస్య ఏకాన్తికస్య చ

సుఖస్య, "వాసుదేవః సర్వమ్" ఇత్యాదినా నిర్దిష్టస్య జ్ఞానినః ప్రాప్యస్య సుఖస్య ఇత్యర్థః. యద్యపి శాశ్వత ధర్మ శబ్దః ప్రాపక వచనః, తథాపి పూర్వోత్తరయోః ప్రాప్యరూపత్వేన తత్ సాహచర్యాత్ అయమపి ప్రాప్య లక్షకః. ఏతదుక్తం భవతి - పూర్వత్ర "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, మామేవ యే ప్రపద్యన్తే" ఇత్యారభ్య గుణాత్యయస్య, తత్ పూర్వక అక్షర ఐశ్వర్య భగవత్ ప్రాప్తీనాం చ భగవత్ ప్రపత్త్యేక ఉపాయతాయాః ప్రతిపాదితత్వాత్ ఏకాన్త భగవత్ ప్రపత్తి ఏకోపాయో గుణాత్యయః తత్ పూర్వక బ్రహ్మ భావశ్చ ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

చతుర్దశోఽధ్యాయః

అథ పఞ్చదశాధ్యాయః

(పురాణ పురుషోత్తమ యోగః - పురుషోత్తమ ప్రాప్తి యోగః)

క్షేత్రాధ్యాయే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ భూతయోః ప్రకృతి పురుషయోః స్వరూపం విశోధ్య విశుద్ధస్య అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైక ఆకారస్య ఏవ పురుషస్య ప్రాకృత గుణ సఙ్గ ప్రవాహ నిమిత్తః దేవాది ఆకార పరిణత ప్రకృతి సమ్బన్ధః అనాదిః ఇత్యుక్తమ్. అనన్తరే చ అధ్యాయే పురుషస్య కార్యకారణ ఉభయావస్థ ప్రకృతి సమ్బన్ధః గుణ సఙ్గ మూలః భగవతా ఏవ కృతః ఇత్యుక్త్వా గుణసఙ్గ ప్రకారం సవిస్తరం ప్రతిపాద్య గుణసఙ్గ నివృత్తి పూర్వక ఆత్మ యాథాత్మ్య అవాప్తిశ్చ భగవద్భక్తి మూలా ఇతి ఉక్తమ్.

ఇదానీం భజనీయస్య భగవతః క్షరాక్షరాత్మక బద్ధముక్త విభూతిమత్తాం విభూతి భూతాత్ క్షరాక్షర పురుష ద్వయాత్ నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా అత్యన్త ఉత్కర్షేణ విసజాతీయస్య భగవతః పురుషోత్తమత్వం చ వక్తుమ్ ఆరభతే. తత్ర తావత్ అసఙ్గరూప శస్త్రచ్ఛిన్న బన్ధామ్ అక్షరాఖ్య విభూతిం వక్తుం ఛేద్య రూపబన్ధ ఆకారేణ వితతమ్ అచిత్ పరిణామ విశేషమ్ అశ్వత్థ వృక్షాకారం కల్పయన్ శ్రీ భగవానువాచ.

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖం, అశ్వత్థం ప్రాహురవ్యయమ్ ।
ఛన్దాంసి యస్య పర్ణాని, యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ 1

యం సంసారాఖ్యమ్ అశ్వత్థమ్ ఊర్ధ్వమూలమ్ అధశ్శాఖమ్ అవ్యయం ప్రాహుః శ్రుతయః "ఊర్ధ్వ మూలో అవాక్ఛాఖః ఏషోఽశ్వత్థః సనాతనః", "ఊర్ధ్వమూలమ్ అవాక్ఛాఖం వృక్షం యో వేద సమ్ప్రతి" ఇత్యాద్యాః. సప్తలోక ఉపరి నివిష్ట చతుర్ముఖాదిత్వేన తస్య ఊర్ధ్వ మూలత్వమ్. పృథివీ నివాసి సకల నర పశు మృగ క్రిమి కీట పతఙ్గ స్థావరాన్తతయా అధః శాఖత్వమ్. అసఙ్గ హేతు భూతాత్ ఆసమ్యక్ జ్ఞానోదయాత్ ప్రవాహ రూపేణ అచ్ఛేద్యత్వేన అవ్యయత్వమ్, యస్య చ అశ్వత్థస్య ఛన్దాంసి పర్ణాన్యాహుః. 'ఛన్దాంసి' - శ్రుతయః. "వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామః", "ఐన్ద్రాగ్నమ్ ఏకాదశ కపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామః" ఇత్యాది శ్రుతి ప్రతిపాదితైః కామ్య కర్మభిః వర్ధతే అయం సంసారవృక్షః ఇతి ఛన్దాంసి ఏవ అస్య పర్ణాని. పర్ణైః హి వృక్షో వర్ధతే. యః తమేవమ్ భూతమ్ అశ్వత్థం వేద సః 'వేదవిత్' - వేదో హి సంసార వృక్షః ఛేదోపాయం వదతి, ఛేద్యవృక్ష స్వరూప జ్ఞానం ఛేదన ఉపాయజ్ఞాన ఉపయోగి ఇతి 'వేదవిత్' ఇత్యుచ్యతే.

శ్లో. అధశ్చోర్ధ్వం ప్రసృతాస్తస్యశాఖాః,
గుణప్రవృద్ధా విషయ ప్రవాలాః ।
అధశ్చ మూలాన్యనుసంతతాని,
కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే ॥ 2

తస్య మనుష్యాది శాఖస్య వృక్షస్య తత్తత్ కర్మకృతాః అపరాః చ అధః శాఖాః పునః అపి మనుష్య పశ్వాది రూపేణ ప్రసృతాః భవన్తి. ఊర్ధ్వం చ గన్ధర్వ యక్ష దేవాది రూపేణ ప్రసృతాః భవన్తి. తాశ్చ 'గుణ ప్రవృద్ధాః' - గుణైః సత్త్వాదిభిః ప్రవృద్ధాః, 'విషయ ప్రవాలాః' - శబ్దాది విషయ పల్లవాః. కథమ్ ఇత్యత్ర ఆహ - బ్రహ్మలోక మూలస్య అస్య వృక్షస్య మనుష్య అగ్రస్య, 'అధః' - మనుష్యలోకే, 'మూలాని అనుసన్తతాని, తాని చ కర్మాను బన్ధీని' - కర్మాణి ఏవ అనుబన్ధీని మూలాని అధో మనుష్యలోకే చ భవన్తి ఇత్యర్థః. మనుష్యత్వ అవస్థాయాం కృతైః హి కర్మభిః అధో మనుష్య పశ్వాదయః ఊర్ధ్వం చ దేవాదయః భవన్తి.

శ్లో. న రూపమస్యేహ తథోపలభ్యతే,
నాంతో న చాదిర్న చ సంప్రతిష్ఠా ।

అస్య వృక్షస్య చతుర్ముఖాదిత్వేన ఊర్ధ్వమూలత్వం తత్ సన్తాన పరమ్పరయా మనుష్య అగ్రత్వేన అధః శాఖత్వం మనుష్యత్వే కృతైః కర్మభిః మూలభూతైః పునరపి అధః చ ఊర్ధ్వం చ ప్రసృత శాఖత్వమ్ ఇతి యథా ఇదం రూపం నిర్దిష్టం, న తథా సంసారిభిః ఉపలభ్యతే. 'మనుష్యోఽహం', 'దేవదత్తస్య పుత్రః', 'యజ్ఞదత్తస్య పితా' తత్ అనురూప పరిగ్రహశ్చ ఇత్యేతావన్మాత్రమ్ ఉపలభ్యతే. తథాఽస్య వృక్షస్య 'అన్తః' - వినాశోఽపి గుణమయ భోగేషు

అసఙ్గకృతః ఇతి న ఉపలభ్యతే. తథాఽస్య గుణసఙ్గః ఏవాదిః ఇతి న ఉపలభ్యతే. తస్య ప్రతిష్ఠా చ అనాత్మని ఆత్మాభిమాన రూపమ్ అజ్ఞానమ్ ఇతి న ఉపలభ్యతే. ప్రతితిష్ఠతి అస్మిన్ ఏవ ఇతి హి అజ్ఞానమ్ ఏవ అస్య ప్రతిష్ఠా.

అశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూలమ్,
అసంగ శస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా ॥ 3

శ్లో. తతః పదం తత్ పరిమార్గితవ్యం,
యస్మిన్ గతా న నివర్తంతి భూయః ।

'ఏనమ్' - ఉక్త ప్రకారం, 'సువిరూఢ మూలం' - సుష్ఠు వివిధం రూఢ మూలమ్ అశ్వత్థం, సమ్యక్ జ్ఞాన మూలేన దృఢేన గుణమయ భోగ అసఙ్గాఖ్యేన శస్త్రేణ ఛిత్వా, తతో విషయ అసఙ్గాత్ హేతోః, "తత్ పదం పరిమార్గితవ్యమ్" - అన్వేషణీయం, 'యస్మిన్ గతా భూయో న నివర్తన్తే'.

కథమ్ అనాదికాల ప్రవృత్తః గుణమయ భోగ సఙ్గః తన్మూలం చ విపరీత జ్ఞానం నివర్తతే ఇత్యత ఆహ-

తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే,
యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతాపురాణీ ॥ 4

అజ్ఞానాది నివృత్తయే 'తమేవ చాద్యం' - కృత్స్నస్య

ఆదిభూతం "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్", "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే", "మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిత్ అస్తి ధనఞ్జయ" ఇత్యాదిషు ఉక్తమ్ ఆద్యం పురుషమేవ 'శరణం ప్రపద్యేత్' - తమేవ శరణం ప్రపద్యేత. 'యతో' - యస్మాత్ కృత్స్నస్య స్రష్టుః ఇయం గుణమయ భోగసఙ్గ ప్రవృత్తిః, 'పురాణీ' - పురాతనీ ప్రసృతా. ఉక్తం హి మయా ఏతత్ పూర్వమేవ "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా, మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే" ఇతి. ప్రపద్యేయతః ప్రవృత్తిః ఇతి వా పాఠః, 'తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్య'- శరణమ్ ఉపగమ్య, 'ఇయతః' - అజ్ఞాన నివృత్త్యాదేః కృత్స్నస్య ఏతస్య సాధనభూతా ప్రవృత్తిః 'పురాణీ' - పురాతనీ ప్రసృతా, పురాతనానాం ముముక్షూణాం ప్రవృత్తిః పురాణీ, పురాతనాః హి ముముక్షవః మామేవ శరణమ్ ఉపగమ్య నిర్ముక్త బన్ధాః సంజాతాః ఇత్యర్థః.

శ్లో. నిర్మానమోహాః జితసంగదోషాః,
అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః।
ద్వంద్వైర్విముక్తాః సుఖదుఃఖసంజ్ఞైః,
గచ్ఛన్త్యమూఢాః పదమవ్యయం తత్॥ 5

ఏవం మాం శరణమ్ ఉపగమ్య, 'నిర్మానమోహాః' - నిర్గత అనాత్మ ఆత్మాభిమాన రూపమోహాః, 'జితసఙ్గ దోషాః' - జిత గుణమయ భోగసఙ్గాఖ్య దోషాః, 'అధ్యాత్మ నిత్యాః' - ఆత్మని

యత్ జ్ఞానం తత్ అధ్యాత్మమ్, ఆత్మజ్ఞాన నిరతాః, 'వినివృత్తకామాః' - వినివృత్త తదితరకామాః, 'సుఖదుఃఖ సంజ్ఞైః ద్వన్ద్వైశ్చ విముక్తాః', 'అమూఢాః' - ఆత్మ అనాత్మ స్వభావజ్ఞాః, 'తదవ్యయం పదం గచ్ఛన్తి' - అనవచ్ఛిన్న జ్ఞానాకారమ్ ఆత్మానం యథా అవస్థితం ప్రాప్నువన్తి. మాం శరణమ్ ఉపగతానాం మత్ ప్రసాదాత్ ఏవ ఏతాః సర్వాః ప్రవృత్తయః సుశకాః సిద్ధిపర్యన్తాః భవన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. న తద్భాసయతే సూర్యో, న శశాంకో న పావకః ।
యద్గత్వా న నివర్తంతే, తద్ధామ పరమం మమ ॥ 6

తదాత్మ జ్యోతిః న సూర్యో భాసయతే, న శశాఙ్కో న పావకశ్చ. జ్ఞానమ్ ఏవ హి సర్వస్య ప్రకాశకమ్. బాహ్యాని తు జ్యోతీంషి విషయేన్ద్రియ సమ్బన్ధ విరోధి తమో నిరసన ద్వారేణ ఉపకారకాణి. అస్య చ ప్రకాశకో యోగః తత్ విరోధి చ అనాది కర్మ, తత్ నివర్తనం చ ఉక్తం భగవత్ ప్రపత్తి మూలమ్ అసఙ్గాది, యత్ గత్వా పునః న నివర్తన్తే తత్ ''పరమం ధామ' - పరమం జ్యోతిః, 'మమ' - మదీయం, మత్ విభూతిభూతో మమాంశః ఇత్యర్థః. ఆదిత్యాదీనామ్ అపి ప్రకాశకత్వేన తస్య పరమత్వమ్, ఆదిత్యాదీని హి జ్యోతీంషి న జ్ఞాన జ్యోతిషః ప్రకాశకాని, జ్ఞానమేవ సర్వస్య ప్రకాశకమ్.

శ్లో. మమైవాంశో జీవలోకే, జీవభూత స్సనాతనః ।
మనః షష్ఠానీంద్రియాణి, ప్రకృతిస్థాని కర్షతి ॥ 7

ఇత్థమ్ ఉక్త స్వరూపః సనాతనో మమాంశః ఏవ సన్, కశ్చిత్ అనాది కర్మరూప అవిద్యా వేష్టితో జీవభూతో జీవలోకే వర్తమానో దేవమనుష్యాది ప్రకృతి పరిణామ విశేష శరీరః తాని మనః షష్ఠాణి ఇన్ద్రియాణి కర్షతి. కశ్చిత్ చ పూర్వోక్తేన మార్గేణ అస్యాః అవిద్యాయాః ముక్తః స్వేన రూపేణ అవతిష్ఠతే. జీవభూతస్తు అతి సఙ్కుచిత జ్ఞానైశ్వర్యః - కర్మలబ్ధ ప్రకృతి పరిణామ విశేష రూప శరీరస్థానామ్ ఇన్ద్రియాణాం మనః షష్ఠానామ్ ఈశ్వరః, తాని కర్మానుగుణమ్ ఇతస్తతః కర్షతి.

శ్లో. శరీరం యదవాప్నోతి, యచ్చాప్యుత్క్రామతీశ్వరః ।
గృహీత్వైతాని సంయాతి, వాయుర్గన్ధానివాశయాత్ ॥ 8

యత్ శరీరమ్ అవాప్నోతి, యస్మాత్ శరీరాత్ ఉత్క్రామతి, తత్రాయమ్ ఇన్ద్రియాణామ్ ఈశ్వరః ఏతాని ఇన్ద్రియాణి భూత సూక్ష్మైః సహ గృహీత్వా సంయాతి, 'వాయుః గన్ధాన్ ఇవాశయాత్' - యథా వాయుః స్రక్ చన్దన కస్తూరికాది 'ఆశయాత్' - తత్స్థానాత్, సూక్ష్మావయవైః సహ గన్ధాన్ గృహీత్వా అన్యత్ర సంయాతి తద్వత్ ఇత్యర్థః.

కాని పునః తాని ఇన్ద్రియాణి ఇత్యత్ర ఆహ -

శ్లో. శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ, రసనం ఘ్రాణమేవ చ ।
అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం, విషయాన్ ఉపసేవతే ॥ 9

ఏతాని మనః షష్ఠాని ఇన్ద్రియాణి అధిష్ఠాయ - స్వ స్వవిషయ వృత్తి అనుగుణాని కృత్వా తాన్ శబ్దాదీన్ విషయాన్ ఉపసేవతే - ఉపభుఙ్క్తే.

శ్లో. ఉత్క్రామన్తం స్థితం వాపి, భుంజానం వా గుణాన్వితమ్ ।
విమూఢా నానుపశ్యంతి, పశ్యంతి జ్ఞానచక్షుషః ॥ 10

ఏవం గుణాన్వితం, సత్త్వాది గుణమయ ప్రకృతి పరిణామ విశేష మనుష్యత్వాది సంస్థాన పిణ్డ సంసృష్టం, పిణ్డ విశేషాత్ ఉత్క్రామన్తం, పిణ్డ విశేషే అవస్థితం వా, గుణమయాన్ విషయాన్ భుఞ్జానం వా, కదాచిత్ అపి ప్రకృతి పరిణామ విశేష మనుష్యత్వాది పిణ్డాత్ విలక్షణం, జ్ఞానైక ఆకారం విమూఢాః న అనుపశ్యన్తి, 'విమూఢాః' - మనుష్యత్వాది పిణ్డ ఆత్మాభిమానినః. జ్ఞాన చక్షుషస్తు పిణ్డాత్మ వివేక విషయ జ్ఞానవన్తః. సర్వావస్థమ్ అపి ఏనం వివిక్తాకారమ్ ఏవ పశ్యన్తి.

శ్లో. యతంతో యోగినశ్చైనం, పశ్యంత్యాత్మన్యవస్థితమ్ ।
యతంతోఽప్యకృతాత్మానో, నైనం పశ్యంత్యచేతసః ॥ 11

మత్ ప్రపత్తి పూర్వకం కర్మయోగాదిషు యతమానాః తైః నిర్మలాన్తఃకరణాః యోగినః యోగాఖ్యేన చక్షుషా 'ఆత్మని' - శరీరే అవస్థితమ్ అపి శరీరాత్ వివిక్తం స్వేనరూపేణ అవస్థితమ్ ఏనం పశ్యన్తి. యతమానాః అపి అకృత ఆత్మానః మత్ ప్రపత్తి విరహిణః

తత ఏవ అసంస్కృత మనసః, తత ఏవ 'అచేతసః' - ఆత్మావలోకన సమర్థ చేతో రహితాః, న ఏనం పశ్యన్తి.

ఏవం రవి చన్ద్రాగ్నీనామ్ ఇన్ద్రియ సన్నికర్ష విరోధి సన్తమస నిరసన ముఖేన ఇన్ద్రియానుగ్రాహకతయా ప్రకాశకానాం జ్యోతిష్మతామ్ అపి ప్రకాశక జ్ఞాన జ్యోతిః ఆత్మా ముక్తావస్థో జీవావస్థశ్చ భగవత్ విభూతిః ఇత్యుక్తమ్ - "తద్ధామ పరమం మమ", "మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూతః సనాతనః" ఇతి.

ఇదానీమ్ అచిత్ పరిణామ విశేష భూతమ్ ఆదిత్యాదీనాం జ్యోతిష్మతాం జ్యోతిః అపి భగవత్ విభూతిః ఇత్యాహ -

శ్లో. యదాదిత్యగతం తేజో, జగద్భాసయతేఽఖిలమ్ ।
యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ, తత్తేజో విద్ధి మామకమ్ ॥ 12

అఖిలస్య జగతః భాసకమ్ ఏతేషామ్ ఆదిత్యాదీనాం యత్తేజః తత్ మదీయం తేజః, తైస్తైః ఆరాధితేన మయా తేభ్యో దత్తమ్ ఇతి విద్ధి.

పృథివ్యాః చ భూతధారిణ్యాః ధారకత్వ శక్తిః మదీయా ఇత్యాహ-

శ్లో. గామావిశ్య చ భూతాని, ధారయామ్యహ మోజసా ।
పుష్ణామి చౌషధీస్సర్వాః, సోమో భూత్వా రసాత్మకః ॥ 13

అహం పృథివీమ్ ఆవిశ్య సర్వాణి భూతాని, 'ఓజసా' - మమ అప్రతిహత సామర్థ్యేన ధారయామి. తథా అహమ్ అమృత రసమయః సోమో భూత్వా సర్వౌషధీః పుష్ణామి.

శ్లో. అహం వైశ్వానరో భూత్వా, ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః ।
ప్రాణాపానసమాయుక్తః, పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్ ॥ 14

అహం 'వైశ్వానరో' - జాఠరానలో భూత్వా సర్వేషాం ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః తైః భుక్తం ఖాద్య చోష్య లేహ్య పేయాత్మకం చతుర్విధమ్ అన్నం ప్రాణాపాన వృత్తిభేద సమాయుక్తః పచామి.

అత్ర పరమ పురుష విభూతిభూతౌ సోమవైశ్వానరౌ, 'అహం సోమో భూత్వా', 'వైశ్వానరో భూత్వా' ఇతి తత్ సామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టౌ. తయోః చ సర్వస్య భూత జాతస్య పరమ పురుష సామానాధికరణ్య నిర్దేశ హేతుమ్ ఆహ-

శ్లో. సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో,
మత్తః స్మృతిఃజ్ఞాన మపోహనం చ ।
వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యో,
వేదాంతకృత్ వేదవిదేవ చాహమ్ ॥ 15

తయోః సోమ వైశ్వానరయోః సర్వస్య భూత జాతస్య సకల ప్రవృత్తి నివృత్తి మూలజ్ఞాన ఉదయదేశే హృది సర్వం మత్

సఙ్కల్పేన నియచ్ఛన్ అహమ్ ఆత్మతయా సన్నివిష్టః, తథాహుః శ్రుతయః - "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా", "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ ... య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమయతి", "పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమ్", "అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ" ఇత్యాద్యాః.

స్మృతయశ్చ - "శాస్తా విష్ణురశేషస్య జగతో యో జగన్మయః", "ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాంసమ్ అణీయసామ్", "యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థితః" ఇత్యాద్యాః. అతో మత్త ఏవ సర్వేషాం స్మృతిః జాయతే. 'స్మృతిః' - పూర్వానుభూత విషయ అనుభవ సంస్కార మాత్రజం జ్ఞానమ్. 'జ్ఞానమ్' - ఇన్ద్రియ లిఙ్గ ఆగమయోగజః వస్తునిశ్చయః, సోఽపి మత్తః. 'అపోహనం చ' - అపోహనం జ్ఞాననివృత్తిః, అపోహనమ్ ఊహనం వా, ఊహనమ్ ఊహః, ఊహో నామ ఇదం ప్రమాణమ్ ఇత్థం ప్రవర్తితుమ్ అర్హతి ఇతి ప్రమాణ ప్రవృత్తి అర్హతా విషయం, సామగ్ర్యాది నిరూపణ జన్యం, ప్రమాణ అనుగ్రాహకం జ్ఞానమ్. స చ ఊహో మత్తః ఏవ.

'వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః', అతః అగ్ని సూర్య వాయు సోమేన్ద్రాదీనాం మదన్తర్యామికత్వేన మదాత్మకత్వాత్ తత్ ప్రతిపాదనపరైః అపి సర్వైః వేదైః అహమేవ వేద్యః, దేవమనుష్యాది శబ్దైః జీవాత్మా ఇవ. 'వేదాన్తకృత్' - వేదానామ్ 'ఇన్ద్రం యజేత',

'వరుణం యజేత' ఇత్యేవమాదీనామ్ అన్తః - ఫలమ్. ఫలే హి తే సర్వేవేదాః పర్యవస్యన్తి. 'అన్తకృత్' - ఫలకృత్, వేదోదిత ఫలస్య ప్రదాతా చ అహమేవ ఇతి అర్థః. తదుక్తం పూర్వమేవ "యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయా అర్చితుమిచ్ఛతి" ఇత్యారభ్య "లభతే చ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్" ఇతి, "అహం హి సర్వ యజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ" ఇతి చ. "వేదవిదేవ చాహం" - వేదవిత్ చ అహమేవ, ఏవం మదభిధాయినం వేదమ్ అహమ్ ఏవ వేద, ఇతోఽన్యథా యో వేదార్థం బ్రూతే న స వేద విత్ ఇత్యభిప్రాయః.

అతో మత్తః ఏవ సర్వ వేదానాం సారభూతమ్ అర్థం శృణు-

శ్లో. ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే, క్షరశ్చాక్షర ఏవ చ।
క్షరస్సర్వాణి భూతాని, కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే ॥ 16

క్షరశ్చాక్షరశ్చేతి ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే ప్రథితౌ. తత్ర క్షర శబ్ద నిర్దిష్టః పురుషో జీవశబ్ద అభిలపనీయ బ్రహ్మాది స్తమ్బ పర్యన్త క్షరణ స్వభావ అచిత్ సంసృష్ట సర్వభూతాని. అత్ర అచిత్ సంసర్గ రూపైక ఉపాధినా పురుషః ఇత్యేకత్వ నిర్దేశః. అక్షర శబ్ద నిర్దిష్టః కూటస్థః అచిత్ సంసర్గ వియుక్తః స్వేన రూపేణ అవస్థితో ముక్తాత్మా, సతు అచిత్ సంసర్గ అభావాత్ అచిత్ పరిణామ విశేష బ్రహ్మాది దేహ అసాధారణో న భవతి ఇతి కూటస్థః ఇత్యుచ్యతే. అత్ర అపి

ఏకత్వ నిర్దేశో అచిత్ వియోగ రూపైక ఉపాధినా అభిహితః. న హి ఇతః పూర్వమ్ అనాదౌ కాలే ముక్తః ఏకః ఏవ. యథోక్తం - "బహవో జ్ఞాన తపసా పూతాః మద్భావమాగతాః", "సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రలయే న వ్యథన్తి చ" ఇతి.

శ్లో. ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ।
యో లోకత్రయమావిశ్య, బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః ॥ 17

ఉత్తమః పురుషస్తు తాభ్యాం క్షర అక్షర శబ్ద నిర్దిష్టాభ్యాం బద్ధముక్త పురుషాభ్యామ్ అన్యః, అర్థాన్తర భూతః పరమాత్మా ఇతి ఉదాహృతః సర్వాసు శ్రుతిషు. పరమాత్మా ఇతి నిర్దేశాత్ ఏవ హి ఉత్తమః పురుషో బద్ధముక్త పురుషాభ్యామ్ అర్థాన్తర భూతః ఇతి అవగమ్యతే. కథమ్? 'యో లోకత్రయమ్ ఆవిశ్య బిభర్తి' - లోక్యతే ఇతి లోకః, తత్ త్రయం లోకత్రయమ్ అచేతనం; తత్ సంసృష్టః చేతనో ముక్తః చ ఇతి ప్రమాణావగమ్యమ్. ఏతత్త్రయం య ఆత్మతయా ఆవిశ్య బిభర్తి, స తస్మాత్ వ్యాప్యాత్, భర్తవ్యాత్ చ అర్థాన్తరభూతః, ఇతశ్చ ఉక్తాత్ లోకత్రయాత్ అర్థాన్తర భూతః, యతః సః అవ్యయః ఈశ్వరశ్చ. అవ్యయ స్వభావో హి వ్యయ స్వభావాత్ అచేతనాత్ తత్ సమ్బన్ధేన తత్ అనుసారిణశ్చ చేతనాత్ అచిత్ సమ్బన్ధ యోగ్యతయా పూర్వ సమ్బన్ధినః ముక్తాత్ చ అర్థాన్తర భూతః ఏవ. తథా ఏతస్య లోకత్రయస్యేశ్వరః ఈశితవ్యాత్ తస్మాత్ అర్థాన్తరభూతః.

శ్లో. యస్మాత్ క్షరమతీతోఽహమ్, అక్షరాదపి చోత్తమః ।
అతోఽస్మి లోకే వేదే చ, ప్రథితః పురుషోత్తమః ॥ 18

'యస్మాత్' - ఏవమ్ ఉక్తైః స్వభావైః, 'క్షరం' - పురుషమ్, 'అతీతోఽహమ్',- అక్షరాన్ముక్తాత్ అపి ఉక్తైః హేతుభిః ఉత్కృష్ట తమః, 'అతోఽహం లోకే వేదే చ పురుషోత్తమః' ఇతి ప్రథితః అస్మి. వేదార్థ అవలోకనాత్ లోకః ఇతి స్మృతిః ఇహ ఉచ్యతే, శ్రుతౌ స్మృతౌ చ ఇత్యర్థః. శ్రుతౌ తావత్ - "పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణ అభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః" ఇత్యాదౌ. స్మృతౌ అపి "అంశావతారం పురుషోత్తమస్య హి అనాది మధ్యాన్తమ్ అజస్య విష్ణోః" ఇత్యాదౌ.

శ్లో. యో మామేవ మసమ్మూఢో, జానాతి పురుషోత్తమమ్ ।
స సర్వవిత్ భజతి మాం, సర్వభావేన భారత! ॥ 19

'య ఏవమ్' - ఉక్తేన ప్రకారేణ పురుషోత్తమం, 'మామ్ అసమ్మూఢో జానాతి' - క్షరాక్షర పురుషాభ్యామ్ అవ్యయ స్వభావతయా వ్యాపన భరణ ఐశ్వర్యాది యోగేన చ విసజాతీయం జానాతి, 'స సర్వవిత్' - మత్ ప్రాప్తి ఉపాయతయా యత్ వేదితవ్యం తత్ సర్వం వేద. 'భజతి మాం సర్వభావేన' - యే చ మత్ ప్రాప్తి ఉపాయతయా మత్ భజన ప్రకారాః నిర్దిష్టాః తైః చ సర్వైః భజన ప్రకారైః మాం భజతే. సర్వైః మత్ విషయైః వేదనైః మమ యా ప్రీతిః, యా చ మమ సర్వైః మత్ విషయైః భజనైః, ఉభయ విధా

సా ప్రీతిః అనేన వేదనేన మమ జాయతే.

ఇత్యేతత్ పురుషోత్తమత్వ వేదనం పూజయతి -

శ్లో, ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్రం, ఇదముక్తం మయాఽనఘ! ।
ఏతత్ బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్, కృతకృత్యశ్చ భారత! ॥ 20

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు, బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జునసంవాదే, పురాణ పురుషోత్తమ యోగో నామ
పఞ్చదశోఽధ్యాయః

ఇత్థం మమ పురుషోత్తమత్వ ప్రతిపాదనం సర్వేషాం గుహ్యానాం గుహ్యతమమ్. ఇదం శాస్త్రం, త్వమ్ అనఘతయా యోగ్యతమః ఇతి కృత్వా, మయా తవ ఉక్తమ్. 'ఏతత్ బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ' - మాం ప్రేప్సునా ఉపాదేయా యా బుద్ధిః సా సర్వా ఉపాత్తా స్యాత్. యచ్చ తేన కర్తవ్యమ్, తత్ సర్వం కృతం స్యాత్ ఇత్యర్థః. అనేన శ్లోకేన అనన్తరోక్తం పురుషోత్తమ విషయం జ్ఞానం శాస్త్రజన్యమ్ ఏవ ఏతత్ సర్వం కరోతి, న తత్ సాక్షాత్కార రూపమ్ ఇత్యుచ్యతే.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే
శ్రీ గీతా భాష్యే
పఞ్చదశోఽధ్యాయః.

అథ షోడశాధ్యాయః

(దైవాసుర సంపద్విభాగ యోగః)

అతీతేన అధ్యాయ త్రయేణ ప్రకృతి పురుషయోః వివిక్తయోః సంసృష్టయోః చ యాథాత్మ్యమ్, తత్ సంసర్గ వియోగయోః చ గుణ సఙ్గ తత్ విపర్యయ హేతుకత్వం, సర్వప్రకారేణ అవస్థితయోః ప్రకృతి పురుషయోః భగవత్ విభూతిత్వం, విభూతిమతో భగవతో విభూతి భూతాత్ అచిత్ వస్తునః చిత్ వస్తునః చ బద్ధముక్త ఉభయరూపాత్ అవ్యయత్వ వ్యాపన భరణ స్వామ్యైః అర్థాన్తరతయా పురుషోత్తమత్వేన యాథాత్మ్యం చ వర్ణితమ్.

అనన్తరమ్ ఉక్తస్య కృత్స్నస్య అర్థస్య స్థేమ్నే శాస్త్రవశ్యతాం వక్తుం శాస్త్ర వశ్య తద్విపరీతయోః దైవాసుర సర్గయోః విభాగం శ్రీ భగవానువాచ -

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. అభయం సత్త్వసంశుద్ధిః, జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితిః ।
దానం దమశ్చ యజ్ఞశ్చ, స్వాధ్యాయస్తప ఆర్జవమ్ ॥ 1

శ్లో. అహింసా సత్యమక్రోధః, త్యాగశ్శాంతిరపైశునమ్ ।
దయా భూతేష్వలోలుప్త్వం, మార్దవం హ్రీరచాపలమ్ ॥ 2

శ్లో. తేజః క్షమాధృతిశ్శౌచమ్, అద్రోహో నాతిమానితా ।
భవంతి సంపదం దైవీమ్, అభిజాతస్య భారత! ॥ 3

ఇష్టానిష్ట వియోగ సంయోగ రూపస్య దుఃఖస్య హేతు దర్శనజం దుఃఖం భయం, తత్ నివృత్తిః 'అభయమ్', 'సత్త్వసంశుద్ధిః' - సత్త్వస్య అన్తఃకరణస్య రజస్తమోభ్యామ్ అస్పృష్టత్వమ్, 'జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితిః' - ప్రకృతి వియుక్త ఆత్మస్వరూప వివేక నిష్ఠా, 'దానం' - న్యాయార్జిత ధనస్య పాత్రే ప్రతిపాదనమ్, 'దమః' - మనసో విషయ ఔన్ముఖ్య నివృత్తి సంశీలనమ్, 'యజ్ఞః' - ఫలాభి సన్ధిరహిత భగవదారాధన రూప మహాయజ్ఞాది అనుష్ఠానమ్, స్వాధ్యాయః సవిభూతేః భగవతః తదారాధన ప్రకారస్య చ ప్రతిపాదకః కృత్స్నో వేదః ఇతి అనుసన్ధాయ వేదాభ్యాస నిష్ఠా, 'తపః' కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణ ద్వాదశి ఉపవాసాదేః భగవత్ ప్రీణన కర్మయోగ్యతా ఆపాదనస్య కరణమ్, 'ఆర్జవం' - మనోవాక్కాయ వృత్తీనామ్ ఏకనిష్ఠతా, పరేషు 'అహింసా' - పరపీడా వర్జనమ్, 'సత్యం' - యథా దృష్టార్థ గోచర భూత హితవాక్యమ్, 'అక్రోధః' - పరపీడా ఫల చిత్త వికార రహితత్వమ్, 'త్యాగః' - ఆత్మహిత ప్రత్యనీక పరిగ్రహ విమోచనమ్, 'శాన్తిః' - ఇన్ద్రియాణాం విషయ ప్రావణ్య నిరోధ సంశీలనమ్, 'అపైశునం' - పర అనర్థకర వాక్య నివేదన అకరణమ్, 'దయా భూతేషు' - సర్వభూతేషు దుఃఖ అసహిష్ణుత్వమ్, 'అలోలుప్త్వమ్' - అ లోలుపత్వమ్, అలోలుత్వమ్ ఇతి వా పాఠః, విషయేషు నిస్పృహత్వమ్ ఇత్యర్థః. 'మార్దవమ్' - అకాఠిన్యమ్, సాధుజన సంశ్లేషార్హతా ఇత్యర్థః, 'హ్రీః' - అకార్యకరణే వ్రీడా, 'అచాపలం'- స్పృహణీయ విషయ

సన్నిధౌ అచఞ్చలత్వమ్, 'తేజః' - దుర్జనైః అనభి భవనీయత్వమ్, 'క్షమా' - పరనిమిత్త పీడానుభవే అపి పరేషు తం ప్రతి చిత్త వికార రహితతా, 'ధృతిః' - మహత్యామ్ అపి ఆపది కృత్య కర్తవ్యతా అవధారణమ్, 'శౌచం' - బాహ్యాన్తర కరణానాం కృత్య యోగ్యతా శాస్త్రీయా, 'అద్రోహః' - పరేషు అనుపరోధః, పరేషు స్వచ్ఛన్ద వృత్తి నిరోధ రహితత్వమ్ ఇత్యర్థః. 'నాతిమానితా' - అస్థానే గర్వః అతిమానిత్వం తత్ రహితతా, ఏతే గుణాః దైవీం సమ్పదమ్ అభిజాతస్య భవన్తి, దేవసమ్బన్ధినీ సమ్పత్ 'దైవీ', దేవాః భగవత్ ఆజ్ఞానువృత్తి శీలాః, తేషాం సమ్పత్, సా చ భగవత్ ఆజ్ఞాను వృత్తిః ఏవ, 'తామభి జాతస్య'- తామ్ అభిముఖీకృత్య జాతస్య, తాం నిర్వర్తయితుం జాతస్య, భవన్తి ఇత్యర్థః.

శ్లో. దమ్భోదర్పోఽతిమానశ్చ, క్రోధః పారుష్యమేవ చ ।
అజ్ఞానం చాభిజాతస్య, పార్థ! సంపదమాసురీమ్ ॥ 4

'దమ్భః' - ధార్మికత్వ ఖ్యాపనాయ ధర్మానుష్ఠానమ్, 'దర్పః'- కృత్యాకృత్య అవివేక కరః విషయానుభవ నిమిత్తః హర్షః, 'అతిమానశ్చ'- స్వవిద్యాభిజన అననుగుణః అభిమానః, 'క్రోధః' - పరపీడా ఫల చిత్త వికారః, 'పారుష్యం'- సాధూనామ్ ఉద్వేగకరః స్వభావః, 'అజ్ఞానం'- పరావర తత్త్వ కృత్యాకృత్య అవివేకః, ఏతే స్వభావాః ఆసురీం సమ్పదమ్ అభిజాతస్య భవన్తి, అసురాః భగవత్ ఆజ్ఞాతివృత్తి శీలాః.

శ్లో. దైవీసంపద్విమోక్షాయ, నిబన్ధాయాఽసురీ మతా ।

'దైవీ' - మత్ ఆజ్ఞాను వృత్తిరూపా, సమ్పత్ 'విమోక్షాయ' - బన్ధాత్ ముక్తయే భవతి. క్రమేణ మత్ ప్రాప్తయే భవతి ఇత్యర్థః. 'ఆసురీ' - మత్ ఆజ్ఞాతి వృత్తిరూపా సమ్పత్ 'నిబన్ధాయ' భవతి - అధోగతి ప్రాప్తయే భవతి ఇత్యర్థః.

ఏతత్ శ్రుత్వా స్వప్రకృతి అనిర్ధారణాత్ అతిభీతాయ అర్జునాయ ఏవమ్ ఆహ -

మాశుచః సంపదం దైవీమ్, అభిజాతోఽసి పాండవ! ॥ 5

శోకం మా కృథాః, త్వం తు దైవీ సమ్పదమ్ అభిజాతోఽసి, 'పాణ్డవ' - ధార్మికాగ్రేసరస్య హి పాణ్డోః తనయః త్వమ్ ఇత్యభిప్రాయః

శ్లో ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకేఽస్మిన్, దైవ ఆసుర ఏవ చ ।
దైవో విస్తరశః ప్రోక్తః, ఆసురం పార్థ! మే శృణు ॥ 6

అస్మిన్ కర్మలోకే కర్మకరాణాం భూతానాం సర్గౌ ద్వివిధౌ - దైవశ్చ అసురశ్చ ఇతి. 'సర్గః' - ఉత్పత్తిః, ప్రాచీన పుణ్యపాపరూప కర్మవశాత్ భగవత్ ఆజ్ఞాను వృత్తి తద్విపరీత కరణాయ ఉత్పత్తి కాలే ఏవ విభాగేన భూతాని ఉత్పద్యన్తే ఇత్యర్థః. తత్ర 'దైవః సర్గో విస్తరశః ప్రోక్తః' - దేవానాం మదాజ్ఞానువృత్తి శీలానామ్ ఉత్పత్తిః యదాచార కరణార్థా, స ఆచారః కర్మయోగ జ్ఞానయోగ భక్తియోగ

రూపో విస్తరశః ప్రోక్తః, అసురాణాం సర్గశ్చ యదాచారార్థః తమాచారం 'మే శృణు' - మమ సకాశాత్ శృణు.

శ్లో. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ, జనా న విదురాసురాః ।
న శౌచం నాపి చాచారో, న సత్యం తేషు విద్యతే ॥ 7

'ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ' - అభ్యుదయ సాధనం మోక్షసాధనం చ వైదికం ధర్మమ్ అసురాః 'న విదుః' - న జానన్తి, 'శౌచం' - వైదిక కర్మయోగ్యత్వం శాస్త్రసిద్ధం, తత్ బాహ్యమ్ ఆన్తరం చ ఆసురేషు న విద్యతే, 'నాపి చాచారః' - తత్ బాహ్యాన్తర శౌచం యేన సన్ధ్యావన్దనాదినా ఆచారేణ జాయతే సోఽపి ఆచారః తేషు న విద్యతే, యథోక్తం - "సన్ధ్యాహీనోఽశుచిః నిత్యమనర్హః సర్వకర్మసు" ఇతి, తథా 'సత్యం చ తేషు న విద్యతే' - యథా జ్ఞానం భూత హిత రూప భాషణం తేషు న విద్యతే.

కిం చ -

శ్లో. అసత్యమప్రతిష్ఠం తే, జగదాహురనీశ్వరమ్ ।
అపరస్పర సమ్భూతం, కిమన్యత్ కామ హేతుకమ్ ॥ 8

'అసత్యం' - జగదేతత్ సత్య శబ్ద నిర్దిష్ట బ్రహ్మకార్యతయా బ్రహ్మాత్మకమ్ ఇతి న ఆహుః. 'అప్రతిష్ఠం' - తథా బ్రహ్మణి ప్రతిష్ఠితం ఇతి న వదన్తి, బ్రహ్మణా అనన్తేన ధృతా హి పృథివీ సర్వాన్ లోకాన్

బిభర్తి, యథోక్తం "తేనేయం నాగవర్యేణ శిరసా విధృతా మహీ, బిభర్తి మాలాం లోకానాం సదేవాసుర మానుషామ్" ఇతి 'అనీశ్వరం' - సత్య సఙ్కల్పేన పరేణ బ్రహ్మణా సర్వేశ్వరేణ మయా ఏతత్ నియమితమ్ ఇతి చ న వదన్తి. "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే" ఇతి హి ఉక్తమ్. వదన్తి చ ఏవమ్ - 'అపరస్పర సమ్భూతం', 'కిమన్యత్' - యోషిత్ పురుషయోః పరస్పర సమ్బన్ధేన జాతమ్ ఇదం మనుష్య పశ్వాదికమ్ ఉపలభ్యతే, అనేవం భూతం కిమన్యత్ ఉపలభ్యతే? కిఞ్చిత్ అపి న ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః. అతః సర్వమ్ ఇదం జగత్ కామహేతుకమ్ ఇతి.

శ్లో. ఏతాం దృష్టిమవష్టభ్య, నష్టాత్మానోఽల్పబుద్ధయః ।
ప్రభవంత్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతోఽశుభాః ॥ 9

'ఏతాం దృష్టిం అవష్టభ్య' - అవలమ్బ్య, 'నష్టాత్మానః' - అదృష్ట దేహాతిరిక్తాత్మానః, 'అల్పబుద్ధయః' - ఘటాదివత్ జ్ఞేయభూతే దేహే జ్ఞాతృత్వేన దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మా ఉపలభ్యతే ఇతి వివేక అకుశలాః, 'ఉగ్రకర్మాణః' - సర్వేషాం హింసకాః జగతః క్షయాయ ప్రభవన్తి.

శ్లో. కామమాశ్రిత్య దుష్పూరం, దంభ మాన మదాన్వితాః ।
మోహాత్ గృహీత్వాఽసత్గ్రాహాన్, ప్రవర్తంతేఽశుచి వ్రతాః ॥ 10

'దుష్పూరం' - దుష్ప్రాప విషయం కామమ్ ఆశ్రిత్య తత్ సిషాధయిషయా, 'మోహాత్' - అజ్ఞానాత్, 'అసత్ గ్రాహాన్' - అన్యాయ

గృహీత పరిగ్రహాన్ గృహీత్వా, 'అశుచి వ్రతాః' - అశాస్త్ర విహిత వ్రతయుక్తాః, 'దమ్భమాన మదాన్వితాః ప్రవర్తన్తే.

శ్లో. చిన్తామపరిమేయాం చ, ప్రలయాంతాముపాశ్రితాః ।
కామోపభోగపరమాః, ఏతావదితి నిశ్చితాః ॥ 11

అద్య శ్వో వా ముమూర్షవః చిన్తామ్ 'అపరిమేయామ్' - అపరిచ్ఛేద్యాం, 'ప్రలయాన్తాం' - ప్రాకృత ప్రలయావధి కాల సాధ్య విషయామ్, 'ఉపాశ్రితాః', తథా 'కామోపభోగ పరమాః' - కామోపభోగః ఏవ పరమ పురుషార్థః ఇతి మన్వానాః, 'ఏతావదితి నిశ్చితాః' - ఇతోఽధికః పురుషార్థో న విద్యతే ఇతి సంజాత నిశ్చయాః.

శ్లో. ఆశాపాశ శతైర్బద్ధాః, కామక్రోధపరాయణాః ।
ఈహంతే కామభోగార్థమ్, అన్యాయేనార్థసంచయాన్ ॥ 12

'ఆశాపాశ శతైః' - ఆశాఖ్య పాశ శతైః, 'బద్ధాః', 'కామక్రోధ పరాయణాః' - కామక్రోధైక నిష్ఠాః 'కామభోగార్థమ్', 'అన్యాయేనార్థ సంచయాన్' ప్రతీహన్తే.

శ్లో. ఇదమద్య మయా లబ్ధం, ఇమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్ ।
ఇదమస్తీదమపి మే, భవిష్యతి పునర్ధనమ్ ॥ 13

'ఇదం' - క్షేత్ర పుత్రాదికం సర్వం మయా మత్ సామర్థ్యేన ఏవ లబ్ధం న అదృష్టాదినా, 'ఇమం చ మనోరథమ్ అహమ్ ఏవ

ప్రాప్స్యే' - న అదృష్టాది సహితః, ఇదం ధనం మత్ సామర్థ్యేన లబ్ధం మే అస్తి, ఇదమపి పునః మే మత్ సామర్థ్యేన ఏవ భవిష్యతి.

శ్లో. అసౌ మయా హతశ్శత్రుః, హనిష్యే చాపరానపి ।
ఈశ్వరోఽహమహం భోగీ, సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ ॥ 14

అసౌ మయా బలవతా హతః శత్రుః, అపరానపి శత్రూన్ అహం శూరో ధీ(వీ) రశ్చ హనిష్యే, కిమత్ర మన్దధీభిః దుర్బలైః పరికల్పితేన అదృష్ట పరికరేణ? తథాచ - 'ఈశ్వరోఽహం' - స్వాధీనోఽహమ్, అన్యేషాం చ అహమేవ నియన్తా, 'అహం భోగీ' - స్వతః ఏవ అహం భోగీ న అదృష్టాదిభిః, 'సిద్ధోఽహం' - స్వతః సిద్ధోఽహం న కస్మాచ్చిత్ అదృష్టాదేః, తథా స్వతః ఏవ బలవాన్, స్వతః ఏవ సుఖీ(చ).

శ్లో. ఆఢ్యోఽభిజనవానస్మి, కోఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా? ।
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్యే, ఇత్యజ్ఞాన విమోహితాః ॥ 15

అహం స్వతః చ ఆఢ్యః అస్మి, 'అభిజనవాన్ అస్మి' - స్వతః ఏవ ఉత్తమకులే ప్రసూతోఽస్మి, అస్మిన్ లోకే మయా సదృశః కోఽన్యః స్వసామర్థ్య లబ్ధ సర్వ విభవో విద్యతే? అహం స్వయమేవ 'యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్యే ఇతి అజ్ఞాన విమోహితాః' - ఈశ్వర అనుగ్రహ నిరపేక్షేణ స్వేనైవ యాగదానాదికం కర్తుం శక్యమ్ ఇతి అజ్ఞాన విమోహితాః మన్యన్తే.

శ్లో. అనేకచిత్త విభ్రాంతాః, మోహజాలసమావృతాః ।
ప్రసక్తాః కామభోగేషు, పతంతి నరకేఽశుచౌ ॥ 16

అదృష్ట ఈశ్వరాది సహకారమ్ ఋతే స్వేన ఏవ సర్వం కర్తుం శక్యమ్ ఇతి కృత్వా ఏవం కుర్యామ్, ఏతత్ చ కుర్యామ్, అన్యత్ చ కుర్యామ్ ఇతి 'అనేక చిత్త విభ్రాన్తాః', ఏవం రూపేణ 'మోహజాలేన సమావృతాః', 'కామభోగేషు' ప్రకర్షేణ 'సక్తాః' మధ్యే మృతాః అశుచౌ నరకే పతన్తి.

శ్లో. ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధాః, ధనమానమదాన్వితాః ।
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే, దంభేనావిధిపూర్వకమ్ ॥ 17

ఆత్మనా ఏవ సమ్భావితాః - ఆత్మనా ఏవ ఆత్మానం సమ్భావయన్తి ఇత్యర్థః, స్తబ్ధాః పరిపూర్ణం మన్యమానాః న కిఞ్చిత్ కుర్వాణాః, కథమ్? 'ధనమాన మదాన్వితాః' - ధనేన విద్యా అభిజన అభిమానేన చ జనిత మదాన్వితాః, 'నామయజ్ఞైః' - నామ ప్రయోజనైః, యష్టేతి నామమాత్ర ప్రయోజనైః యజ్ఞైః యజన్తే, తదపి దమ్భేన హేతునా యష్టృత్వ ఖ్యాపనాయ 'అవిధి పూర్వకమ్' - అయథా చోదనం యజన్తే.

తే చ ఈదృక్ భూతాః యజన్తే ఇత్యాహ -

శ్లో. అహంకారం బలం దర్పం, కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః ।
మామాత్మ పరదేహేషు, ప్రద్విషన్తోఽభ్యసూయకాః ॥ 18

అనన్యాపేక్షోఽహమ్ ఏవ సర్వం కరోమి ఇతి ఏవం రూపమ్ 'అహఙ్కారమ్' ఆశ్రితాః, తథా సర్వస్య కరణే మత్ బలమేవ పర్యాప్తమ్ ఇతి చ 'బలమ్', అతో మత్ సదృశో న కశ్చిదస్తి ఇతి చ 'దర్పమ్', ఏవమ్ భూతస్య మమ కామ మాత్రేణ సర్వం సమ్పత్స్యతే ఇతి 'కామమ్', మమ యే అనిష్ట కారిణః తాన్ సర్వాన్ హనిష్యామి ఇతి చ 'క్రోధమ్', ఏవమేతాన్ సంశ్రితాః స్వదేహేషు పరదేహేషు చ అవస్థితం సర్వస్య కారయితారం పురుషోత్తమం మామ్ 'అభ్యసూయకాః' - ప్రద్విషన్తః, కుయుక్తిభిః మత్ స్థితౌ దోషమ్ ఆవిష్కుర్వన్తః మామ్ అసహమానాః అహఙ్కారాదికాన్ సంశ్రితాః యాగాదికం సర్వం క్రియాజాతం కుర్వతే ఇత్యర్థః.

శ్లో. తానహం ద్విషతః క్రూరాన్, సంసారేషు నరాధమాన్ ।
క్షిపామ్యజస్ర మశుభాన్, ఆసురీష్వేవ యోనిషు ॥ 19

య ఏవం మాం ద్విషన్తి, తాన్ క్రూరాన్ నరాధమాన్ అశుభాన్ అహమ్ అజస్రం 'సంసారేషు' - జన్మ జరా మరణాది రూపేణ పరివర్తమానేషు సన్తానేషు తత్రాపి ఆసురీష్వేవ యోనిషు 'క్షిపామి' - మత్ ఆనుకూల్య ప్రత్యనీకేషు ఏవ జన్మసు క్షిపామి - తత్తత్ జన్మ ప్రాప్తి అనుగుణ ప్రవృత్తి హేతుభూత బుద్ధిషు క్రూరాసు

అహమేవ సంయోజయామి ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఆసురీం యోనిమాపన్నాః, మూఢా జన్మని జన్మని ।
మామప్రాప్యైవ కౌంతేయ, తతో యాంత్యధమాం గతిమ్ ॥ 20

మత్ ఆనుకూల్య ప్రత్యనీక జన్మాపన్నాః, పునరపి జన్మని జన్మని 'మూఢాః' - మత్ విపరీతజ్ఞానాః 'మామప్రాప్యైవ' - అస్తి భగవాన్ సర్వేశ్వరో వాసుదేవః ఇతి జ్ఞానమ్ అప్రాప్య తతః తతః జన్మనః అధమామ్ ఏవ గతిం యాన్తి.

అస్యాసుర స్వభావస్య ఆత్మ నాశస్య మూలహేతుమ్ ఆహ-

శ్లో. త్రివిధం నరకస్యేదం, ద్వారం నాశనమాత్మనః ।
కామః క్రోధస్తథాలోభః, తస్మాత్ ఏతత్రయం త్యజేత్ ॥ 21

అస్య అసుర స్వభావ రూపస్య నరకస్య ఏతత్ త్రివిధం ద్వారమ్, తత్ చ ఆత్మనో నాశనమ్, కామః క్రోధో లోభః ఇతి. త్రయాణాం స్వరూపం పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతమ్. 'ద్వారం' మార్గో హేతుః ఇత్యర్థః. తస్మాత్ ఏతత్ త్రయం త్యజేత్ - తస్మాత్ అతి ఘోర నరక హేతుత్వాత్ కామక్రోధ లోభానామ్ ఏతత్ త్రితయం దూరతః పరిత్యజేత్.

శ్లో. ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ, తమోద్వారైః త్రిభిర్నరః ।
ఆచరత్యాత్మనః శ్రేయః, తతో యాతి పరాం గతిమ్ ॥ 22

'ఏతైః' - కామక్రోధ లోభైః తమోద్వారైః మత్విపరీత జ్ఞానహేతుభిః విముక్తో నరః ఆత్మనః శ్రేయః ఆచరతి - లబ్ధ మత్విషయ జ్ఞానః మదానుకూల్యే ప్రయతతే, తతో మామ్ ఏవ పరాంగతిం యాతి.

శాస్త్రానాదరోఽస్య నరకస్య ప్రధాన హేతుః ఇత్యాహ-

శ్లో. యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య, వర్తతే కామకారతః।
న స సిద్ధిమవాప్నోతి, న సుఖం న పరాంగతిం ॥ 23

'శాస్త్రం' - వేదాః, 'విధిః' - అనుశాసనమ్, వేదాఖ్యం మదనుశాసనమ్ ఉత్సృజ్య యః 'కామకారతో వర్తతే' - స్వచ్ఛన్ద అనుగుణ మార్గేణ వర్తతే, 'న స సిద్ధిమ్ అవాప్నోతి' - న కామస్య ఆముష్మికీం సిద్ధిమ్ అవాప్నోతి, 'న సుఖం కించిత్ అవాప్నోతి, న పరాం గతిం' - కుతః పరాం గతిం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. తస్మాత్ శాస్త్రం ప్రమాణం తే, కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ।
జ్ఞాత్వా శాస్త్ర విధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ 24

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే,
దైవాసురసమ్పద్విభాగయోగో నామ
షోడశోఽధ్యాయః

'తస్మాత్ కార్యాకార్య వ్యవస్థితౌ' - ఉపాదేయ అనుపాదేయ

వ్యవస్థాయాం శాస్త్రమేవ తవ ప్రమాణం - ధర్మశాస్త్ర ఇతిహాస పురాణాది ఉపబృంహితాః వేదాః యదేవ పురుషోత్తమాఖ్యం పరం తత్త్వం తత్ ప్రీణనరూపం తత్ ప్రాప్తి ఉపాయభూతం చ కర్మ అవబోధయన్తి తత్ శాస్త్ర విధాన ఉక్తం తత్త్వం కర్మ చ జ్ఞాత్వా యథావత్ అన్యూనాతిరిక్తం విజ్ఞాయ కర్తుం త్వమ్ అర్హసి తదేవ ఉపాదాతుమ్ అర్హసి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే

శ్రీ గీతా భాష్యే

షోడశోఽధ్యాయః

అథ సప్తదశాధ్యాయః

(శ్రద్ధాత్రయ విభాగ యోగః)

దైవాసుర విభాగ ఉక్తి ముఖేన ప్రాప్య తత్త్వజ్ఞానం తత్ ప్రాప్తి ఉపాయజ్ఞానం చ వేదైక మూలమ్ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీమ్ అశాస్త్ర విహితస్య అసురత్వేన అఫలత్వం శాస్త్ర విహితస్య చ గుణతః త్రైవిధ్యం శాస్త్ర సిద్ధస్య లక్షణం చ ఉచ్యతే. తత్ర అశాస్త్ర విహితస్య నిష్ఫలత్వమ్ అజానన్ అశాస్త్ర విహితే శ్రద్ధా సంయుక్తే యాగాదౌ సత్త్వాది నిమిత్త ఫల భేద బుభుత్సయా అర్జునః పృచ్ఛతి-

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. యే శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య, యజంతే శ్రద్ధయాఽన్వితాః ।
తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణ, సత్త్వమాహో రజస్తమః ॥ 1

శాస్త్ర విధిమ్ ఉత్సృజ్య శ్రద్ధయాన్వితాః యే యజన్తే, తేషాం నిష్ఠా కా? కిం సత్త్వమ్? ఆహోస్విత్ రజః? అథ తమః? 'నిష్ఠా' - స్థితిః, స్థీయతే అస్మిన్ ఇతి స్థితిః, సత్త్వాదిః ఏవ నిష్ఠా ఇత్యుచ్యతే. తేషాం కిం సత్త్వే స్థితిః? కిం వా రజసి? కిం వా తమసి? ఇత్యర్థః.

ఏవం పృష్టో భగవాన్ అశాస్త్ర విహిత శ్రద్ధాయాః తత్ పూర్వకస్య చ యాగాదేః నిష్ఫలత్వం హృది నిధాయ, శాస్త్రీయస్య ఏవ యాగాదేః గుణతః త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయితుం శాస్త్రీయ శ్రద్ధాయాః త్రైవిధ్యం తావత్ ఆహ -

శ్రీ భగవానువాచ -

శ్లో. త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా, దేహినాం సా స్వభావజా ।
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ, తామసీ చేతి తాం శృణు ॥ 2

సర్వేషాం దేహినాం శ్రద్ధా త్రివిధా భవతి. సా చ స్వభావజా. స్వభావః స్వ అసాధారణో భావః, ప్రాచీన వాసనా నిమిత్తః తత్తత్ రుచి విశేషః. యత్ర రుచిః తత్ర శ్రద్ధా జాయతే. శ్రద్ధా హి 'స్వాభిమతం సాధయతి ఏతత్' ఇతి విశ్వాసపూర్వికా సాధనే త్వరా. వాసనా రుచిః చ శ్రద్ధా చ ఆత్మధర్మాః గుణ సంసర్గజాః. తేషామ్ ఆత్మ ధర్మాణాం వాసనాదీనాం జనకాః దేహేన్ద్రియ అన్తః కరణ విషయగతాః ధర్మాః కార్యైక నిరూపణీయాః సత్త్వాదయో గుణాః - సత్త్వాది గుణయుక్త దేహాది అనుభవజాః ఇత్యర్థః. తతశ్చ ఇయం శ్రద్ధా సాత్త్వికీ రాజసీ తామసీ చ ఇతి త్రివిధా. 'తామ్ ఇమాం శ్రద్ధాం శృణు' - సా శ్రద్ధా యత్ స్వభావా తం స్వభావం శృణు ఇత్యర్థః.

శ్లో. సత్త్వానురూపా సర్వస్య, శ్రద్ధా భవతి భారత! ।
శ్రద్ధామయోఽయం పురుషో, యో యత్ శ్రద్ధ స్స ఏవ సః॥ 3

'సత్త్వమ్' - అన్తఃకరణం, సర్వస్య పురుషస్య అన్తః కరణ అనురూపా శ్రద్ధా భవతి, అన్తః కరణం యాదృశ గుణయుక్తం తత్ విషయా శ్రద్ధా జాయతే ఇత్యర్థః. సత్త్వ శబ్దః పూర్వోక్తానాం దేహేన్ద్రియాదీనాం ప్రదర్శనార్థః. శ్రద్ధామయోఽయం పురుషః,

'శ్రద్ధామయః' - శ్రద్ధా పరిణామః, 'యో యత్శ్రద్ధః' - యః పురుషో యాదృశ్యా శ్రద్ధయా యుక్తః, 'స ఏవ సః' - స తాదృశ శ్రద్ధా పరిణామః, పుణ్యకర్మ విషయే శ్రద్ధాయుక్తః చేత్ పుణ్యకర్మ ఫల సంయుక్తో భవతి ఇతి శ్రద్ధా ప్రధానః ఫలసంయోగః ఇతి ఉక్తం భవతి.

తదేవ వివృణోతి -

శ్లో. యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్, యక్షరక్షాంసి రాజసాః ।
ప్రేతాన్ భూతగణాంశ్చాన్యే, యజంతే తామసా జనాః ॥ 4

సత్త్వగుణ ప్రచురాః సాత్త్విక్యా శ్రద్ధయా యుక్తాః దేవాన్ యజన్తే. దుఃఖ అసమ్భిన్న ఉత్కృష్ట సుఖహేతు భూత దేవయాగ విషయా శ్రద్ధా సాత్త్వికీ ఇత్యుక్తం భవతి. రాజసాః యక్షరక్షాంసి యజన్తే. అన్యే తామసాః జనాః ప్రేతాన్ భూతగణాన్ యజన్తే. దుఃఖ సమ్భిన్న అల్ప సుఖజననీ రాజసీ శ్రద్ధా, దుఃఖ ప్రాయా అతి అల్ప సుఖ జననీ తామసీ ఇత్యర్థః.

ఏవం శాస్త్రీయేషు ఏవ యాగాదిషు శ్రద్ధా యుక్తేషు గుణతః ఫలవిశేషః, అశాస్త్రీయేషు తపోయాగ ప్రభృతిషు మదనుశాసన విపరీతత్వేన న కశ్చిత్ అపి సుఖలవః, అపి తు అనర్థః ఏవ - ఇతి హృది నిహితం వ్యఞ్జయన్ ఆహ -

శ్లో. అశాస్త్ర విహితం ఘోరం, తప్యంతే యే తపో జనాః ।
దంభాహంకార సంయుక్తాః, కామరాగ బలాన్వితాః ॥ 5

శ్లో. కర్శయంత శ్శరీరస్థం, భూతగ్రామమచేతసః ।
మాం చైవాంత శ్శరీరస్థం, తాన్విద్ధి ఆసుర నిశ్చయాన్ ॥ 6

అశాస్త్ర విహితమ్ అతిఘోరమ్ అపి తపో యే జనాః తప్యన్తే, ప్రదర్శనార్థమ్ ఇదమ్, అశాస్త్ర విహితం బహ్వాయాసం యాగాదికం యే కుర్వతే, దమ్భ అహఙ్కార సంయుక్తాః, కామరాగ బలాన్వితాః శరీరస్థం పృథివ్యాది భూత సమూహం కర్శయన్తః మదంశభూతం జీవం చ అన్తఃశరీరస్థం కర్శయన్తః యే తప్యన్తే, యాగాదికం చ కుర్వతే, తాన్ ఆసుర నిశ్చయాన్ విద్ధి - అసురాణాం నిశ్చయః ఆసురో నిశ్చయః - అసురాః హి మదాజ్ఞా విపరీత కారిణః, మదాజ్ఞా విపరీత కారిత్వాత్ తేషాం సుఖలవ సమ్బన్ధో న విద్యతే, అపితు అనర్థవ్రాతే పతన్తి ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తం "పతన్తి నరకేఽశుచౌ" ఇతి.

అథ ప్రకృతమ్ ఏవ శాస్త్రీయేషు యజ్ఞాదిషు గుణతో విశేషం ప్రపఞ్చయతి. తత్ర ఆహార మూలత్వాత్ సత్త్వాది వృద్ధేః ఆహార త్రైవిధ్యం ప్రథమమ్ ఉచ్యతే. "అన్నమయం హి సోమ్య మనః", "ఆహార శుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః" ఇతి హి శ్రూయతే.

శ్లో. ఆహారస్త్వపి సర్వస్య, త్రివిధో భవతి ప్రియః ।
యజ్ఞస్తప స్తథా దానం, తేషాం భేదమిమం శృణు ॥ 7

ఆహారోఽపి సర్వస్య ప్రాణి జాతస్య సత్త్వాది గుణత్రయ అన్వయేన త్రివిధః ప్రియో భవతి. తథైవ యజ్ఞోఽపి త్రివిధః, తథా తపో దానం చ. 'తేషాం భేదమ్ ఇమం శృణు'- తేషామ్ ఆహార యజ్ఞ తపో దానానాం సత్త్వాది భేదేన ఇమమ్ ఉచ్యమానం భేదం శృణు.

శ్లో. ఆయుస్సత్త్వ బలారోగ్య, సుఖప్రీతి వివర్ధనాః ।
రస్యాః స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యాః, ఆహారాః సాత్త్విక ప్రియాః ॥ 8

సత్త్వగుణోపేతస్య సత్త్వమయాః ఆహారాః ప్రియాః భవన్తి, సత్త్వమయాః చ ఆహారాః ఆయుర్వివర్ధనాః, పునః అపి సత్త్వస్య వివర్ధనాః , 'సత్వమ్' అన్తః కరణమ్, అన్తఃకరణ కార్యం జ్ఞానమ్ ఇహ 'సత్త్వ' శబ్దేన ఉచ్యతే, "సత్త్వాత్సఞ్జాయతే జ్ఞానమ్" ఇతి సత్త్వస్య జ్ఞాన వివృద్ధి హేతుత్వాత్. ఆహారోఽపి సత్త్వమయో జ్ఞాన వివృద్ధి హేతుః. తథా బల ఆరోగ్యయోః అపి వివర్ధనాః, సుఖ ప్రీత్యోః అపి వివర్ధనాః పరిణామకాలే స్వయమేవ సుఖస్య వివర్ధనాః, తథా ప్రీతి హేతుభూత కర్మ ఆరమ్భ ద్వారేణ ప్రీతివర్ధనాః, 'రస్యాః' - మధుర రసోపేతాః. 'స్నిగ్ధాః' - స్నేహయుక్తాః, 'స్థిరాః' - స్థిర పరిణామాః, 'హృద్యాః' - రమణీయ విశేషాః, ఏవం విధాః సత్త్వమయాః ఆహారాః సాత్త్వికస్య పురుషస్య ప్రియాః.

శ్లో. కట్వామ్ల లవణాత్యుష్ణ, తీక్ష్ణ రూక్ష విదాహినః ।
ఆహారా రాజసస్యేష్టాః, దుఃఖ శోకామయ ప్రదాః ॥ 9

కటురసాః, ఆమ్లరసాః, లవణ ఉత్కటాః, అత్యుష్ణాః, అతి తీక్ష్ణాః, రూక్షాః, విదాహినః చ ఇతి 'కట్వామ్లలవణాత్యుష్ణ తీక్ష్ణ రూక్ష విదాహినః' అతిశైత్య, అతి తైక్ష్ణ్యాదినా దురుపయోగాః 'తీక్ష్ణాః' - శోషకరాః, 'రూక్షాః', - తాపకరాః విదాహినః, ఏవంవిధాః ఆహారాః రాజసస్య ఇష్టాః, తే చ రజోమయత్వాత్ దుఃఖ శోక ఆమయ వర్ధనాః రజో వర్ధనాః చ.

శ్లో. యాతయామం గతరసం, పూతి పర్యుషితం చ యత్ ।
ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం, భోజనం తామసప్రియమ్ ॥ 10

'యాతయామం' - చిరకాల అవస్థితం, 'గతరసం' - త్యక్త స్వాభావిక రసం, 'పూతి' - దుర్గన్ధోపేతం, 'పర్యుషితం' - కాలాతిపత్త్యా రసాన్తర ఆపన్నమ్, 'ఉచ్ఛిష్టం' - గుర్వాదిభ్యోఽన్యేషాం భుక్త శిష్టమ్, 'అమేధ్యమ్' - అయజ్ఞార్హమ్, అయజ్ఞ శిష్టమ్ ఇత్యర్థః, ఏవం విధం తమోమయం భోజనం తామస ప్రియం భవతి, భుజ్యతే ఇతి ఆహారః ఏవ భోజనమ్, పునశ్చ తమసో వర్ధనమ్, అతో హితైషిభిః సత్త్వ వివృద్ధయే సాత్త్వికాహారః ఏవ సేవ్యః.

శ్లో. అఫలాకాంక్షిభిర్యజ్ఞో, విధిదృష్టో య ఇజ్యతే ।
యష్టవ్యమేవేతి మనః, సమాధాయ స సాత్త్వికః ॥ 11

ఫల ఆకాంక్షా రహితైః పురుషైః 'విధి దృష్టః' - శాస్త్రదృష్టః మన్త్ర ద్రవ్య క్రియాదిభిః యుక్తః 'యష్టవ్యమ్ ఏవ ఇతి' - భగవత్

ఆరాధనత్వేన స్వయమ్ ప్రయోజనతయా యష్టవ్యమ్ ఇతి మనః సమాధాయ యో యజ్ఞః ఇజ్యతే, స సాత్త్వికః.

శ్లో. అభిసంధాయ తు ఫలం, దంభార్థమపి చైవ యః ।
ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠ!, తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్ ॥ 12

ఫల అభిసన్ధి యుక్తైః దమ్భగర్భో యశః ఫలశ్చ యో యజ్ఞః ఇజ్యతే తం యజ్ఞం రాజసం విద్ధి.

శ్లో. విధిహీన మసృష్టాన్నం, మన్త్రహీన మదక్షిణమ్ ।
శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం, తామసం పరిచక్షతే ॥ 13

'విధిహీనం' - బ్రాహ్మణ ఉక్తి హీనం - సదాచార యుక్తైః విద్వద్భిః బ్రాహ్మణైః 'యజస్వ' ఇతి ఉక్తి హీనమ్ ఇత్యర్థః, 'అసృష్టాన్నమ్' - అచోదిత ద్రవ్యం, మన్త్రహీనమ్ అదక్షిణం శ్రద్ధా విరహితం చ యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే.

అథ తపసో గుణతః త్రైవిధ్యం వక్తుం తస్య శరీర వాఙ్మనో నిష్పాద్యతయా స్వరూప భేదం తావత్ ఆహ-

శ్లో. దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞ, పూజనం శౌచమార్జవమ్ ।
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ, శారీరం తప ఉచ్యతే ॥ 14

దేవద్విజ గురు ప్రాజ్ఞానాం పూజనం, 'శౌచం' - తీర్థ స్నానాదికమ్, 'ఆర్జవం' - యథా మనః శారీర వృత్తం, 'బ్రహ్మచర్యం'-

యోషిత్సు భోగ్యతా బుద్ధియుక్త ఈక్షణాది రహితత్వమ్, 'అహింసా' - అప్రాణి పీడా, ఏతత్ శారీరం తప ఉచ్యతే.

శ్లో. అనుద్వేగకరం వాక్యం, సత్యం ప్రియహితం చ యత్ ।
స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ, వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే ॥ 15

పరేషామ్ అనుద్వేగకరం సత్యం ప్రియ హితం చ యత్ వాక్యం, స్వాధ్యాయ అభ్యసనం చ ఇతి ఏతత్ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే.

శ్లో. మనఃప్రసాద స్సౌమ్యత్వం, మౌనమాత్మ వినిగ్రహః ।
భావసంశుద్ధిరిత్యేతత్, తపో మానస ముచ్యతే ॥ 16

'మనః ప్రసాదః' - మనసః క్రోధాది రహితత్వం, 'సౌమ్యత్వం'- మనసః పరేషామ్ అభ్యుదయ ప్రావణ్యం, 'మౌనం' - మనసా వాక్ ప్రవృత్తి నియమనమ్, 'ఆత్మ వినిగ్రహః' - మనో వృత్తేః ధ్యేయ విషయే అవస్థాపనం, 'భావ సంశుద్ధిః' - ఆత్మ వ్యతిరిక్త విషయ చిన్తా రహితత్వమ్, ఏతత్ మానసం తపః.

శ్లో. శ్రద్ధయా పరయా తప్తం, తపస్తత్ త్రివిధం నరైః ।
అఫలాకాంక్షిభిర్యుక్తైః, సాత్త్వికం పరిచక్షతే ॥ 17

'అఫలా కాంక్షిభిః' - ఫల ఆకాంక్షా రహితైః, 'యుక్తైః' - పరమ పురుష ఆరాధన రూపమ్ ఇదమ్ ఇతి చిన్తాయుక్తైః నరైః పరయా శ్రద్ధయా యత్ త్రివిధం తపః కాయ వాఙ్మనోభిః తప్తం

తత్ సాత్త్వికం పరిచక్షతే.

శ్లో. సత్కారమాన పూజార్థం, తపో దంభేన చైవ యత్ ।
క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం, రాజసం చలమధ్రువమ్ ॥ 18

మనసా ఆదరః, 'సత్కారః', వాచా ప్రశంసా, 'మానః', శారీరో నమస్కారాదిః పూజా, ఫలాభిసన్ధి పూర్వకం సత్కారాది అర్థం చ దమ్భేన హేతునా యత్ తపః క్రియతే తదిహ రాజసం ప్రోక్తమ్, స్వర్గాది ఫలసాధనత్వేన అస్థిరత్వాత్ చలమ్ అధ్రువమ్, చలత్వం పాత భయేన చలన హేతుత్వమ్, అధ్రువత్వం క్షయిష్ణుత్వమ్.

శ్లో. మూఢగ్రాహేణాత్మనో యత్, పీడయా క్రియతే తపః ।
పరస్యోత్సాదనార్థం వా, తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 19

'మూఢాః' - అవివేకినః, 'మూఢ గ్రాహేణ' - మూఢైః కృతేన అభినివేశేన ఆత్మనః శక్త్యాదికమ్ అపరీక్ష్య ఆత్మ పీడయా యత్తపః క్రియతే, పరస్య ఉత్సాదనార్థం చ యత్ క్రియతే తత్ తామసమ్ ఉదాహృతమ్.

శ్లో. దాతవ్యమితి యద్దానం, దీయతే అనుపకారిణే ।
దేశే కాలే చ పాత్రే చ, తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్ ॥ 20

ఫలాభి సన్ధి రహితం దాతవ్యమ్ ఇతి దేశే కాలే పాత్రే చ అనుపకారిణే యత్ దానం దీయతే, తత్ దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్.

శ్లో. యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం, ఫలముద్దిశ్య వా పునః ।
దీయతే చ పరిక్లిష్టం, తద్రాజసం ఉదాహృతం ॥ 21

ప్రత్యుపకార కటాక్ష గర్భం ఫలమ్ ఉద్దిశ్య చ పరిక్లిష్టమ్ అకల్యాణ ద్రవ్యకం యద్దానం దీయతే తత్ రాజసమ్ ఉదాహృతమ్.

శ్లో. అదేశేకాలే యత్ దానమ్, అపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే ।
అసత్కృతమవజ్ఞాతం, తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 22

అదేశకాలే అపాత్రేభ్యః చ యద్దానం దీయతే, 'అసత్కృతం'- పాద ప్రక్షాలనాది గౌరవ రహితమ్, 'అవజ్ఞాతం' - సావజ్ఞమ్, అనుపచారయుక్తం యత్ దీయతే తత్ తామసమ్ ఉదాహృతమ్.

ఏవం వైదికానాం యజ్ఞ తపో దానానాం సత్త్వాది గుణ భేదేన భేదః ఉక్తః. ఇదానీం తస్య ఏవ వైదికస్య యజ్ఞాదేః ప్రణవ సంయోగేన తత్ సత్ శబ్ద వ్యపదేశ్యతయా చ లక్షణమ్ ఉచ్యతే-

శ్లో. ఓం తత్సదితి నిర్దేశో, బ్రహ్మణస్త్రివిధః స్మృతః ।
బ్రాహ్మణాస్తేన వేదాశ్చ, యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా ॥ 23

ఓమ్ తత్ సత్ ఇతి త్రివిధోఽయం నిర్దేశః - శబ్దో బ్రహ్మణః స్మృతః - బ్రహ్మణః అన్వయీ భవతి, బ్రహ్మ చ వేదః, వేద శబ్దేన వైదికం కర్మ ఉచ్యతే, వైదికం యజ్ఞాదికం, యజ్ఞాదికం కర్మ ఓం తత్సదితి శబ్దాన్వితం భవతి, ఓమితి శబ్దస్య అన్వయో వైదిక

కర్మాంగత్వేన ప్రయోగాదౌ ప్రయుజ్యమానతయా; తత్, సత్ ఇతి శబ్దయోః అన్వయః పూజ్యత్వాయ వాచకతయా; తేన త్రివిధేన శబ్దేన అన్వితాః 'బ్రాహ్మణాః' - వేదాన్వయినః త్రైవర్ణికాః, 'వేదాశ్చ' - యజ్ఞాశ్చ 'పురా విహితాః' - పురా మయా ఏవ నిర్మితాః ఇత్యర్థః.

త్రయాణామ్ ఓం, తత్, సత్ ఇతి శబ్దానామ్ అన్వయ ప్రకారో వర్ణ్యతే. ప్రథమమ్ ఓమ్ ఇతి శబ్దస్య అన్వయ ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. తస్మాదోమిత్యుదాహృత్య, యజ్ఞ దానతపఃక్రియాః ।
ప్రవర్తంతే విధానోక్తాః, సతతం బ్రహ్మవాదినామ్ ॥ 24

'తస్మాత్ బ్రహ్మవాదినాం' - వేదవాదినాం త్రైవర్ణికానాం యజ్ఞదాన తపః క్రియాః విధానోక్తాః - వేదవిధానోక్తాః,.. ఆదౌ 'ఓమ్' ఇత్యుదాహృత్య, 'సతతం' - సర్వదా ప్రవర్తన్తే, వేదాశ్చ 'ఓమ్' ఇతి ఉదాహృత్య ఆరభ్యన్తే, ఏవం వేదానాం వైదికానాం చ యజ్ఞాదీనాం కర్మణామ్ 'ఓమ్' ఇతి శబ్దాన్వయో వర్ణితః. ఓమితి శబ్దాన్విత వేద ధారణాత్ తదన్విత యజ్ఞాది కర్మ కరణాత్ చ బ్రాహ్మణ శబ్ద నిర్దిష్టానాం త్రైవర్ణికానామ్ అపి 'ఓమ్' ఇతి శబ్దాన్వయో వర్ణితః.

అథ ఏతేషాం 'తత్' ఇతి శబ్దాన్వయ ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. తదిత్యనభిసంధాయ, ఫలం యజ్ఞ తపః క్రియాః ।
దాన క్రియాశ్చ వివిధాః, క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః ॥ 25

ఫలమ్ అనభిసన్ధాయ వేదాధ్యయన యజ్ఞ తపో దాన క్రియాః మోక్ష కాంక్షిభిః త్రైవర్ణికైః యాః క్రియన్తే తాః బ్రహ్మప్రాప్తి సాధనతయా బ్రహ్మవాచినా 'తత్' ఇతి శబ్దేన నిర్దేశ్యాః, "సః వః కః కిం యత్తత్ పదమ్ అనుత్తమమ్" ఇతి 'తత్' శబ్దో హి బ్రహ్మవాచీ ప్రసిద్ధః. ఏవం వేదాధ్యయన యజ్ఞాదీనాం మోక్షసాధన భూతానాం 'తత్' శబ్ద నిర్దేశ్యతయా తదితి శబ్దాన్వయః ఉక్తః. త్రైవర్ణికానామ్ అపి తథావిధ వేదాధ్యయనాది అనుష్ఠానాత్ ఏవ 'తత్' శబ్దాన్వయః ఉపపన్నః.

అథ ఏషాం 'సత్' శబ్దాన్వయ ప్రకారం వక్తుం లోకే సత్ శబ్దస్య వ్యుత్పత్తి ప్రకారమ్ ఆహ -

శ్లో. సద్భావే సాధుభావే చ, సదిత్యేతత్ ప్రయుజ్యతే ।
ప్రశస్తే కర్మణి తథా, సచ్ఛబ్దః పార్థ! యుజ్యతే ॥ 26

'సద్భావే' - విద్య మానతాయాం, 'సాధుభావే' - కల్యాణభావే చ సర్వవస్తుషు 'సత్' ఇత్యేతత్ పదం ప్రయుజ్యతే లోక వేదయోః, తథా కేనచిత్ పురుషేణ అనుష్ఠితే లౌకికే 'ప్రశస్తే' - కల్యాణే కర్మణి సత్ కర్మ ఇదమ్ ఇతి సత్ శబ్దో 'యుజ్యతే' - ప్రయుజ్యతే ఇత్యర్థః.

శ్లో. యజ్ఞే తపసి దానే చ, స్థితిః సదితి చోచ్యతే ।
కర్మచైవ తదర్థీయం, సదిత్యేవాభిధీయతే ॥ 27

అతో వైదికానాం త్రైవర్ణికానాం యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితిః కల్యాణతయా 'సత్' ఇత్యుచ్యతే. 'కర్మ చ తదర్థీయం' - త్రైవర్ణికార్థీయం యజ్ఞదానాదికం 'సత్' ఇత్యేవ అభిధీయతే. తస్మాత్ వేదాః వైదికాని కర్మాణి బ్రాహ్మణ శబ్ద నిర్దిష్టాః త్రైవర్ణికాశ్చ ఓం, తత్, సత్ ఇతి శబ్దాన్వయ రూప లక్షణేన అవేదేభ్యశ్చ అవైదికేభ్యశ్చ వ్యావృత్తాః వేదితవ్యాః.

శ్లో. అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం, తపస్తప్తం కృతం చ యత్ ।
అసదిత్యుచ్యతే పార్థ!, న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ ॥ 28

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు,
బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే,
శ్రద్ధాత్రయ విభాగయోగో నామ
సప్తదశోఽధ్యాయః

అశ్రద్ధయా కృతం శాస్త్రీయమ్ అపి హోమాదికమ్ అసత్ ఇత్యుచ్యతే. కుతః? 'న చ తత్ ప్రేత్యనో ఇహ' - న మోక్షాయ న సాంసారికాయ చ ఫలాయ ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే,
శ్రీ గీతా భాష్యే
సప్తదశోఽధ్యాయః

అథ అష్టాదశాధ్యాయః

(మోక్ష సన్న్యాస యోగః)

అతీతేన అధ్యాయ ద్వయేన అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయస సాధనభూతం వైదికమ్ ఏవ యజ్ఞ తపో దానాదికం కర్మ, నాన్యత్, వైదికస్య చ కర్మణః సామాన్య లక్షణం ప్రణవాన్వయః, తత్ర మోక్షాభ్యుదయ సాధనయోః భేదః తత్ సత్ శబ్ద నిర్దేశ్యత్వేన, మోక్షసాధనం చ కర్మ ఫలాభిసన్ధి రహితం యజ్ఞాదికమ్, తత్ ఆరమ్భశ్చ సత్త్వోద్రేకాత్ భవతి, సత్త్వ వృద్ధిశ్చ సాత్త్వికాహార సేవయా ఇత్యుక్తమ్.

అనన్తరం మోక్షసాధనతయా నిర్దిష్టయోః త్యాగ సన్న్యాసయోః ఐక్యం, త్యాగస్య చ స్వరూపం, భగవతి సర్వేశ్వరే చ సర్వ కర్మణా కర్తృత్వ అనుసన్ధానం, సత్త్వ రజః తమసాం కార్యవర్ణనేన సత్త్వగుణస్య అవశ్య ఉపాదేయత్వం, స్వవర్ణోచితానాం కర్మణాం పరమ పురుషారాధన భూతానాం పరమపురుష ప్రాప్తి నిర్వర్తన ప్రకారః, కృత్స్నస్య చ గీతాశాస్త్రస్య సారార్థో భక్తియోగః ఇత్యేతే ప్రతిపాద్యన్తే. తత్ర తావత్ త్యాగ సన్న్యాసయోః పృథక్త్వ ఏకత్వ నిర్ణయాయ, స్వరూప నిర్ణయాయ చ అర్జునః పృచ్ఛతి -

అర్జున ఉవాచ -

శ్లో. సన్న్యాసస్య మహాబాహో!, తత్త్వమిచ్ఛామి వేదితుమ్ ।
త్యాగస్య చ హృషీకేశ!, పృథక్కేశి నిషూదన! ॥ 1

త్యాగ సన్న్యాసౌ హి మోక్ష సాధనతయా విహితౌ "న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వ మానశుః... వేదాన్త విజ్ఞాన సునిశ్చితార్థాః సన్న్యాస యోగాద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాన్తకాలే పరామృతాత్ పరిముచ్యన్తి సర్వే" ఇత్యాదిషు. అస్య సన్న్యాసస్య త్యాగస్య చ 'తత్త్వం' - యాథాత్మ్యం పృథక్ వేదితుమ్ ఇచ్ఛామి. అయమ్ అభిప్రాయః - కిమ్ ఏతౌ సన్న్యాస త్యాగ శబ్దౌ పృథక్ అర్థౌ? ఉత ఏక అర్థౌ ఏవ? యదా పృథక్ అర్థౌ, తదా అనయోః పృథక్త్వేన స్వరూపం వేదితుమ్ ఇచ్ఛామి, ఏకత్వే అపి తస్య స్వరూపం వక్తవ్యమ్ ఇతి.

అథ అనయోః ఏకమేవ స్వరూపం, తత్ చ ఈదృశమ్ ఇతి నిర్ణేతుం వాది విప్రతిపత్తిం దర్శయన్ శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ.

శ్రీ భగవానువాచ-

శ్లో. కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం, సన్న్యాసం కవయో విదుః ।
సర్వకర్మఫలత్యాగం, ప్రాహుస్త్యాగం విచక్షణాః ॥ 2

కేచన విద్వాంసః 'కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం' -స్వరూప త్యాగం సన్న్యాసం విదుః. కేచిత్ చ విచక్షణాః నిత్యానాం నైమిత్తికానాం కామ్యానాం చ సర్వేషాం కర్మణాం ఫలత్యాగః ఏవ మోక్ష శాస్త్రేషు త్యాగ శబ్దార్థః ఇతి ప్రాహుః. తత్ర శాస్త్రీయ త్యాగః కామ్యకర్మ స్వరూప విషయః, సర్వ కర్మ ఫలవిషయః ఇతి వివాదం

ప్రదర్శయన్ ఏకత్ర సన్న్యాస శబ్దమ్ ఇతరత్ర త్యాగశబ్దం ప్రయుక్తవాన్. అతః త్యాగ సన్న్యాస శబ్దయోః ఏకార్థత్వమ్ అఙ్గీకృతమ్ ఇతి జ్ఞాయతే. తథా "నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరత సత్తమ" ఇతి త్యాగ శబ్దేన ఏవ నిర్ణయ వచనాత్ "నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో న ఉపపద్యతే, మోహాత్తస్య పరిత్యాగః తామసః పరికీర్తితః", "అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్, భవత్య త్యాగినాం ప్రేత్య న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్" ఇతి పరస్పర పర్యాయతా దర్శనాత్ చ తయోః ఏకార్థత్వమ్ అఙ్గీకృతమ్ ఇతి నిశ్చీయతే.

శ్లో. త్యాజ్యం దోషవదిత్యేకే, కర్మ ప్రాహుర్మనీషిణః ।
యజ్ఞ దానతపఃకర్మ, న త్యాజ్యమితి చాపరే ॥ 3

ఏకే 'మనీషిణః' - కాపిలాః, వైదికాశ్చ తన్మతానుసారిణః రాగాది దోషవత్ బన్ధకత్వాత్ సర్వం యజ్ఞాదికర్మ ముముక్షుణా త్యాజ్యమ్ ఇతి ప్రాహుః. అపరే పణ్డితాః యజ్ఞాదికం కర్మ న త్యాజ్యమ్ ఇతి ప్రాహుః.

శ్లో. నిశ్చయం శృణు మే తత్ర, త్యాగే భరతసత్తమ! ।
త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర!, త్రివిధః సంప్రకీర్తితః ॥ 4

తత్ర ఏవం వాది విప్రతిపన్నే త్యాగే త్యాగవిషయం నిశ్చయం మత్తః శృణు. త్యాగః క్రియమాణేషు ఏవ వైదికేషు కర్మసు ఫల విషయతయా, కర్మవిషయతయా, కర్తృత్వ విషయతయా చ పూర్వమేవ హి మయా త్రివిధః సమ్ప్రకీర్తితః - "మయి సర్వాణి

కర్మాణి సన్న్యస్య అధ్యాత్మ చేతసా, నిరాశీర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః" ఇతి కర్మ జన్యం స్వర్గాదికం ఫలం మమ న స్యాత్ ఇతి ఫలత్యాగః, మదీయ ఫలసాధనతయా మదీయమ్ ఇదం కర్మ ఇతి కర్మణి మమతాయాః పరిత్యాగః కర్మవిషయః త్యాగః. సర్వేశ్వరే కర్తృత్వ అనుసన్ధానేన ఆత్మనః కర్తృతా త్యాగః కర్తృత్వ విషయః త్యాగః.

శ్లో. యజ్ఞ దాన తపః కర్మ, న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్ ।
యజ్ఞోదానం తపశ్చైవ, పావనాని మనీషిణామ్ ॥ 5

యజ్ఞ దాన తపః ప్రభృతి వైదికం కర్మ ముముక్షుణా న కదాచిత్ అపి త్యాజ్యమ్. అపితు అప్రయాణాత్ అహరహః కార్యమేవ. కుతః? యజ్ఞ దానతపః ప్రభృతీని వర్ణాశ్రమ సమ్బన్ధీని కర్మాణి 'మనీషిణాం' - మనన శీలానాం 'పావనాని'; మననమ్ - ఉపాసనం, ముముక్షూణాం యావత్ జీవమ్ ఉపాసనం కుర్వతామ్ ఉపాసన నిష్పత్తి విరోధి ప్రాచీన కర్మ వినాశనాని ఇత్యర్థః.

శ్లో. ఏతాన్యపి తు కర్మాణి, సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ ।
కర్తవ్యానీతి మే పార్థ!, నిశ్చితం మతముత్తమమ్ ॥ 6

యస్మాత్ మనీషిణాం యజ్ఞ దాన తపః ప్రభృతీని పావనాని తస్మాత్ ఉపాసనవత్ ఏతాని అపి యజ్ఞాది కర్మాణి మదారాధన రూపాణి, 'సఙ్గం' - కర్మణి మమతాం, ఫలాని చ త్యక్త్వా అహరహః అప్రయాణాత్ ఉపాసన నిర్వృత్తయే ముముక్షుణా కర్తవ్యాని ఇతి

మమ నిశ్చితమ్ ఉత్తమం మతమ్.

శ్లో. నియతస్య తు సన్న్యాసః, కర్మణో నోపపద్యతే।
మోహాత్తస్య పరిత్యాగః, తామసః పరికీర్తితః ॥ 7

'నియతస్య' - నిత్య నైమిత్తికస్య మహా యజ్ఞాదేః కర్మణః 'సన్న్యాసః' - త్యాగః న ఉపపద్యతే "శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేత్ అకర్మణః" ఇతి శరీర యాత్రాయాః ఏవ అసిద్ధేః. శరీరయాత్రా హి యజ్ఞ శిష్ట అశనేన నిర్వర్త్యమానా సమ్యక్ జ్ఞానాయ ప్రభవతి. అన్యథా "తే త్వఘం భుఞ్జతే పాపాః" ఇతి అయజ్ఞ శిష్ట అఘ రూప అశన ఆప్యాయనం మనసః విపరీత జ్ఞానాయ భవతి. "అన్నమయం హి సోమ్య మనః" ఇత్యన్నేన హి మనః ఆప్యాయతే. "ఆహార శుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వ శుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః, స్మృతి లమ్భే సర్వ గ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః" ఇతి బ్రహ్మ సాక్షాత్కార రూపం జ్ఞానమ్ ఆహార శుద్ధ్యాయత్తం శ్రూయతే. తస్మాత్ మహా యజ్ఞాది నిత్య నైమిత్తికం కర్మ ఆప్రయాణాత్ బ్రహ్మజ్ఞానాయ ఏవ ఉపాదేయమ్ ఇతి తస్య త్యాగో న ఉపపద్యతే.

ఏవం జ్ఞానోత్పాదినః కర్మణః బన్ధకత్వ మోహాత్ పరిత్యాగః తామసః పరికీర్తితః. తమో మూలః త్యాగః తామసః. తమః కార్య అజ్ఞాన మూలత్వేన త్యాగస్య తమో మూలత్వమ్. తమో హి అజ్ఞానస్య మూలం. "ప్రమాద మోహౌ తమసో భవతోఽ జ్ఞానమేవచ" ఇత్యత్ర

ఉక్తమ్! అజ్ఞానం తు జ్ఞానవిరోధి విపరీతజ్ఞానమ్! తథా చ వక్ష్యతే "అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా, సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ" ఇతి. అతః నిత్య నైమిత్తికాదేః కర్మణః త్యాగో విపరీత జ్ఞానమూలః ఏవ ఇత్యర్థః.

శ్లో. దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్మ, కాయక్లేశ భయాత్ త్యజేత్ ।
స కృత్వా రాజసం త్యాగం, నైవ త్యాగఫలం లభేత్ ॥ 8

యద్యపి పరమ్పరయా మోక్షసాధన భూతం కర్మ, తథాపి దుఃఖాత్మక ద్రవ్యార్జన సాధ్యత్వాత్ బహ్వాయాస రూపతయా కాయ క్లేశ కరత్వాత్ చ మనసః అవసాదకరమ్ ఇతి తద్భీత్యా యోగ నిష్పత్తయే జ్ఞానాభ్యాసః ఏవ యతనీయః ఇతి యో మహాయజ్ఞాది ఆశ్రమ కర్మ పరిత్యజేత్, స 'రాజసం' - రజోమూలం త్యాగం కృత్వా తత్ అయధావస్థిత శాస్త్రార్థరూపమ్ ఇతి జ్ఞాన ఉత్పత్తి రూపం త్యాగఫలం న లభేత; "అయథావత్ ప్రజానాతి బుద్ధిః సా పార్థ రాజసీ" ఇతి హి వక్ష్యతే. న హి కర్మ దృష్ట ద్వారేణ మనః ప్రసాద హేతుః, అపి తు భగవత్ ప్రసాద ద్వారేణ.

శ్లో. కార్య మిత్యేవ యత్కర్మ, నియతం క్రియతేఽర్జున! ।
సంగం త్యక్త్వా ఫలంచైవ, స త్యాగస్సాత్త్వికో మతః ॥ 9

నిత్య నైమిత్తిక మహాయజ్ఞాది వర్ణాశ్రమ విహితం కర్మ మదారాధన రూపతయా, 'కార్యం' - స్వయమ్ ప్రయోజనమ్ ఇతి

మత్వా, 'సఙ్గం' - కర్మణి మమతాం ఫలం చ త్యక్త్వా యత్ క్రియతే స త్యాగః, 'సాత్త్వికో మతః' - స సత్త్వ మూలః, యథావస్థిత శాస్త్రార్థ జ్ఞాన మూలః ఇత్యర్థః. సత్త్వం హి యథావస్థిత వస్తు జ్ఞానమ్ ఉత్పాదయతి ఇత్యుక్తం "సత్త్వాత్సఞ్జాయతే జ్ఞానమ్" ఇతి. వక్ష్యతే చ "ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే, బన్ధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిస్సా పార్థ సాత్త్వికీ" ఇతి

శ్లో. న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ, కుశలే నానుషజ్జ (జ్య) తే ।
త్యాగీ సత్త్వసమావిష్టో, మేధావీ ఛిన్న సంశయః ॥ 10

ఏవం సత్త్వ సమావిష్టో మేధావీ యథావస్థిత తత్త్వజ్ఞానః, తత ఏవ ఛిన్నసంశయః కర్మణి సఙ్గ ఫల కర్తృత్వ త్యాగీ 'న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ, కుశలే చ కర్మణి నానుషజ్జ (జ్య)తే', అకుశలం కర్మ అనిష్ట ఫలం, కుశలం చ కర్మ ఇష్టరూప స్వర్గ పుత్ర పశు అన్నాద్యాది ఫలమ్, సర్వస్మిన్ కర్మణి మమతా రహితత్వాత్, త్యక్త బ్రహ్మ వ్యతిరిక్త సర్వ ఫలత్వాత్, త్యక్త కర్తృత్వాత్ చ, తయోః క్రియమాణయోః ప్రీతి ద్వేషౌ న కరోతి. అనిష్ట ఫలం పాపం కర్మ అత్ర ప్రామాదికమ్ అభిప్రేతం. "నావిరతో దుశ్చరితాత్ నాశాన్తో నాసమాహితః, నాశాన్తమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమ్ ఆప్నుయాత్" ఇతి దుశ్చరిత అవిరతేః జ్ఞానోత్పత్తి విరోధిత్వ శ్రవణాత్. అతః కర్మణి కర్తృత్వ సఙ్గఫలానాం త్యాగః శాస్త్రీయ త్యాగః, న కర్మ స్వరూప త్యాగః.

తదాహ-

శ్లో. న హి దేహభృతాం శక్యం, త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః ।
యస్తు కర్మఫలత్యాగీ, స త్యాగీత్యభిధీయతే ॥ 11

'న హి దేహభృతా' - ధ్రియమాణ శరీరేణ కర్మాణి అశేషతః త్యక్తుం శక్యం, దేహధారణార్థానామ్ అశన పానాదీనాం తత్ అనుబన్ధీనాం చ కర్మణామ్ అవర్జనీయత్వాత్. తదర్థం చ మహాయజ్ఞాది అనుష్ఠానమ్ అవర్జనీయమ్. యస్తు తేషు మహాయజ్ఞాది కర్మసు ఫలత్యాగీ స ఏవ "త్యాగే నైకే అమృతత్వ మానశుః" ఇత్యాది శాస్త్రేషు త్యాగీ ఇతి అభిధీయతే. ఫలత్యాగీ ఇతి ప్రదర్శనార్థః, ఫలకర్తృత్వ కర్మసఙ్గానాం త్యాగీ ఇతి "త్రివిధః సమ్ప్రకీర్తితః" ఇతి ప్రక్రమాత్.

నను, కర్మాణి అగ్నిహోత్ర దర్శ పూర్ణ మాస జ్యోతిష్టోమాదీని మహాయజ్ఞాదీని చ స్వర్గాదిఫల సమ్బన్ధితయా శాస్త్రైః విధీయన్తే, నిత్యనైమిత్తికానామ్ అపి "ప్రాజాపత్యం గృహస్థానామ్" ఇత్యాది ఫల సమ్బన్ధితయా ఏవ హి చోదనా - అతః తత్ ఫల సాధన స్వభావతయా అవగతానాం కర్మణామ్ అనుష్ఠానే బీజావాపాదీనామ్ ఇవ అనభిసంహిత ఫలస్య అపి ఇష్టానిష్టరూప ఫలసమ్బన్ధః అవర్జనీయః, అతో మోక్ష విరోధి ఫలత్వేన ముముక్షుణా న కర్మ అనుష్ఠేయమ్ ఇత్యతః ఉత్తరమ్ ఆహ-

శ్లో. అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ, త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్ ।
భవత్య త్యాగినాం ప్రేత్య, న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్ ॥ 12

'అనిష్టం' - నరకాది ఫలమ్, 'ఇష్టం' - స్వర్గాది, 'మిశ్రమ్' - అనిష్ట సమ్భిన్నం పుత్ర పశు అన్నాద్యాది, ఏతత్ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్, 'అత్యాగినాం' - కర్తృత్వ మమతా ఫలత్యాగ రహితానాం ప్రేత్య భవతి. 'ప్రేత్య' - కర్మానుష్ఠాన ఉత్తర కాలమ్ ఇత్యర్థః. 'న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్' - న తు కర్తృత్వాది పరిత్యాగినాం క్వచిదపి మోక్ష విరోధి ఫలం భవతి. ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి అగ్నిహోత్ర మహాయజ్ఞాదీని నిత్యాని ఏవ, తథాపి జీవన అధికార కామాధికారయోః ఇవ మోక్షాధికారే చ, వినియోగ పృథక్త్వేన పరిహ్రియతే. మోక్ష వినియోగశ్చ-"తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి, యజ్ఞేన దానేన తపసాఽ నాశకేన" ఇత్యాదిభిః ఇతి. తదేవం క్రియమాణేషు ఏవ కర్మసు కర్తృత్వాది పరిత్యాగః శాస్త్రసిద్ధః సన్న్యాసః, స ఏవ చ త్యాగః ఇత్యుక్తః.

ఇదానీం భగవతి పురుషోత్తమే అన్తర్యామిణి కర్తృత్వ అనుసన్ధానేన ఆత్మని అకర్తృత్వ అనుసన్ధాన ప్రకారమ్ ఆహ, తత ఏవ ఫలకర్మణోః అపి మమతా పరిత్యాగో భవతి ఇతి. పరమ పురుషః హి స్వకీయేన జీవాత్మనా స్వకీయైశ్చ కరణ కలేబర ప్రాణైః స్వలీలా ప్రయోజనాయ కర్మాణి ఆరభతే, అతో జీవాత్మ గతం క్షున్నివృత్తి ఆదికమ్ అపి ఫలం తత్ సాధనభూతం చ కర్మ పరమ పురుషస్య ఏవ-

శ్లో. పంచైతాని మహాబాహో!, కారణాని నిబోధ మే ।
సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని, సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్ ॥ 13

సఙ్ఖ్యా - బుద్ధిః, 'సాఙ్ఖ్యే కృతాన్తే' - యథావస్థిత తత్త్వ విషయయా వైదిక్యా బుద్ధ్యా అనుసంహితే నిర్ణయే సర్వకర్మణాం 'సిద్ధయే' - ఉత్పత్తయే ప్రోక్తాని పంచైతాని కారణాని 'నిబోధ మే' - మమ సకాశాత్ అనుసన్ధత్స్వ. వైదికీ హి బుద్ధిః శరీరేన్ద్రియ ప్రాణ జీవాత్మ ఉపకరణం పరమాత్మానమ్ ఏవ కర్తారమ్ అవధారయతి - "య ఆత్మని తిష్ఠన్ ఆత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మా అన్తర్యామ్యమృతః", "అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" ఇత్యాదిషు.

తదిదమ్ ఆహ -

శ్లో. అధిష్ఠానం తథా కర్తా, కరణం చ పృథగ్విధమ్ ।
వివిధాచ పృథక్ చేష్టా, దైవం చైవాత్ర పంచమమ్ ॥ 14

శ్లో. శరీరవాఙ్మనోభిర్యః, కర్మ ప్రారభతే నరః ।
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా, పంచైతే తస్య హేతవః ॥ 15

'న్యాయ్యే' - శాస్త్రసిద్ధే, 'విపరీతే' - ప్రతిషిద్ధే వా సర్వస్మిన్ కర్మణి శారీరే వాచికే మానసే చ పంచ ఏతే హేతవః, 'అధిష్ఠానం' - శరీరమ్, అధిష్ఠీయతే జీవాత్మనా ఇతి మహాభూత సఙ్ఘాత రూపం

శరీరమ్ అధిష్ఠానం, తథా, 'కర్తా' - జీవాత్మా, అస్య జీవాత్మనః జ్ఞాతృత్వం కర్తృత్వం చ "జ్ఞోఽత ఏవ", "కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్" ఇతి చ సూత్రోపపాదితమ్, 'కరణం చ పృథక్ విధం' - వాక్ పాణి పాదాది పఞ్చకం సమనస్కం కర్మేన్ద్రియం పృథక్ విధం కర్మ నిష్పత్తౌ పృథక్ వ్యాపారమ్, 'వివిధా చ పృథక్ చేష్టా' - చేష్టా శబ్దేన పఞ్చాత్మా వాయుః అభిధీయతే, తత్ వృత్తి వాచినా. శరీరేన్ద్రియ ధారణస్య ప్రాణాపానాది భేద భిన్నస్య వాయోః పఞ్చాత్మనః 'వివిధా చ చేష్టా'- వివిధా వృత్తిః, 'దైవంచైవ అత్ర పఞ్చమమ్' - 'అత్ర' - కర్మహేతు కలాపే, 'దైవం పఞ్చమం' - పరమాత్మాన్తర్యామీ కర్మ నిష్పత్తౌ ప్రధానహేతుః ఇత్యర్థః. ఉక్తం హి "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్ జ్ఞానమ్ అపోహనం చ " ఇతి, వక్ష్యతి చ "ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి, భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా" ఇతి , పరమాత్మాయత్తం చ జీవాత్మనః కర్తృత్వం "పరాత్తు తత్ శ్రుతేః" ఇతి ఉపపాదితమ్.

నను, ఏవం పరమాత్మాయత్తే జీవాత్మనః కర్తృత్వే, జీవాత్మా కర్మణి అనియోజ్యో భవతి ఇతి విధి నిషేధ శాస్త్రాణి అనర్థకాని స్యుః. ఇదమ్ అపి చోద్యం సూత్రకారేణ ఏవ పరిహృతం "కృత ప్రయత్నాపేక్షస్తు విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్యః" ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి - పరమాత్మనా దత్తైః తదాధారైశ్చ కరణ కలేబరాదిభిః తదాహిత శక్తిభిః స్వయం చ జీవాత్మా తదాధారః తదాహిత శక్తిఃసన్, కర్మ

నిష్పత్తయే స్వేచ్ఛయా కరణాది అధిష్ఠానాకారం ప్రయత్నం చ ఆరభతే. తదన్తరవస్థితః పరమాత్మా స్వానుమతిదానేన తం ప్రవర్తయతి ఇతి జీవస్య అపి స్వబుద్ధ్యా ఏవ ప్రవృత్తి హేతుత్వమ్ అస్తి, యథా గురుతర శిలా మహీరుహాది చలనాది ఫలప్రవృత్తిషు బహుపురుష సాధ్యాసు బహూనాం హేతుత్వం విధినిషేధ భాక్త్వం చ ఇతి.

శ్లో. తత్రైవం సతి కర్తారమ్, ఆత్మానం కేవలం తు యః ।
పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వాత్, న స పశ్యతి దుర్మతిః ॥ 16

ఏవం వస్తుతః పరమాత్మ అనుమతి పూర్వకే జీవాత్మనః కర్తృత్వే సతి, 'తత్ర' - కర్మణి కేవలమ్ ఆత్మానమ్ ఏవ కర్తారం యః పశ్యతి స 'దుర్మతిః'- విపరీతమతిః, 'అకృత బుద్ధిత్వాత్' - అనిష్పన్న యథావస్థిత వస్తు బుద్ధిత్వాత్, 'న పశ్యతి' - న యథావస్థితం కర్తారం పశ్యతి.

శ్లో. యస్య నాహంకృతో భావో, బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే ।
హత్వాఽపి స ఇమాన్ లోకాన్, న హంతి న నిబధ్యతే ॥ 17

పరమ పురుష కర్తృత్వ అనుసన్ధానేన యస్య భావః - కర్తృత్వ విషయః మనోవృత్తి విశేషః 'నాహం కృతో' - నాహమ్ అభిమానకృతః, అహం కరోమి ఇతి జ్ఞానం యస్య న విద్యతే ఇత్యర్థః. 'బుద్ధిర్యస్య న లిప్యతే' - అస్మిన్ కర్మణి మమ కర్తృత్వ అభావాత్ ఏతత్ ఫలం న మయా సమ్బధ్యతే, న చ మదీయం కర్మ ఇతి యస్య బుద్ధిః జాయతే ఇత్యర్థః. స ఇమాన్ లోకాన్ యుద్ధే హత్వాపి తాన్ న

నిహన్తి, న కేవలం భీష్మాదీన్ ఇత్యర్థః. తతః తేన యుద్ధాఖ్యేన కర్మణా 'న నిబధ్యతే' - తత్ఫలం న అనుభవతి ఇత్యర్థః.

సర్వమిదమ్ అకర్తృత్వాది అనుసన్ధానం సత్త్వగుణ వృద్ధ్యా ఏవ భవతి ఇతి సత్త్వస్య ఉపాదేయతా జ్ఞాపనాయ కర్మణి సత్త్వాదిగుణ కృతం వైషమ్యం ప్రపఞ్చయిష్యన్ కర్మచోదనా ప్రకారం తావత్ ఆహ-

శ్లో. జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా, త్రివిధా కర్మచోదనా ।
కరణం కర్మ కర్తేతి, త్రివిధః కర్మ సఙ్గ్రహః ॥ 18

'జ్ఞానం' - కర్తవ్య కర్మవిషయం జ్ఞానం, 'జ్ఞేయం' చ కర్తవ్యం కర్మపరిజ్ఞాతా తస్య బోద్ధా ఇతి 'త్రివిధా కర్మచోదనా' - బోధ - బోద్ధవ్య- బోద్ధృయుక్తో జ్యోతిష్టోమాది కర్మ విధిః ఇత్యర్థః. తత్ర బోద్ధవ్య రూపం కర్మ త్రివిధం సఙ్గృహ్యతే, కరణం - కర్మ - కర్తేతి, 'కరణం'- సాధనభూతం ద్రవ్యాదికమ్, 'కర్మ' - యాగాది, 'కర్తా' - అనుష్ఠాతా ఇతి.

శ్లో. జ్ఞానం కర్మ చ కర్తా చ, త్రిధైవ గుణభేదతః ।
ప్రోచ్యతే గుణసంఖ్యానే, యథావత్ శృణు తాన్యపి ॥ 19

కర్తవ్య కర్మ విషయం జ్ఞానమ్, అనుష్ఠీయమానం చ కర్మ తస్య అనుష్ఠాతా చ సత్త్వాది గుణభేదతః త్రిధా ఏవ ప్రోచ్యతే. 'గుణ సఙ్ఖ్యానే' - గుణకార్య గణనే, 'యథావత్ శృణు తాన్యపి' - తాని గుణతః భిన్నాని జ్ఞానాదీని యథావత్ శృణు.

శ్లో. సర్వభూతేషు యేనైకం, భావ మవ్యయ మీక్షతే ।
అవిభక్తం విభక్తేషు, తత్ జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికమ్ ॥ 20

బ్రాహ్మణ - క్షత్రియ - బ్రహ్మచారి - గృహస్థాది రూపేణ విభక్తేషు సర్వేషు భూతేషు కర్మాధికారిషు యేన జ్ఞానేన ఏకమ్ ఆత్మాఖ్యం భావం తత్రాపి 'అవిభక్తం' - బ్రాహ్మణత్వాది అనేకాకారేషు అపి భూతేషు సిత దీర్ఘాది విభాగవత్సు జ్ఞానాకార ఆత్మని విభాగ రహితమ్, 'అవ్యయం' - వ్యయ స్వభావేషు అపి బ్రాహ్మణాది శరీరేషు 'అవ్యయమ్' - అవికృతం - ఫలాది సంగ అనర్హం చ కర్మాధికార వేలాయామ్ ఈక్షతే, తత్ జ్ఞానం సాత్త్వికం విద్ధి.

శ్లో. పృథక్త్వేన తు యత్ జ్ఞానం, నానాభావాన్ పృథగ్విధాన్ ।
వేత్తి సర్వేషు భూతేషు, తత్ జ్ఞానం విద్ధి రాజసమ్ ॥ 21

సర్వేషు భూతేషు బ్రాహ్మణాదిషు బ్రాహ్మణాది ఆకార పృథక్త్వేన ఆత్మాఖ్యాన్ అపి భావాన్ నానాభూతాన్ సిత దీర్ఘాది పృథక్త్వేన పృథక్ విధాన్ ఫలాది సంయోగ యోగ్యాన్ కర్మాధికార వేలాయాం యత్ జ్ఞానం వేత్తి, తత్ జ్ఞానం రాజసం విద్ధి.

శ్లో. యత్తు కృత్స్నవదేకస్మిన్, కార్యే సక్తమహేతుకమ్ ।
అతత్త్వార్థవదల్పం చ, తత్తామస ముదాహృతమ్ ॥ 22

'యత్తు' - జ్ఞానమ్, 'ఏకస్మిన్ కార్యే' - ఏకస్మిన్ కర్తవ్యే

కర్మణి ప్రేత భూతగణాది ఆరాధన రూపే అత్యల్ప ఫలే కృత్స్న ఫలవత్ సక్తమ్, 'అహేతుకం' - వస్తుతస్తు అకృత్స్న ఫలవత్తయా తథావిధ సఙ్గహేతు రహితమ్, 'అతత్త్వార్థవత్' - పూర్వవత్ ఏవ ఆత్మని పృథక్త్వాది యుక్తతయా మిథ్యా భూతార్థ విషయ అత్యల్ప ఫలం చ ప్రేత భూతాది ఆరాధన విషయత్వాత్ అల్పం చ తత్ జ్ఞానం తామసమ్ ఉదాహృతమ్.

ఏవం కర్తవ్య కర్మ విషయ జ్ఞానస్య అధికార వేలాయామ్ అధికారి అంశేన గుణతః త్రైవిధ్యమ్ ఉక్త్వా అనుష్ఠేయస్య కర్మణః గుణతః త్రైవిధ్యమ్ ఆహ -

శ్లో. నియతం సంగ రహితమ్, అరాగద్వేషతః కృతమ్ ।
అఫలప్రేప్సునా కర్మ, యత్తత్ సాత్త్వికముచ్యతే ॥ 23

'నియతం' - స్వవర్ణాశ్రమోచితం, 'సఙ్గ రహితం' - కర్తృత్వాది సఙ్గరహితమ్, 'అరాగ ద్వేషతః కృతం' - కీర్తిరాగాత్ అకీర్తి ద్వేషాత్ చ న కృతమ్, అదమ్భేన కృతమ్ ఇత్యర్థః, 'అఫల ప్రేప్సునా' - అఫలాభి సన్ధినా కార్యమ్ ఇత్యేవ కృతం యత్కర్మ తత్ సాత్త్వికమ్ ఉచ్యతే.

శ్లో. యత్తు కామేప్సునా కర్మ, సాహంకారేణ వా పునః ।
క్రియతే బహులాయాసం, తద్రాజస ముదాహృతమ్ ॥ 24

యత్తు పునః 'కామేప్సునా' - ఫలప్రేప్సునా సాహఙ్కారేణ వా - వా శబ్దః చ అర్థే, కర్తృత్వ అభిమాన యుక్తేన చ, బహులాయాసం

యత్ కర్మ క్రియతే తత్ 'రాజసం' - బహుల ఆయాసమ్ ఇదం కర్మ మయా ఏవ క్రియతే ఇత్యేవం రూప అభిమాన యుక్తేన యత్ కర్మ క్రియతే తత్ రాజసమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. అనుబన్ధం క్షయం హింసామ్, అనవేక్ష్య చ పౌరుషమ్ ।
మోహాదారభ్యతేకర్మ, యత్తత్తామస ముచ్యతే ॥ 25

కృతే కర్మణి అనుబధ్యమానం దుఃఖమ్ 'అనుబన్ధః', 'క్షయః' - కర్మణి క్రియమాణే అర్థవినాశః, 'హింసా' - తత్ర ప్రాణి పీడా, 'పౌరుషమ్' - ఆత్మనః కర్మ సమాపన సామర్థ్యమ్, ఏతాని 'అనవేక్ష్య' - అవిమృశ్య, 'మోహాత్' - పరమ పురుష కర్తృత్వ అజ్ఞానాత్ యత్ కర్మ ఆరభ్యతే తత్ తామసమ్ ఉచ్యతే.

శ్లో. ముక్తసఙ్గోఽనహంవాదీ, ధృత్యుత్సాహ సమన్వితః ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోర్నిర్వికారః, కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే ॥ 26

'ముక్తసఙ్గః' - ఫలసఙ్గరహితః, 'అనహంవాదీ' - కర్తృత్వ అభిమాన రహితః, 'ధృత్యుత్సాహ సమన్వితః', ఆరబ్ధే కర్మణి యావత్ కర్మ సమాప్తి అవర్జనీయ దుఃఖ ధారణం ధృతిః, 'ఉత్సాహః' - ఉద్యుక్త చేతస్త్వం, తాభ్యాం సమన్వితః, 'సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః నిర్వికారః' - యుద్ధాదౌ కర్మణి తత్ ఉపకరణ భూత ద్రవ్యార్జనాదిషు చ సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః అవికృత చిత్తః కర్తా సాత్త్వికః ఉచ్యతే.

శ్లో. రాగీ కర్మఫలప్రేప్సుః, లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః ।
హర్ష శోకాన్వితః కర్తా, రాజసః పరికీర్తితః ॥ 27

'రాగీ' - యశోర్థీ, 'కర్మఫల ప్రేప్సుః' - కర్మ ఫలార్థీ, 'లుబ్ధః' - కర్మాపేక్షిత ద్రవ్య వ్యయ స్వభావ రహితః, 'హింసాత్మకః' - పరాన్ పీడయిత్వా తైః కర్మ కుర్వాణః, 'అశుచిః' - కర్మాపేక్షిత శుద్ధి రహితః, 'హర్ష శోకాన్వితః' - యుద్ధాదౌ కర్మణి జయాది సిద్ధి అసిద్ధ్యోః హర్షశోకాన్వితః కర్తా, రాజసః పరికీర్తితః.

శ్లో. అయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధః, శఠో నైకృతికోఽలసః ।
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ, కర్తా తామస ఉచ్యతే ॥ 28

'అయుక్తః' - శాస్త్రీయ కర్మ అయోగ్యః, వికర్మస్థః, 'ప్రాకృతః' - అనధిగత విద్యః, 'స్తబ్ధః' - అనారమ్భ శీలః , 'శఠః' - అభిచారాది కర్మ రుచిః, 'నైకృతికః' - వఞ్చన పరః, 'అలసః' - ఆరబ్ధేషు అపి కర్మసు మన్ద ప్రవృత్తిః, 'విషాదీ' - అతిమాత్ర అవసాదశీలః, 'దీర్ఘసూత్రీ' - అభిచారాది కర్మ కుర్వన్ పరేషు దీర్ఘకాలవర్తి అనర్థ పర్యాలోచన శీలః, ఏవమ్భూతో యః కర్తా స తామసః.

ఏవం కర్తవ్య కర్మ విషయ జ్ఞానే, కర్తవ్యే చ కర్మణి, అనుష్ఠాతరి చ గుణతః త్రైవిధ్యమ్ ఉక్తమ్, ఇదానీం సర్వ తత్త్వ సర్వ పురుషార్థ నిశ్చయ రూపాయాః బుద్ధేః ధృతేశ్చ గుణతః త్రైవిధ్యమ్ ఆహ -

శ్లో. బుద్ధేర్భేదం ధృతేశ్చైవ, గుణతస్త్రివిధం శృణు ।
ప్రోచ్యమాన మశేషేణ, పృథక్త్వేన ధనంజయ ॥ 29

'బుద్ధిః' - వివేక పూర్వకం నిశ్చయ రూపం జ్ఞానం, 'ధృతిః' - ఆరబ్ధాయాః - క్రియాయాః విఘ్న ఉపనిపాతే అపి ధారణమ్, తయోః సత్త్వాది గుణతః త్రివిధం భేదం పృథక్త్వేన ప్రోచ్యమానం యథావత్ శృణు.

శ్లో. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ, కార్యాకార్యే భయాభయే ।
బన్ధం మోక్షం చ యా వేత్తి, బుద్ధిస్సా పార్థ! సాత్త్వికీ ॥ 30

'ప్రవృత్తిః' - అభ్యుదయ సాధనభూతో ధర్మః, 'నివృత్తిః' - మోక్షసాధన భూతః, తావుభౌ యథావస్థితౌ యా బుద్ధిః వేత్తి, 'కార్యాకార్యే' - సర్వ వర్ణానాం ప్రవృత్తి నివృత్తి ధర్మయోః అన్యతర నిష్ఠానాం దేశకాల అవస్థా విశేషేషు ఇదం కార్యమ్ ఇదమ్ అకార్యమ్ ఇతి యా వేత్తి, 'భయాభయే' - శాస్త్ర అతివృత్తిః భయస్థానం, తదనువృత్తిః అభయ స్థానమ్, 'బన్ధం మోక్షం చ' - సంసార యాథాత్మ్యం తత్ విగమ యాథాత్మ్యం చ, యా వేత్తి సా సాత్త్వికీ బుద్ధిః.

శ్లో. యయా ధర్మమధర్మం చ, కార్యం చాకార్య మేవ చ ।
అయథావత్ ప్రజానాతి, బుద్ధిస్సా పార్థ! రాజసీ ॥ 31

యయా పూర్వోక్తం ద్వివిధం ధర్మం తత్ విపరీతం చ తత్

నిష్ఠానాం దేశకాల అవస్థాదిషు కార్యం చ అకార్యం చ యథావత్ న జానాతి సా రాజసీ బుద్ధిః.

శ్లో. అధర్మం ధర్మమితి యా, మన్యతే తమసాఽఽవృతా ।
సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ, బుద్ధిస్సా పార్థ తామసీ ॥ 32

తామసీ తు బుద్ధిః తమసావృతా సతీ సర్వార్థాన్ విపరీతాన్ మన్యతే. అధర్మం ధర్మం, ధర్మం చ అధర్మం, సన్తం చ అర్థమ్ అసన్తమ్, అసన్తం చ అర్థం సన్తం, పరం చ తత్త్వమ్ అపరమ్, అపరం చ తత్త్వం పరమ్, ఏవం సర్వం విపరీతం మన్యతే ఇత్యర్థః

శ్లో. ధృత్యా యయా ధారయతే, మనఃప్రాణేన్ద్రియక్రియాః ।
యోగేనావ్యభిచారిణ్యా, ధృతిస్సా పార్థ సాత్త్వికీ ॥ 33

యయా ధృత్యా యోగేన అవ్యభిచారిణ్యా మనః ప్రాణ ఇన్ద్రియాణాం క్రియాః పురుషః ధారయతే , 'యోగో' - మోక్షసాధన భూతం భగవత్ ఉపాసనం, యోగేన ప్రయోజన భూతేన అవ్యభిచారిణ్యా యోగోద్దేశేన ప్రవృత్తాః తత్ సాధనభూతాః మనః ప్రభృతీనాం క్రియాః యయా ధృత్యా ధారయతే సా సాత్త్వికీ ఇత్యర్థః.

శ్లో. యయా తు ధర్మకామార్థాన్, ధృత్యా ధారయతేఽర్జున ।
ప్రసంగేన ఫలాకాంక్షీ, ధృతిస్సా పార్థ! రాజసీ ॥ 34

ఫలాకాంక్షీ పురుషః ప్రకృష్ట సంగేన ధర్మ కామార్థాన్ యయా

ధృత్యా ధారయతే సా రాజసీ ధర్మకామార్థ శబ్దేన తత్ సాధన భూతాః మనః ప్రాణేన్ద్రియ క్రియాః లక్ష్యన్తే, ఫలాకాంక్షీ ఇత్యత్ర అపి ఫలశబ్దేన రాజసత్వాత్ ధర్మకామార్థాః ఏవ వివక్షితాః. అతో ధర్మ కామార్థ అపేక్షయా మనః ప్రభృతీనాం క్రియా యయా ధృత్యా ధారయతే సా రాజసీ ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. యయా స్వప్నం భయం శోకం, విషాదం మదమేవ చ ।
న విముంచతి దుర్మేధాః, ధృతిస్సా పార్థ! తామసీ ॥ 35

యయా ధృత్యా 'స్వప్నం' - నిద్రాం, 'మదం' - విషయానుభవ జనితం మదం, స్వప్న మదౌ ఉద్దిశ్య ప్రవృత్తా మనః ప్రాణాదీనాం క్రియాః దుర్మేధాః 'న విముఞ్చతి' - ధారయతి, భయశోక విషాద శబ్దాః చ భయ శోకాది దాయి విషయపరాః, తత్ సాధన భూతాశ్చ మనః ప్రాణాది క్రియా యయా ధారయతే సా ధృతిః తామసీ.

శ్లో. సుఖం త్విదానీం త్రివిధం, శృణు మే భరతర్షభ! ।

పూర్వోక్తాః సర్వే జ్ఞాన కర్మ కర్త్రాదయః యత్ శేషభూతాః తత్ చ సుఖం గుణతః త్రివిధమ్ ఇదానీం శృణు.

అభ్యాసాద్రమతే యత్ర, దుఃఖాంతం చ నిగచ్ఛతి ॥ 36

యస్మిన్ సుఖే చిరకాల అభ్యాసాత్ క్రమేన నిరతిశయాం రతిం ప్రాప్నోతి, 'దుఃఖాన్తం చ నిగచ్ఛతి' - నిఖిలస్య సాంసారికస్య

దుఃఖస్య అన్తం నిగచ్ఛతి.

తదేవ విశినష్టి-

శ్లో. యత్తదగ్రే విషమివ, పరిణామేఽమృతోపమమ్ ।
తత్సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్తమ్, ఆత్మబుద్ధి ప్రసాదజమ్ ॥ 37

'యత్తత్ సుఖమగ్రే' - యోగోప క్రమ వేలాయాం బహ్వాయాస సాధ్యత్వాత్ వివిక్త స్వరూపస్య అననుభూతత్వాత్ చ 'విషమివ' - దుఃఖమివ భవతి, 'పరిణామేఽమృతోపమం' - 'పరిణామే' - విపాకే అభ్యాస బలేన వివిక్త ఆత్మ స్వరూప ఆవిర్భావే అమృతోపమం భవతి, తత్ చ 'ఆత్మబుద్ధి ప్రసాదజమ్' - ఆత్మ విషయా బుద్ధిః ఆత్మ బుద్ధిః తస్యాః నివృత్త సకలేతర విషయత్వం ప్రసాదః, నివృత్త సకలేతర విషయ బుద్ధ్యా వివిక్త స్వభావ ఆత్మానుభవ జనితం సుఖమ్ అమృతోపమం భవతి, తత్ సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్తమ్.

శ్లో. విషయేంద్రియ సంయోగాత్, యత్తదగ్రేఽమృతోపమమ్ ।
పరిణామే విషమివ, తత్సుఖం రాజసం స్మృతమ్ ॥ 38

'అగ్రే' - అనుభవ వేలాయాం విషయేన్ద్రియ సంయోగాత్ యత్తత్ అమృతమ్ ఇవ భవతి, 'పరిణామే' - విపాకే విషయాణాం సుఖతా నిమిత్త క్షుధాదౌ నివృత్తేః తస్య చ సుఖస్య నిరయాది నిమిత్తత్వాత్ విషమివ పీతం భవతి, తత్ సుఖం రాజసం స్మృతమ్.

శ్లో. యదగ్రే చానుబంధే చ, సుఖం మోహనమాత్మనః ।
నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం, తత్తామసముదాహృతమ్ ॥ 39

యతః సుఖమ్ 'అగ్రే చ అనుబన్ధే చ' - అనుభవ వేలాయాం విపాకే చ ఆత్మనః "మోహనం' - మోహ హేతుః భవతి; మోహో అత్ర యథావస్థిత వస్తు అప్రకాశః అభిప్రేతః - 'నిద్రాలస్య ప్రమాదోత్థం' - నిద్రాలస్య ప్రమాద జనితం, నిద్రాదయః హి అనుభవ వేలాయామ్ అపి మోహ హేతవః, నిద్రాయాః మోహహేతుత్వం స్పష్టమ్, 'ఆలస్యమ్' - ఇన్ద్రియ వ్యాపార మాన్ద్యమ్, ఇన్ద్రియ వ్యాపార మాన్ద్యే చ జ్ఞాన మాన్ద్యం భవత్యేవ, 'ప్రమాదః' - కృత్య అనవధాన రూపః ఇతి తత్రాపి జ్ఞానమాన్ద్యమ్ భవతి, తతశ్చ తయోః అపి మోహ హేతుత్వమ్, తత్ సుఖం తామసమ్ ఉదాహృతమ్, అతో ముముక్షుణా రజః తమసీ అభిభూయ సత్త్వమేవ ఉపాదేయమ్ ఇత్యుక్తం భవతి.

శ్లో. న తదస్తి పృథివ్యాం వా, దివి దేవేషు వా పునః ।
సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం, యదేభిస్యాత్ త్రిభిర్గుణైః ॥ 40

పృథివ్యాం మనుష్యాదిషు దివి దేవేషు వా ప్రకృతి సంసృష్టేషు బ్రహ్మాది స్థావరాన్తేషు ప్రకృతిజైః ఏభిః త్రిభిః గుణైః ముక్తం యత్ సత్త్వం - ప్రాణిజాతం, న తదస్తి.

"త్యాగేనైకే అమృతత్వ మానశుః" ఇత్యాదిషు మోక్షసాధనతయా నిర్దిష్టః త్యాగః సన్న్యాస శబ్దార్థాత్ అనన్యః. స

చ క్రియమాణేషు ఏవ కర్మసు కర్తృత్వ త్యాగమూలః, ఫలకర్మణోః త్యాగః కర్తృత్వ త్యాగశ్చ పరమ పురుషే కర్తృత్వ అనుసన్ధానేన ఇత్యుక్తమ్. ఏతత్ సర్వం సత్త్వగుణ వృద్ధి కార్యమ్ ఇతి సత్త్వోపాదేయతా జ్ఞాపనాయ సత్త్వరజః తమసాం కార్యభేదాః ప్రపఞ్చితాః. ఇదానీమ్ ఏవమ్ భూతస్య మోక్షసాధనతయా క్రియమాణస్య కర్మణః పరమపురుష ఆరాధన వేషతాం తథా అనుష్ఠితస్య చ కర్మణః తత్ ప్రాప్తి లక్షణం ఫలం ప్రతిపాదయితుం బ్రాహ్మణాది అధికారిణాం స్వభావ అనుబన్ధి సత్త్వాది గుణభేద భిన్నం వృత్త్యా సహ కర్తవ్యకర్మ స్వరూపమ్ ఆహ -

శ్లో. బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం, శూద్రాణాం చ పరంతప! ।
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని, స్వభావ ప్రభవైర్గుణైః ॥ 41

బ్రాహ్మణ క్షత్రియ విశాం స్వకీయః భావః స్వభావః, బ్రాహ్మణాది జన్మ హేతుభూతం ప్రాచీన కర్మ ఇత్యర్థః, తత్ ప్రభవాః సత్త్వాదయో గుణాః, బ్రాహ్మణస్య స్వభావ ప్రభవః రజస్తమ అభిభవేన ఉద్భూతః సత్త్వగుణః. క్షత్రియస్య స్వభావ ప్రభవః - తమస్సత్త్వ అభిభవేన ఉద్భూతః రజోగుణః. వైశ్యస్య స్వభావ ప్రభవః - సత్త్వ రజో అభిభవేన అల్ప ఉద్రిక్తః తమోగుణః. శూద్రస్య స్వభావ ప్రభవః తు రజః సత్త్వ అభిభవేన అతి ఉద్రిక్తః తమోగుణః. ఏభిః స్వభావ ప్రభవైః గుణైః సహ ప్రవిభక్తాని కర్మాణి శాస్త్రైః ప్రతిపాదితాని.

బ్రాహ్మణాదయః ఏవం గుణకాః, తేషాం చ ఏతాని కర్మాణి, వృత్తయశ్చ ఏతాః ఇతి హి విభజ్య ప్రతిపాదయన్తి శాస్త్రాణి.

శ్లో. శమోదమస్తపః శౌచం, క్షాన్తిరార్జవ మేవ చ ।
జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం, బ్రాహ్మం కర్మ స్వభావజమ్ ॥ 42

'శమః' - బాహ్యేన్ద్రియ నియమనం, 'దమః' - అన్తః కరణ నియమనం, 'తపః' - భోగ నియమన రూపః శాస్త్రసిద్ధః కాయక్లేశః, 'శౌచం' - శాస్త్రీయ కర్మయోగ్యతా, 'క్షాన్తిః' - పరైః పీడ్యమానస్య అపి అవికృత చిత్తతా, 'ఆర్జవం' - పరేషు మనోనురూపం బాహ్య చేష్టా ప్రకాశనం, 'జ్ఞానం' - పరావర తత్త్వయాథాత్మ్య జ్ఞానం, 'విజ్ఞానం' - పరతత్త్వగత అసాధారణ విశేష విషయం జ్ఞానమ్, 'ఆస్తిక్యం' - వైదికార్థస్య కృత్స్నస్య సత్యతా నిశ్చయః ప్రకృష్టః, కేనాపి హేతునా చాలయితుమ్ అశక్యః ఇత్యర్థః, భగవాన్ పురుషోత్తమో వాసుదేవః పరబ్రహ్మ శబ్దాభిధేయః, నిరస్త నిఖిల దోష గన్ధః, స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ జ్ఞానశక్త్యాది అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణః, నిఖిల వేదవేదాన్త వేద్యః సః ఏవ నిఖిల జగదేక కారణం నిఖిల జగదాధార భూతః నిఖిలస్య స ఏవ ప్రవర్తయితా తదారాధన భూతం చ వైదికం కృత్స్నం కర్మ, తైః తైః ఆరాధితః ధర్మార్థ కామ మోక్షాఖ్యం ఫలం ప్రయచ్ఛతి ఇత్యస్య అర్థస్య సత్యతా నిశ్చయః ఆస్తిక్యమ్. "వేదైశ్చ సర్వైః అహమేవ వేద్యః", "అహం సర్వస్య ప్రభవః మత్తస్సర్వం

ప్రవర్తతే", "మయి సర్వమిదం ప్రోతం", "భోక్తారం యజ్ఞతపసాం... జ్ఞాత్వా మాం శాన్తిమృచ్ఛతి", "మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ", "యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదం తతమ్, స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విన్దతి మానవః," "యోమామ్ అజమనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్" ఇతి హి ఉచ్యతే. తదేతత్ బ్రాహ్మణస్య స్వభావజం కర్మ.

శ్లో. శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం, యుద్ధేచాప్యపలాయనమ్ ।
దాన మీశ్వర భావశ్చ, క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్ ॥ 43

'శౌర్యం' - యుద్ధే నిర్భయ ప్రవేశ సామర్థ్యం, 'తేజః' - పరైః అనభిభవనీయతా, 'ధృతిః' - ఆరబ్ధే కర్మణి విఘ్నే ఉపనిపాతే అపి తత్ సమాపన సామర్థ్యమ్, 'దాక్ష్యం' - సర్వక్రియా నిర్వృత్తి సామర్థ్యమ్, 'యుద్ధే చ అపి అపలాయనం' - యుద్ధే చ ఆత్మ మరణ నిశ్చయే అపి అనివర్తనమ్, 'దానమ్' - ఆత్మీయస్య ధనస్య పర స్వత్వాపాదన పర్యన్తః త్యాగః, 'ఈశ్వర భావః' - స్వవ్యతిరిక్త సకల జన నియమన సామర్థ్యమ్, ఏతత్ క్షత్రియస్య స్వభావజం కర్మ.

శ్లో. కృషి గోరక్ష వాణిజ్యం, వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్ ।

'కృషిః' - సస్య ఉత్పాదనం కర్షణమ్, 'గోరక్షం' - పశు పాలనమ్ ఇత్యర్థః. 'వాణిజ్యం' - ధనసఞ్చయ హేతుభూతం

క్రయవిక్రయాత్మకం కర్మ, ఏతత్ వైశ్యస్య స్వభావజం కర్మ.

పరిచర్యాత్మకం కర్మ, శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్ ॥ 44

పూర్వ వర్ణ త్రయ పరిచర్యా రూపం శూద్రస్య స్వభావజం కర్మ. తదేతత్ చతుర్ణాం వర్ణానాం వృత్తిభిః సహ కర్తవ్యానాం శాస్త్ర విహితానాం యజ్ఞాది కర్మణాం ప్రదర్శనార్థమ్ ఉక్తమ్. యజ్ఞాదయః హి త్రయాణాం వర్ణానాం సాధారణాః; శమాదయః అపి త్రయాణాం వర్ణానాం ముముక్షూణాం సాధారణాః, బ్రాహ్మణస్య తు సత్త్వోద్రేకస్య స్వాభావికత్వేన శమదమాదయః సుఖ ఉపాదానాః ఇతి కృత్వా తస్య శమాదయః స్వభావజం కర్మ ఇత్యుక్తమ్. క్షత్రియ వైశ్యయోః తు స్వతః రజస్తమః ప్రధానత్వేన శమదమాదయః దుఃఖ ఉపాదానాః ఇతి కృత్వా న తత్ కర్మ ఇత్యుక్తమ్. బ్రాహ్మణస్య వృత్తిః యాజన అధ్యాపన ప్రతిగ్రహాః, క్షత్రియస్య జనపద పరిపాలనం, వైశ్యస్య చ కృష్యాదయః యథోక్తాః, శూద్రస్య తు కర్తవ్యం వృత్తిశ్చ పూర్వ వర్ణ త్రయ పరిచర్యా ఏవ.

శ్లో. స్వే స్వే కర్మణ్యభిరతః, సంసిద్ధిం లభతే నరః ।
స్వకర్మ నిరతస్సిద్ధిం, యథా విందతి తత్ శృణు ॥ 45

'స్వే స్వే' - యథోదితే కర్మణి అభిరతో నరః, 'సంసిద్ధిం' - పరమపద ప్రాప్తిం లభతే, స్వకర్మ నిరతో యథా 'సిద్ధిం విన్దతి' - పరమపదం ప్రాప్నోతి, తథా శృణు.

శ్లో. యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం, యేన సర్వమిదం తతమ్ ।
స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య, సిద్ధిం విన్దతి మానవః ॥ 46

యతో భూతానామ్ ఉత్పత్త్యాదికా ప్రవృత్తిః, యేన చ సర్వమిదం తతమ్ స్వకర్మణా తం మామ్ ఇన్ద్రాది అన్తరాత్మతయా అవస్థితమ్ అభ్యర్చ్య మత్ప్రసాదాత్ మత్ ప్రాప్తిరూపాం సిద్ధిం విన్దతి మానవః. మత్తః ఏవ సర్వమ్ ఉత్పద్యతే, మయా చ సర్వమ్ ఇదం తతమ్ ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్, "అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రలయస్తథా, మత్తః పరతరం నాన్యత్ కిఞ్చిదస్తి ధనఞ్జయ", "మయా తతమిదం సర్వం జగదవ్యక్తమూర్తినా", "మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్", "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే" ఇత్యాదిషు.

శ్లో. శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః, పరధర్మాత్ స్వనుష్ఠితాత్ ।

ఏవం త్యక్త కర్తృత్వాదికః మదారాధన రూపః 'స్వధర్మః' - స్వేనైవ ఉపాదాతుం యోగ్యో ధర్మః. ప్రకృతి సంసృష్టేన హి పురుషేణ ఇన్ద్రియ వ్యాపార రూపః కర్మయోగాత్మకో ధర్మః సుకరః భవతి, అతః కర్మయోగాఖ్యః స్వధర్మః విగుణః అపి 'పరధర్మాత్' - ఇన్ద్రియ జయ నిపుణ పురుష ధర్మాత్ జ్ఞాన యోగాత్, సకలేన్ద్రియ నియమన రూపతయా సప్రమాదాత్ కదాచిత్ స్వనుష్ఠితాత్ శ్రేయాన్.

తదేవ ఉపపాదయతి -

స్వభావనియతం కర్మ, కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్ ॥ 47

ప్రకృతి సంసృష్టస్య ఇన్ద్రియ వ్యాపార రూపతయా స్వభావతః ఏవ నియతత్వాత్ కర్మణః కర్మ కుర్వన్, 'కిల్బిషం' - సంసారం న ప్రాప్నోతి, అప్రమాదత్వాత్ కర్మణః. జ్ఞానయోగస్య సకలేన్ద్రియ నియమన సాధ్యతయా సప్రమాదత్వాత్ తత్ నిష్ఠస్తు ప్రమాదాత్ కిల్బిషం ప్రతిపద్యేత అపి.

అతః కర్మనిష్ఠా ఏవ జ్యాయసీ ఇతి తృతీయాధ్యాయోక్తం స్మారయతి -

శ్లో. సహజం కర్మ కౌంతేయ, సదోషమపి న త్యజేత్ ।
సర్వారంభా హి దోషేణ, ధూమేనాగ్ని రివావృతాః ॥ 48

అతః సహజత్వేన సుకరమ్ అప్రమాదం చ కర్మ 'సదోషం'- సదుఃఖమ్ అపి న త్యజేత్. జ్ఞాన యోగ యోగ్యః అపి కర్మయోగమ్ ఏవ కుర్వీత ఇత్యర్థః. 'సర్వారమ్భాః' - కర్మారమ్భాః జ్ఞానారమ్భాః చ హి దోషేణ - దుఃఖేన, ధూమేనాగ్నిః ఇవ ఆవృతాః. ఇయాంస్తు విశేషః, కర్మయోగః సుకరః అప్రమాదశ్చ, జ్ఞానయోగః తత్ విపరీతః ఇతి.

శ్లో. అసక్త బుద్ధిస్సర్వత్ర, జితాత్మా విగతస్పృహః ।
నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పరమాం, సన్న్యాసేనాధిగచ్ఛతి ॥ 49

సర్వత్ర ఫలాదిషు అసక్తబుద్ధిః 'జితాత్మా' - జితమనాః -

పరమ పురుష కర్తృత్వ అనుసన్ధానేన ఆత్మ కర్తృత్వే విగత స్పృహః, ఏవం త్యాగాత్ అనన్యత్వేన నిర్ణీతేన సన్న్యాసేన యుక్తః కర్మ కుర్వన్ పరమాం నైష్కర్మ్య సిద్ధిమ్ 'అధిగచ్ఛతి' - పరమాం ధ్యాననిష్ఠాం జ్ఞానయోగస్య అపి ఫలభూతామ్ అధిగచ్ఛతి ఇత్యర్థః. వక్ష్యమాణ ధ్యానయోగ అవాప్తిం సర్వేన్ద్రియ కర్మ ఉపరతి రూపామ్ అధిగచ్ఛతి.

శ్లో. సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ, తథాఽఽఽప్నోతి నిబోధ మే ।
సమాసేనైవ కౌంతేయ, నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా ॥ 50

'సిద్ధిం ప్రాప్తః' - ఆప్రయాణాత్ అహరహః అనుష్ఠీయమాన కర్మయోగ నిష్పాద్యధ్యాన సిద్ధిం ప్రాప్తః, 'యథా' - యేన ప్రకారేణ వర్తమానః బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి, తథా సమాసేన మే నిబోధ. తదేవ బ్రహ్మ విశేష్యతే "నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా" ఇతి. జ్ఞానస్య ధ్యానాత్మకస్య, 'యా పరా నిష్ఠా' - పరమప్రాప్యమ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. బుద్ధ్యా విశుద్ధయా యుక్తో, ధృత్యాఽఽత్మానం నియమ్య చ।
శబ్దాదీన్ విషయాంస్త్యక్త్వా, రాగద్వేషౌ వ్యుదస్య చ ॥ 51

శ్లో. వివిక్త సేవీ లఘ్వాశీ, యతవాక్కాయ మానసః ।
ధ్యానయోగపరో నిత్యం, వైరాగ్యం సముపాశ్రితః ॥ 52

శ్లో. అహంకారం బలం దర్పం, కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్ ।
విముచ్య నిర్మమశ్శాంతో, బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥ 53

'బుద్ధ్యా విశుద్ధయా' - యథా అవస్థిత ఆత్మతత్త్వ విషయయా యుక్తః, ధృత్యా ఆత్మానం నియమ్య చ విషయ విముఖీ కరణేన యోగయోగ్యం మనః కృత్వా, శబ్దాదీన్ విషయాన్ 'త్యక్త్వా' - అసన్నిహితాన్ కృత్వా, తన్నిమిత్తౌ చ రాగద్వేషౌ వ్యుదస్య, 'వివిక్తసేవీ' - సర్వైః ధ్యాన విరోధిభిః వివిక్తే దేశే వర్తమానః, 'లఘ్వాశీ'- అత్యశన అనశన రహితః, 'యత వాక్కాయ మానసః' - ధ్యాన అభిముఖీ కృత కాయ వాక్ మనో వృత్తిః, 'ధ్యాన యోగపరో నిత్యమ్' - ఏవమ్భూతః సన్, ఆప్రయాణాత్ అహరహః ధ్యానయోగ పరః, 'వైరాగ్యం సముపాశ్రితః' - ధ్యేయతత్త్వ వ్యతిరిక్త విషయ దోషావమర్శేన తత్ర తత్ర విరాగతాం వర్ధయన్, 'అహఙ్కారమ్' - అనాత్మని ఆత్మాభిమానం, 'బలం' - తత్ వృద్ధి హేతుభూత వాసనా బలం, తన్నిమిత్తం దర్పం, కామం క్రోధం పరిగ్రహం విముచ్య, 'నిర్మమః' - సర్వేషు అనాత్మీయేషు ఆత్మీయ బుద్ధి రహితః, 'శాన్తః' - ఆత్మానుభవైక సుఖః, ఏవమ్భూతో ధ్యానయోగం కుర్వన్ 'బ్రహ్మ భూయాయ కల్పతే' - బ్రహ్మభావాయ కల్పతే, సర్వబన్ధ వినిర్ముక్తో యథావస్థితమ్ ఆత్మానమ్ అనుభవతి ఇత్యర్థః.

శ్లో. బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా, న శోచతి న కాంక్షతి ।
సమస్సర్వేషు భూతేషు, మద్భక్తిం లభతే పరామ్ ॥ 54

'బ్రహ్మభూతః' - ఆవిర్భూత అపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానైకాకర మత్

శేషత్రైక స్వభావాత్మ స్వరూపః, "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్" ఇతి హి స్వశేషతా ఉక్తా. 'ప్రసన్నాత్మా' - క్లేశ కర్మాదిభిః అక(ల్మ)లుష స్వరూపః మత్ వ్యతిరిక్తం న కఞ్చన భూతవిశేషం ప్రతి శోచతి, న కిఞ్చన కాంక్షతి, అపితు మత్ వ్యతిరిక్తేషు సర్వేషు భూతేషు అనాదరణీయతాయాం సమః నిఖిలం వస్తుజాతం తృణవత్ మన్యమానః మద్భక్తిం లభతే 'పరాం' - మయి, సర్వేశ్వరే, నిఖిల జగదుదయ విభవ లయలీలే, నిరస్త సమస్త హేయగన్ధే అనవధికాతిశయ అసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణైకతానే, లావణ్యామృత సాగరే, శ్రీమతి పుణ్డరీక నయనే, స్వస్వామిని అత్యర్థప్రియానుభవ రూపాం పరాం భక్తిం లభతే.

తత్ ఫలమ్ ఆహ -

శ్లో. భక్త్యా మామభిజానాతి, యావాన్ యశ్చాస్మి తత్త్వతః ।
తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా, విశతే తదనంతరమ్ ॥ 55

స్వరూపతః స్వభావతశ్చ యోఽహం, గుణతః విభూతితః యావాంశ్చ అహం, తం మామేవంరూపయా భక్త్యా తత్త్వతః అభిజానాతి, మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా 'తదనన్తరం' - తత్త్వజ్ఞాన అనన్తరం తతో భక్తితః మాం 'విశతే' - ప్రవిశతి, 'తత్త్వతః' - స్వరూప స్వభావ గుణ విభూతి దర్శన ఉత్తర కాలభావిన్యా అనవధికాతిశయ భక్త్యా మాం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః. అత్ర తతః ఇతి ప్రాప్తి హేతుతయా నిర్దిష్టా

భక్తిః ఏవ అభిధీయతే, "భక్త్యాత్వనన్యయా శక్యః" ఇతి తస్యాః ఏవ తత్త్వతః ప్రవేశహేతుత్వ అభిధానాత్.

ఏవం వర్ణాశ్రమోచిత నిత్య నైమిత్తిక కర్మణాం పరిత్యక్త ఫలాదికానాం పరమ పురుష ఆరాధన రూపాణామ్ అనుష్ఠితానాం విపాకః ఉక్తః. ఇదానీం కామ్యానామ్ అపి కర్మణామ్ ఉక్తేనైవ ప్రకారేణ అనుష్ఠితానాం స ఏవ విపాకః ఇత్యాహ -

శ్లో. సర్వకర్మాణ్యపి సదా, కుర్వాణో మద్వ్యపాశ్రయః ।
మత్ ప్రసాదాదవాప్నోతి, శాశ్వతం పదమవ్యయమ్ ॥ 56

న కేవలం నిత్య నైమిత్తికాని కర్మాణి, అపి తు సర్వాణి కామ్యాని అపి కర్మాణి, 'మత్ వ్యపాశ్రయః' - మయి సన్న్యస్త కర్తృత్వాదికః కుర్వాణః, మత్ ప్రసాదాత్ శాశ్వతం 'పదమవ్యయమ్'- అవికలం ప్రాప్నోతి, పద్యతే ఇతి పదం, మాం ప్రాప్నోతి ఇత్యర్థః.

యస్మాదేవం, తస్మాత్ -

శ్లో. చేతసా సర్వకర్మాణి, మయి సన్న్యస్య మత్పరః ।
బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య, మచ్చిత్త స్సతతం భవ ॥ 57

'చేతసా' - ఆత్మనో మదీయత్వ మన్నియామ్యత్వ బుద్ధ్యా, ఉక్తం హి "మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మ చేతసా" ఇతి. సర్వకర్మాణి సకర్తృకాణి సారాధ్యాని మయి సన్న్యస్య 'మత్పరః' -

అహమేవ ఫలతయా ప్రాప్యః ఇతి అనుసన్దధానః కర్మాణి కుర్వన్ ఇమమేవ బుద్ధియోగమ్ ఉపాశ్రిత్య సతతం మచ్చిత్తః భవ.

శ్లో. మచ్చిత్తస్సర్వదుర్గాణి, మత్ ప్రసాదాత్ తరిష్యసి ।
అథ చేత్త్వమహంకారాత్, న శ్రోష్యసి వినంక్ష్యసి ॥ 58

ఏవం మత్చిత్తః సర్వ కర్మాణి కుర్వన్ సర్వాణి సాంసారికాణి దుర్గాణి మత్ ప్రసాదాత్ ఏవ తరిష్యసి. అథ 'త్వమ్ అహఙ్కారాత్' - అహమేవ కృత్యాకృత్య విషయం సర్వం జానామి ఇతి భావాత్ మదుక్తం న శ్రోష్యసి చేత్, 'వినంక్ష్యసి' - వినష్టో భవిష్యసి. న హి కశ్చిత్ మత్ వ్యతిరిక్తః కృత్స్నస్య ప్రాణిజాతస్య కృత్యాకృత్యయోః జ్ఞాతా ప్రశాసితా వా అస్తి.

శ్లో. యద్యహంకారమాశ్రిత్య, న యోత్స్య ఇతి మన్యసే ।
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే, ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి ॥ 59

'యద్యహఙ్కారమ్' - ఆత్మని హితాహిత జ్ఞానే స్వాతన్త్ర్యాభిమానమ్, ఆశ్రిత్య మత్ నియోగమ్ అనాదృత్య న యోత్స్యే ఇతి మన్యసే, ఏషః తే స్వాతన్త్ర్య వ్యవసాయః మిథ్యా భవిష్యతి, యతః ప్రకృతిః త్వాం యుద్ధే 'నియోక్ష్యతి' - మత్ స్వాతన్త్ర్య ఉద్విగ్నం త్వామ్ అజ్ఞం ప్రకృతిః నియోక్ష్యతి.

తత్ ఉపపాదయతి-

శ్లో. స్వభావజేన కౌంతేయ!, నిబద్ధస్స్వేన కర్మణా ।
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహాత్, కరిష్యస్యవశోపి తత్ ॥ 60

స్వభావజం హి క్షత్రియస్య కర్మ శౌర్యమ్, స్వభావజేన శౌర్యాఖ్యేన స్వేన కర్మణా నిబద్ధః తతః ఏవ అవశః పరైః ధర్షణమ్ అసహమానః త్వమేవ తత్ యుద్ధం కరిష్యసి, యదిదానీం 'మోహాత్' - అజ్ఞానాత్, కర్తుం న ఇచ్ఛసి.

సర్వం హి భూతజాతం సర్వేశ్వరేణ మయా పూర్వకర్మ అనుగుణ్యేన ప్రకృతి అనువర్తనే నియమితం, తత్ శృణు -

శ్లో. ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం, హృద్దేశేఽర్జున! తిష్ఠతి ।
భ్రామయన్ సర్వభూతాని, యంత్రారూఢాని మాయయా ॥ 61

'ఈశ్వరః' - సర్వ నియమన శీలో వాసుదేవః, సర్వభూతానాం హృత్దేశే సకల ప్రవృత్తి నివృత్తి మూల జ్ఞానోదయ ప్రదేశే తిష్ఠతి. కథం కిం కుర్వన్ తిష్ఠతి? యన్త్రారూఢాని సర్వభూతాని మాయయా భ్రామయన్ - స్వేనైవ నిర్మితం దేహేన్ద్రియ అవస్థం ప్రకృత్యాఖ్యం యన్త్రమ్ ఆరూఢాని సర్వభూతాని స్వకీయయా సత్త్వాది గుణమయ్యా మాయయా గుణానుగుణం ప్రవర్తయన్ తిష్ఠతి ఇత్యర్థః. పూర్వమపి ఏతదుక్తం "సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమ్ అపోహనం చ" ఇతి "మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే" ఇతి చ. శ్రుతిశ్చ "య ఆత్మని తిష్ఠన్" ఇత్యాదికా.

ఏతత్ మాయా నివృత్తి హేతుమ్ ఆహ -

శ్లో. తమేవ శరణం గచ్ఛ, సర్వభావేన భారత ।
తత్ ప్రసాదాత్పరాం శాంతిం, స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్ ॥ 62

యస్మాదేవం, తస్మాత్ తమేవ సర్వస్య ప్రశాసితారమ్ ఆశ్రిత వాత్సల్యేన త్వత్ సారథ్యే అవస్థితమ్ ఇత్థం కురు ఇతి చ శాసితారం, 'సర్వభావేన' - సర్వాత్మనా, 'శరణం గచ్ఛ' - సర్వాత్మనా అనువర్తస్వ. అన్యథా అపి తన్మాయా ప్రేరితేన అజ్ఞేన త్వయా యుద్ధాది కరణమ్ అవర్జనీయం, తథా సతి నష్టో భవిష్యసి. అతః తదుక్త ప్రకారేణ యుద్ధాదికం కురు ఇత్యర్థః. ఏవం కుర్వాణః తత్ ప్రసాదాత్, 'పరాం శాన్తిం' - సర్వకర్మ బన్ధ ఉపశమం శాశ్వతం చ స్థానం ప్రాప్స్యసి, యత్ అభిధీయతే శ్రుతి శతైః "తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః", "తేహ నాకం మహిమానస్సచన్తే యత్రపూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః", "యత్రర్షయః ప్రథమజాః యే పురాణాః", "పరేణ నాకం నిహితం గుహాయాం", "యో అస్యాధ్యక్షః పరమే వ్యోమన్", "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే", "సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్" ఇత్యాదిభిః.

శ్లో. ఇతి తే జ్ఞానమాఖ్యాతం, గుహ్యాత్ గుహ్యతరం మయా ।
విమృశ్యైత దశేషేణ, యథేచ్ఛసి తథా కురు ॥ 63

ఇత్యేవం తే ముముక్షుభిః అధిగన్తవ్యం జ్ఞానం సర్వస్మాత్

గుహ్యాత్ గుహ్యతరం కర్మయోగ విషయం, జ్ఞానయోగ విషయం, భక్తియోగ విషయం చ సర్వమ్ ఆఖ్యాతమ్; ఏతత్ అశేషేణ విమృశ్య స్వాధికార అనురూపం 'యథా ఇచ్ఛసి తథా కురు' - కర్మయోగం, జ్ఞానయోగం భక్తియోగం వా యథా ఇష్టమ్ ఆతిష్ఠ ఇత్యర్థః.

శ్లో. సర్వగుహ్యతమం భూయః, శృణు మే పరమం వచః ॥
ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి, తతో వక్ష్యామి తే హితమ్ ॥ 64

సర్వేషు ఏతేషు గుహ్యేషు భక్తియోగస్య శ్రైష్ఠ్యాత్ గుహ్యతమమ్ ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్ "ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే" ఇత్యాదౌ. భూయోఽపి తత్ విషయం పరమం మే వచః శృణు. ఇష్టోఽసి మే దృఢమ్ ఇతి తతః తే హితం వక్ష్యామి.

శ్లో. మన్మనాభవ మద్భక్తో, మద్యాజీ మాం నమస్కురు ।
మామేవైష్యసి సత్యం తే, ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే ॥ 65

వేదాన్తేషు "వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్, ఆదిత్యవర్ణం తమసస్తుపారే...తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి, నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇత్యాదిషు విహితం వేదన ధ్యాన ఉపాసనాది శబ్ద వాచ్యం దర్శన సమానాకారం స్మృతి సన్తానమ్ అత్యర్థ ప్రియమ్ ఇహ 'మన్మనాభవ' ఇతి విధీయతే. 'మద్భక్తః' - అత్యర్థ మత్ప్రియః, అత్యర్థ మత్ప్రియత్వేన నిరతిశయ ప్రియాం స్మృతి సన్తతిం కురుష్వ ఇత్యర్థః. 'మద్యాజీ' - తత్రాపి మద్భక్తః ఇత్యనుషజ్యతే, 'యజనం' -

పూజనమ్, అత్యర్థ ప్రియ మదారాధనపరో భవ, ఆరాధనం హి పరిపూర్ణ శేషవృత్తిః. మాం 'నమస్కురు' - నమో నమనం, మయ్యతిమాత్ర ప్రహ్వీభావమ్ అత్యర్థ ప్రియం కురు ఇత్యర్థః. ఏవం వర్తమానః మామేవ ఏష్యసి, ఏతత్ సత్యం, 'తే ప్రతిజానే' - తవ ప్రతిజ్ఞాం కరోమి, న ఉపచ్ఛన్ద మాత్రమ్, యతః త్వం ప్రియోఽసి మే, "ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థమ్ అహం స చ మమ ప్రియః" ఇతి పూర్వమేవ ఉక్తమ్. యస్య మయి అతిమాత్రా ప్రీతిః వర్తతే మమాపి తస్మిన్ అతిమాత్రా ప్రీతిః భవతి ఇతి తత్ వియోగమ్ అసహమానః అహం తం మాం ప్రాపయామి, అతః సత్యమ్ ఏవ ప్రతిజ్ఞాతం మామేవ ఏష్యసి ఇతి.

శ్లో. సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య, మామేకం శరణం వ్రజ ।
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో, మోక్షయిష్యామి మా శుచః ॥ 66

కర్మయోగ, జ్ఞానయోగ, భక్తియోగ రూపాన్ సర్వాన్ పరమ నిశ్శ్రేయస సాధన భూతాన్ మదారాధనత్వేన అతిమాత్ర ప్రీత్యా యథాధికారం కుర్వాణః ఏవ ఉక్తరీత్యా ఫల కర్మ కర్తృత్వాది పరిత్యాగేన పరిత్యజ్య, మామ్ ఏకమ్ ఏవ కర్తారమ్, ఆరాధ్యం, ప్రాప్యమ్, ఉపాయం చ అనుసన్ధత్స్వ. ఏష ఏవ సర్వధర్మాణాం శాస్త్రీయ పరిత్యాగః ఇతి "నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమ, త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధస్సమ్ప్రకీర్తితః" ఇత్యారభ్య "సఙ్గం

త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగస్సాత్త్వికో మతః, న హి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః, యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీతి అభిధీయతే” ఇతి అధ్యాయాదౌ సుదృఢమ్ ఉపపాదితమ్.

అహం త్వా 'సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' - ఏవం వర్తమానం త్వాం మత్ ప్రాప్తి విరోధిభ్యో అనాదికాల సఞ్చిత అనన్తాకృత్యకరణ కృత్యాకరణ రూపేభ్యః సర్వేభ్యః పాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి. 'మాశుచః' - శోకం మా కృథాః.

అథవా, సర్వపాప వినిర్ముక్త అత్యర్థ భగవత్ ప్రియ పురుష నిర్వర్త్యత్వాత్ భక్తియోగస్య తదారమ్భ విరోధి పాపానామ్ ఆనన్త్యాత్ తత్ ప్రాయశ్చిత్త రూపైః ధర్మైః (అ) పరిమితకాల కృతైః తేషాం దుస్తరతయా ఆత్మనః భక్తియోగ ఆరమ్భ అనర్హతామ్ ఆలోచ్య శోచతః అర్జునస్య శోకమ్ అపనుదన్ శ్రీ భగవాన్ ఉవాచ - 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ' ఇతి. భక్తియోగ ఆరమ్భ విరోధి అనాదికాల సంచిత నానావిధ అనన్త పాప అనుగుణాన్ తత్తత్ ప్రాయశ్చిత్త రూపాన్ కృచ్ఛ్ర చాన్ద్రాయణ కూశ్మాణ్డ వైశ్వానర వ్రాతపతి పవిత్రేష్టి త్రివృత్ అగ్నిష్టోమాదికాన్ నానావిధాన్ అనన్తాన్ త్వయా పరిమిత కాలవర్తినా దురనుష్ఠానాన్ సర్వాన్ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య, భక్తియోగారమ్భ సిద్ధయే, మామేకం పరమ కారుణికమ్, అనాలోచిత విశేషాశేష లోక శరణ్యమ్ ఆశ్రిత

వాత్సల్య జలధిం శరణం ప్రపద్యస్వ, 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో', - యథా ఉదిత స్వరూప భక్త్యారమ్భ విరోధిభ్యః సర్వేభ్యః పాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి, మా శుచః.

శ్లో. ఇదం తే నాతపస్కాయ, నాభక్తాయ కదాచన ।
న చాశుశ్రూషవే వాచ్యం, న చ మాం యోఽభ్యసూయతి॥ 67

ఇదం తే పరమం గుహ్యం శాస్త్రం మయా ఆఖ్యాతమ్, 'అతపస్కాయ' - అతప్త తపసే త్వయా న వాచ్యమ్ , త్వయి వక్తరి మయి చ అభక్తాయ కదాచన న వాచ్యమ్. తప్త తపసే చ అభక్తాయ న వాచ్యమ్ ఇత్యర్థః, 'న చ అశుశ్రూషవే' - భక్తాయ అపి అశు శ్రూషవే న వాచ్యమ్, న చ మాం 'యోఽభ్యసూయతి' - మత్ స్వరూపే మదైశ్వర్యే మద్గుణేషు చ కథితేషు యో దోషమ్ ఆవిష్కరోతి న తస్మై వాచ్యమ్. అసమాన విభక్తి నిర్దేశః తస్య అత్యన్త పరిహరణీయతా జ్ఞాపనాయ.

శ్లో. య ఇదం పరమం గుహ్యం, మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి ।
భక్తిం మయి పరాం కృత్వా, మామేవైష్యత్యసంశయః ॥ 68

ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తేషు యో 'అభిధాస్యతి' - వ్యాఖ్యాస్యతి, సః మయి పరమాం భక్తిం కృత్వా మామేవ ఏష్యతి, న తత్ర సంశయః.

శ్లో. న చ తస్మాన్మనుష్యేషు, కశ్చిన్మే ప్రియకృత్తమః ।
భవితా న చ మే తస్మాత్, అన్యః ప్రియతరో భువి ॥ 69

సర్వేషు మనుష్యేషు ఇతః పూర్వం తస్మాత్ అన్యో మనుష్యో మే న కశ్చిత్ ప్రియ కృత్తమో అభూత్, ఇతః ఉత్తరం చ న భవితా. అయోగ్యానాం ప్రథమమ్ ఉపాదానం యోగ్యానామ్ అకథనాత్ అపి తత్ కథనస్య అనిష్టతమత్వాత్.

శ్లో. అధ్యేష్యతే చ య ఇమం, ధర్మ్యం సంవాదమావయోః ।
జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహం, ఇష్టస్స్యాం ఇతి మే మతిః ॥ 70

య ఇమమ్ ఆవయోః ధర్మ్యం సంవాదమ్ అధ్యేష్యతే, తేన జ్ఞానయజ్ఞేన అహమ్ ఇష్టః స్యామితి మే మతిః. అస్మిన్ యో జ్ఞానయజ్ఞోఽభిధీయతే తేనాహమ్ ఏతత్ అధ్యయన మాత్రేణ ఇష్టః స్యామ్ ఇత్యర్థః.

శ్లో. శ్రద్ధావాన్ అనసూయుశ్చ, శృణుయాదపి యోనరః ।
సోఽపి ముక్తః శుభాన్ లోకాన్, ప్రాప్నుయాత్ పుణ్య కర్మణామ్ ॥71

శ్రద్ధావాన్ అనసూయుశ్చ యో నరః శృణుయాదపి, తే శ్రవణమాత్రేణ సోఽపి భక్తి విరోధి పాపేభ్యో ముక్తః పుణ్యకర్మణాం మద్భక్తానాం లోకాన్ - సమూహాన్ ప్రాప్నుయాత్.

శ్లో. కచ్చి దేతచ్ఛ్రుతం పార్థ!, త్వయైకాగ్రేణ చేతసా ।
కచ్చి దజ్ఞానసమ్మోహః, ప్రణష్టస్తే ధనంజయ! ॥ 72

మయా కథితమ్ ఏతత్ పార్థ! త్వయా అవహితేన చేతసా కచ్చిత్ శ్రుతమ్? తవ అజ్ఞాన సమ్మోహః కచ్చిత్ ప్రణష్టః, యేన అజ్ఞానేన మూఢః న యోత్స్యామి ఇత్యుక్తవాన్?

అర్జున ఉవాచ-

శ్లో. నష్టో మోహః స్మృతిర్లబ్ధా, త్వత్ ప్రసాదాన్మయాఽచ్యుత ।
స్థితోఽస్మి గతసందేహః, కరిష్యే వచనం తవ ॥ 73

'మోహః' - విపరీత జ్ఞానమ్, త్వత్ ప్రసాదాత్ మమ తత్ వినష్టమ్. 'స్మృతిః'- యథావస్థిత తత్త్వజ్ఞానం, త్వత్ ప్రసాదాత్ ఏవ తత్ చ లబ్ధమ్, అనాత్మని ప్రకృతౌ ఆత్మాభిమాన రూపో మోహః, పరమ పురుష శరీరతయా తదాత్మకస్య కృత్స్నస్య చిదచిత్ వస్తునః అతత్ ఆత్మాభిమాన రూపశ్చ, నిత్య నైమిత్తిక రూపస్య కర్మణః పరమ పురుష ఆరాధనతయా తత్ ప్రాప్తి ఉపాయ భూతస్య బన్ధకత్వ బుద్ధి రూపశ్చ సర్వో వినష్టః. ఆత్మనః ప్రకృతి విలక్షణత్వ తత్ స్వభావ రహితతా జ్ఞాతృత్వైక స్వభావతా పరమ పురుష శేషతా తత్ నియామ్యత్వైక స్వరూపతా జ్ఞానం, నిఖిల జగదుద్భవ స్థితి ప్రలయ లీల అశేష దోష ప్రత్యనీక కల్యాణైక స్వరూప స్వాభావిక అనవధిక అతిశయ జ్ఞానబల ఐశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజః ప్రభృతి సమస్త కల్యాణ

గుణగణ మహార్ణవ పరబ్రహ్మ శబ్ద అభిధేయ పరమ పురుష యాథాత్మ్య జ్ఞానం చ, ఏవం రూప పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య విజ్ఞాన తత్ అభ్యాస పూర్వక అహరహః ఉపచీయమాన పరమ పురుష ప్రీత్యేక ఫల నిత్య నైమిత్తిక కర్మ నిషిద్ధ పరిహార శమదమాది ఆత్మ గుణ నిర్వర్త్య భక్తి రూపతాపన్న పరమ పురుష ఉపాసనైక లభ్యో వేదాన్త వేద్యః పరమ పురుషో వాసుదేవః త్వమ్ ఇతి జ్ఞానం చ లబ్ధమ్.

తతశ్చ బన్ధుస్నేహ కారుణ్య ప్రవృద్ధ విపరీత జ్ఞానమూలాత్ సర్వస్మాత్ అవసాదాత్ విముక్తో గత సన్దేహః స్వస్థః స్థితః అస్మి. ఇదానీమ్ ఏవ యుద్ధాది కర్తవ్యతా విషయం తవ వచనం కరిష్యే, యథోక్తం యుద్ధాదికం కరిష్యే ఇత్యర్థః.

ధృతరాష్ట్రాయ స్వపుత్రాః పాణ్డవాశ్చ యుద్ధే కిం కరిష్యన్తి ? ఇతి పృచ్ఛతే -

సంజయ ఉవాచ -

శ్లో. ఇత్యహం వాసుదేవస్య, పార్థస్య చ మహాత్మనః ।
సంవాదమిమమశ్రౌషం, అద్భుతం రోమహర్షణమ్ ॥ 74

'ఇతి' - ఏవం వాసుదేవస్య - వసుదేవ సూనోః, 'పార్థస్య చ' - తత్ పితృష్వసుః పుత్రస్య చ 'మహాత్మనః' - మహాబుద్ధేః తత్ పద ద్వన్ద్వమ్ ఆశ్రితస్య ఇమం రోమ హర్షణమ్ అద్భుతం సంవాదమ్

అహం యథోక్తమ్ 'అశ్రౌషం' - శ్రుతవాన్ అహమ్.

శ్లో. వ్యాసప్రసాదాచ్ఛ్రుతవాన్, ఏతద్గుహ్యమహం పరమ్ ।
యోగం యోగేశ్వరాత్ కృష్ణాత్, సాక్షాత్ కథయతస్స్వయమ్ ॥ 75

'వ్యాస ప్రసాదాత్' - వ్యాసానుగ్రహేణ దివ్యచక్షుః శ్రోత్రలాభాత్ ఏతత్పరం యోగాఖ్యం గుహ్యం 'యోగేశ్వరాత్' - జ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజసాం నిధేః భగవతః కృష్ణాత్ స్వయమేవ కథయతః సాక్షాత్ శ్రుతవాన్ అహమ్.

శ్లో. రాజన్ సంస్మృత్య సంస్మృత్య, సంవాదమిమమద్భుతమ్ ।
కేశవార్జునయోః పుణ్యం, హృష్యామి చ ముహుర్ముహుః ॥ 76

కేశవార్జునయోః ఇమం పుణ్యమ్ అద్భుతం సంవాదం సాక్షాత్ శ్రుతం స్మృత్వా ముహుర్ముహుః హృష్యామి.

శ్లో. తచ్చ సంస్మృత్య సంస్మృత్య, రూపమత్యద్భుతం హరేః ।
విస్మయో మే మహాన్ రాజన్, హృష్యామి చ పునః పునః ॥ 77

తత్ చ అర్జునాయ ప్రకాశితమ్ ఐశ్వరం హరేః అత్యద్భుతం రూపం మయా సాక్షాత్ కృతం సంస్మృత్య సంస్మృత్య హృష్యతః మే మహాన్ విస్మయో జాయతే, పునః పునశ్చ హృష్యామి.

కిమత్ర బహునోక్తేన -

శ్లో. యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో, యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః ।
తత్ర శ్రీర్విజయో భూతిః, ధ్రువా నీతిర్మతిర్మమ ॥ 78

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు, బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీ కృష్ణార్జున సంవాదే, మోక్షసన్న్యాసయోగో నామ
అష్టాదశోఽధ్యాయః
శ్రీ కృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

'యత్ర యోగేశ్వరః' - కృత్స్నస్య ఉచ్చావచ రూపేణ అవస్థితస్య చేతనస్య అచేతనస్య చ వస్తునః యే యే స్వభావ యోగాః, తేషాం సర్వేషాం యోగానామ్ ఈశ్వరః స్వసఙ్కల్పాయత్త స్వేతర సమస్త వస్తు స్వరూప స్థితి ప్రవృత్తి భేదః కృష్ణః - వసుదేవ సూనుః, యత్ర చ పార్థో ధనుర్ధరః తత్ పితృష్వసుః పుత్రః తత్పద ద్వన్ద్వైక ఆశ్రయః , తత్ర శ్రీః విజయో భూతిః నీతిశ్చ, 'ధ్రువాః' - నిశ్చలాః, ఇతి మతిర్మమ ఇతి.

ఇతి శ్రీ భగవద్రామానుజ విరచితే,

శ్రీ గీతా భాష్యే

అష్టాదశోఽధ్యాయః

సమాప్తశ్చాయం గ్రన్థః

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

ప్రార్థనా

అక్షర దోషాః, పదదోషాః సన్తిచేత్

పరమ కృపానిధిభిః సద్భిః సంసూచనీయాః ఇతి

ప్రణతి పూర్వకం ప్రార్థయతే దాసబృందః

- ప్రకాశకః

శ్రీ భగవద్గీతా శ్లోక

అకారాది వర్ణ క్రమ సూచీ

శ్రీ గీతా భాష్యే ఉపలబ్ధః పాఠః

పృష్ఠే	పంక్తౌ	ముద్రితపాఠః	ఉపలబ్ధ పాఠః
5	12	స్వాభిమతా	స్వాభిమత నిత్య నిరవద్యాను రూప స్వరూప
24	14	రూప సుఖ	రూపాః సుఖ
24	18	న వర్తన్త	నివర్తన్త
35	9	కల్యాణ	కల్యాణతర
35	14	చికిత్సక కర్మా	చికిత్సక శల్యాది కర్మా
36	9	న కేవలం	న తే కేవలం
36	17	మన్యన్తే	మంస్యన్తే
46	19	సాధ్యమి	సాధ్య ఇ
50	17	మాహారో వి	మాహారా వి
53	12	రహిత మనసః త	రహితస్య త
58	5	వాచ్యత దై	వాచ్యాంత దై
60	16	కారి సంపూర్ణే	కారిపూర్ణే
65	14	యజ్ఞార్థం	యజ్ఞాద్యర్థ
68	7	వచన్తే	పచన్తే
69	7	ద్బ్రహ్మేతి హి వ	ద్బ్రహ్మేతి వ
77	3	చేదమ్	చేదమేవ
78	10	సర్వేశ్వరః సర్వశేషీ	సర్వ శేషీ సర్వేశ్వరః
89	17	రజతం	రజనం
91	8	దర్శనాదృతే	దర్శనేన వినా
98	15	ఫలసఙ్గం	ఫలాసఙ్గం
114	1	కర్మ బ్రహ్మణ్యాధాయ	కర్మణ్యాధాయ
120	17	మోక్షణోత్తర	మోక్షోత్తర

121	3	బాహ్యా వి	బాహ్య వి
124	7	నిరపేక్ష సాధన	నిరపేక్ష యోగ సాధన
134	11	ఆత్మానుభవ	స్వరూపానుభవ
135	16	తతో విపాక	తతోపి విపాక
136	2	స్వాత్మ రూపం	స్వాత్మ స్వరూపం
139	18	తమేనం	తమేనం
140	15	కల్యాణభోగాన్	కల్యాణాన్ భోగాన్
141	4	క్షమాణాం కులే	క్షమాణాం మహతాం కులే
147	7	స్వభావతయా	స్వరూపతయా
147	8	మాణతయా	మాణ స్వరూపతయా
147	12	శృణు	త్వం శృణు
151	14	అతస్త్రత్వ	అతస్తత్రత్వ
153	3	స్థితమిదం	స్థితంసర్వమిదం
156	11	తస్య హి	జ్ఞానినో హి
160	11	ఇన్ద్రాదీన్	ఇన్ద్రాది దే
165	11	ప్రియత్వేన శ్రై	ప్రియత్వేనచ శ్రై
179	9	ద్వివిధానాం	వివిధానాం
184	16	లమ్బనో మదా	లమ్బన స్థితో మదా
194	15	దేవానా	దేవతానా
202	2	పునరపి	పునశ్చ
202	3	మయ్యన్తరాత్మన్యతి	మయ్యాత్మానమత్యన్తాతి
203	10	మన్మాహాత్మ్య	మమ మహాత్మ్య
205	9	కల్యాణైక	కల్యాణగుణైక
206	17	కీర్త్యకీర్త్యను	ఏతౌ కీర్త్య కీర్త్యను
207	18	గుణరూపం	గుణగణరూపం

230	16	దివ్యాన్	దీప్తాన్
240	17	గాదృతేఽపి	గమ్యతేఽపి
245	11	అనన్తవీర్య+వీర్య అపరిమిత విక్ర	అమిత వీర్య అపరిమిత పరాక్రమ
265	12	శ్వరయాథా	శ్వరతద్యాథా
266	6	భూతస్య	భూతం తస్య
274	10	వాదశ్చ	వాదాశ్చ
274	11	పద్యతే	పద్యన్తే
289	1	పురుషస్య త్వధి	పురుషస్య ఆధి
291	9	సంబధ్నాతి	సంసర్గమర్హతి
297	16	సంసారమణ్డలాత్ప	సంసారబన్ధాత్ప
298	6	కర్మతాం	కర్మతాం భజన్తే
320	11	పిణ్డాత్మాభి	పిణ్డాకారాత్మాభి
322	11	జాతస్య పరమ	జాతస్య చ పరమ
325	17	సారిణశ్చ చే	సారిణః చేత
335	6	శూరోధీ (వీరశ్చ)	శూరో వీరశ్చ
359	12	శాస్త్రార్థరూప	శాస్త్రార్థ జ్ఞాన రూప
372	14	చారిణ్యా	చారిణ్యో
378	17	గోరక్ష	గోరక్ష్య
378	18	గోరక్షం	గోరక్ష్యం
384	14	విభూతితో యా	విభూతితో పి యా

అవధేయమ్ -- ఉపలబ్ధ పాఠః ఇతి ఉపరిష్టాన్ముద్రితాః పాఠాః ప్రాయః శుద్ధాశ్చ ప్రతీయన్తే, అతస్తేషామేవాదరణం సముచితం మన్యామహే. నిరూపక మహాభాగాః అవదధతామత్ర ఇతి సవినయం విజ్ఞాపయతి.

శ్రీ గీతా భాష్యమ్

ప్రమాణ ఆకర సూచీ

అంశావతారం	(వి.పు. 5-17-33)
అకారోవై	(ఐ. 3-6-8)
అగ్నౌప్రాస్తాహుతి	(మై. 6-37)
అజామేకాం	(తై.నా. 12-5)
అజాయమానో	(ఉత్తర. నా.)
అణోరణీయాన్	(తై.నా. 12-1)
అథపరా	(ముణ్డ. 1-1-5)
అథయ ఇమే	(ఛా. 5-10-3)
అథయదతః	(ఛా. 3-13-7)
అథయదిద	(ఛా. 8-1-1)
అద్వేష్టా సర్వ	(గీ. 12-13)
అధర్మం ధర్మ	(గీ. 18-32)
అధ్యాత్మ యోగా	(కఠో. 2-12)
అనన్య చేతాః	(గీ. 8-14)
అన్తః ప్రవిష్టః	(యజురా. 3-24)
అన్తవన్త	(గీ. 2-18)
అన్నమయం	(ఛా. 6-5-4)
అనాదిమత్ పరమ్	(గీ. 13-13)
అనాశీ పరమార్థశ్చ	(వి.పు. 2-14-24)
అనిష్టమిష్టం మిశ్రం	(గీ. 18-12)
అనేన జీవేనాత్మనా	(ఛా. 6-3-2)
అపహతపాప్మా	(ఛా. 8-7-1)
అపానే జుహ్వతి	(గీ. 4-29)
అపాణి పాదో	(సుబాలో. 3-2)
అమానిత్వమ్	(గీ. 13-7)
అయథావత్	(గీ. 18-31)
అవ్యక్తమక్షరే	(సుబాలో. 2-2)
అవినాశి తు తద్విద్ధి	(గీ. 2-17)
అసక్తః	(గీ. 18-19)
అసద్వా ఇదమగ్ర	(తై.ఆ. 7)
అస్థాన స్నేహ	(యామునుల గీ.అ.సంగ్ర.)
అస్మాన్మాయీ సృజతే	(శ్వే. 4-9)
అహం కృత్స్నస్య	(గీ. 7-6)
అహం త్వా	(గీ. 18-66)
అహం సర్వస్య	(గీ. 10-8)
అహం హి సర్వ	(గీ. 9-24)
అహఙ్కార ఇతీయం	(గీ. 7-4)
అహమాత్మా గుడాకేశ	(గీ. 10-20)
ఆత్మానమేవ	(ఛా. 5-11-6)
ఆత్మావా అరే	(బృ. 4-4-5; 6-5-6)
ఆదిత్య వర్ణం	(గీ. 8-9; పు.సూ.)
ఆదిత్యా నామహమ్	(గీ. 10-21)
ఆస్థితః సహి	(గీ. 7-18)
ఆసీదిదం తమోభూతం	(మనుస్మృతి)

తదాత్మానం (తై.ఆ. 7)
తదావిద్వాన్ (ము. 3-1-3)
తద్ధామ పరమం (గీ. 15-6)
తద్విష్ణోః (సుబాలో. 6)
తద్ధేదం తర్హి (బృ. 3-4-7)
తదైక్షత బహు (ఛా. 6-2-3)
తన్నామ రూపాభ్యాం (బృ. 1-4-8)
తమ ఆసీత్తమసా (యజుర. 2-8-9)
తమీశ్వరాణాం (శ్వే. 6-7)
తమేవం వేదాను (బృ. 6-4-2)
తమేవ విదిత్వా (శ్వే. 3-8)
తమేవం విద్వాన్ (పు.సూ.)
తయోరన్యః పిప్పలం (ముణ్డ. 3-1-1)
తస్యధీరాః (పు.సూ.)
తస్య హవా (బృ. 4-3-6; 6-5-1)
తస్మాత్ ఏతత్ (ముణ్డ. 1-1-9)
తస్మాత్సర్వాణి (గీ. 2-30)
తస్మాద్వా (ఛా. 5-2-2)
తస్మాద్యోగీ (గీ. 6-46)
తస్మాన్నవిజ్ఞానం (వి.పు. 2-12-43)
తస్మిన్నయం (తై. 1-6-1)
త్వమక్షరం (గీ. 11-37)
త్వయాతతం (గీ. 11-38)
త్యాగేనైకే (మహా.నా. 7-14)
త్రివిధస్సప్రప్ప (గీ. 18-4)

తేత్వఘం (గీ. 3-13)
తేనేయాం నాగ (వి.పు.)
తేనైవ రూపేణ (గీ. 11-46)
తేషాం సతత (గీ. 10-10)
తేహనాకం (తై.ఆర. 3-12)
దర్శయాత్మానమ్ (గీ. 11-4)
ద్యావాపృథివ్యో (గీ. 11-20)
దిహ ఉపచయే (ధాతుమంజరి)
దూరేణహ్యవరం (గీ. 2-49)
దృష్ట్వాద్భుతం (గీ. 11-20)
ద్వేవిద్యే (ముణ్డ. 1-1-4)
దైవీ హ్యేషా (గీ. 7-14)
ధర్మస్యాస్య (గీ. 9-3)
ధ్యానేనాత్మని (గీ. 13-24)
న కర్మణా (మహా.నా. 7-14)
న కర్మావిభాగాత్ (బ్ర.సూ. 173)
నజాయతే మ్రియతే(గీ. 2-20; కఠో. 2-18)
న తదస్తి వినా (గీ. 10-39)
నత్వేవాహం (గీ. 2-12)
నయోత్స్యామి (గీ. 2-9)
నవాఉవేత (తై.సం. 4-6-9-46)
నవియత్ (బ్ర.సూ. 2-3-1)
నహిసన్న్యస్త (గీ. 6-2)
న హి జ్ఞానేన (గీ. 4-38)
న హింస్యాత్

వేదవిదేవ	(గీ. 15-15)
వేదాహమేతం	(పు.సూ.)
వేదాహం సమ	(గీ. 7-26)
వేదైశ్చ సర్వైః	(గీ. 15-15)
వైషమ్య నై	(బ్ర.సూ. 172)
శరీరయాత్రాపి	(గీ. 3-8)
శరీరం యదవాప్నోతి	(గీ. 15-8)
శాస్తా విష్ణురశే	(వి.పు. 1-17-20)
శౌర్యంతేజో	(గీ. 18-43)
స ఏవాన్	(ఛా. 4-15-5)
స కారణం	(శ్వేతా. (6-9)
సగుణాన్	(గీ. 14-29)
సచానన్యాయకల్పతే	(గీ. 5-9)
సఙ్గం త్యక్త్వాఫలంచైవ	(గీ. 18-9)
సఙ్ఘాతశ్చేత	(గీ. 13-7)
సత్యకామః	(ఛా. 8-1-5)
సత్యంచానృతంచ	(తై.ఆ. 6)
సత్యంజ్ఞానమ్	(తై. ఆ. 1)
సత్త్వాత్సఞ్జాయతే	(గీ. 14-7)
సత్త్వశుద్ధౌ	(ఛా. 7-26-2)
సత్వాసక్తమతి	(వి.పు.)
సదేవసోమ్యేదమగ్ర	(ఛా. 6-2-1)
స్వకర్మణా	(గీ. 18-46)
సన్ధ్యాహీనోఽశుచి	(దక్ష స్మృతి 2-27)
సన్మూలా	(ఛా. 6-8-6)
సమహాత్మా	(గీ. 7-19)
సమాప్నోషి	(గీ. 11-40)
సమానేవృక్షే	(శ్వే. 4-7)
సయోహవై	(ముణ్డ. 3-2-9)
సర్వంజ్ఞాన	(గీ. 4-36)
సర్వం తం పరా	(బృ. 4-6-6)
సర్వత్ర సమదర్శనః	(గీ. 6-29)
సర్వభూతస్థమ్	(గీ. 6-29)
సర్వభూతాని కౌంతేయ	(గీ. 9-7)
సర్వస్యచాహం	(గీ. 15-15)
సోఽధ్వనః	(కఠో. 3-9)
సః వః కః కిం	(వి.స.నా.స్తో. 78)
సర్వస్యచాహం	(గీ. 15-15)
సర్వాశ్చర్య	(గీ. 11-11)
సర్గేఽపినోప	(గీ. 14-2)
సర్వేనిమేషా	(తై.నా. 1)
సహయజ్ఞైః	(గీ. 3-10)
స్వేనరూపేణ	(ఛా. 8-12)
స్నేహపూర్వమ్	(వైంశోత్తర పు.)
సోఽకామయత	(తై.ఆ. 6)
సోఽభిధ్యాయ శరీరాత	(మను. 1-8)
సోఽధ్వనః	(కఠో. 3-9)
హన్త తేకథ	(గీ. 10-19)
హన్తా హమిమాస్త్రి	(ఛా. 6-3-2)
హృది సర్వస్య	(గీ. 13-17)

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం పరమాచార్యులు

శ్రీ ఉ॥వే॥ శ్రీమాన్ కల్వపూడి శరణ్యాచార్యస్వామివారు

శ్రీ వానశైల గురుపాద సరోజ భృంగ సంపత్కుమార సుత వేంకట లబ్ధ బోధం।
శ్రీ రామతీర్థ వర కాశ్యప రంగ సూనుం శాంతం శరణ్య గురుశేఖరమాశ్రయేఽహం॥

పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య
**శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీరంగ
రామానుజ జీయర్ స్వామివారు**

వైదిక సంప్రదాయమునకు చెందిన
అనేక పురాతన గ్రంథములు
పునర్ముద్రణకు నోచుకొనక
జిజ్ఞాసువులకు గొప్ప కొఱత
కలుగుచున్నది. స్పృశించినంత
మాత్రముననే పొట్టువలె రాలిపోవు
పుటలు గల పురాతన ప్రతులతోనే
పండితలోకము కాలక్షేపము
చేయుచున్నది.

ఈ కొఱత తీరుటకు తమవంతు
ప్రయత్నము చేయవలెనని
సంకల్పించిన పరమహంస
పరివ్రాజకాచార్య **శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి
శ్రీరంగ రామానుజ జీయర్ స్వామి**
వారి ఆదేశముపై శ్రీమదుపనిషత్
సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం
"జీయర్ పబ్లికేషన్స్"
అను విభాగమును ప్రారంభించి
పురాతన గ్రంథ ప్రచురణకు
నడుం కడుతోంది.

పరమ భాగవతోత్తముల
మంగళాశాసనములే మా
ఈ ప్రయత్నమునకు శ్రీరామరక్ష.

ప్రతులకు మరియు వివరములకు :

శ్రీమదుపనిషత్ సిద్ధాంత ఆచార్య పీఠం,
పోస్ట్ బాక్స్ నెం. 16, కాకినాడ.
ఫోన్స్ : 0884-6588107, 2371064. సెల్ : 98854 38938.